This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 06818951 7

Teyler
v.2.3

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

XXIIIDE DEEL.

TE HAARLEM
by JOH. ENSCHEDÉ en Zoonen
en J. VAN WALRÉ,
MDCCCVII.

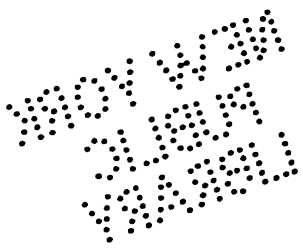

VERHANDELINGEN

OVER DE

UITBREIDING DES CHRISTENDOMS,

DOOR DEN EERW. HEER

JAN WILLEM STATIUS MULLER,

wien de Gouden Eerprys is toegewezen.

EN

NICOLAAS GODFRIED VAN KAMPEN,

met den Zilveren Eerpenning bekroond.

UITGEGEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

TE HAARLEM, BY
JOH. ENSCHEDÉ EN ZOONEN en
J. VAN WALRÉ.
1809.

VOORBERIGT.

Voldoening ſchenkt het eigenaardig aan Maatſchappyen en Stichtingen, die Prysvraagen ophangen, wanneer 'er eene gewenschte Beantwoording opvolgt. Dubbele voldoening is derzelver deel, indien 'er, onder een aantal Antwoorden, gevonden worden, die niet alleen alle aandagt verdienen, maar elkander den Lauwer der Overwinninge betwisten. Dit laatſte is, op verre na altoos het geval niet; dan het was zulks, by uitſtek, ter gelegenheid van de Beantwoording der door ons Godgeleerd Genootſchap voorgeſtelde Prysvraage, de Uitbreiding des Christendoms *betreffende.*

Onder een Veertiental Antwoorden, waaren 'er, behalven eenige goede, Vier, *die zeer veel opmerkings verdienden, en elk der Gouden Eermunte niet onwaardig gekeurd werden. — Veel overlegs kaarde het hoe hier in te handelen. De keus vestigde zich eindelyk op* Twee; *en toen hing de Schaal der Beslissinge nog eenigen tyd in evenwigt. — In 't einde sloeg dezelve over tot de Verhandeling, getekend met de Zinspreuk uit* J. J. ROUSSEAU, Le Christianisme est dans son principe une religion universelle, qui n'a rien d'exclusif, rien de local, rien de propre à tel pays plutôt qu'à tel autre. Son divin auteur, embrassant également tous les hommes dans sa charité sans bornes, est venu lever la barriere, qui separoit les nations, et réunir tout le genre humain en un peuple de Frères. *Het geopend Brieffe des Overwinnaars gaf ons den naam te lezen van* J. W. STATIUS

MUL-

MULLER, *Leeraar by de Euangeliſche Lutherſche Gemeente te Haarlem.*

De zo ſterk mededingende Beantwoording, getekend met de Spreuk uit MILTON, Par. Lost.

Might I asſert eternal Providence
And justify the ways of God to Men,

weezen Heeren Directeuren onmiddelyk den Zilveren Eerprys toe, indien de Schryver zich, binnen eenen bepaalden tyd, ontdekte. Eer die tyd verſtreeken was, openbaarde zich de Heer N. G. VAN KAMPEN, *te Leyden, als dezelver Schryver, en ontving de Zilveren Eermunte.*

De uitgebreidheid dier beide Verhandelingen belette het doen drukken van meerdere, die zulks anderzins dubbel zouden waardig geweest zyn.

Wy twyfelen niet, of de bekroonde en gedrukte Stukken zullen, met genoegen, door Bybel- en Godsdienstkennis-minnenden geleezen worden. Aan deezen te voldoen, en het meeste nut voor Waarheid en Deugd te ſtichten, is en blyft 's Godgeleerden Genootſchaps wensch en doel.

Erin-

Erinnering aan het onderzoekend lievend Publiek, van de laatst geſtelde voorwaarde van Aflevering der Werken van de beide Genootſchappen der Teylerſche Stigting.

Ingevolge de Bekendmakingen, gedaan in de *Haarlemſche Courant* van 9 Juny 1798, en in No. 233 van den *Algemeenen Konst- en Letterbode*, van 17 Juny daar te voren, waarby *Directeuren* der Nalatenſchap van wylen PIETER TEYLER VAN DER HULST de aflevering van alle de reeds uitgegevene Verhandelingen en Stukken, zo van het *Eerſte* als het *Tweede Genootſchap* van TEYLER's *Stigting*, voor zo verre daar van nog een voorraad voorhanden is, voor de HELFTE van den Prys, waarop die eerst geſteld waren, hebben aangeboden, onder belofte tevens van ook voortaan alle volgende Verhandelingen en Stukken, voor rekening van bovengemelde Nalatenſchap uittegeven, tot een gelyken verminderden prys te zullen doen afleveren; zyn, by de Drukkers dezes, *Johannes Enſchedé* en *Zoonen* en *J. van Walré*, te Haarlem, nog te bekomen eenige Complete Exemplaren van de reeds uitgegevene XXII Deelen der Verhandelingen van TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap*, in 4to. voor *f* 36-11-: in plaats van *f* 73-2-: en der XV Stukken, van het *Tweede Genootſchap* voor *f* 33-4-8 in plaatſe van *f* 66-2-: gelyk ook de afzonderlyke Deelen en Stukken, met *afzonderlyke Tytels*, overeenkomſtig deeze ſchikking, te verkrygen zyn, als van het

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

I. Deel. Over het onderſcheidende kenmerk der Christelyke Openbaring, en derzelver verband met den Natuurlyken en Joodſchen Godsdienst, door de Heeren *Daniel Hovens*, *Gerrit Heſſelink*, *Petrus Loosjes Adz.*, *Cornelis de Vries*, en *Fredrik Vaster*. — — à *f* 2:10:-

II. Deel. Over Gods byzondere Voorzienigheid, door de Heeren *Fredrik de Castillon*, *Joſephus Pap de Fagaras*, *Jan van Gilſe*, *N. N.*, en *Jacob Kuyper*. — — à *f* 2-5-:-

III. Deel. Over 's Menſchen Zedelyke Vryheid, door de Heeren *Joſephus Pap de Fagaras*, *Archibald Maclaine*, *N. N.*, en *Cornelis van den Bosch*. — — — à *f* 1-10-:

IV. Deel. Over de gevoelens der Oude wysgeeren, wegens den ſtaat der Zielen, na dit Leven, door de Heeren *Daniel Wytenbach*, *Jeronimo de Bosch*, en *N. N.* — à *f* 2-14-:

V. Deel. Over den ſtaat der Chriſtenheid, by de Opkomſt van Mohammet, door de Heeren *Michael Pap Szathmari*, *Jeronimo de Bosch*, *P. A. Hugenholtz*, en *Valentius Slotbouwer*. — — — — à *f* 1- 5-:

VI. Deel. Over de onderlinge Verwantſchap van de waare Wysgeerte met de Chriſtelyke Openbaaring, door de Heeren *Ceſar Morgan*, *J. F. Lentz*, *Pieter Verſlap*, *G. Heſſelink*, en *J. van Voorst*. — — à *f* 1-16-:

VII. Deel. Over de dwaasheid der Twyffelary, de ongerymdheid van het meesterachtig Beſliſſen, en den middenweg tuſſchen beide, door de Heeren *W. L. Brown*, *G. Heſſelink*, en *J. van Voorst*. — — — à *f* 1-16-:

VIII. Deel. Over het onredelyke der onverſchilligheid omtrent Godsdienſtige Waarheden, en het verſtandig yveren voor de Waarheid, door de Heeren *Jan Kops*, *Hendrik van Voorst*, *W. L. Brown*, en *Jacob Kuyper*. à *f* 1- 5-:

IX. Deel. Over de Voortreflykheid der Burgerlyke Wetgeeving van Mozes, boven die van Lycurgus en Solon, door de Heeren Mr. *Hieronimus van Alphen*, *N. N.*, en *Hendrik van Voorst*. — — — — à *f* 2- 8-:

X. Deel. Over de onſtoffelykheid der Menſchelyke Ziele, door de Heeren *Allard Hulshoff*, *Jan Rochuſen*, *N. N.*, en *Hendrik van Voorst*. — — — — à *f* 1-:-:

XI. Deel. Over het Recht en de Verpligting om in zaaken van den Godsdienst voor zich zelven te oordeelen, door de Heeren *P. van Hemert*, *J. Kuyper*, *W. B. Jelgersma*, *W. de Vos*. en *P. Weiland*. — — — à *f* 2-14:-

XII. Deel. Heeft Christus, in zyne Prediking, hebben de Euangelisten en Apostelen, in hunne Schriften, zich, zomtyds, naar de toen heerſchende Volksbegrippen geſchikt? door de Heeren *P. van Hemert*, en *W. de Vos*. — à *f* 2- 2-:

XIII. Deel. In welken zin kunnen de Menſchen gezegd worden Gelyk te zyn; en welke zyn de Regten en Pligten, die uit deeze Gelykheid voortvloeijen? door de Heeren *H. C. Cras*, en *W. Brown*. — — — à *f* 2-:-1

XIV. Deel. Zyn 'er goede gronden om Gode hartstogten (of aandoeningen) toetеſchryven? door de Heeren *W. B. Jelgersma*, *A. Hulshoff*, en *P. van Hemert*. — à *f* 1-10-:

XV.

XV. Deel. Is, behalven het inwendig bewys van de Godlykheid van de Leer van Jesus, nog eenig bewys ter overtuiging noodzakelyk? door de Heeren *C. Rogge*, *J. Brouwer*, *A. Hulshoff*, en *W. de Vos*. — à *f* 2 - : - :

XVI. Deel. Kunnen de Menschen, alleen door middel hunner eigen reden, en zonder eenig Godlyk onderwys, tot rechte denkbeelden komen van God en Godlyke zaaken, door de Heeren *J. Brouwer*, en *W. Bruin*. — à *f* 1 - 2 - :

XVII. Deel. Over den invloed van het Burgerlyk Bestuur op zaken van Godsdienst, door de Heeren *B. van Rees*, *G. Hesselink*, *A. Hulshoff*, en *C. Rogge*. — à *f* 1 - 18 - :

XVIII. Deel. Over het al of niet aanwezige van eenig ander beginzel van werking, dan eigenliefde, by den Mensch: door de Heeren *J. Brouwer*, *W. Bruin*, en *Sature*. à *f* 2 - 2 - :

XIX. Deel. De waare oorsprong van den Mosaischen en Christelyken Godsdienst, ter wederlegging van DUPUIS *Origine de tous les Cultes*, door *J. F. van Beek Calkoen*. *Uitverkogt.*

XX. Deel. Over de noodzakelykheid van Godsdienstige begrippen en praktyken ter bevordering van Deugd en goede Zeden, door de Heeren Mr. *R. Feith*, en *J. Brouwer*. à *f* 3 - : - :

XXI. Deel. Over de Zoenofferhanden onder het Oude Verbond, en de Zoenofferhande van CHRISTUS, door de Heeren *R. Koopmans*, *N. N.*, en *Gerbrand Bruiaing*. — *Uitverkogt.*

XXII. Deel. Onderzoek na het nut der Zendelingen en Zendeling-Genootschappen, door den Heer *J. Haafner*. — *Uitverkogt.*

TWEEDE GENOOTSCHAP.

I. Stuk. Over de Gephlogisteerde Luchten, door den Heer *M. van Marum*. — — — à *f* : - 13 :

II. Stuk. Over de Regelen der Dichtkunde, door den Heer *Jeronimo de Bosch*. — — — — à *f* 1 - 5 : -

III. Stuk. Beschryving van eene ongemeene Electriseer-Machine, geplaatst in *Teyler's Museum*, en van de Proefneemingen met dezelve in 't werk gesteld, met Plaaten, door den Heer *M. van Marum*. — — à *f* 2 - : - :

IV. Stuk. Het eerste Vervolg der Proefneemingen met Teyler's Electriseer-Machine in 't werk gesteld, met Plaaten, door den Heer *M. van Marum*. — — — à *f* 6 - : - :

V. Stuk. Over den Nationaalen Smaak der Hollandſche School, in de Teken- en Schilderkunde, door den Heer *R. van Einden.* — — — — à *f* : -18 -:

VI. Stuk. Eene Dichtkundige Verhandeling over de Ilias van Homerus, door den Heer *Jeronimo de Bosch.* — — à *f* 1 -12 -:

VII. Stuk. Over de echte bepaling der Geloofwaardigheid van Herodotus, als Geſchiedſchryver, door den Heer *C. W. de Rhoer.* — — — — — à *f* 1 -12 -:

VIII. Stuk. Eene Verhandeling over de Algemeene Omkeringen, welke de Aarde aan hare oppervlakte ondergaan heeft, en over de Oudheid van onzen Aardkloot, door den Heer *François Xavier Burtin*; by deeze Verhandeling is nog eene beſchryving der Beenderen van den Kop van een Visch, gevonden in den St. Pietersberg by Maastricht, en geplaatst in *Teyler's Muſeum*, met 2 Plaaten, door den Heer *M. van Marum.* — — à *f* 2 - 3 -:

IX. Stuk. Tweede Vervolg der Proefnemingen met Teyler's Electriſeer-Machine, door den Heer *M. van Marum*, met Plaaten. — — — — à *f* 3 -10 -:

X. Stuk. Beſchryving van eenige nieuwe of verbeterde Chemiſche werktuigen, door *denzelfden*, met Afbeeldingen. à *f* 4 - 4 -:

XI. Stuk. Over den oorſprong des Gebruiks van Metaalen, met naame Goud en Zilver, tot het Repreſentative teken van waarde of rykdom, door Profeſſor *Sartorius*, Profeſſor *Sigismundis Pap de Szathmar*, en den *Chevalier de Cuer.* — — — — — — à *f* 1 -10 -:

XII. Stuk. Over den invloed der Dichtkunst, voornamelyk in de vroegere Eeuwen, op het menſchelyk verſtand, door de Heeren *D. Tiedeman*, en *Jeronimo de Bosch.* — à *f* 1 -16 -:

XIII. Stuk. Over den tegenwoordigen ſtaat onzer Natuurkennis van wateragtige Verhevelingen des Dampkrings, door den Heer *J. D. Zylius.* — — — — à *f* 1 -16 -:

XIV. Stuk. Over het kenmerkende der Achttiende Eeuwe, ten aanzien van Verlichting en Zedelykheid, in vergelyking der naast voorgaande, door den Heer *J. Brouwer.* à *f* 1 - 2 -:

XV. Stuk. Over de Lotgevallen der Dichtkunst, zoo onder de meestbekende oude als hedendaagſche Volkeren, door den Heer *N. G. van Kampen*; en een Fragment van *N. N.*, over den gang der Dichtkunst by de Grieken, ten tyde hunner beſchaafdheid. — — — à *f* 3 - 5 -:

AANWYZING

DER

ANTWOORDEN

IN DIT DEEL.

OVER DE VRAAG:

IN WELKEN OPZIGTE MAG MEN REDELYKER WYZE ONDERSTELLEN, EN OP GOEDE GRONDEN BESLUITEN, DAT DE VERBREIDING DER EVANGELIELEER OORSPRONKELYK DOOR GOD BEDOELD ZY? IN HOE VERRE IS DAT DOEL REEDS BEREIKT? EN HOE LAAT ZICH, OP DIE WYZE, DE TEGENWERPING DER ONGELOOVIGEN, ONTLEEND UIT DE SCHYNBAAR NOG ZOO ONVOLKOMENE UITBREIDING DIER LEERE ONDER HET MENSCHDOM, VERGELEKEN MET HETGEEN DAAROMTRENT, IN OUDE TYDEN VOORSPELD IS, HET BEST EN MEEST VOLDOENDE OPLOSSEN? —

I. Antwoord van J. W. STATIUS MULLER, *Leeraar by de Euangeliſche Lutherſche Gemeente te Haarlem*, onder de Zinſpreuk: *Le Chriſtianisme est dans ſon principe une religion univerſelle, qui n'a rien d'excluſif, rien de local, rien de propre à tel pays plutôt qu'a tel autre. Son divin auteur, embraſſant également tous les hommes dans ſa charité ſans bornes, est venu lever la barrière, qui ſeparoit les nations, et réunir tout le genre humain en un peuple de Frères.*

J. J. ROUSSEAU. Bladz. 1.

II. Ant-

II. Antwoord van N. G. VAN KAMPEN, onder de Zinſpreuk:

Might I aſſert eternal Providence
And juſtify the ways of God to Men.

MILTON *Par. Loſt.* Bladz. 261.

VER-

VERHANDELING

OVER

DE SCHYNBARE NOG ZOO ONVOLKOMENE UITBREIDING DER EVANGELIELEER ONDER HET MENSCHDOM, VERGELEKEN MET HETGEEN DAAROMTRENT, IN OUDE TYDEN, VOORSPELD IS.

DOOR

JAN WILLEM STATIUS MULLER,

PREDIKANT BY DE EVANGELISCHE LUTHERSCHE GEMEENTE TE HAARLEM.

ONDER DE ZINSPREUK:

Le Christianisme est dans son principe une religion universelle, qui n'a rien d'exclusif, rien de local, rien de propre à tel pays plutôt qu'à tel autre. Son divin auteur, embrassant également tous les hommes dans sa charité sans bornes, est venu lever la barrière, qui séparait les nations, et réunir tout le genre humain en un peuple de frères.

J. J. ROUSSEAU.

Aan welke Verhandeling, door TEYLERS GODGELEERD GENOOTSCHAP, de GOUDEN EERPENNING is toegeweezen.

VERHANDELING

OVER

DE UITBREIDING DES CHRISTENDOMS.

INLEIDING.

Byna *elf honderd millioenen* menſchen wonen op deze aarde (*). Van deze elf honderd millioenen, zyn ten minste *zes honderd millioenen* belyders van de leer van MAHOMED. Behalve de vele duizenden in *Europa*, die deze leer belyden, zyn in *Azië* de *Turken*, al de *Perſianen*, de meeste *Tartaren*, en voor een groot gedeelte de *Indostanners* dezelve toegedaan; terwyl zy, wat *Afrika* betreft, in *Barbaryen*, byna in geheel *Egypte*, in het grootſte gedeelte van *Nubië*, en in *Aethiopië*, haren zetel heeft gevestigd (†).

En

(*) Zie SUSZMILCH's *Ordnung Gottes*, D. II. bl. 176 en 233. D. III. bl. 338. verv. — en J. C. GATTERER, *Algemeene hedendaagſche Geographie*, D. I. bl. 35.

(†) G. LESS, *Ueber die Religion, ihre Geſchichte, Wahl &c.* D. I. bl. 133. verv. en 465.

En de CHRISTENEN — maken nog geen *twee honderd millioenen*, dus nog geen *vyfde* gedeelte van het menschdom uit, zoo dat de *Mahomedanen* ruim driemaal talryker zyn op aarde, dan de *Christenen*. En rekent men hiervan nog af de *Deïsten*, de *Ongodisten*, en de *Indifferentisten*, die onder de Christenen gevonden worden, en allen, die ſlechts den naam van Christenen dragen, zonder het te zyn: hoe aanmerkelyk zal dan dit getal nog verminderd worden. En, evenwel is het Christendom veel langer in de wereld geweest, en heeft alzoo meer tyd gehad, om zich uit te breiden, dan de leer van MAHOMED, welke eerst *zes honderd* jaren later haar begin heeft genomen.

Het zou waarlyk een wonder zyn geweest, wanneer het Ongeloof, zoo vindingryk en bezig, om alles op te ſporen, wat maar eenigzins tot ondermyning van het Christendom kan ſtrekken, zich niet ook van dit verſchynſel zou bediend hebben, om de Geloovigen aan het wankelen te brengen. En dit is dadelyk geſchied. Reeds ſedert lang hebben de Ongeloovigen eene hunner voornaamſte bedenkingen tegen de waarheid en Goddelykheid van den Christelyken Godsdienst ontleend uit den langzamen en tragen voortgang van denzelven, of liever uit het achterblyven van deszelfs algemeene omhelzing onder het menschdom, en deze bedenking met den meesten ſchyn van gegrondheid aange-

gedrongen. Geheel byzonderlyk beroepen zy zich op de klare en uitdrukkelyke Voorzeggingen, die zy beweren, dat in de Schriften, by de Christenen voor Heilig gehouden, omtrent zulk eene algemeene uitbreiding gedaan zyn, en volgens welke de Christenen zelven zoodanig eene algemeene ontheiliging des Christendoms verwachten (*).

En in der daad, heeft deze bedenking ook, oppervlakkig beschouwd, zoo veel schyns van gegrondheid, dat zy zeer wel in staat is om vele opregte en welmeenende Christenen, omtrent de gronden van hun geloof, tot gevaarlyke twyfelingen te brengen. Want is de Christelyke Godsdienst waarlyk van God; is hy het beste middel, om de menschen te verlichten, te verbeteren, te ver-

(*) Dat deze tegenwerping zeer oud is, blykt daaruit, dat reeds de Kerkvaders der *tweede* Eeuw, JUSTINUS *de Martelaar*, KLEMENS van *Alexandrië*, en andere meer, van dezelve gewag maken, en ze trachten te wederleggen. In de *vierde* Eeuw, heeft ook Keizer JULIANUS, bygenaamd *de afvallige*, zich van deze tegenwerping bediend, het zy, om zynen afval van het Christendom te verdedigen, of om dien Godsdienst te ondermynen en het Veelgodendom weder in te voeren. Sedert de opkomst en snellen voortgang der leer van MAHOMED, heeft het Ongeloof nieuwe stof gevonden, om het Christendom in een min gunstig daglicht te plaatsen, en deszelfs tragen voortgang nog zigtbaarder in het oog te doen loopen. Geheel byzonder, echter, is het in onze dagen, dat men deze oude bedenking weder op nieuw heeft opgewarmd, en de Christenen zoekt te beduiden, dat een Godsdienst, die na *achtien* Eeuwen, geen meer aanhangers heeft verkregen, niet van den hemel kan zyn, en nooit algemeen zal worden.

vertroosten, en tot het doel hunner bestemming op te leiden; is hy ook duidelyk en klaar genoeg, om van ieder een verstaan en begrepen te worden; is hy, eindelyk, de laatste en volledigste Openbaring van God aan de menschen: — waarom is dan deze zoo weldadige en hemelsche Godsdienst, na verloop van byna *twee duizend* jaren, nog niet algemeener onder de menschen? Waarom moeten verre de meesten van dat helder licht, van dien opbeurenden troost, en van dat krachtig middel ter zedelyke opvoeding verstoken zyn? — En van waar komt het, dat een Godsdienst, dien men voor valsch houdt, de *Mahomedaansche* namelyk, zich, in minder tyds, veel spoediger en verder heeft uitgebreid, dan de Christelyke, en zelfs dagelyks nog nieuwe aanhangers verkrygt, blykens de klagten zelfs van vele Christen Zendelingen onder de Heidenen? Is het zoo vreemd, dat velen hier uit een gunstig besluit, ten voordeele van het Mahomedanendom afleiden, en hetzelve als eenen Godsdienst, voor het menschdom beter geschikt, dan de Christelyke, doen voorkomen? — En hoe, eindelyk, strookt dit alles met de Voorzeggingen, welke, in de Heilige Boeken der Christenen, van eene spoedige en algemeene uitbreiding en omhelzing des Evangelies gedaan zyn?

Reeds by voorraad mogt men verwachten, dat eene tegenwerping van zoo bedenkelyk eenen aard,

en

en van zulk een ernstig voorkomen, niet zou nalaten, de aandacht tot zich te trekken van een *Godgeleerd Genootschap*, als dat van TEYLER's *Stichting*, welk geen ander doel heeft, dan het Christendom, en alles, wat daartoe betrekking heeft, tegen alle, zoo heimelyke als openbare aanvallen des Ongeloofs, te verdedigen, en welks geachte en schrandere leden, door het uitschryven van vele daartoe betrekking hebbende Prysvragen, reeds genoegzaam getoond hebben, met den geest des tyds zeer wel bekend te zyn. En dit is dan ook geschied, blykens de uitschryving van eene Vraag, die geheel de bovengemelde tegenwerping, nopens de schynbare nog zoo onvolkomene uitbreiding der Evangelieleer onder het menschdom, ten onderwerpe, en eene volledige beantwoording van dezelve ten doele heeft.

Het Genootschap, echter, bepaalt nader het oogpunt, waaruit het de Vraag wil beschouwd hebben, en de wyze op welke het dezelve wenscht beantwoord te zien. Men heeft, namelyk, in het gemeen, altoos getracht, die zwarigheid uit den weg te ruimen, met daar tegen aan te merken, dat men, uit hetgeen tot heden nog niet gebeurd is, geen wettig besluit kan trekken, met opzigt tot hetgeen in het vervolg nog *kan* en *zal* gebeuren. Men zegt, dat de letterlyke en volkomene vervulling der Voorzeggingen, hieromtrent gedaan,

dáán, nog te verwachten is, en dat, vroeg of laat, alle menſchen het Evangelie zullen omhelzen, en alle knien zich nog eens voor JEZUS zullen buigen. — Doch men heeft niet bedacht, dat men dus redekavelende, de tegenwerping der Ongeloovigen niet wegneemt, maar dezelve veeleer toeſtemt. Want zy beſtaat juist daarin, dat die algemeene omhelzing, na verloop van zoo vele Eeuwen, nog geen plaats heeft, en men dus dezelve, met weinig gronds, in de toekomst mag verwachten. Immers, zegt het Ongeloof, heeft de Godsdienst van MAHOMED, binnen nog geene *twaalf* Eeuwen, reeds over de *zes honderd millioenen* aanhangers verkregen, en de Christelyke, in *achtien* Eeuwen, nog geene *twee honderd millioenen:* kan men dan van den laatſten wel verwachten, dat hy ooit algemeen zal worden? Moest dit niet reeds lang geſchied zyn, wanneer hy werkelyk zoo heilzaam en noodzakelyk, en tevens zoo krachtig werkzaam was, als de Christenen voorgeven? Moest hy althans, in die *achtien* Eeuwen, niet reeds veel grootere vorderingen hebben gemaakt, dan hy dadelyk gemaakt heeft, om eens de algemeene Godsdienst van het geheele menschdom te kunnen worden? Zou men dus niet met grond mogen beſluiten, dat het met de verwachting der Christenen, omtrent eene algemeene omhelzing des Evangelies, even eens gelegen is, als met

de

verwachting der Joden van eenen Messias, die nimmer komen zal?

Het zwakke, derhalve, en onvoldoende dezer oplossing gevoelende, hebben sommigen, naar luid van het *Programma* „ gemeend, de kracht „ dier Tegenwerping meer volkomen te kunnen „ ontzenuwen, met te beweren, dat gemelde „ Voorzeggingen, nopens de algemeene omhelzing „ der Christelyke Leer, niet zoo zeer in eenen „ *strikten* en *letterlyken*, dan wel in den gewonen „ *Oosterschen vergrootenden zin*, en met opzigt tot „ het *meerendeel*, of een aanmerkelyk, meest be- „ schaafd gedeelte van het menschdom, behoeven „ te worden opgevat; en dat men dezelve, in „ dien zin genomen, als reeds dadelyk *vervuld* „ mag beschouwen: zoo in de verbazende menig- „ te van regtstreeksche en eigenlyk gezegde Bely- „ ders en Aanklevers van het *Christendom*, als in „ het nog veel grooter aantal van de zulken, op „ wier Godsdienstig stelsel de Leer van het Evan- „ gelie, in hare voornaamste punten, eenen zoo „ blykbaren invloed had, te weten dat der *Maho- „ medanen*, voor zoo verre men onderstellen kan, „ dat daarmede het oorspronkelyk doel van God, „ in de bekendmaking van het Evangelie ter ver- „ lichting van het menschdom, by aldien niet „ reeds ten *vollen*, immers op eene *genoegzame* wy-

„ze, bereikt is, om 'er de meergemelde Voor-
„spellingen op toe te pasſen."

Het is deze laatſte Oplosſing, in het byzonder, welke het Genootſchap verlangt nader getoetst te zien, in de beantwoording der volgende Vraag:

In welken opzigte mag men redelyker wyze onderſtellen, en op goede gronden beſluiten; dat de Verbreiding der Evangelieleer oorſpronkelyk door GOD *bedoeld zy; in hoe verre is dat doel reeds bereikt; en hoe laat zich op die wyze de Tegenwerping der Ongeloovigen, ontleend uit de ſchynbare nog zoo onvolkomene Uitbreiding dier Leer onder het Menschdom, vergeleken met hetgeen daaromtrent, in oude tyden, voorſpeld is, het best en meest voldoende, oplosſen?*

En ziet daar de Vraag, ter beantwoording van welke ik het waag, thans de pen op te vatten. Of ook myn geringe arbeid zal kunnen geoordeeld worden, aan het gewenschte doel, iets toe te brengen, weet ik niet. Dan, meer van mynen innigen lust, dan wel van de genoegzaamheid myner vermogens overtuigd, heb ik alleen ook myne gedachten hieromtrent willen mede deelen, in hope, dat dezelve, zoo al niet geheel voldoende, toch niet ganſchelyk overtollig en nutteloos gekeurd zullen worden.

De

De Vraag zelve is tweeledig, en bevat eigenlyk de volgende twee Vragen in zich, welker beantwoording dan ook deze myne Verhandeling in twee Deelen zal ſplitſen:

Voor eerst: in welken opzigte mag men onderſtellen, dat de Uitbreiding der Evangelieleer oorſpronkelyk door God bedoeld is?

Ten tweede: in hoe verre is dat doel reeds bereikt?

Beide deze Vragen zullen wy zoo trachten te beantwoorden, dat daardoor de Tegenwerping der Ongeloovigen, ontleend uit de ſchynbare nog zoo onvolkomene Uitbreiding dier Leer, vergeleken met hetgeen daaromtrent, in oude Tyden, voorſpeld is, zoo wy vertrouwen, genoegzaam worde opgelost.

EERSTE AFDEELING.

In welken opzigte men, op goede gronden, onderſtellen mag, dat de Uitbreiding der Evangelieleer oorſpronkelyk door GOD *bedoeld is.*

Twee middelen zyn 'er, om te onderzoeken, in hoe verre, en in welken opzigte, GOD de Uitbreiding van het Evangelie bedoeld heeft; *voor eerst:* dat wy nagaan, of 'er ſtellige Voorzeggingen zyn in den Bybel, waaruit zulks blykt, en waarin zulks voorſpeld wordt; en *ten tweede:* dat wy acht geven op den aard en de ſtrekking der Evangelieleer zelve, en zien, wat wy daaruit, in dit opzigt, en tot dat einde, kunnen afleiden en beſluiten.

Dat 'er *Voorzeggingen* in den Bybel voorkomen, nopens de Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst, zal niemand, die denzelven ook maar eenmaal gelezen heeft, kunnen loochenen. Zy zyn voornamelyk van driederleien aard, of kunnen tot drie klaſſen gebragt worden; als Voorzeggingen van de *Profeten*, — van JEZUS, — en van de *Apostelen*. — Beginnen wy met de eerſte.

De oudſte Voorzeggingen, die wy in de gewyde Schrif-

Schriften, omtrent de Uitbreiding van het Christendom, aantreffen, zyn die door de *Profeten* gedaan. Alle Profeten, zoowel die, welke vóór, als gedurende en kort na de Babyloniſche ballingſchap hebben geprofeteerd, komen daarin met elkanderen overeen, dat zy den Joden betere tyden beloven, en vooral op eenen toekomenden Messias, of Vorst uit het huis van David, heenwyzen, die hen verlosſen, en hunnen diep vervallen en vernederden Staat tot den hoogſten luister verheffen zou. Onder deze beſchryvingen, die alle in den bloeijendſten ſtyl opgeſteld, en vol van de ſchitterendſte Oosterſche beelden zyn, komen ook eenige voor, die niet onduidelyk ſpreken van de algemeenheid van het geluk, 't welk de Messias op aarde zou aanbrengen, en wel inzonderheid van een *licht*, 't geen door hem in de wereld zou opgaan, en niet ſlechts de Joden, maar zelfs ook Heidenſche volken, zou verlichten.

Hy, die zich, onder alle de Profeten, het ſterkst en duidelykst hierover heeft uitgelaten, is JEZAIA; weshalve wy ons ook alleen by dezen zullen bepalen.

Tot die plaatſen, die men gewoonlyk, uit dezen Profeet, ten gemelden einde, bybrengt, en die ook de meest ſprekende zyn, behoort vooreerst Hoofdſtuk XI. alwaar de Profeet, na eerst de hoedanigheid van dien toekomenden Vorst, en den

vrede, dien hy op aarde zou brengen, beſchreven te hebben, onder anderen zegt: vs. 9—12. dat *de aarde*, alsdan, *vol kennisſe des Heeren zal zyn, gelyk de wateren den bodem der zee bedekken; — dat de Heidenen naar den wortel* ISAÏ, (naar Davids nakomeling, den Meſsias) *zouden vragen; —, en dat de Heere de verdrevene Israëls zou verzamelen, en de verſtrooide uit Juda vergaderen, van de vier einden des aardryks* (*). Dat deze woorden, gelyk de volgende plaatſen, die wy uit dezen Profeet zullen aanhalen, zien op de dagen des Evangelies, zullen wy hier niet betogen. Een VITRINGA, HUIG DE GROOT, LOWTH, MICHAËLIS, en nu onlangs VAN DER PALM in zyn uitmuntend werk over dezen Profeet (†), hebben dit reeds vóór ons gedaan. Straks zullen wy 'er onze aanmerkingen over mede deelen.

Eene tweede plaats is Hoofdſtuk XLII. vs. 1. alwaar Jehova dus ſprekende wordt ingevoerd: *Ziet*

(*) [Hoewel meer gewend aan de Bybel-vertaling, by de Evangel. Lutherſche Gemeenten in ons Vaderland in gebruik, ben ik echter, hier en in alle volgende aanhalingen van Schriftuur plaatſen, in deze Verhandeling voorkomende, de Vertaling van den zoogenaamden *Staten-Bybel* gevolgd; waarby ieder ligtelyk begrypt, dat het oogmerk alleen geweest is, om my zelven en het Kerk-Genootſchap, waartoe ik behoorde, meer bedekt te houden.]

(†) JESAÏAS, *vertaald en opgehelderd door* J. H. VAN DER PALM, Drie Deelen. Te Amſterdam, by J. ALLART, 1805.

Ziet myn' knecht, dien ik ondersteune, myn uitverkoren, in den welken myne ziel een welbehagen heeft: Ik heb mynen Geest op hem gegeven, hy zal het regt (d. i. myne Leer, of den waren Godsdienst) *den Heidenen voortbrengen* (verkondigen). Verder in vs. 4. *Hy zal niet verdonkerd worden, en hy zal niet verbroken worden* (Hy, de Messias, zal niet te ondergebragt, niet gedood worden), *tot dat hy het regt op aarde zal hebben besteld* (vóór dat hy zyne heilryke Leer op aarde zal hebben gevestigd); *en de eilanden zullen naar zyne Leer wachten* (d. i. zelfs de verst afgelegene gewesten zouden begeerig en bereid zyn, om dien beteren Godsdienst aan te nemen). En eindelyk vs. 6. *Ik de Heere — zal u geven tot een verbond des volks* (door u zal de groote belofte, aan Israël gedaan, hare vervulling erlangen); en *tot een licht der Heidenen;* welk laatste in vs. 7. dus nader wordt opgehelderd: *om te openen de blinde oogen; om de gebondenen uit te voeren uit de gevangenis, en uit het gevangenhuis die, die in duisternissen zitten;* welk alles niet anders dan van geestelyke blindheid, onwetendheid, bygeloof, afgodendienst en slavernij der zonde kan verstaan worden.

Zeer overeenkomstig en naauw hiermede verbonden is, hetgeen wy lezen Hoofdstuk XLIX. vs. 1—6. alwaar dezelfde Persoon, van welken zooeven gesproken is, nu zelf sprekende wordt voorge-

geſteld, en byna dezelfde uitdrukkingen van zich gebruikt; vs. 1. *Hoort naar my, gy eilanden, en luistert toe, gy volken van verre: de Heere heeft my geroepen* enz. vs. 4. *Doch ik zeide: Ik heb te vergeefs gearbeid, ik heb myne kracht onnuttelyk en ydelyk toegebragt.* enz. vs. 5. *En nu zegt de Heere — dat ik Jakob tot hem wederbrengen zoude; maar Israël zal zich niet verzamelen laten.* enz. vs. 6. *Voorder zeide hy, het is te geringe,* (niet genoeg) *dat gy my een knecht zoudt zyn, om op te rigten de ſtammen Jakobs en om weder te brengen de bewaarde* (overgeblevene) *in Israël: Ik heb u ook gegeven ten lichte der Heidenen, om myn heil te zyn* (myne heil aanbrengende leer te verkondigen) *tot aan het einde der aarde.* Wie anders toch, dan JEZUS, kon van zich zeggen, dat zyn arbeid aan zyne landgenooten, aan de Joden, vruchteloos was, en dat GOD hem, na te vergeefs aan dezelve gearbeid te hebben, beſtemd had tot een' Leeraar en Verlichter der Heidenen?

Voegen wy eindelyk hier nog by, hetgeen wy lezen Hoofdſtuk LX. en wel bepaaldelyk in de *vier* eerſte verzen. Het is dezelfde belofte, die hier gedaan, en ſlechts in andere bewoordingen voorgeſteld wordt. *Maak u op* (o gy Israëlitiſche Natie, of gy ſtad Jeruzalem, als de zetel derzelve) *wordt licht; want uw licht komt, en de heerlykheid des Heeren gaat over u op.* (de ware kennis van GOD zal, als een glansryk licht, u beſtralen). *Want zie,*

de

de duisternis zal de aarde bedekken, en donkerheid de volken (de volken zullen dan nog in den nacht van dwaling en onwetendheid zitten). *doch over u zal de Heere opgaan, en zyne heerlykheid zal over u gezien worden.* (gy zult door den waren Godsdienst verlicht worden). *En de Heidenen zullen tot uw licht gaan, en Koningen tot den glans, die u is opgegaan* (vreemde volken zullen zich, tot dat einde, naar u toe begeven.) *Hef uwe oogen rondomme op, en zie, alle die zyn vergaderd, zy komen tot u; uwe zonen zullen van verre komen, en uwe dochters zullen aan uwe zyde gevoesterd,* (opgevoed) *worden.* Zonen en dochters zyn hier niet uitlandsche verstrooide Joden, maar nieuw aangewonnene zonen en dochters, d. i. Heidensche volken, die komen zouden, om den waren Godsdienst te omhelzen, en alzoo geestelyke zonen en dochteren van Sion te worden.

Deze weinige voorbeelden zullen genoeg zyn, om te doen zien, welke voorspellingen reeds in den ouden dag, omtrent de uitbreiding van den waren Godsdienst gedaan zyn. Wil iemand, echter, nog eenige andere plaatsen van dien aard, hierover nalezen, hy leze: HOSEA III. vs. 4. 5. MICHA IV. vs. 1–3. (vergel. JEZ. II. vs. 2–4. alwaar die zelfde belofte nagenoeg woordelyk voorkomt (*)), en Hoofdst. V. vs. 1–3. JEZ. IX. vs.

(*) Waarschynlyk heeft de een ze van den anderen overgenomen, daar ze bei-

vs. 1–6. ZACH. IX. vs. 9, 10 (*). JER. XXIII. vs. 3–8. en geheel byzonder EZ. LXV. en LXVI. alwaar deze gelukkige tyd het uitvoerigst beſchreven wordt.

De Vraag is nu, hoedanig wy deze Voorzeggingen te verſtaan hebben, en wat wy daaruit, ten aanzien van de bedoeling van GOD, omtrent de Uitbreiding der Evangelieleer, kunnen afleiden. Laat my hierover de volgende Aanmerkingen mede deelen.

1. Het is bekend, dat de taal en de ſtyl der Profeten zeer bloemryk, dichterlyk en bloeijende is, vol van gelykenisſen en beelden, en alles verzinnelykende, geheel in den trant der Oosterſche beeldſpraak en dichtkunde. De zaak waarover zy ſpreken is te belangryk, hunne ziel met het aanſtaande volksgeluk te zeer ingenomen, dan dat zy daarby op eenen bedaarden toon zouden kunnen ſpreken, en hunne verbeelding, door de edelſte geestdrift verwarmd, niet de hoogſte vlugt zou nemen. Zoo vinden wy het overal; zoo ook in de aan-

beiden gelyktydig leefden; of beiden hebben ze van eenen derden, ons onbekenden, ontleend.

(*) ZACHARIA heeft wel, eerst na de wederkeering der Joden uit hunne ballingſchap, geleefd; doch het is bekend, en byna algemeen aangenomen, dat van het IX. tot XIV. Hoofdſt. Godſpraken voorkomen, die van andere, deels vroeger, deels later levende Schryvers afkomstig zyn.

aangehaalde beſchryvingen van de Uitbreiding der Evangelieleer. Wy moeten dus hier voor eerst niet alles naar den letter opvatten, maar beeld en gelykenis van de zaak zelve behoorlyk onderſcheiden.

2. Wanneer wy de gemelde Voorzeggingen in verband met de geheele redevoering, en vooral in verband met den toenmaligen bedrukten ſtaat der Joden beſchouwen, dan zien wy duidelyk, dat de Profeten daarby geen ander doel hebben, dan om de Joden te troosten en op te beuren door het vooruitzigt van eenen zeer bloeijenden ſtaat, waarin hunne Natie, na de dagen der verdrukking, nog eens zou komen. Alle Voorzeggingen loopen zigtbaar daarop uit, om hen te doen zien, dat zy eens, onder de regering van eenen doorluchtigen Afſtammeling uit David's huis, tot het hoogſte toppunt van geluk zouden gebragt worden. Een algemeene vrede zou dan in hun land, ja op aarde, heerſchen; hunne vyanden zouden voor hun verjaagd en verdreven worden; Jehova zelf zou ze verdelgen; hun ryk zou het magtigſte en gelukkigſte ryk der aarde, en aan hetzelve zou geen einde zyn; alsdan zou een ieder veilig zyn huis bewonen, en zynen akker bouwen, en gerust liggen onder zynen vygenboom en wynſtok; de wilde dieren zelfs zouden hunne wrede natuur afleggen, de geheele natuur zou in vrede bloeijen, tweedragt

en misdaad vernietigd zyn, en de ſtaat der wereld een ſtaat van wederkeerende onſchuld wezen; enz. (*).

Zelfs van de bekeering van Heidenſche volken, maken de Profeten alleen in zoo verre gewag, als dezelve ſtrekken moest, om de eer en den luister der Joodſche Natie te verhoogen. Alles moest dienen, om hunnen ſtaat luisterryk te maken. Zelfs vreemde volken zouden, door dat geluk bekoord, van verre komen, en zich naar Jeruzalem begeven, om den Joodſchen Godsdienst, of den beteren, waren en gezuiverden Godsdienst, die dan in Palestina, als een licht zou ſchynen, aan te nemen en te omhelzen, en mede onder het bewind van dien grooten Koning gelukkig te zyn. Men zie de aangehaalde plaatſen, byzonder JES. LX. vs. 1–4. Ook in DANIËL Hoofdſt. VII. vs. 13, 14, 26, 27. wordt dit denkbeeld aangedrongen. DANIËL zag in de wolken des hemels iemand komen, welke eenen Menſchenzoon gelyk was. Deze naderde den Ouden, voor wiens aangezigt hy geleid werd. Daarop werd hem zoo groot eene magt en zulk eene heerſchappy en eer ge-

(*) Wie ziet niet, hoe geheel zinnelyk en zinnebeeldig alle deze beſchryvingen zyn, hoewel in de verhevenſte klanken van Oosterſche Dichtkunde, en hoe veel 'er van moet worden afgetrokken, om de zuivere waarheid te vinden.

gegeven, dat alle volken van alle tongen en geslachten hem eeren zouden. De Koninklyke magt over alle volken der aarde zou aan het heilige volk van God overgegeven worden. Dit Gods-ryk zou eeuwig duren, en alle ryken der aarde zouden aan hetzelve moeten onderworpen en onderdanig zyn (*).

3. Hieruit volgt nu: — *of*, dat deze hoop en voorzegging nooit vervuld is, daar de Joodsche staat, na de Babyloniſche ballingſchap, nooit dat toppunt van geluk en dien luister bereikt heeft, welke hier voorſpeld wordt, en daar dezelve, in ſtede van eeuwig te zullen duren, veeleer reeds voor langer dan 1700 jaren, door de Romeinen, een einde heeft genomen; — *of*, dat deze voorzegging nog vervuld zal worden, en men dit gelukkig tydperk voor de Joden, met de Rabynen en de Voorſtanders van eene algemeene Joden-bekeering, en van een duizendjarig Ryk, (gelyk MICHAëLIS meent,) in de toekomst nog te verwachten heeft (†); — *of*, eindelyk, dat dit alles zinnebeel-

(*) De Meſſias is hier reeds niet meer van aardſchen oorſprong, geen Afſtammeling meer uit het huis van David; maar hy komt van den hemel, en verſchynt in de wolken des hemels. — Een denkbeeld, welk onloochenbaar in het N. Testament overgenomen en herhaald is.

(†) Ook de Heer VAN DER PALM ſchynt van dit gevoelen te zyn, en ver-

beeldig en dichterlyk moet verſtaan, en zoo opgevat worden, dat beide, Joden en Heidenen, zich eens tot den beteren en waren Godsdienst, tot het Evangelie namelyk, zouden bekeeren; zoo dat alsdan het vergaderen der verſtrooide Joden naar hun land, en het komen der Heidenen tot Sion, niets anders zyn, dan beeldſprakige en dichterlyk verheven beſchryvingen van de uitgebreidheid, waarmede het licht des Evangelies zich eens over de volken zou verſpreiden.

4. Daar nu, de Voorzeggingen der Profeten hieromtrent, *eigenlyk* opgevat, nog niet vervuld zyn, en dus die gouden eeuw voor de Joden nog moet komen; daar echter, ſedert deze Voorzeggingen, reeds zoo vele eeuwen verloopen zyn, en, zoo als de zaken in Europa en de overige werelddeelen nu ſtaan, nog wel eenige eeuwen verloopen kunnen, eer zoodanig eene verwachting kan vervuld worden, en de Profeten evenwel dien gelukkigen tyd, als reeds zeer nabyzynde beſchouwd en beſchreven hebben: — zouden wy liever tot het laatſte gevoelen overhellen, en gelooven, dat in deze Voorzeggingen alleen de omhelzing van den volmaak-

verklaart zich, op verſcheidene plaatſen van zynen JESAÏAS, voor eene dadelyk toekomſtige wederaanneming en verzameling des thans alom verſtrooiden Joodſchen volks, en voor eene werkelyke herſtelling deszelven in het bezit van het land *Kanaän*.

maakteren Evangelie-Godsdienst door Joden en Heidenen, op eene *dichterlyke* wyze, en geheel in den *Oosterschen styl*, beschreven wordt.

5. Maar hoe ver zal zich, volgens deze Voorzeggingen, de Uitbreiding dier Evangelieleer uitstrekken? Om dit te beoordeelen, houde men in het oog, dat de Profeten, gelyk de Oosterlingen in het algemeen, zich niet slechts doorgaans oneigenlyk en zinnebeeldig, maar (hetgeen hiermede onafscheidbaar gepaard gaat) ook meestal by *Vergrooting* uitdrukken, en in eenen *vergrootenden* styl spreken en schryven. Ebne talryke nakomelingschap is, by hun, een zaad, als sterren aan den hemel, en als zand, dat den oever der zee bedekt. (GEN. XXII. VS. 17. JER. XXXIII. VS. 22). De donder is eene stem van den Almagtigen, die de cederen verbreekt, die de bergen Libanon en Sirion doet huppelen, die de woestyne doet beven. (PSALM XXIX. VS. 5–8). Een zwerm sprinkhanen, die den wynberg verwoest, is een magtig volk, dat opstaat in het land, en dat zonder getal is; het zyn helden, die snel aanrukken, en krygslieden, die de muren beklimmen. (JOËL I. VS. 6. II. VS. 7). In dezen vergrootenden styl noemen zy ook dikwyls het *geheel* voor een *gedeelte*, *allen* voor *sommigen*; als b. v. de *wereld* voor een gedeelte derzelve, het *einde des hemels* voor de landen van Persië en Medië, om dat deze bykans de ui-

uiterſte grenzen waren, die de Israëliten aan dien kant kenden; de *aarde* voor het Joodſche land, enz. (JEZ. XIII. vs. 5. HOOGL. vs. 2. IV. vs. 16.)

Zoo moeten wy dan waarſchynlyk ook de uitdrukkingen verſtaan, in de boven aangehaalde plaatſen; dat de *aarde* vol kennis des Heeren zal zyn; dat de verſtrooiden uit Juda van de *vier einden des aardryks* zullen vergaderd worden; dan de Meſſias de heilryke leer zal verkondigen *tot dan het einde der aarde*, enz. door alle welke uitdrukkingen niets anders te kennen gegeven wordt, dan dat de kennis van den waren Godsdienst zich zelfs tot in verre landen zou uitbreiden, dat vele bewoners van verafgelegene gewesten die leer zouden omhelzen.

6. Als wy nu dit alles te zamen nemen, dan kunnen wy uit de aloude Voorzeggingen des O. Verbonds, omtrent de Uitbreiding der Evangelieleer, niets anders, met *zekerheid*, afleiden, dan dat deze leer het eerst, als een helder ſchynend licht, onder de Joden zou opgaan, doch, dat dezelve niet ſlechts van Joden, maar ook van Heidenen, en wel van Heidenen uit verre landen zou worden aangenomen; onbepaald, of zulks van alle of ſlechts van een groot gedeelte derzelven zou geſchieden.

Laat ons overgaan tot de *tweede klaſſe* van Voorzeggingen, en zien, wat JEZUS zelf van de Uitbreiding van zynen Godsdienst gezegd en voorſpeld heeft.

Niets

Niets is zekerder, dan dat JEZUS geloofd en geleerd heeft, dat zyn Godsdienst beſtemd was, om algemeen te worden onder de menſchen, en dat dezelve dadelyk niet ſlechts van Joden, maar ook van Heidenen, zou worden aangenomen. Toen hy eens van een Heidensch Hoofdman verzocht was, om deszelfs kranken ſlaaf te genezen, en deze man daarby zoo groot een vertrouwen op hem had aan den dag gelegd, dat hy daarin zelfs de Joden beſchaamde, zeide JEZUS by die gelegenheid tot zyne Leerlingen, volgens MATTH. VIII. vs. 10. 11. *dat hy in Israël zoo groot een geloof niet gevonden had; doch dat velen zouden komen van Oosten en Westen* (d. i. Heidenen uit allerlei wereldſtreken) *en met Abraham, Izaäk en Jakob aanzitten in het Koningrijk der hemelen* (d. i. tot zynen Godsdienst zouden overgaan, en dus de voorregten en zegeningen deszelven genieten (*)).

Na

(*) Dat wy hier, en in de verder aan te halen plaatſen, door *Koningryk der hemelen*, (dat is, volgens het Griekſche ſpraakgebruik, het *hemelsch* of *Goddelyk Koningryk*) de nieuwe Christelyke bedeeling of Godsdienst, te verſtaan hebben, is te bekend, om het nog breedvoerig te betoogen. *Aanzitten* in het hemelsch Koningryk, is dan zoo veel als deel hebben aan de voordeelen en voorregten van den Christelyken Godsdienst; en daar de Joden zich den hemel voorſtelden onder het zinnebeeld van eenen maaltyd, en van een aanzitten aan denzelven met de Stamvaders hunner Natie, zoo ſluit het tevens in zich, ook deel te hebben aan de toekomende gelukzaligheid. Zie HESSELINK's *Uitlegkundig Woordenboek des N. Verbonds*; de laatſte Uitgave.

Na genoeg hetzelfde zeide hy eens by eene andere gelegenheid. Volgens LUC. XIII. vs. 24–30. op de vraag van iemand, of 'er weinigen zouden zalig worden, verzekerd hebbende, dat de Joden, indien zy zich niet verbeterden, van de voorregten van zyn ryk zouden uitgesloten worden, voegde hy 'er by, dat 'er *van Oosten en Westen, van Noorden en Zuiden* (uit alle hoeken en gewesten der aarde) *zouden komen, en aanzitten in het Koningryk van God.* Hier, en in de vorige plaats, spreekt JEZUS, even gelyk JEZAÏA in de boven aangehaalde plaatsen, van een *komen* der Heidenen, daar dit toch niets anders wil zeggen, dan dat Heidenen zyne leer zouden omhelzen, en alzoo die voorregten genieten, die de Joden waanden, dat hun by uitsluiting toekwamen.

JEZUS geeft meermalen te kennen, dat zyn Godsdienst nooit zou te niet gaan, maar altoos blyven standhouden op aarde. Eens zeide hy tot PETRUS: MATTH. XVI. vs. 18. *Ik zeg u, dat gy zyt Petrus, en op deze Petra* (welk woord steenrots beteekent) *zal ik myne gemeente bouwen, en de poorten der helle zullen dezelve niet overweldigen.* d. i. dat hy door PETRUS eene Gemeente wilde stichten, die allen wederstand zou verduren. En daar JEZUS nu evenwel wist, ja allerduidelykst voorspeld heeft, dat de Joodsche staat weldra een einde zou nemen (MATTH. XXIV. MARC. XIII. LUC. XXI.):

XXI.): zoo blykt ook hieruit, dat deze Gemeente voornamelyk onder de Heidenen zou worden opgerigt.

Ja, dat zyne oogmerken zich ook tot de Heidenen uitſtrekten, en ook deze zynen Godsdienst zouden aannemen, zegt hy met ronde woorden, in die hartroerende beſchryving, welke hy JOAN. X. vs. 11—15. van zich zelven en van zyn werk op aarde geeft, wanneer hy zich by eenen *goeden Herder* (*) vergeleken hebbende, 'er byvoegt vs. 16. *dat hy nog andere ſchapen heeft, die van dezen ſtal niet zyn, dat hy deze ook moet toebrengen; en dat ze zyne ſtem zullen hooren, en dat het één kudde en één Herder zal worden*, d. i. dat hy ook de Heidenen zou roepen, en dat deze die roeping zouden aannemen, en met de bekeerden uit de Joden ſlechts één Gemeente uitmaken.

Verſcheidene gelykenisſen van JEZUS hebben zigtbaar de ſtrekking, om te doen zien, hoe algemeen zyne leer zou uitgebreid, en dat ze voornamelyk aan Heidenen zou verkondigd worden. In de gelykenis b. v. van het *Koninklyke Gastmaal* MATTH. XXII. vs. 1—14. worden duidelyk *eerstgeroepene* en *later geroepene* onderſcheiden, en door de eersten de Joden, en door de laatſten de Heidenen

(*) Een denkbeeld, welk onloochenbaar uit de Profeten ontleend is, JER. XXIII. vs. 3. 4. EZECH. XXXIV. vs. 11. 12. 23.

nen verſtaan; terwyl tevens uitdrukkelyk gezegd wordt, dat deze laatſten zich veel bereidwilliger zouden toonen, om de uitnoodiging aan te nemen. In de Gelykenis van het *onkruid onder de tarwe*, MATTH. XIII. vs. 24–30. is, volgens de uitlegging, die 'er JEZUS vs. 37–43. van geeft, de *akker*, waarop het zaad (d. i. zyne leer) was uitgeſtrooid, niet *Palestina*, niet die landen, waar Joden onder de Heidenen zich ophielden, maar onbepaald de *wereld*. En in vs. 31. 32. vergelykt hy zynen Godsdienst by een *mostaardzaad, hetwelk een mensch heeft genomen, en in zynen akker gezaaid; en welk wel het minſte zynde onder alle de zaden, nogtans, wanneer het opgewaſſen is, het meeſte van de moeskruiden is, en een boom wordt, alzoo dat de vogelen des hemels komen, en neſtelen in zyne takken;* hiermede aanduidende, dat, hoe gering en klein ook zyne leer in hare beginſelen was, zy nogtans haren invloed heinde en veer zou uitbreiden.

Volgens JOAN. VIII. vs. 12. en IX. vs. 5. noemt JEZUS zich *het licht*, niet des Joodſchen lands, maar *der wereld;* d. i. den Leeraar van het menschdom, die, door de verkondiging zyner Evangelieleer, de kennis van den waren Godsdienst, even gelyk de zon hare weldadige ſtralen, over den aardbodem uitbreidt.

Eindelyk, om nog eene plaats aan te halen, zoo heeft JEZUS zynen Apostelen, by zyn vertrek van

hier, uitdrukkelyk gelast, om zynen Godsdienst, niet ſlechts in Palestina, niet ſlechts aan de Joden, maar in de geheele wereld en aan alle volken, te verkondigen. MARC. XVI. 15. *Gaat henen in de geheele wereld, predikt het Evangelium allen creaturen*, of gelyk het by MATTH. XXVIII. vs. 19. heet; *onderwyst alle de volken* (*). En volgens HAND. I. vs. 8. moesten zy *zyne getuigen zyn, zoo te Jeruzalem, als in geheel Judeä en Samariä, en tot aan het uiterſte der aarde;* in alle zelfs de verst afgelegene toen bekende landen (†).

Maar hoe moeten wy nu deze verklaringen van JEZUS verſtaan, en wat mogen wy daaruit, met opzigt tot de van GOD bedoelde uitbreiding des Evangelies, afleiden? Het is zeker, dat JEZUS dikwyls, en vooral, wanneer hy als Profeet ſpreekt, zich ook van de taal der Profeten bedient, en in den Oosterſchen vergrootenden ſtyl ſpreekt; gelyk duidelyk te zien is uit zyne Voorzeggingen van Je-

ru-

(*) By de Hebreeuwen werden de menſchen *ſchepſelen* by uitnemendheid (Κατ' ἐξοχην) genoemd. *Alle creaturen* of *ſchepſelen*, zyn dus alle menſchen.

(†) Niet ſterk genoeg kan hierover ter lezing worden aangeprezen het uitmuntend werk van den ſchranderen REINHARD: *Proeve over het Plan, hetwelk de Stichter des Christendoms tot heil der wereld ontwierp.* Nu onlangs, naar den vierden Druk, vertaald door den Eerw. WOLTERBEEK, Predik. te Amſterdam, en uitgegeven aldaar by SCHALEKAMP en VAN DE GRAMPEL, 1806. en wel byzonderlyk, als hier ter zake dienende. bl. 29—43.

ruzalems ondergang (MATTH. XXIV. MARC. XIII. LUC. XXI.), waarin hy zelfs beelden en uitdrukkingen van de Profeten woordelyk overneemt. Hoe het zy, uit geene der gemelde plaatſen, kan ſtellig en met zekerheid worden afgeleid, dat de Godsdienst van JEZUS eens van alle menſchen, hoofd voor hoofd, zal worden aangenomen en beleden. JEZUS zegt niets meer, dan dat zyne leer niet ſlechts van Joden, maar ook van Heidenen, zou worden omhelsd, en wel van Heidenen, die zelfs in verre landen woonden. Dit blykt uit MATTH. VIII. vs. 10. 11. alwaar hy zegt, dat 'er *velen* van het Oosten en Westen zouden komen, enz. en uit LUC. XIII. vs. 29. dat *'er komen zouden* enz. onbepaald hoe velen. Zoo ook JOAN. X. vs. 16. dat hy *nog andere* ſchapen heeft, enz. En wanneer hy het woord *wereld* gebruikt, en zegt, dat de akker, waarop het zaad zyner leer zou worden uitgeſtrooid, de *wereld* is, of zichzelven het licht *der wereld* noemt, dan is deze uitdrukking nog zeer onbepaald, en ſchynt niets meer te zeggen, dan dat zyn Godsdienst zich niet tot de Joden alleen zou bepalen, maar zich tot allerlei menſchen en volken in de geheele wereld uitſtrekken. Duidelyk zien wy dit ook, in de laatst aangehaalde plaats, uit den last, dien JEZUS aan zyne Apostelen geeft, om *in de geheele wereld te gaan, en zyn Evangelie aan alle ſchepſelen en volken te verkondigen.*

Im-

Immers is het aan alle Taal- en Uitlegkundigen bekend, dat de ſpreekwyze, *de geheele wereld*, en *alle ſchepſelen*, in het N. Testament, dikwyls niets anders te kennen geeft, dan het *Heidendom*, of, daar alle menſchen, buiten de Joden, in dien tyd Heidenen waren, het *menſchdom in het algemeen*. JEZUS wil dan zeggen, dat van nu af, alle onderſcheid tusſchen Joden en Heidenen, in de aanbieding des Evangelies, moest ophouden, en dat zy, de Apostelen, de leer van zynen Godsdienst zoo wel aan Heidenen als aan Joden moesten verkondigen (*).

Het komt my dus voor, dat de Voorzeggingen van JEZUS, omtrent de Uitbreiding van zynen Godsdienst in de wereld, meer zien op de eerste dagen van de invoering des Christendoms, en dat ze voornamelyk het vooröordeel moesten tegen gaan, welk ook by de Apostelen nog huisvestte, als of JEZUS en zyne leer alleen beſtemd waren voor de Joden; gevende tevens te kennen, dat die leer ſpoedig, in de meeste der ten dien tyde bekende landen, van Heidenen zou worden aangenomen. Eéne plaats is 'er, die dit myn gevoelen volkomen ſchynt

(*) Men zie voorts over de onderſcheidene beteekenisſen van het woord *wereld*, behalve de bekende Uitlegkundige Woordenboeken van TELLER en HESSELINK, — IKENII *Diſſertationem* 24. pag. 432-462. en STRONKII *Specimen*, pag. 149. *ſqq.*

ſchynt te bevestigen. Het is MATTH. XXIV. vs. 14. JEZUS had zyne Apostelen vermaand tot ſtandvastigheid in het geloof en in de verkondiging zyner leer, byzonderlyk onder de vervolgingen en verleidingen tot afval, welke tegen het einde der wereld (dat is hier het einde en de ondergang van den Joodſchen ſtaat) zouden plaats hebben; en voegt 'er nu by: *en dit Evangelie des Koningryks* (deze myne leer, die gy verkondigen zult) *zal in de geheele wereld gepredikt worden tot eene getuigenis allen volkeren; en dan zal het einde komen* (namelyk de ondergang van den Joodſchen ſtaat). Het is bekend, dat deze ondergang plaats had 40 jaren na Christus hemelvaart. En dan, zegt JEZUS, zou het Evangelie in de geheele wereld en onder alle volken reeds gepredikt zyn. Duidelyk zien wy dus hier, wat JEZUS door *geheele wereld* en *alle volken* verſtaat; namelyk niet het geheele menschdom, niet alle menſchen zonder onderſcheid, maar menſchen in allerlei landen en onder allerlei volken, en dat zyne Voorzeggingen alleen zien op de eerste uitbreiding van zyn Evangelie, door den dienst en de prediking der Apostelen, in alle, d. i. de meeste Heidenſche landen; zoo dat, derhalve, de uitbreiding van het Evangelie door de Apostelen reeds beantwoordt aan de voorzeggingen, daaromtrent gedaan.

En hiermede ſtemmen, eindelyk, ook de betuigin-

gingen der *Apostelen* overeen. — PAULUS en BARNABAS, gezonden om het Evangelie onder de Heidenen te prediken, kwamen te *Antiochiën* in *Pisidië*, en van de Joden aldaar wedersproken en gelasterd wordende, zeiden zy: HAND. XIII. vs. 46. 47. *Het was noodig, dat eerst tot u het woord Gods gesproken zoude worden; doch naardemaal gy hetzelve verstoot, en u zelven des eeuwigen levens niet waardig oordeelt, ziet wy keeren ons tot de Heidenen. Want alzoo heeft ons de Heere geboden, zeggende: Ik heb u gesteld tot een licht der Heidenen, op dat gy zoudt zyn tot zaligheid, tot aan het uiterste der aarde.* Onloochenbaar maken zy hier de beide, reeds boven door ons aangehaalde plaatsen uit JEZAÏA, Hoofdst. XLII. vs. 6. en XLIX. vs. 6. op zich toepasselyk, en beschouwen dezelve als in hunnen Evangelie-dienst vervuld. En dus zien wy hier tevens, dat wy, door het *uiterste der aarde* in gemelde plaats, alleen die landen te verstaan hebben, waarheen de Apostelen gekomen zyn, om het Evangelie te verkondigen.

Op eene Kerkvergadering der Apostelen, te Jeruzalem gehouden, om te beslissen, of men de bekeerde Heidenen al of niet aan de besnydenis zou onderwerpen, gaf onder anderen ook JACOBUS (niet de Apostel, maar die genaamd is de broeder van JEZUS, en Oudste of Bisschop van Jeruzalem was) zyn gevoelen hierover te kennen, beginnende

zyne aanſpraak aldus: HAND. XV. vs. 13–19. *Mannen broeders, hoort my, Simon heeft verhaald, hoe God eerst de Heidenen heeft bezocht, om uit hen een volk aan te nemen voor zynen naam. En hiermede ſtemmen overeen de woorden der Profeten, gelyk geſchreven is: Na dezen zal ik wederkeeren, en weder opbouwen den tabernakel Davids, die vervallen is*, enz. *op dat de overblyvende menſchen den Heere zoeken, en alle de Heidenen, over welke myn naam aangeroepen is*, enz. Deze woorden ſtaan AMOS IX. vs. 11. 12. JACOBUS haalt ze aan, volgens de Griekſche overzetting der LXX. Taalsmannen. Hy wil toonen, dat GOD de Heidenen heeft aangenomen ook zonder beſnydenis, en maakt dus de voorzegging van eenen Profeet hieromtrent toepaſſelyk op den tyd, waarin de Apostelen leefden.

Nog eens, in den Brief aan de *Coloſſers*, Hoofdſt. I. vs. 23. zegt PAULUS uitdrukkelyk, dat het Evangelie aan alle ſchepſelen reeds gepredikt was: *Indien gy maar blyft in het geloove gefondeerd en vast, en niet beweegt wordt van de hope des Evangeliums, dat gy gehoord hebt, hetwelk gepredikt is onder alle de creatuur, die onder den hemel is.* Kan het duidelyker blyken, dan hieruit, dat wy door alle creatuur of alle ſchepſelen onder den hemel niets anders te verſtaan hebben, dan allerlei menſchen, in alle verſchillende landen, zoo wel Heidenen als Joden, en dat de Apostelen de voorzeggingen hieromtrent,

in

in hunnen tyd reeds, als vervuld beschouwden?

Dat, echter, de Apostelen, als Profeten van den nieuwen dag, ook nog Voorzeggingen van eene verdere uitbreidinge, en van eene eindelyke algemeene omhelzing des Evangelies zouden gedaan hebben, dunkt my op te weinig gronds te steunen, om daarop met zekerheid te kunnen bouwen. De plaats, die men gewoonlyk daartoe bybrengt is ROM. XI. en wel bepaaldelyk vs. 25. 26. alwaar PAULUS van de bekeering der Heidenen, en van die der Joden sprekende, zegt: *Ik wil niet, broeders, dat u deze verborgenheid* (*) *onbekend zy*, — *dat*

(*) Ik moet in het voorbygaan aanmerken, dat wy het woord *verborgenheid* hier niet in den gewonen Kerkelyken, maar in den Bybelschen zin, moeten nemen. In de Kerktaal beteekent verborgenheid eene leering, die voor de Rede onbegrypelyk is, en waarvan zy zelfs de *mogelykheid* niet kan bevatten. In den Bybel, daarentegen, en in de Oostersche taal, beteekent verborgenheid eene nog toekomende zaak, die niemand te voren kan weten, wanneer God hem dezelve niet openbaart; dus eene zaak, waarvan slechts de *wezenlykheid* onbekend is. Reeds een vermaard Kerkvader en schrander Bybeluitlegger der *vyfde* eeuw, THEODORETUS namelyk, heeft het woord *verborgenheid* aldus verklaard: Μυστήριον, schryft hy, ἔστι τὸ μὴ πᾶσι συνάριμον, ἀλλὰ μόνοις ὁρωρουμένοις: *eene verborgenheid is iets, niet allen bekend, maar slechts denzulken, die de zaak zien.* De verborgenheid, nu, waarvan PAULUS spreekt, bestaat niet daarin, dat de verharding, of eigenlyk verblinding, voor een deel over Israël gekomen is, d. i. dat een groot, en wel het grootste deel der Joden, sedert de komst van CHRISTUS, nog in blindheid leefde, en het Evangelie niet erkende; want dit was immers eene welbekende en wereldkundige zaak, waarvan PAULUS reeds, gedurende drie Hoofdstukken gesproken, en waarover hy God geregtvaardigd had; maar zy bestond daarin, dat deze blindheid niet altyd zou duren, maar eens zou ophouden, en de meeste Joden zich insgelyks tot het Christendom zouden bekeeren.

dat de verharding voor een deel over Israël gekomen is, tot dat de volheid der Heidenen zal ingegaan zyn; en alzoo zal geheel Israël zalig worden. Hier ſchynt dan PAULUS te zeggen, dat de Joden zoo lang in hunne blindheid zouden volharden, tot dat eerst het geheele Heidendom den Christelyken Godsdienst zou omhelsd hebben, en dat dan, door dit voorbeeld opgewekt, en daarover, als het ware, ja loersch geworden, ook het geheele Jodendom zich zou bekeeren. En zoo verſtaan het ook vele, zelfs kundige en geleerde Schriftuurverklaarders; van gevoelen zynde, dat de Apostel hier ſpreekt van eene nog op handen zynde heugelyke en algemeene bekeering van het thans verdrukte en nog ongeloovige Jodendom, welk in het laast der dagen, na de algemeene bekeering der Heidenen, JEZUS als den Meſſias en den Verloſſer des menschdoms zal omhelzen (*). — Of zoodanig eene toekomstige algemeene Joden-bekeering mogelyk is, en nog eens dadelyk zal plaats hebben, willen wy, voor als nog niet onderzoeken. Alleenlyk komt het ons voor, dat dezelve uit de aangehaalde plaats van PAULUS niet kan worden afgeleid. PAULUS re-

(*) Dit gevoelen vinden wy zeer ſchrander en uitvoerig betoogd, door den geleerden VENEMA, in zyne *Diſſert. S. Lib. I. Cap. XI. XIV. et ſeqq.* en door den diepdenkenden JABLONSKI, in zyne *Diſſert. de futura Judæorum conversione illustri. Francof. ad Viadrum.* Onder de nieuweren heeft zich ook MICHAËLIS voor deze meening verklaard.

redekavelt aldus: de val der Joden heeft aanleiding gegeven tot de bekeering der Heidenen. (vs. 12.); want juist, om dat de Joden het Evangelie verwierpen, hebben de Apostelen zich gewend tot de Heidenen (zie de reeds aangehaalde plaats HAND. XIII. vs. 46). Maar even zoo zal nu ook de bekeering der Heidenen, en de voorregten, die zy daardoor genieten, de Joden tot jaloersheid verwekken, en hen ten spoorslage strekken, om het Christendom ook te omhelzen. (vs. 11. 25. 26). Door de *volheid der Heidenen*, waarvan vs. 25. gesproken wordt, moeten wy echter niet, gelyk gewoonlyk geschiedt, het ganssche Heidendom, of alle Heidenen, hoofd voor hoofd, verstaan. Tot deze verwachting hebben wy, gelyk ik, in het vervolg, nader zal doen zien, geenen grond; wy vinden ook niet één Voorzegging daarvan in den Bybel; gelyk de zaak ook reeds op zichzelve ongeloofelyk moet schynen; en eindelyk geeft ook het woord, door PAULUS hier gebezigd, zulks geenszins te kennen. Het woord πλήρωμα, door *volheid* vertaald, beteekent ook een *groot gedeelte*, eene *menigte*. Het Hebreeuwsche מלא, welk voorkomt GEN. XLVIII. vs. 19. מְלֹא־גּוֹיִם hebben de Griekssche Overzetters vertaald door πλῆθος ἐθνων, eene *menigte van volken*, of *vele volken*. PAULUS wil dan zeggen: tot dat de Joden zullen zien, dat de meeste Heidenen het Evangelie omhel-

zen (*). En dus beteekent ook in vs. 26. *geheel Israël* niet het ganſche Jodendom, in den ſtriktſten zin, maar deze vergrootende uitdrukking wil zeggen, dat de *meeste der Israëllers*, die tot dus verre geweigerd hadden, of nog weigerden, den Christelyken Godsdienst aan te nemen, nog eenmaal zouden *zalig worden*, d. i. door het voorbeeld der bekeerde Heidenen bewogen, dien Godsdienst eindelyk ook zouden omhelzen. — Wy voor ons gelooven dan, met den beroemden en juistoordelenden DE GROOT, met den geleerden MOSCHE, en met vele andere vroegere en latere Schriftuurverklaarders, dat PAULUS hier ſpreekt van eene zaak, die nog gedurende, of toch kort na zynen leeftyd, reeds haar volle beſlag heeft gekregen, en dat, gelyk de volheid der Heidenen, d. i. eene groote menigte derzelven, nog gedurende het leven van PAULUS, en vooral kort na hetzelve, onder den Keizer TRAJANUS is

(*) Zeer nieuw, maar ſchrander uitgedacht is de verklaring, welke MICHAËLIS hier van het woord πλήρωμα geeft; vertalende hetzelve door *aanbinding*, *aanwerving* of *recrutering*, gelyk hy het noemt; dus *zeje werving uit de Heidenen*; bewerende, dat deze ſpreekwyze ontleend is van de gewoonte, wanneer een Krygsleger, of een volk, welk door ziekte, neêrlaag, of andere rampen, zeer verminderd is, door aanwerving van nieuwe Soldaten, of het zenden van nieuwe volkplantingen, weder voltallig word gemaakt. Volgens deze Uitlegging zou de meening van PAULUS dan zyn: het Evangelie was het eerst beſtemd voor de Joden; maar daar de meesten van hun hetzelve weigerden aan te nemen, moest deze gaping in de Christelyke Kerk aangevuld, en die verlies herſteld worden door Heidenen, die dus het volk Gods weder voltallig maakten.

is ingegaan, alzoo ook geheel Israël, dat is een groot, of het grootſte deel der toenmaals nog onbekeerde Joden, zou zalig worden, d. i. het Evangelie omhelzen, en dat dit getal weldra nog zou vermeerderd worden, gelyk ook dadelyk geſchied is, en wy in het tweede Deel dezer Verhandeling nader zien zullen (*).

Nog eene plaats is 'er, die eene Voorzegging van eene toekomende algemeene omhelzing des Evangelies ſchynt te bevatten, die ten minſte ten betooge hiervan dikwyls wordt aangehaald. Het is PHIL. II. VS. 9—11. alwaar PAULUS, na de vrywillige en diepe vernedering van CHRISTUS beſchreven te hebben, nu ook den loon beſchryft, dien hy van GOD daarvoor ontvangen heeft, zeggende, dat *God hem daarom ook uitermate heeft verhoogd, en hem denen naam heeft gegeven, welke boven alle namen is; op dat in den naam Jesus zich zoude bui-*

(*) Nog andere Uitleggers, waaronder SEMLER, ZACHARIÆ, ook de ſchrandere ERNESTI behooren, (zie *Bibl. Theol. Vol.* X. *pag.* 514. en *Bibl. noviſſ. Vol.* I. *pag.* 938.) zyn van oordeel, dat hier niet van het *Vleeſchelyke* maar van het *Geeſtelyke* Israël, d. i. van de *geloovigen* in het gemeen, zoo wel uit het Heiden- als Jodendom geſproken wordt. Volgens dit gevoelen, zou de meening van PAULUS zyn, dat de nog onbekeerde Joden zoo wel toegang tot de genade hadden, en voortaan hebben zouden, als de Heidenen, mits zy niet in het ongeloof bleven (v. 23.) Hoewel nu dit gevoelen ons min aannemelyk toeſchynt, zoo komen toch gemelde Schryvers daarin met ons overeen, dat men uit deze redenering van PAULUS geenszins op eene nog aanſtaande algemeene bekeering der Joden in de laatſte tyden, kan beſluiten.

buigen alle knie dergenen, die in den hemel, en die op de aarde, en die onder de aarde zyn; en alle tong zoude belyden, dat Jezus Christus de Heer zy, tot heerlykheid Gods des Vaders. Elk ziet, dat de bewyskracht in het woordje *alle* moet liggen, *alle knie, alle tong*, of in beter Nederduitsch, de kniën van alle degenen enz. en *alle tongen* enz. Doch men behoeft deze plaats ſlechts in verband te lezen, om in te zien, dat de Apostel van eene zaak ſpreekt, die reeds geſchied is, en nog plaats heeft. Hy wil de verhooging van JEZUS beſchryven, die, als een loon voor zynen arbeid, op zyne vernedering gevolgd is. Deze beſtaat in eene heerſchappy, die GOD hem gegeven heeft over de ganſche natuur, en over alle ſchepſelen in hemel en op aarde, en uit hoofde van welke hem de aanbidding van alle redelyke wezens toekomt. Alle kniën moeten zich voor hem buigen (*), niet ſlechts van de Engelen in den hemel, maar ook van de menſchen op aarde, (namelyk in zoo ver zy hem kennen, en in hem gelooven), ja zelfs van hun, die onder de aarde zyn (†); en alle tongen (d. i. niet ſlechts van men-

(*) Voor iemand de kniën buigen, is iemand den diepſten eerbied bewyzen, en als het van God gebruikt wordt, hem aanbidden.

(†) MICHAËLIS verſtaat 'er door de *gevallene Engelen*, of *Duivelen*; doch liever zouden wy hier met DE GROOT en ROSENMULLER denken aan de *zie-*

menſchen, maar ook van Engelen) moeten belyden en erkennen, dat JEZUS de Heer van alle dingen is; even gelyk het heet HAND. II. vs. 36. *Zoo wete dan zekerlyk het ganſche huis Israëls, dat God hem* (Jezus) *tot eenen Heer en Christus gemaakt heeft.* Deze geheele plaats moet dan alleenlyk dienen, om de hooge waardigheid, magt en heerſchappy aan te toonen, tot welke JEZUS verheven is geworden, en heeft denzelfden zin, als de woorden in PAULUS Brief aan de *Ephezers* Hoofdſt. I. vs. 20—22. *God heeft Christus uit de dooden opgewekt, en heeft hem gezet tot zyne regterhand in den hemel; verre boven alle Overheid, en Magt, en kracht, en heerſchappy, en allen naam, die genaamd wordt, niet alleen in deze wereld, maar ook in de toekomende; en heeft alle dingen zynen voeten onderworpen, en heeft hem der gemeente gegeven tot een Hoofd boven alle dingen.*

Wanneer wy nu alles te zamen vatten, hetgeen wy tot hiertoe overwogen hebben, dan is de ſlotſom van alles deze, dat eene *algemeene* omhelzing van den Christelyken Godsdienst door het menschdom *niet* voorſpeld is in de Schriften, van de Christenen voor Heilig gehouden; dat veeleer uit de Voorzeggingen, die wy daaromtrent in den Bybel vin-

zielen der geſtorvenen, het zy die, volgens het denkbeeld der ouden, onder-ſteld worden in de beneden-wereld en het ryk der ſchimmen te zyn, of dat zy één, na de opſtanding, JEZUS, als haren Verloſſer, aanbidden zullen.

vinden, alleenlyk volgt, dat die Godsdienst zich niet ſlechts tot het Joodſche land, of tot de Joden alleen zou bepalen, maar zich tot allerlei menſchen en volken op den ganſchen aardbodem zou uitbreiden, en zoo wel van Heidenen als van Joden omhelsd worden. — Met opzet hebben wy ons hierby wat langer opgehouden; want zoodra wy nu in het Tweede Deel dezer Verhandeling zullen getoond hebben, dat dit dadelyk en volkomen geſchied is, en alzoo de Voorzeggingen vervuld zyn, dan zullen wy hiermede tevens die Tegenwerping der Ongeloovigen hebben beantwoord, welke ontleend is uit de ſchynbare nog zoo onvolkomene Uitbreiding der Evangelieleer onder het Menschdom, vergeleken met hetgeen daaromtrent, in oude tyden, voorſpeld is, even als of de uitkomst daaraan niet beantwoord had.

Maar de Vraag, die wy thans ter beantwoording voor ons hebben, bepaalt zich niet enkel tot de Voorzeggingen daaromtrent gedaan. Het Genootſchap begeert in het algemeen onderzocht te hebben, in welken opzigte men redelyker wyze mag onderſtellen, en op goede gronden beſluiten, dat de Verbreiding der Evangelieleer oorſpronkelyk door God *bedoeld is*, en *in hoe verre* dat doel reeds bereikt is. En daar dit, nu, uit gemelde Voorzeggingen zelven, niet genoegzaam blykt, zullen wy thans tot het *tweede middel* overgaan, welk hier-

hierover ons eenig licht kan geven; ik meen, zullen wy den aard, inhoud en bedoeling van dien Godsdienst zelven onderzoeken, en zien, wat wy daaruit, in dit opzigt, kunnen afleiden.

Daaruit, dat JEZUS en de Profeten niet ſtellig gezegd hebben, dat het Evangelie ooit algemeen zal worden, volgt nog niet, dat het daarom niet geſchieden kan, of zal. De mogelykheid blyft altyd over, en om over de wezenlykheid, of waarſchynlykheid daarvan te oordeelen, hebben wy twee zaken te onderzoeken, of twee vragen te beantwoorden; *voorerſt*: is de Chriſtelyke Godsdienſt van dien aard, en heeft hy die inrigting, dat hy ooit algemeen *kan* worden? — en *ten tweede*: kan het de *bedoeling* van GOD zyn, *dat* hy ooit algemeen worde? — Na deze twee vragen te hebben beantwoord, zullen wy eerſt in ſtaat zyn, om te onderzoeken, in *welken opzigte* wy mogen onderſtellen, en beſluiten, dat eene algemeene Uitbreiding van dien Godsdienſt door GOD bedoeld is.

Alle Godsdienſten, die voor de komſt van CHRISTUS in de wereld geweest zyn, hebben dit gebrek met elkanderen gemeen gehad, dat zy nooit algemeen konden worden. Het ontbrak hun deels te zeer aan inwendige waarheid en blykbaarheid, om

overal het verſtand te overtuigen, en de harten der menſchen te winnen; en deels hadden zy ook alle zoo veel tydelyks en plaatſelyks, en waren met zulke leeringen, voorſchriften en plegtigheden doorweven, dat zy zich ſlechts voor ſommige landen en ſtaatsinrigtingen ſchikten, en in andere landen, onder andere zeden en gewoonten, niet konden uitgeoefend worden. Ja de meeste — het Jodendom zelfs niet uitgezonderd, — ſchynen ten doel gehad te hebben, om zich niet verder, dan tot binnen de grenzen van een enkeld volk, uit te ſtrekken; dewyl zy alle den volkshoogmoed bevorderden, haat tegen andersdenkenden inboezemden, of toch ſtilzwygend gedoogden, en alle naauwe gemeenſchap en verkeering met vreemde volken en met belyders van eenen anderen Godsdienst verboden. Zy hielpen dus meer, het menſchelyke geſlacht verdeelen, dan vereenigen, en ſtrekten meer, om vyandſchap en ellende te verwekken, dan liefde en gelukzaligheid te bevorderen.

De Christelyke Godsdienst is de eerste en eenigſte, die hieromtrent eene uitzondering maakt, en die alle kenmerken aan zich heeft, welke een Godsdienst hebben moet, om algemeen te kunnen worden, gelyk ik thans nader zal aantoonen (*).

Een

(*) De groote REINHARD, een Man, wiens naam ik niet zonder eerbied kan

Een Godsdienst, die voor alle volken en menſchen zal geſchikt zyn, moet natuurlyk de volgende eigenſchappen en voorregten bezitten: — zyne Hoofdleeringen en Voorſchriften moeten voor ieder een *even gewigtig en weldadig zyn*; — deszelfs waarheid moet klaarblykelyk zyn, en *gemakkelyk kunnen bewezen worden*; — hy moet, wat deszelfs inhoud en vorm betreft, *duidelyk en algemeen bevattelyk zyn*; — hy moet niets leeren of behelzen, *hetwelk niet onder alle Staatsbeſtuuren, in alle landen, in alle toeſtanden en uiterlyke omſtandigheden der verſchillende menſchen, kan worden uitgeoefend en waargenomen*; — hy moet geen haat omtrent andersdenkenden inboezemen of ſlechts veroorloven, maar zyn *geheele geest en bedoeling moet ſtrekken, om alle menſchen, zonder onderſcheid, zoo naauw als mogelyk is, met elkanderen te vereenigen*; — hy moet van alle Staatsbeſtuur onafhankelyk zyn, en *geene burgerlyke magt behoeven, om te blyven voortduren, en zynen weldadigen invloed te openbaren*; — eindelyk moeten deszelfs Hoofdwaarhe-

kan noemen, heeft dit, in zyn door ons boven reeds aangehaald werk: *Proeve over het Plan, hetwelk de Stichter des Christendoms tot heil der wereld ontwierp*, reeds zoo bondig betoogd, dat ik byna ſchroom, over eene zaak, door eenen REINHARD behandeld, nog iets te zeggen. Ook heeft deze dit onderwerp zoo voldoende en volledig bewerkt, dat 'er, buiten hetgeen hy 'er van gezegd heeft, niet veel meer van te zeggen is. Hoe het zy: onmogelyk zal ik kunnen vermyden, hier en daar hetzelfde te zeggen, en wel eens 's Mans eigen woorden over te nemen, hoewel ik mynen eigen leiddraad volg, en de zaak uit een verſchillend oogpunt beſchouw én voorſtel.

heden en Voorſchriften *in alle talen kunnen voorgedragen worden* (*).

Geen Godsdienst in de wereld bezit deze eigenſchappen zoo onwederſprekelyk, en in zoo hooge mate, als de *Christelyke*; weshalve wy, dit bewezen hebbende, te regt zullen mogen beſluiten, dat hy de eenige is, waarvan eene algemeene omhelzing mogelyk is. — Het ſpreekt, echter, van zelven; dat wy hierby alleen aan het *ware*, *zuivere* en *onvervalſchte Christendom* moeten denken, ontdaan van alle deszelfs omkleedſels, byvoegſels en bepalingen van lateren tyd, waardoor het flechts verduisterd en misvormd is geworden; aan het Christendom, zoo als het uit de handen van deszelfs Stichter en eerste Verkondigers is gekomen. Even zeer ſpreekt het van zelven, dat wy alleen aan het *Christendom in het algemeen* moeten denken, en niet aan eenig byzonder Formulier van Geloofsbelydenis, waarin het zelve, na de gevoelens van een afzonderlyk Ge-

noot-

(*) De Heer REINHARD noemt flechts *drie* hoedanigheden op van eenen Godsdienst, die de Godsdienst van geheel het menschdom zal kunnen worden; dezelve moet, zegt hy, (op bl. 325. van het zoo even genoemde Werk): *zedelyk*, *duidelyk* en *geestelyk* zyn. *Zedelyk*, door dien hy anders niet voor de *menſchelyke natuur*; *duidelyk*, door dien hy anders niet voor den *grooten hoop*; en *geestelyk*, doordien hy anders niet voor *alle Volken*, voor *alle Staatsbeſturen*, zou geſchikt zyn. — In het wezenlyke, echter, komen deze *drie* hoedanigheden met de *zeven*, door ons opgenoemde eigenſchappen van zoodanigen eenen Godsdienst, overeen; terwyl wy dezelfde denkbeelden, duidelykheids halve, flechts in wat meerdere byzonderheden hebben ontwikkeld.

nootſchap, is uitgedrukt. Sektengeloof kan nooit algemeen worden, en geene Gezindte heeft grond, ooit op eene algemeene omhelzing van hare Kerkbegrippen te mogen rekenen. — Dan ter zake.

De Leeringen en Voorſchriften, welke JEZUS *voorgedragen heeft, zyn voor ieder mensch, als mensch, hoogst belangryk, gewigtig en weldadig.* Dat 'er niet ſlechts een GOD beſtaat, een hoogst zedelyk en volmaakt Wezen, welk alles tot de heerlykſte einden heeft voortgebragt, maar dat deze GOD onze Vader en de liefde zelve is, die niet anders dan ons geluk wil, en ons en alle menſchen als zyne kinderen bemint en opvoedt; dat deze GOD voor ons en al het geſchapene zorgt, en met eene geheel byzondere Voorzienigheid alles, in hemel en op aarde, omvat, beſtuurt, regeert, en tot bereiking zyner wyze en goede oogmerken doet uitloopen; dat ook het natuurlyke, en zelfs het zedelyke kwaad in de wereld, onder het beſtuur van GOD ſtaat, en door hem zoodanig geregeld wordt, dat het, ten laatſte, het ware geluk der goeden en deugdzamen moet bevorderen; dat die GOD, hoewel een heilig Regter zynde, nogtans den zondaar, die berouw heeft, en opregt is in zich te verbeteren, genade en barmhartigheid wil ſchenken, en hem, op deze voorwaarde, zyne zonden wil vergeven; dat de heugelyke hoop op een ander, beter en eeuwig leven, geene herſenſchim meer, maar eene zekere en vaste

waar-

waarheid, en buiten allen twyfel gesteld is; dat eindelyk de pligten, die wy GODE schuldig zyn, de geheele dienst, dien hy van ons verlangt, geene andere zyn, dan hem, als onzen hoogsten Weldoener, boven alles lief te hebben, alle menschen, als zyne kinderen, te beminnen, en door deugd en zedelyke volmaking van ons zelven, ons eigen geluk te bevorderen: — alle deze leeringen, die eigenlyk alleen het wezen van den Christelyken Godsdienst uitmaken, hebben toch onbetwistbaar eene doorgaande gelyke waarde voor alle redelyke bewoners der aarde, van welken stand, natie, en denkwyze zy ook wezen, en op welken hoogen of lagen trap van beschaving zy staan mogen. — Zy zyn voor den eenen, zoo wel als voor den anderen, eene onöntbeerlyke behoefte tot de gelukzaligheid van zynen geest, de grondslag van zyne redelyke tevredenheid, geruststelling en deugd, hy mag dan in Canada of in Japan, in Groenland of in Otaheiti wonen. Zoo lang de mensch niet ophoudt, een zedelyk, voor deugd en volmaking vatbaar, en zedelyke geruststelling by de bewustheid zyner zonden behoevend wezen te zyn, zoo lang kan ook het Christendom zyne waardy en algemeene nuttigheid voor den mensch niet verliezen. Waarom zou een Godsdienst, wiens inhoud zoo geheel den algemeenen wensch en behoefte der Rede vervult, en in alle zyne leeringen voor verstand,

en

en hart zoo voldoende is, niet overal, waar hy ſlechts behoorlyk gekend wordt, met bereidwilligheid kunnen aangenomen worden?

De waarheid en baarblykelykheid van den Christelyken Godsdienst kan gemakkelyk bewezen worden. Myn oogmerk is niet, om my in te laten in het geſchil omtrent het inwendige en uitwendige bewys voor de waarheid van het Christendom, noch de vraag te beantwoorden, aan welk van beide men de voorkeur te geven hebbe (*). Onderſteld al eens, zoo als A. H. NIEMEYER beweert, dat het uitwendig of zoogenaamd *historisch* bewys te veel omvattend is, en te veel geleerde kundigheden vordert, om populair of bevattelyk voor den mingeoefenden gemaakt te kunnen worden, zoo zal toch een ieder, die met de leeringen en voorſchriften van het Christendom bekend is, zich gemakkelyk van de Goddelykheid deszelven kunnen overtuigen. Behoeven deze leeringen nog eenig ander bewys, dan dat, welk de Rede zelve, en een ieders eigen gevoel, in derzelver inwendige voortreffelykheid en weldadigheid moet vin-

(*) Wie KLEUKER's *Prüfung und Erklärung der vorzüglichſten Beweiſe für die Waarheid und den göttlichen Urſprung des Chriſtenthums, wie der Offenbarung überhaupt*, 1. en 2. *Deel*, hierover wil nalezen, zal over de ware geſchilpunten, waarop het hier aankomt, veel lichts verſpreid vinden. — Zie ook de bekroonde Verhandeling van den Hoogl. VAN HEMERT, *over den grondregel van het Protestantendom*, met andere ſtukken over dit onderwerp, te vinden in het XI. Deel der Verhandelingen van TEYLER's Godgel. Genootſchap.

vinden? Zal niet een ieder, die dezelve aanneemt en opvolgt, bevinden, dat zy hem gelukkig maken, en alzoo uit eigen ondervinding besluiten, dat zulk een Godsdienst van GOD moet zyn? Heeft niet JEZUS zelf dit bewys, als voor iedereen het klaarst en bevattelykst zynde, aangedrongen, en gezegd: (JOAN. VII. vs. 17.) *zoo iemand wil deszelfs wille* (den wil myns Vaders) *doen*, (dien ik u verkondig), *die zal van deze* (myne) *leer bekennen, of zy uit God is, dan of ik van my zelven ſpreek* (*)? Maar met dat al dunkt ons toch, dat ook de *Hiſtoriſche* bewyzen, afgeleid uit de voorzeggingen, de wonderwerken, het leven, het lyden, den dood, de opſtanding van JEZUS, en de ſtichting der Christelyke Kerk door de Apostelen, niet geheel als onbruikbaar mogen ter zyde geſteld worden. De Evangeliſche Geſchiedenisſen ſtaan veeleer met de Evangeliſche waarheden in zulk een naauw verband, en zyn zoo vast in elkander geweven, dat men ze niet wel van elkanderen kan ſcheiden, zonder het geheel te verbreken. Zy behooren dus allezins mede tot

(*) Behalve de algemeen bekende Schriften ter verdediging van den Godsdienst, als van H. DE GROOT, VERNET, JERUSALEM, BONNET, NÖSSELT en LESZ, leze men hierover na TÖLLNERS *Verſuch eines Beweiſes der chriſtlichen Religion für jedermann*; en NOSSELT *Anweiſung für unſtudirte Chriſten, zu Erlangung einer zuverläſigen Gewisheid von ihrer Religion*; maar geheel byzonder JENYNS, *De waarheid van den Christelyken Godsdienst, uit deszelfs inwendige Voortreffelykheid betoogd.* (Een oorſpronkelyk Engelsch en uitmuntend werkje) In den Haag, by IMMERZEEL Junior. 1806.

tot den inhoud van het Christendom, en moeten reeds daarom als geloofwaardig voorkomen, juist om dat zy met zoo voortreffelyke en Goddelyke waarheden in zulk een nauw verband ſtaan. En is het dan waarlyk zoo moeijelyk, zich van de echtheid en geloofwaardigheid dier Gebeurtenisſen te overtuigen? Zyn de getuigenisſen en bewyzen, die wy daarvoor hebben, niet zoo vele, en zoo duidelyk, dat ze zonder veel moeite, ook voor den eenvoudigſten, bevatteljk kunnen gemaakt worden? Ja, ik ga nog eenen ſtap verder, en beweer, dat de Chriſtelyke Godsdienst, juist door de wonderdadige bedryven en geſchiedenisſen, die hy bevat, een Godsdienst voor allen kan worden, terwyl hy nu meer op de zinnelykheid werkt, ook iets voor de verbeelding heeft, en de waarheden, die anders, afgeſcheiden van de Geſchiedenis, ſlechts een bloot afgetrokken wysgeerig ſtelſel zouden uitmaken, nu als zigtbaar voor oogen ſteit (*).

Maar

(*) Zie hierover het overfraaije Stukje van eenen ongenoemden, getiteld: *De Levensgeſchiedenis van* JEZUS *niet voortollig*; uitgegeven in het jaar 1794. by den Boekhandelaar A. LOOSJES, te Haarlem; alsmede eene Aanmerking van den Hoogleeraar HESSELINK in zyn meergemeld *Uitlegkundig Woordenboek*, bl. 106. der nieuwe Uitgave; eenen wenk gevende, hoe vele geleerde Mannen in Duitschland, gelyk SEMLER STEINBART en anderen, gewisſelyk te ver gingen, met zich alleen tot de inwendige voortreffelykheid van het Christendom te bepalen, zonder te bedenken, hoe de kracht der zoogenaamde uitwendige bewyzen hiertoe medewerkt, en hoe men, door dit verband weg te nemen, de goede zaak in der daad benadeelt.

Maar zal een Godsdienst algemeen kunnen worden, dan moet hy, wat zynen voornamen inhoud en wyze van voorſtellen betreft, ook *duidelyk en algemeen bevattelyk zyn*; hy moet zulke algemeen nuttige waarheden behelzen, die ook voor het zwakſte verſtand niet te hoog zyn, en dezelve zoo voorſtellen, dat ze van kinderen zelfs kunnen begrepen worden. En ook deze eigenſchap bezit de Christelyke Godsdienst volkomen. „ Geen kunstig „ zaamgeweven, zwaar te verſtaan leerſtelſel" — zegt REINHARD in zyn aangehaald werk (*) — „ heeft JEZUS voorgedragen; de hoofdleeringen „ van zynen Godsdienst zyn zoo klaar, dat kinde„ ren zelfs die kunnen begrypen. Zy bevatten al„ leen waarheden, die voor de Rede, en het ze„ delyk gevoel, zoo weinig vreemd zyn, dat men, „ om aan dezelve zyne toeſtemming te geven, er „ ſlechts op behoeft gewezen te worden. JEZUS „ heeft dezelve met eene ongekunsteldheid en dui„ delykheid, met eene kracht en nadruk, voorge„ dragen, dat zy zich zoo terſtond aan elk onbe„ dorven hart aanpryzen, en zich by hetzelve „ weten te doen gelden. In zyn onderwys vindt „ men niets van eene redeneerkundige ſpitsvinding„ heid, noch van afgetrokkene beſpiegelingen, „ noch van een wydloopig betoog, gelyk in de „ leer-

(*) Bladz. 327. 328.

„ leerſtelſels der oude Wysgeeren, doch die, juist
„ daardoor, niet voor den grooten hoop geſchikt
„ waren, hoe veel goeds 'er anderzins ook in zyn
„ mogt. De gewigtigſte waarheden, welke door
„ middel van afgetrokkene beſpiegelingen, en door
„ de ſterkſte inſpanning der wysgeerige Rede, of
„ in het geheel niet, of ſlechts zeer onvolkomen,
„ zyn ontdekt geworden, heeft JEZUS met zulk
„ eene lichtvolle en treffende eenvoudigheid voor-
„ gedragen, dat zy den ongeleerdſten klaar in de
„ oogen moeten ſtralen, en den ſcherpzinnigſten
„ denker met bewondering vervullen."

Het is zoo, de Christelyke Godsdienst bevat ook verborgenheden. Maar, van welk mensch zal men vorderen, om die te begrypen? En waartoe zou dit ook dienen, daar ze zeker op onze deugd en gelukzaligheid geenen invloed hebben, vermits zoo ze ons anders wel nader zou geopenbaard hebben. Het is voor den eenvoudigen, ja voor ieder mensch, genoeg, van deze waarheden ſlechts zoo veel te weten, als ter oefening van zyn geloof, en ter beſturing van zyn gedrag noodig is. En hiertoe behoeft men geene diepgaande redeneringen, geene afgetrokkene wysgeerige betoogen.

Ook houde men in het oog, dat 'er zeer veel donkers is in den Godsdienst, welk niet in den Godsdienst zelven, maar in die bepalingen en verklaringen ligt, die men 'er van gegeven heeft, en

dat men alzoo ook vele dingen voor verborgenheden houdt, die het in zichzelven niet zyn, maar welke de menschen tot verborgenheden hebben gemaakt. Zulk een misvormde, door menschen verdonkerde en geheimzinnig gemaakte Godsdienst moet zekerlyk vele onbegrypelyke, voor de Rede aanstotelyke leerbegrippen bevatten, en niet anders, dan door dezulken kunnen aangenomen worden, welke blindelings gelooven, zonder te onderzoeken. Doch, wy hebben reeds gezegd, dat wy niet van sektengeloof, maar van de oorspronkelyke en zuivere leer van JEZUS spreken; en deze is even zoo algemeen duidelyk en bevattelyk, als zy van den anderen kant ryke stof tot denken aanbiedt. De wysgeer vindt in haar de hoogste wysheid, en de eenvoudige een gezond en versterkend voedsel voor zyn minder beschaafd verstand en voor zyn hart. Geen mensch is zoo arm aan begrippen, dat het voor hem onmogelyk zou zyn, en geen volk zoo onkundig en onbeschaafd, dat het niet in staat zou wezen, de heilzame waarheden, beloften en voorschriften van den Christelyken Godsdienst te bevatten, en op het leven toepasselyk te maken. En is 'er dan in dezen Godsdienst ook al iets, welk boven het bereik van onze bevatting, en onze Rede niet in staat is te verklaren noch in te zien: dit kan ons niet bevreemden, daar dezelve zich met de verhevenste boven-zinnelyke voorwerpen bezig houdt;

houdt; daar ook in den natuurlyken Godsdienst zeer vele dingen (als het wezen, en de eigenſchappen van GOD, zyn beſtaan van eeuwigheid af, enz.) voor ons onbegrypelyk zyn, en wel altoos blyven zullen (*); en daar zelfs op deze aarde en in het zigtbare veel is, waarvan wy de natuur, oorzaak en werking niet kunnen doorgronden. Het is genoeg, dat, hetgeen eigenlyk tot den Godsdienst, als Godsdienst, behoort, en hetgeen invloed heeft op onze rust en onze deugd, ook voor ieder een dui-

(*) Niets heb ik zoo ſchoon, zoo verheven, zoo waar gevonden, als de beſchryvingen van den Perſiaan CHRIC SAADY, in de beeldenryke en bloeijende taal der Oosterlingen, welke CHARDIN dus vertaalt: (Voy. en Perſe T. V.) *Tout le monde est d'accord sur la divinité, et qu'elle est; tout le monde succombe sous l'idée de ce que c'est. On n'a rien aperçu au dela des bornes de sa gloire; on n'a rien senti au dela de l'etendue de ses limites. Ni a sa haute eſſence peut arriver l'oiſeau de la penſée, ni la main de la conception atteindre au giron de ſon excellence. En cet océan mille navires ont coulé bas, dont on n'a pas trouvé une planche ſur le rivage. Quel profit de paſſer les jours et les nuits la tête inclinée ſur cet abyme. Sa main me tire continuellement par la manche, en me diſant, Ave-toi.* Dat is: De geheele wereld is het eens omtrent de Godheid, en dat zy beſtaat; de geheele wereld bezwykt onder het denkbeeld van hetgeen zy is. Men heeft niets ontdekt aan gene zyde van de grenzen harer heerlykheid; men heeft niets ondervonden aan gene zyde van de uitgeſtrektheid harer goedertierenheden. Noch de vlugt der gedachte kan de hoogte haars wezens genaken, noch de verlosſende hand (*) den ſchoot harer voortreffelykheid bereiken. Op dezen oceaan zyn duizend ſchepen te gronde gegaan, waarvan men niet eene plank op het ſtrand gevonden heeft. Wat baat het, de dagen en nachten door te brengen, met het hoofd gebogen over dezen afgrond. Haare hand trekt my gedurig by de mouw, terwyl zy my toeroept: ſta op.

(*) Dit zinnelyk Oosterſch beeld, uit de Verbeelding ontleend, laat zich moeijelyk in eene taal overbrengen.

duidelyk en verſtaanbaar is, en van een ieder kan gekend en begrepen worden.

Wy komen tot het *vierde* vereischte van eenen Godsdienst, die algemeen zal kunnen worden: *Het Christendom leert of gebiedt niets, hetgeen niet met elk Staatsbeſtuur zou kunnen beſtaan; hetgeen niet in elk land, en onder elke luchtſtreek, zou kunnen uitgeoefend worden, en hetgeen niet voor alle toeſtanden en betrekkingen der menſchen geſchikt en heilzaam is.*

Het Christendom *verdraagt zich met elke Staatsregeling.* Het bepaalt geen Regeringsvorm, het ſchryft niets voor, dat met de pligten van den burger ſtrydig, en verbiedt niets, dat tot welzyn van ieder byzonder land noodig is, wanneer het ſlechts regtvaardig en menſchelyk is (*). JEZUS zelf bemoeide zich nooit regtſtreeks met Staatszaken, en

(*) „*Non ſine foro*" zegt reeds TORTULLIANUS tot de Romeinen, om te beweren, dat het Christendom voor den Staat niet nadeelig was, (*Apologet.* C. 42.) „ *non ſine macello, non ſine balneis, tabernis, officinis, ſtabulis,* „ *nundinis, vestris ceterisque commerciis, cohabitamus hoc ſeculum; navigamus* „ *et nos vobiscum, et militamus, et rusticamur, et mercatus proinde miscemus;* „ *artis, operas nostras publicamus uſui vestro; quomodo infructuoſi videamur* „ *negotiis vestris, cum quibus et de quibus vivimus, non ſcio.*" — Dat is: Wy leven te ſamen in deze eeuw, niet zonder markt, niet zonder vleeschhal, niet zonder baden, winkels, werkplaatſen, herbergen, uwe jaarmarkten, en andere handeldryvende verrigtingen; ook wy varen met u ter zee, doen krygsdiensten, bouwen het land, en deelen even zeer in den handel; onze kunsten en handwerken maken wy, ten uwen voordeele, openbaar; ik weet dus niet, hoe wy kunnen ſchynen zonder nut te zyn, voor uwen handel, met welken wy ons bezig houden, en van welken wy leven.

en gebood ook zynen Zendelingen, zich daarmede niet te bemoeijen, veeleer gelastte hy hun, om iedere Overheid, die over hen gesteld was, te gehoorzamen, en zich in stilheid te onderwerpen. Hy gebood, *den Keizer schatting te geven* (*), en gaf zelf schatting, waar die gevorderd werd (†). Voor het overige rigtte hy een gebouw op van Zedekunde, welk met de Staatkunde niets te doen had, en naast welk iedere Staatsregeling en Regeringsvorm veilig bestaan kon. Hy kondigde zich overal aan, en toonde met der daad te zyn, een Hervormer van Godsdienst en Zeden, een verbeteraar van den mensch, als mensch; verklarende voor PILATUS, met ronde woorden, dat *syn Koningryk niet van deze wereld was*, dat hy geene aardsche heerschappy had zoeken te verkrygen, noch eenen burgerlyken Staat willen oprigten; dat hy veeleer slechts een Leeraar der waarheid was, en *daartoe geboren en in de wereld was gekomen, op dat hy der waarheid getuigenis zoude geven*; weshalve dan ook de Landvoogd, na hem verhoord te hebben, hem van alle beschuldiging, dien aangaande, vry sprak, hem openlyk voor onschuldig verklaarde, en alle pogingen deed, om hem, als een mensch voor den Staat geenszins gevaarlyk, los te laten (§).

De

(*) MATTH. XXII. vs. 21.
(†) H. XVII. vs. 24. 25.
(§) JOAN. XVIII. vs. 36—38.

De Godsdienst van JEZUS is dan, in dit opzigt, geheel afgeſcheiden van den Staat; en heeft hy al eenigen invloed op denzelven, het is geen andere dan een zeer heilzame en weldadige; predikende geene, dan zulke deugden, die de zenuwen, de kracht en de ſteunpilaren zyn van elken Staat, en elke burgerlyke Wetgeving, namelyk regtvaardigheid, getrouwheid, eerlykheid in handel en wandel, nyverheid, matigheid, menſchenliefde en eene geregelde betrachting van de pligten van ieders onderſcheiden levensſtand en betrekking; deugden, zonder welker betrachting geene Maatſchappy, hoedanig ook hare inrichting wezen moge, beſtaan kan, en zonder welke 'er geen Maatſchappelyk geluk mogelyk is. Veilig kan men dan zeggen, dat, wanneer alle burgers van eenen Staat echte Christenen waren, en alle naar de grondbeginſelen van het Christendom leefden, zulk een Staat de gelukkigſte van allen zou wezen. „ Nergens," zegt de Heer REINHARD, in zyn boven aangehaald werk (*), „ zou men zulke getrouwe, ge„ hoorzame, yverige onderdanen kunnen aanwy„ zen, (als, namelyk, in zulk eenen Staat); dáár „ zou eene orde heerſchen, die noch door dwang, „ noch door geweld, behoefde te worden afgeperst, „ dáár zouden kunsten en wetenſchappen bloeijen,

„ zon-

(*) Bladz. 335. 336.

„ zonder misbruikt, zonder tot verwoesting der
„ zeden aangewend te worden; dáár zou het aan-
„ genaamst, het allergerust genot des levens, by
„ de grootste veiligheid der eigendommen, en van
„ alle regten, plaats hebben; onder alle Staten,
„ zou deze Staat onderling op het naauwst ver-
„ eenigd, maar ook, juist daardoor voor zyne
„ vyanden de geduchtste, de onverwinnelykste
„ zyn."

Niettegenstaande dit alles, hebben nogtans de Bestryders van het Christendom beweerd, dat hetzelve grondbeginselen en leeringen behelst, die voor den Staat nadeelig en gevaarlyk zyn. Eer wy dus van dit onderwerp afstappen, moeten wy ook deze tegenwerpingen onderzoeken, en hiervan nog een enkeld woord zeggen.

Men heeft het Christendom beschuldigd, dat het *den eed verbiedt*, en beweert, dat eene Maatschappy zonder eed niet bestaan kan; dus, zegt men, kan de Godsdienst van JEZUS nooit algemeen worden. — Dat, echter, eene Maatschappy zonder eed niet zou kunnen bestaan, dunkt ons eene valsche stelling, althans nog niet bewezen te zyn; veeleer gelooven wy, dat, wanneer alle menschen Christenen waren, en naar de grondbeginselen van het Christendom leefden en handelden, de eed niet meer noodig zou zyn. Maar ook de beschuldiging zelve, dat het Christendom den eed volstrekt zou

verbieden, ſchynt ons toe, niet gegrond te zyn. De plaats, waarop men zich beroept, is eene verklaring van JEZUS zelven in zyne uitmuntende Bergrede: MATTH. V. vs. 33–37. *Gy hebt gehoord, dat van de ouden gezegd is: Gy zult den eed niet breken, maar gy zult den Heere uwe eeden houden. Maar ik zeg u: zweert gantſchelyk niet; noch by den hemel, om dat hy is de troon Gods; noch by de aarde, om dat zy is de voetbank zyner voeten; noch by Jeruzalem, om dat zy is de ſtad des grooten Konings; noch by uw hoofd zult gy zweren, om dat gy niet een haar kunt wit of zwart maken. Maar laat zyn uw woord: ja, ja; neen, neen; wat boven dezen is, dat is uit den boozen.* (vergel. JAC. V. vs. 12. alwaar deze woorden verkort herhaald worden). Deze plaats moest ik geheel overſchryven, om dat zy waarlyk allen ſchyn heeft, als of JEZUS daarin den eed altoos en geheellyk verbiedt. Doch klaarblykelyk kan dit de meening van JEZUS niet geweest zyn, alzoo hy zelf voor den Hoogenpriester eenen plegtigen eed heeft afgelegd, en ook zyne Apostelen na hem, meermalen, by gewigtige gelegenheden, gezworen, en GOD tot getuige van eene verklaring, door hun gedaan, aangeroepen hebben; gelyk ook de Schryver van den Brief aan de *Hebreeuwen*. Hoofdſt. VI. vs. 16. wel verre van den eed, als ſtrydig met het Christendom, te beſchouwen, veeleer rondelyk beweert, dat *de eed een einde maakt van alle tegen-*

ſpre-

ſprekinge. Ook vinden wy in de boven aangehaalde plaats niets, welk ons tot zulk eene volſtrekte gevolgtrekking zou noodzaken. Wanneer wy deze woorden van den Heiland, in verband lezen met het voorafgaande, dan vinden wy, dat hy, in de geheele rede, waarin zy voorkomen, geenszins ten oogmerk heeft, om de Zedewet van MOZES af te ſchaffen, maar veeleer dezelve door byvoegſels en nadere verklaringen uit te breiden, van alle verkeerde uitleggingen te zuiveren, voornamelyk op het hart en de geneigdheden toepaſſelyk te maken, en ze tot eenen trap van volmaaktheid te brengen, waarin zy tot dus ver nog niet gekend was. Hy verlangde van zyne Leerlingen eene veel hoogere deugd, dan die alleen in de uitwendige betrachting van de wet, naar den letter genomen, beſtond, en drong vooral op den geest der wet aan; gaande alle zonden en misbruiken tegen, welke eene bloote letterlyke vervulling der wet nog altoos toeliet. (vs. 17—20). Dit oogmerk van JEZUS, ook in de aangehaalde plaats, in het oog houdende, zullen wy zien, dat JEZUS hier niet van iederen eed, ook van den wettigen eed voor de Overheid, en by plegtige gelegenheden, maar alleen van het misbruik van den eed, of van de gedurige eeden in het gemeene leven ſpreekt, en wel van de eeden by den hemel, by de aarde, by Jeruzalem, by den Tempel, enz. welke by de Joden ſterk in gebruik

waren, en waardoor zy zich tot niets verbonden rekenden, om dat zy niet by GOD zwoeren, of daarby het woord GOD niet noemden, zoo dat zy daarmede allerlei bedrog pleegden. In tegenſtelling nu hiervan, zegt JEZUS, dat deze eeden van dezelfde kracht waren, als of zy zich onmiddelyk op GOD zelven beriepen, en zylieden dus deze ligtvaardige en onmoodige eeden in de gemeene verkeering geheellyk moesten vermyden. (Zie ook MATTH. XXIII. vs. 20–22). (*).

Men zegt verder, dat het Christendom den mensch *laag* en *lafhartig* maakt, dat het hem gebiedt, alle onregt en geweld lydelyk te verdragen, en zich zonder tegenſpraak te laten verongelyken en vertrappen, en dat het alle verdediging en eigene verwering volſtrektelyk verbiedt. Men heeft hierby voornamelyk het oog op het zeggen van JEZUS, in dezelfde Bergrede, MATTH. V. vs. 38–41. *Gy hebt gehoord, dat gezegd is, oog om oog, tand om tand. Maar ik zeg u, dat gy den boozen niet wederſtaat; maar zoo wie u op de regter wang ſlaat, keert hem ook de andere toe. En zoo iemand met u regten wil en uwen rok nemen, laat hem ook den mantel. En zoo wie u zal dwingen eene myle te gaan, gaat met hem*

(*) Dit geheele onderwerp is zeer ſchoon en uitvoerig behandeld door den Aartsbisſchop SEKER, in zyne Leerredenen, IVde Band, 12de Leerrede; uit het Engelsch in het Hoogduitsch vertaald.

hem twee mylen. Hoe kan, zegt men, by zulke grondbeginſelen, de orde en de veiligheid der Maatſchappy beſtaan? Zal, door zulk eene verregaande toegeeflykheid en zwakheid, op het laatst wel iemand van zyne goederen, ja van zyn leven, meer zeker zyn? — Maar hoe heeft men in deze woorden zulk eene beſchuldiging kunnen vinden tegen het Christendom, daar men toch, als men den zamenhang der redenen opmerkt, en op het bovengemelde oogmerk let, welk JEZUS daarby had, duidelyk moet zien, dat hy hier alleen de eigen wraakneming verbiedt, zoo ſchadelyk in iedere geregelde Maatſchappy. Volgens de wet van MOZES, die eigenlyk voor een nog onbeſchaafd volk geſchikt was, of zoo als de Joden die gewoon waren te verſtaan en uitteleggen, was het den beleedigden geoorloofd, voor elke ontvangene beleediging, eene gelyke ſtraf te eiſchen. Wien, b. v. een oog was uitgeſlagen, die had het regt, om te vorderen, dat den dader wederom een oog werd uitgeſtoken; wien een tand werd uitgeſlagen, die mogt dit ook weder aan den anderen doen; enz. Deze wederwraak, die ſlechts onder een wild en woest volk kan te pas komen, wil JEZUS te keer gaan, en daarentegen, die zachtmoedigheid en verdraagzaamheid leeren, die met den geest en de bedoeling van zynen Godsdienst overeen kwam. Maar hy drukt zich, volgens de toen gebruikelyke taal, en gelyk men

men gewoonlyk doet, wanneer men een kwaad tegen gaat, en de tegengeſtelde deugd wil inſcherpen, ſterk en nadrukkelyk uit. Men heeft dus de woorden: *zoo wie u op de regter wang ſlaat, keert hem ook de andere toe*, enz. geenszins letterlyk, maar als een ſpreekwoord, of als uitdrukkingen by vergrooting, hoedanige 'er duizenden in den Bybel voorkomen, op te vatten; en de meening is alleen deze: „ Als u iemand ſmadelyk bejegent of onregt aan„ doet, wreekt dan u zelven niet. Verdraagt lie„ ver nog meer beleedigingen, dan dat gy terſtond „ kwaad met kwaad zoudt vergelden." Een gedrag, welk vooral in die tyden zoo noodzakelyk was, toen de Christenen, om het geloof, van Joden en Heidenen; zoo veel vervolging en gewelddadige verdrukking hadden uit te ſtaan, en waarin wraakneming en weerſtand hunne zaak nog veel erger zou gemaakt hebben; ja een gedrag, welk nog altyd van zoo heilzame gevolgen is, zoo voor de rust van iederen mensch zelven, als voor de rust van de Maatſchappy; leerende de ondervinding, dat men door die zachtmoedigheid en verdraagzaamheid, die het Christendom vordert, altoos het best en het zekerst zyne beleedigers zal beſchamen en ontwapenen. (Men zie MATTH. V. vs. 5. en ROM. XII. vs. 17–21). En hoe zou JEZUS, eindelyk, alle billyke en regtvaardige zelfsverdediging hebben kunnen verbieden, Hy, die zichzelven, by

by zoo vele gelegenheden, tegen valſche beſchuldiging en tegen mishandeling verdedigd heeft, wel met zachtmoedigheid en beſcheidenheid, maar toch altyd met kracht en nadruk? (LUC. XI. vs. 14–26. JOAN. XVIII. vs. 19–23).

Hiermede ſtaat eene andere beſchuldiging tegen het Christendom in verband; men heeft, namelyk, beweerd, dat hetzelve geen *vriendſchap*, geen *vaderlandsliefde*, geen *vryheidszucht*, geen *dapperheid* en *heldenmoed* leert; dat het veeleer deze deugden, zoo noodig voor den Staat, onderdrukt, doet kwynen, ja zelfs verbiedt; dat het den mensch allen moed ontneemt, en, door hem gedurig zyne zwakheid en onvermogen te herinneren, hem tot een laag en vreesachtig ſchepſel vernedert. — Maar om dat het Christendom niet alle deugden met name heeft genoemd, heeft het dezelve daarom miskend? En liggen in het voorſchrift: *wees volmaakt*, niet reeds alle andere opgeſloten? Doch het is ook niet waar, dat het Christendom van deze deugden geheellyk zwygt, en nog veel minder, dat het dezelve zou verbieden. Mag hy, die zelfs zynen vyand moet liefhebben, een koel vriend zyn; en hy, dien geboden is alle menſchen te beminnen, omtrent medeburgers laauw en onverſchillig wezen? Kan 'er iets ſterkers tot lof van het Christendom gezegd worden, dan dat het zich binnen zyne eigene palen houdt, en noch de plaats der vriendſchap, der vaderlandsliefde, of des

heldenmoeds inneemt, noch deze deugden verdringt, maar ze alleen ondersteunt, en eerst dan, wanneer dezelve te zwak zyn, en niets meer kunnen uitrigten, in hare plaats treedt (*)? Is JEZUS niet zelf de warmste en tederste vriend zyner vrienden geweest (JOAN. XI. vs. 5. 35. 36. en Hoofdst. XIII. vs. 1.)? Heeft hy niet over het ongeluk van zyn Vaderland geweend (LUC. XIX. vs. 41)? Gebiedt zyn Godsdienst niet, in geval van nood, *voor de broeders zelfs het leven te stellen* (1. JOAN. III. vs. 16)? En wat zal ik, eindelyk, zeggen van den heldenmoed, dien men waant met het Christendom niet te kunnen bestaan? Wordt niet alles, wat denzelven kan ondersschragen en bevorderen, in de ziel van den Christen even zeer, ja nog meer, als in die van andere menschen gevonden? „ Is de dapperheid (†) „ ge-

(*) De Heer JENYNS weêrlegt, in zyn Werkje: *De inwendige Voortreffelykheid van den Christelyken Godsdienst*, bl. 27. en verv. deze beschuldiging op eene geheel tegengestelde wyze, en beweert, dat dadelyke dapperheid geene wezenlyke verdienste is, dat zy veel onheils in de wereld heeft gesticht, dat zy uit dien hoofde nooit eene Christelyke deugd kan zyn, en daarom door het Christendom niet geleerd wordt. — Doch het zy ons geoorloofd, dat wy hierin van dien, anders schranderen, man verschillen; daar het ons voorkomt, dat, hetgeen hy van de dapperheid zegt, slechts van de verkeerde, kwalyk begrepen dapperheid, of veroveringszucht geldt, terwyl de ware uit goede beginselen voortkomende, en eerlyke oogmerken hebbende dapperheid ons toeschynt, wel degelyk eene deugd te zyn, en ook door het Christendom ondersteund te worden.

(†) Zegt REINHARD in zyn meermalen aangehaald Werk, bl. 337. 338.

„ gegrond op eenen, iemand *natuurlyk eigen*, *moed*,
„ op eene zekere aangeborene onverſchrokkenheid:
„ het Christendom onderdrukt deze hoedanigheid
„ niet, maar belet ſlechts, dat zy noch in roeke-
„ loosheid, noch in woestheid, ontäardt. Kan 'er,
„ buiten de *verachting van alle verwyfdheid*, buiten
„ arbeidzaamheid en vergenoegdheid, geen ware
„ heldenmoed plaats grypen: het is de Christelyke
„ Godsdienst, die deze deugden, als noodzakely-
„ ke pligten, inſcherpt. Is dapperheid zonder
„ *eerzucht* ondenkbaar; nergens kan het gevoel van
„ eer zoo levendig, zoo innig, als by een Chris-
„ ten zyn. Trekt de dapperheid haar voedſel, in-
„ zonderheid, uit ware *Vaderlands-liefde*, de Va-
„ derlands-liefde, die het Christendom kweekt, is
„ de edelſte, de vurigſte die 'er kan gevonden
„ worden. Kan, eindelyk, *vertrouwen op God*, en
„ *geloof aan onſterfelykheid* iets bydragen, (waarom
„ niet, veel bydragen)? om den moed, te midden
„ der gevaren, te verſterken, en den mensch on-
„ verſchrokken te maken: dan moet niemand zoo
„ weinig vertſaagd zyn, als de leerling van JEZUS."

Maar het Christendom, zegt men, is *nadeelig voor de rust van den Staat*; JEZUS zelf verzekert, MATTH. X. VS. 34. 35. *dat hy niet gekomen was, om vrede te brengen op de aarde, maar het zwaard;* — gekomen, *om den mensch tweedrachtig te maken tegen zynen vader, en de dochter tegen hare moeder, en de*

ſchoondochter tegen hare ſchoonmoeder. En heeft niet de uitkomst daaraan beantwoord door die bloedige oorlogen, die om en wegens het Christendom gevoerd zyn? — Doch onregtvaardiger beſchuldiging kan niet uitgedacht worden, dan deze. Wie toch zal deze bloedige oorlogen willen toeſchryven aan het Christendom zelven, en niet veeleer aan de ware oorzaak derzelven, aan de verkeerdheid, de heerschzucht en den blinden Godsdienst-yver dergenen, in wier handen het Christendom gevallen is, en die hetzelve niet gekend hebben? En wat het zeggen van JEZUS betreft, ſlechts opzettelyke boosheid kan iets anders daar in vinden, dan eene Voorzegging, niet van een noodzakelyk, maar van een toevallig gevolg van de verkondiging zyner leer. JEZUS zegt niet, wat hy bedoelde, onder de menſchen te bewerken, en zyn Godsdienst natuurlyk zou moeten uitrigten, maar alleenlyk, hetgeen 'er, door der menſchen ſchuld het gevolg van zou wezen.... Op zichzelven, en uit zynen aard, is de Godsdienst van JEZUS zoo verre af, van verdeeldheid en twist te veroorzaaken, dat veeleer, wanneer alle menſchen echte Christenen waren, 'er geen oorlog meer zou wezen.

Men heeft, eindelyk, het Christendom beſchuldigd, dat het *nuttige leden aan den Staat onttrekt*, door de menſchen hier reeds te zeer voor den hemel te doen leven, hen de tydelyke belangen te doen verwaar-

waarloozen, en hen tot vrome lediggangers te maken. Maar behoeft deze beſchuldiging wel weêrlegd te worden? Heeft men niet reeds ſedert lang de ongerymdheid van het klooster- en kluizenaars leven ingezien, en de onbeſtaanbaarheid daarvan met het Christendom gevoeld? Heeft niet JEZUS openbaar het tegendeel geleerd, en niet alleen zelf een allerwerkzaamst leven, geleid, midden in de Maatſchappy, en onder de menſchen, maar ook verklaard, dat diegene een onnutte, ſtrafwaardige dienstknecht is, die het talent, waarmede hy der wereld tot nut had kunnen zyn, ongebruikt laat liggen? En zeggen niet zyne Apoſtelen, dat *zoo iemand niet wil werken, hy ook niet verdient te eten?* Vermanen zy niet dezulken, die ongeregeld wandelden, en niet werkten, *dat zy met ſtilheid werkende, hun eigen brood zouden eten?* (2. THESS. III. vs. 10-12).

De Godsdienst van JEZUS is dan voor geen' Staat of Maatſchappy nadeelig, in tegendeel ten uiterſte heilzaam, en kan, in dit opzigt, algemeen worden. Maar hy is ook geſchikt, om *in elk land, en onder elke luchtſtreek, geoefend te kunnen worden.* Vele der *leeringen* van JEZUS, zoo wel die van eenen zedekundigen als beſpiegelenden aard, zyn in bloemryke zinnebeelden, gelykenisſen, en in de bloeijende taal der Oosterlingen door hem uitgedrukt, maar altyd voor onderſcheidene geeſtelyke

uitlegging, wyziging en toepaſſing op het leven vatbaar, en voor het nadenken der menſchen nog een ruim veld open latende. Juist deze algemeenheid van zinnebeeldige voorſtelling, en deze uitlegging, die hy aan zyne vrienden en belyderen overliet, is voor de duurzaamheid en uitbreiding van zynen Godsdienst veel beter geſchikt, dan wanneer hy zelf een volledig Wetboek had achtergelaten, welk alleen den ſtempel en het gewaad droeg van zyn tydvak, van het volk, waaronder, en van het land, waarin hy geleefd had, en welk dus op de zeden van andere landen en volken niet toepaſſelyk zou geweest zyn. Thans is zyne leer buigzaam, op ieder land toepaſſelyk, voor de eenvoudigſte en onbeſchaafdſte, zoo wel als voor de verlichtſte volken geſchikt, en kan even zoo vele kleuren, gedaanten en vormen aannemen, als de vatbaarheden, begrippen en gebruiken der menſchen verſchillende zyn (*). Hetgeen men dus in de leer van

(*) GIBBON Cap. XV. T. 3. ed bas. „*The promiſe of divine favour inſtead „ of being partially confined to the poſterity of Abraham was univerſally propoſed „ to the freeman, and the ſlave, to the greek, and to the barbarian, to the jew, „ and to the gentile. Every privilege that could raiſe the proſelyte from earth to „ heaven, that would exalt his devotion, ſecure his happiness, or even gratify „ that ſecret pride, which under the ſemblance of devotion inſinuates itſelf into „ the human breast, was ſtill reſerved for the members of the chriſtian church.*" Dat is: De belofte van de Goddelyke gunst, in ſtede van afzonderlyk bepaald te zyn tot de nakomelingſchap van Abraham, werd algemeen aangeboden aan

den

van JEZUS wil berispen, dat zy, namelyk, te beeldsprakig is, te bloemryk, en daardoor te duister, is juist haar grootste voorregt, en maakt haar geschikt, om algemeen te kunnen worden.

En wat de *uitwendige Plegtigheden* en *Kerkgebaren* betreft, welke de Christelyke Godsdienst voorschryft: dezelve zyn zoo weinig in getal, en tevens zoo onbepaald en eenvoudig, en laten zoo veel aan de vryheid en de verschillende zeden der menschen over, dat zy gemakkelyk in alle landen en van alle menschen kunnen waargenomen worden. Slechts twee plegtigheden heeft JEZUS zelf ingesteld, welke, hoe veel beteekenend ook, nogtans, wat het uiterlyke betreft, de eenvoudigheid zelve zyn, zoo dat zy overal, waar menschen wonen, zoo wel in koude als in warme, in arme en in ryke landen, digt onder den Noordpool, en onder de verzengde Luchtstreek, in Groenland, en in de binnenlanden van Afrika, kunnen gevierd worden. De *Doop* geschiedt met water, en water is op den ganschen aardbodem te vinden. Dat de onderdompeling onder het water, in de kouder luchtstreken, voor

den vrygeborenen en den slaaf, aan den Griek en den Barbaar, aan den Jood en den Heiden. Elk voorregt, dat den nieuw bekeerden weleer kon verheffen van de aarde tot den hemel, zyne Godsvrucht kon verhoogen, zyn geluk verzekeren, of zelfs voldoen aan den heimelyken hoogmoed, welke, onder den schyn van Godsvrucht zich indringt in den menschelyken boezem, werd steeds bewaard voor de leden der Christen-kerk.

voor de gezondheid ſchadelyk zou zyn, wordt door de ondervinding niet bevestigd; en onderdompeling is ook niet noodig, daar eene bloote beſprenging met water even zeer aan het oogmerk des Doops kan voldoen. Omtrent het *H. Avondmaal* hebben ſommigen die bedenking gemaakt, dat 'er landen zyn, waar noch brood, noch wyn te bekomen is. Maar is het dan volſtrekt nodig om eigenlyk brood en wyn in den ſtriktſten zin te gebruiken? In die landen, waar men geen koorn en dus geen brood heeft, gelyk by ons, hebben de menſchen toch iets anders, welk zy, in de plaats van brood, gebruiken. En zou het juist eigenlyke wyn moeten wezen? Zou niet ieder andere gewone drank tot hetzelfde einde kunnen dienen, daar het hierby niet aankomt op ligchamelyk voedſel en drank, maar op zinnebeeldige herinnering van geeſtelyke weldaden. JEZUS immers nam, by de inſtelling des Avondmaals, wyn, niet om dat hy dien daartoe opzettelyk verkoos, maar om dat dezelve in dien tyd de meest gewone drank was, en die juist toen op tafel ſtond; en hy nam van dat brood, welk toevallig op tafel lag, en gedurende de zevan dagen van het Paaſchfeest, by de Joden gegeten werd; zonder daaromtrent iets vast te ſtellen. Het is dan genoeg, dat men eenig voedſel en drank gebruikt, ter plegtige herinnering van JEZUS dood, en van de weldaden, daardoor aangebragt

bragt (*). — Voor het overige heeft JEZUS omtrent den uitwendigen Godsdienst, niets voorgeſchreven, maar alles vrygelaten aan de Chriſtenen, om daaromtrent zoodanige ſchikkingen te maken, als met de plaatſelyke en tydelyke omſtandigheden van ieder Land, Stad en Gemeente het best overeenkomen. Ook de Apoſtelen hebben hieromtrent niets bepaald en verordend. Zy hebben wel in de door hun geſtichte Gemeenten zekere inrigtingen gemaakt, en zich daarin naar de toenmalige omſtandigheden geſchikt; maar hebben nergens gezegd, dat deze inrigtingen ook voor alle andere of volgende Gemeenten tot eene wet en model moesten ſtrekken, maar zulks veeleer aan iedere Gemeente vrygelaten. Voorts hebben JEZUS en de Apoſtelen, alles, wat tydelyk en plaatſelyk was in den Godsdienst der Joden en der Heidenen, afgeſchaft, geene byzondere Feesten, geen bezoeken van gewyde plaatſen, geene moeijelyke of kostbare plegtigheden, geen verbod van ſommige ſpyzen, noch iets vastgeſteld en verordend, welk niet in alle landen en van alle menſchen, in alle tyden en op alle plaatſen, zou kunnen verrigt en geoefend worden. Volgens hunne

(*) Men zie FROMMAN, *de Religione christiana omni climati accommodata*; in *Opusc. Philol. et Histor. argum.* Tom. II. p. 595. ſeqq. alwaar hy, over de mogelykheid, om Doop en Avondmaal, volgens de inſtelling van JEZUS overal te vieren, volgens zyne gewoonte, met veel oordeel handelt.

ne leer, is de geheele aarde des Heeren, en kan men overal GOD aanbidden, in geest en in waarheid.

MONTESQUIEU (*) maakt die bedenking, dat het verbod van de veelwyvery alleen voor Europa en niet voor de warmere Asiatische landen geschikt is, en meent daarin de oorzaak te vinden, dat de Godsdienst van MAHOMED, die de *Polygamie* niet verbiedt, in dat werelddeel, veel spoediger ingang gevonden, en zich verder uitgebreid heeft, dan het Christendom. Hieruit zou dan volgen, dat het Christendom nooit algemeen kon worden. Doch de tegenwerping is meer schrander uitgedacht, dan op waarheid en ondervinding gegrond. Want hoe vele Christenen hebben 'er vóór MAHOMED in Azië geleefd, die toch nooit meer, dan één vrouw hadden? Hoe vele Christenen leven 'er nog onder de *Mahomedanen*, die evenwel het gebod van *Monogamie* in acht nemen? Ja, hoe vele *Chinezen* en *Japonnezen* leven nog, en geheel vrywillig, buiten den echt? En hoe velen zyn 'er dan onder de *Mahomedanen*, die meer dan één vrouw hebben? MAHOMED veroorloofde, dat men tot vier vrouwen toe mogt nemen, mits men dezelve kon onderhouden. Maar hoe velen kunnen dit? toch wel de minsten; alleen de aanzienlyken en ver-

(*) In zyn *Esprit. des Loix*, *Liv.* XVI. en *Liv.* XXIV. C. 26.

vermogenden; gelyk dan ook de meesten dadelyk maar ééne vrouw hebben (*).

Doch niet alleen voor alle Staatsbesturen en Landen, ook *voor alle toestanden en betrekkingen der menschen is de Godsdienst van* JEZUS *geschikt.* Men kan volstrekt geen toestand bedenken, waarin een mensch zich zou kunnen bevinden, en waarin hy geen licht, ondersteuning, raad, troost en onderwys van den Christelyken Godsdienst zou kunnen ontvangen. JEZUS zelf, heeft in verschillende betrekkingen geleefd, en daardoor een voorbeeld aan de menschen voor verschillende toestanden en gevallen gegeven. En de lessen en waarheden, die hy voordroeg zyn zoo algemeen, en voor zoo onderscheidene aanwending vatbaar, dat ze zeer gemakkelyk op den staat en de gesteldheid van ieder mensch kunnen worden toegepast. Aanzienlyken en geringen, geleerden en ongeleerden, ryken en armen, gelukkigen en ongelukkigen, allen kunnen door het Christendom gelukkiger worden, wanneer zy in deszelfs waarheden gelooven, en deszelfs voorschriften opvolgen. Zyn weldadige in-

(*) Zie nogmaals FROMMAN in het aangehaalde Werk, op de genoemde plaats, alwaar tevens de mogelykheid, om het gebod van *Monogamie* overal in te voeren, breedvoerig wordt aangetoond; alsmede TRECHO in zyne *Verhandeling over den invloed van het Klimaat op den Godsdienst der volken*, die mede tegen MONTESQUIEU ingerigt, en te vinden is in zyne *kleine Versuche im Denken und Empfinden.* bl. 156 en volg.

invloed ſtrekt zich uit over alle betrekkingen van het huiſelyke en gezellige leven, ja over alle deelen van 's menſchen wezenlyk welzyn en geluk.

Een Godsdienst, hebben wy gezegd, die algemeen zal kunnen worden, moet geen' haat omtrent andere menſchen inboezemen, of ſlechts veroorloven, maar moet *geheel de ſtrekking hebben en geſchikt zyn, om alle menſchen, zonder onderſcheid, zoo naauw als mogelyk is, met elkanderen te verëenigen.* Maar welke Godsdienst bezit deze eigenſchap meer, dan de Christelyke? Heeft JEZUS niet de groote ſcheidsmuur, die het bygeloof en de menſchenhaat tuſſchen de volken der aarde hadden opgetrokken, omvergeworpen? Heeft hy niet GOD verkondigd, niet ſlechts als den Schepper, maar ook als den Vader van alle menſchen, die alle met gelyke liefde omvat, jegens alle even vaderlyk gezind is, en die zyne zon doet opgaan over boozen en goeden, en regenen laat over regtvaardigen en onregtvaardigen? Heeft hy niet in de Gelykenis van den barmhartigen Samaritaan, en op zoo vele andere plaatſen, uitdrukkelyk geleerd, dat ieder mensch onze naaste is, dat ieder mensch, hy zy wie hy zy, regt en aanſpraak op onze hulp en onze liefde heeft, en reeds als mensch in de naauwſte betrekking tot ons ſtaat? Heeft hy niet de hooge waarde der menſchelyke natuur in het helderst licht geſteld, en dezelve ook in het kleinſte kind, ook in den geringſten ſlaaf, doen

doen eerbiedigen, ten einde zyne trotſche en bygeloovige medeburgeren ook daardoor betere gezindheden omtrent hunne medemenſchen in te boezemen? Heeft hy, eindelyk, niet algemeene menſchenliefde, die gebouwd was op, en vereenigd met de liefde tot GOD, tot de grondwet, de ziel en den inhoud van zyne geheele Zedeleer gemaakt; zoo dat hy alle partydigheid, betrekkelyk het onderſcheid van geſlacht, ſtand, volk en Godsdienst, geheel en voor altoos afkeurde, en in elk mensch, wie hy ook zy, tot welken Godsdienst of tot welk volk, hy ook behooren mogt, den natuurgenoot, den broeder, wilde erkend hebben? Ja, waren hoogmoed, vooroordeel en menſchenhaat de grondſlagen, waarop de Zedeleer van het Heiden- en Jodendom gebouwd was: liefde, algemeene menſchenliefde, is de grondſlag, waarop JEZUS de zyne gevestigd heeft. Volgens zyne leer is de wereld het vaderland, de vreemdeling de medeburger, de vyand de naaste, en de bevordering van het welzyn van allen, het beroep en de pligt van elk mensch. Wat is meer geſchikt, om het menschdom te verbroederen, en hetzelve tot één gezin te maken, dan zulke grondbeginſelen en leeringen?

Maar zal een Godsdienst algemeen kunnen worden, dan moet hy ook *van alle burgerlyke magt onafhankelyk zyn, en dezelve niet behoeven*; want anders

zou hy ſlechts daar kunnen voortduren en werken, waar hy van deze magt ondersteund werd, doch vervallen en verdwynen, zoodra dezelve hem verliet. Maar welke Godsdienst heeft deze magt minder noodig, dan de Christelyke? Heeft dit niet de Geſchiedenis reeds genoegzaam bewezen? JEZUS zelf heeft zynen Godsdienst geleerd en geſticht, niet ſlechts zonder hulp, maar zelfs onder hevigen wederſtand van de wereldlyke magt. De Apostelen hebben dezen Godsdienst ingevoerd in de wereld, onder aanhoudende vervolgingen en tegenkantingen van byna alle Vorsten en Overheden. Ja, heeft hy zich niet zelfs drie Eeuwen lang ſtaande gehouden en zich uitgebreid, eer hy de Godsdienst van den Staat is geworden? En toen op den 21. van Sprokkelmaand, des jaars 1795. BOISSY- D'ANGLAS, *au nom des Comités de Salut Public, de Sureté Générale et de Législation*, door zyn voorſtel de affchaffing van de openbare uitoefening van den Godsdienst, en daaromtrent het volgende *Decret* bewerkte: — — 2. *La république ne ſalarie aucun culte.* 3. *Elle ne fournit aucun local pour l'exercice du culte ni pour le logement de ſes ministres.* 4. *Les ceremonies de tout culte ſont interdites hors de l'enceinte choiſie pour leur exercice.* 5. *La loi ne reconnoit aucun miniſtre du culte.* enz. enz. (*) is de Christelyke Gods-

(*) Dat is: 2. De Republiek betaalt geenen Eerdienst. 3. Zy verſchaft geene

Godsdienst toen te ondergegaan in Frankryk? Neen, hy heeft geene burgerlyke magt noodig; hy heeft eene hoogere magt in zichzelven, waardoor hy zich altyd wel zal weten ſtaande te houden, en kan, derhalve, gerust aan zyn eigen lot worden overgelaten (*).

Eindelyk zal het niet moeijelyk zyn, om in te zien, dat het Christendom *ook in alle talen kan worden voorgedragen en geleerd.* Men houde ſlechts weder in het oog, dat wy hier niet ſpreken van kunstig geſmede Stelſels, vol van vreemde, wysgeerige, van menſchen uitgedachte en geheimzinnige woorden, waarin men den eenvoudigen Godsdienst van JEZUS heeft overgebragt of veranderd. Voor de-

ze

geene plaats voor de uitoefening van den Eerdienst, noch voor de woning van deszelfs Dienaars. 4. De plegtigheden van elken Eerdienst buiten den ringmuur van de plaats, tot deszelfs oefening beſtemd, zyn verboden. 5. De wet erkent geene Dienaars van den Eerdienst.

(*) „ Uitwendig en inwendig" zegt LAVATER in eene *Leerrede over de pligten eens Christen Leeraars, onder de tegenwoordige Staatsomwenteling*, gehouden 13. Mei 1798. bl. 11. „ uitwendig en inwendig is onze betrekking „ tot het Evangelie onveranderlyk dezelve. Zyn wy Christenen, zoo kan „ geene uitwendige Staatsomwenteling onze innerlyke overtuiging aangaande „ het oude, zich altyd gelyk, eeuwige Evangelie veranderen. Elk Christen „ blyft Christen, al neemt ook alles rondom hem eene andere gedaante aan. „ Hy kan als Christen nimmer ophouden, in Christus, zynen Heer, Weg„ ver, Regter, Zaligmaker, en in het Evangelie de oorkonde zyner wilsmee„ ning te eerbiedigen. De Christen dan, blyft zichzelven gelyk; — hy „ wordt niet door elken wind van leering, van veranderde meeningen, of van „ Staatsverwisſelingen gindsen weder gedreven. enz."

ze zou men mogelyk in andere, nog arme en onbeſchaafde, talen, geene woorden kunnen vinden. Maar dit geldt niet van de hoofdwaarheden van het Christendom, zoo als JEZUS dezelve voorgedragen heeft. Zyn dezelve niet, reeds onder de ruuwſte en barbaarſte volken verkondigd, en van hun begrepen en aangenomen geworden, hoe arm en onbeſchaafd hunne taal ook ware? Is niet de Bybel, vooral het N. Testament, in meest alle bekende talen, reeds overgezet? En, voegt 'er REINHARD by, kan zelfs de ruuwſte taal niet gepolyst, verrykt, en buigzamer gemaakt worden? Kan dus de verdere uitbreiding van het Christendom zelfs niet tot verryking en verbetering der talen aanleiding geven, en zich, by gevolg, overal den weg banen (*)?

De Christelyke Godsdienst *kan* dus algemeen worden. Maar wy zeiden ook, dat hy de *eenige* is, van welken dit kan gezegd worden. En dit, dunkt ons, behoeft geen breedvoerig betoog. Want, waar

(*) Een merkwaardig bewys hiervan vindt men in LOSKIELS *Geſchichte der Miſſion der Evangeliſchen Brüder unter den Indianen in Nord-Amerika.* bl. 27. „ Het minst" lezen wy daar „ zyn zy (de Indianen) in ſtaat, geestelyke dingen, van welke zy nog nooit iets gehoord hadden, uit te drukken. Echter „ hebben de talen der *Delawaren* en *Irokeſen*, ſedert het Woord Gods onder „ hen is verkondigd, aanmerkelyk in dezen aangewonnen. En naar mate de „ geloovige *Indianen* in de kennis van CHRISTUS toenemen, wordt ook „ hunne taal in die zelfde mate, verrykt en verbeterd."

waar is die Godsdienst, van welken men de gemelde eigenſchappen en hoedanigheden kan opnoemen? Van geenen der Heidenſche Godsdiensten, welke thans nog plaats hebben in de wereld, zal dit wel iemand willen noch kunnen beweren. Deze misſen te zeer alles, wat tot eenen redelyken Godsdienst behoort, en dragen nog te zeer den ſtempel van de kindschheid en zinnelykheid der menſchelyke denkbeelden, om ooit van redelyke wezens, wier verſtand meer beſchaafd en ontwikkeld is, te kunnen worden aangenomen. — De eenige Godsdienst, die hier in aanmerking kan komen, en juist wegens zyne ſnelle uitbreiding, en het verbazend groote aantal van deszelfs belyders, een geducht voorkomen heeft, en van welken men, om die reden, het meest eene algemeene omhelzing zou mogen verwachten, is de *Mahomedaanſche*.

Het is waar, dat MAHOMED, door zynen Godsdienst, zeer veel goeds heeft geſticht in de wereld. Want, het verdient toch als eene weldaad voor het menschdom erkend te worden, dat, door hem, de ſchandelyke Afgodendienst, die, gedurende zoo vele eeuwen, millioenen van menſchen onteerd had, in een groot gedeelte der wereld is afgeſchaft, en daarentegen de aanbidding en vereering van den eenigen waren GOD ingevoerd is geworden. Alle gruwelen, die met de Afgodery gepaard gingen, zelfs de verſchrikkelyke menſchenoffers,

hielden in die Landen, van toen af op; terwyl meer opgeklaarde denkbeelden van GOD en Godsdienst, en meer gezuiverde gezindheden en deugden in derzelver plaats kwamen. Ook onder zyne Voorſchriften zyn vele geenszins te verwerpen. Dus heeft hy, b. v. het gebruik van wyn, om twist, en het verzuim van gezette Godsdienstpligten te voorkomen, benevens het eten van zwynen vleesch en van het bloed van geſtorven of verſcheurd vee, als ook het ſpel, den woeker, de dievery, de onregtmatige afperſing, het overſpel en de hoerery, uitdrukkelyk verboden, en wel op bepaalde ſtraffen, evenredig aan de grootheid der misdaad; en daarentegen de eerlykheid, de goede trouw, de weldadigheid en het geven van aalmoezen, ten ſterkſte aanbevolen. De meeste oefeningen van uitwendigen Godsdienst, welke hy voorſchreef, als b. v. het gebod om vyfmaal daags te bidden, en andere meer, hebben de ſtrekking, en zyn ook geſchikt, om een geregeld en deugdzaam leven te bevorderen, en men verwondert zich nog heden over de alleszins voorbeeldige aandacht en den diepen eerbied, waarmede een *Muzelman* zich voor GOD nederbuigt, en tot hem bidt, zonder zich daarin door iets te laten ſtoren.

Dit is de goede zyde van den Godsdienst van MAHOMED; en wy hebben dezelve, met opzet, vooraf laten gaan, om dat wy altyd vreezen, in de be-

beoordeeling van vreemde Godsdiensten, partydig en onregtvaardig te zullen zyn, of te schynen. Maar deze Godsdienst heeft ook eene ongunstige zyde. Op geenerleien grond kunnen wy denzelven, of den *Koran*, waarin hy vervat is, voor eene Goddelyke Openbaring, noch deszelfs Stichter voor eenen Goddelyken Profeet houden. De wyze zelve, op welke MAHOMED zynen Godsdienst invoerde, en de middelen van geweld, waarvan hy zich daarby bediende, strekken genoegzaam ten bewyze, dat zyne leer niet van GOD kan zyn; gelyk ook zyne eigene wellustige zeden, en andere buitensporigheden, geenszins stroken met het karakter van eenen Profeet. En wanneer wy van zynen Godsdienst die goede denkbeelden afzonderen, welke hy, gelyk wy, in de tweede Afdeeling, nader zien zullen, uit het Christendom ontleend had, dan behelst dezelve, voor het overige, niet dan grove dwalingen, belagchelyke verdichtsels, kinderachtige en fabuleuze verhalen, en ongerymde leeringen. En waar zyn, eindelyk, de wonderwerken, die hy, ten bewyze zyner Goddelyke zending gedaan heeft? Of waar zyn de getuigen, welke dezelve zouden gezien, en in wier tegenwoordigheid hy die zou verrigt hebben? — Alles, derhalve, wat de Mahomedaansche Godsdienst goeds behelst, heeft die van JEZUS ook, en zelfs in veel ruimere mate, en hoogere volmaaktheid; en alles, wat dezelve

ongerymds bevat, of niet in ſtaat is, om algemeen te kunnen omhelsd of waargenomen worden, heeft de leer van JEZUS niet.

Inzonderheid is het in *vyf* opzigten, dat ons de Leer van JEZUS, ten aanzien van de geſchiktheid om algemeen te kunnen worden, eenen voorrang ſchynt te hebben, en dadelyk heeft, boven die van MAHOMED.

Vooreerst: De Godsdienst van MAHOMED behelst te veel ſtellige en bepaalde geboden, zelfs omtrent uitwendigheden, die nooit algemeen kunnen waargenomen worden. Van dien aard is b. v. het gebod, om juist *vyfmaal* daags te bidden, hetwelk al te bepaald en een te ſlaafsch taakwerk is, om algemeen te kunnen worden ingevoerd; verder het gebod om deels het geheele ligchaam, deels het aangezigt, de handen en de voeten, op gezette tyden te waſſchen, als eene Godsdienſtige plegtigheid; vooral het ſtellig bevel voor iederen *Muzelman*, om, ten minſte eenmaal in zyn leven, eene Godsdienſtige reis of bedevaart naar *Mecca* te doen, en aldaar een oud heilig gebouw te bezoeken, waarin ABRAHAM GOD nog zou gedient hebben. Hoe moeijelyk en ſchier onmogelyk zou dit zyn voor menſchen, die in ver afgelegen landen wonen! — Het Chriſtendom, daarentegen is meer een Godsdienſt van vryheid, welke den menſch geenerlei laſten oplegt, niets werktuigelyks van hem verlangt, en

hui-

buiten Doop en Avondmaal, geene uitwendige plegtigheden, noch moeijelyke en kostbare reizen voorſchryft.

Ten tweede: De Stichter van het Christendom is niet ſlechts Leeraar, maar ook Voorbeeld. De groote hoop en het gros des menschdoms heeft een voorbeeld noodig. De deugd vindt, althans by zinnelyke menſchen, en wy durven zeggen, ook by den wysgeer en denker, meer ingang en navolging, en maakt dieperen indruk, wanneer men dezelve in uitoefening ziet gebragt, dan wanneer zy enkel in leſſen en geboden wordt voorgedragen. En JEZUS heeft het volmaaktſte voorbeeld gegeven, welk de wereld ooit gezien heeft, een voorbeeld, waaraan ieder mensch kan zien, waartoe de menſchelyke natuur in ſtaat is, en hoe hy moet gezind zyn en handelen om GODE te behagen, en aan zyne beſtemming, als redelyk wezen, te beantwoorden. — Doch, waar is het voorbeeld, dat MAHOMED gegeven heeft? Wanneer heeft hy van de menſchen geëischt, om ſlechts in zyne voetſtappen te treden, en hem na te volgen? Of kon hy ook zyne vyanden uitdagen en zeggen: *wie van u overtuigt my van zonde?* Hoe veel heeft de Godsdienst van JEZUS, in dit opzigt, boven dien van MAHOMED vooruit, om algemeen te kunnen worden!

Ten derde: De MESSIAS der Christenen is een Zoon van GOD, die in de naauwſte betrekking met

GOD ſtond, en van den Hemel gekomen is. De MESSIAS der Mahomedanen is ſlechts een Profeet, een mensch, die alleen met ingevingen verwaardigd, maar niet zelf van GOD gekomen is. En ook hierin, ſchynt my toe, een voorregt van het geloof in CHRISTUS, boven het geloof in MAHOMED, te liggen, afgezonderd van den geest hunner Zedeleer. Gelyk de kracht van een vallend ligchaam gebroken wordt, wanneer het onder weg ergens tegen aanſtoot: zoo moet ook de kracht en warmte der aandacht verminderen, wanneer men zich eerst aan iemand anders wendt, om by den magtigen vriend ten voorſpraak te ſtrekken. De mensch wil, in zaken van Godsdienst, liever GODE, dan zyns gelyken gehoorzamen.

Ten vierde: De Heiland der Christenen is een lydende Heiland, en alzoo beter voor de menſchelyke natuur en zwakheid, in dezen ſtaat van onvolmaaktheid, berekend. De Heiland der Mahomedanen is een zegevierende Held, een gelukkig Veroveraar. Had JEZUS eene groote en ſchitterende rol geſpeeld onder de menſchen, dan zou hy ſlechts een voorbeeld juist voor diezelfde klaſſe van menſchen geworden zyn, en de arme, zwakke en geringe zou hem niet, dan met ſchroom, durven naderen. Maar JEZUS heeft in armoede en nederigheid geleefd op aarde, heeft ſchande, vervolging en verachting verdragen, en in de wedenwaardigſte

lot-

lotgevallen een voorbeeld gegeven. Lyden is de toeſtand, waarin de mensch by hoogere wezens toevlugt zoekt. By niemand kan hy die deelneming, die vriendſchap, dien troost, dien hy zoekt, beter vinden, dan by hem, dien hy zich voorſtelt, als eenmaal nog zwaarder geleden te hebben. Lyden is de toeſtand, waarin men zoo vurig wenscht een voorbeeld, een rigtſnoer te zien. Hoe menigen lyder heeft de herinnering aan den lydenden, en hoe menig een' ſtervenden het beeld van den ſtervenden CHRISTUS, zelfs in het bange uur des doods, niet opgebeurd! Nu ziet de armſte en geringſte in JEZUS zynen broeder en lotgenoot; en de beſte en edelſte onder ons moet voor hem, als het hoogſte beeld der deugd zich nederbuigen. Maar welken troost zal de lydende Mahomedaan in het voorbeeld van MAHOMED, welke deelneming zal hy by den Veroveraar vinden?

Eindelyk: De hemel van MAHOMED is te zinnelyk, en bygevolg te zeer ſtrydig met den verheven aanleg en de duidelyke beſtemming van den mensch, gelyk ook met het verlangen van alle edeldenkenden, om tot hoogere trappen van zedelyke volmaaktheid op te klimmen, en uit zinnelyke eenmaal geeſtelyke wezens te worden. Het is waar, de beſchryvingen, welke MAHOMED geeft van die verbazend groote weegſchaal, waarin de Engelen, op den dag des oordeels, de daden der menſchen

ſchen zullen wegen, en van die brug, die zoo ſmal als een haar, en zoo ſcherp is als de ſcherpte eens zwaards, en waarover de afgeſcheidene zielen zullen moeten gaan, zyn enkel zinnebeelden; en dezelve letterlyk te willen opvatten, en MAHOMED'S leer *daarom* van ongerymdheden te willen beſchuldigen, zou hoogst onregtvaardig wezen, naardemaal hy daardoor ſlechts, op eene zinnelyke wyze, even gelyk JEZUS, b. v. door de Gelykenis van den Ryken Man en LAZARUS, heeft willen aantoonen, dat het toekomende leven een ſtaat van vergelding zal zyn, en hoe moeijelyk het is deszelfs gelukzaligheid deelachtig te worden; in welken zin wy deze Rabbynſche zinnebeelden niet anders dan ſchoon, en als ſchrander uitgedacht, kunnen vinden. Maar met dat al beſtaat toch de Hemel of het Paradys, welk hy zynen getrouwen aanhangeren belooft, uit louter zinnelyke wellusten en genietingen, welke ſlechts kunnen begeerd worden van menſchen, die allen ſmaak voor de hoogere genoegens van den geest verloren hebben, en enkel in dierlyk genot vermaak vinden; zullende b. v. daar gevonden worden boomen, zoo groot, dat men derzelver ſchaduw in geene honderd jaren zal kunnen doorloopen, en vol van de liefelykſte vruchten, die op het verlangen der zaligen terſtond en van zelven in hunnen mond nederdalen; ſtroomen van melk en van wyn; de ſchoonſte maag-

den,

den, in onmetelyken getale, enz. Hy voegde 'er wel by, dat voor dezulken, die hier in heiligheid hadden uitgemunt, nog een verhevener trap van gelukzaligheid te wachten was, welke eigenlyk in geestelyke genietingen zou beſtaan; doch hiervan ſpreekt hy ſlechts met een enkeld woord, en als in het voorbygaan, terwyl de zinnelyke geneugten als de gewigtigſte beſchreven, en derzelver beloften telkens herhaald worden. — Hoe zeer ſteekt hierby af, en hoe veel wenſchelyker voor elken vriend der deugd, die zyne zedelyke beſtemming gevoelt, is de toekomende zaligheid, die het Christendom belooft; hoe veel meer is zy het verlangen en ſtreven van redelyke wezens waardig, en hoe veel overeenkomstiger dus met de zedelyke opvoeding des menschdoms, in dezen ſtaat van tucht en oefening!

Van den *Joodſchen Godsdienst* zal ik hier niet ſpreken. — Zoo als hy door MOZES geleerd is, behelst hy insgelyks te veel bepaalde Voorſchriften en plaatſelyke Inſtellingen, om ooit algemeen te kunnen worden, ja zelfs onder één enkeld volk van beſtendigen duur te kunnen zyn; gelyk hy ook zigtbaar de ſtrekking heeft, en beſtemd is geweest, om ſlechts zoo lang te duren, als het Joodſche volk een afzonderlyk volk moest zyn, en nog in den ſtaat der kindschheid was, en nu, by de komst van JEZUS in de wereld, zyn oogmerk bereikt

hebbende, ook niet meer bruikbaar is, maar uitgediend en zyn doel bereikt heeft (*).

„ Maar" zegt men „ mogelyk zal de *Natuurlyke Godsdienst*, de Godsdienst *der Rede*, algemeen kunnen worden? Ja, deze is regt geschikt en waardig, om van allen omhelsd te worden. Misschien heeft zelfs het Christendom, als een veel redelyker Godsdienst, dan die der Joden, alleenlyk moeten dienen, om de menschen op eenen hoogeren trap van verlichting en beschaving te brengen, en hen voor eenen zuiver redelyken Godsdienst vatbaar te maken, en zal dus weldra hebben uitgediend. Deze Godsdienst, het *Naturalismus*, of de Godsdienst der *Rede*, zegt men, zou regt geschikt zyn voor redelyke wezens, en bekwaam, om hunne redelyke behoeften te bevredigen, en hen aan hunne zedelyke bestemming te doen beantwoorden. Ook zyn de bewyzen voor denzelven eenvoudig en van alle menschen ligt te begrypen. Zy liggen in den mensch zelven, en in de Natuur, die hem allerwege omringt. Ieder mensch draagt dus zynen Bybel overal mede in zyn hart, en 'er is hier geene kennis van talen en oudheden, geene geleerde uitlegging, geen moeijelyk onderzoek naar de echtheid van Wonderwerken, gee-

(*) P. A. LIMBORCH, *de Veritate Religionis Christianæ, amica Collatio cum erudito Judeo*; ook in het *Nederduitsch* vertaald, onder den titel: *Vriendelyke onderhandeling met een' geleerden Jood*; een allezins lezenswaardig boek, waarin schoone gedachten, hier te pas komende, gevonden worden.

geene vergelyking van Voorzeggingen met derzelver vervulling noodig. In zyn eigen hart zou elk mensch den heiligen wil en de wet van zynen Schepper vinden. En hoe weinig ſtofs tot geſchillen en verdeeldheden zou hier plaats hebben. Hier zou men geene Priesters, geene Pauſen, geen Kerkvergaderingen aantreffen, geen vervloekingen en veroordeelingen van andersdenkenden hooren; algemeene verdraagzaamheid zou dan heerſchen, en men zou zyn geloof niet ſtellen in het omhelzen van Geloofsleuzen en Formulieren, maar in goede daden; men zou alleenlyk leeren, dat de dienst, welken men GODE ſchuldig is, beſtaat in deugdzaam te zyn."

Waarlyk een ſchoone herſenſchim! Maar hoe zeer bedriegen zich de Heeren, welke zich met dezen droom vermaken, wanneer zy zich verbeelden, dat dit daarvan de uitwerkſels zouden zyn, onderſteld dat hy kon vervuld worden. Wel verre, dat, door de invoering van dien Godsdienst, de vrede op aarde zou herſteld worden, gelooven wy veeleer, dat de kryg dan eerst regt zou beginnen.

De mensch behoeft volſtrektelyk iets *poſitiefs*, eene ſtellige Openbaring, om geleid te worden in zyne begrippen en daden. Het Redelicht is niet genoegzaam, om hem te leiden, en de waarheid te doen vinden. Alle Stichters van Godsdiensten hebben, ten alle tyde, hunne toevlugt tot Openbaringen,

Godſpraken of Goddelyke Ingevingen genomen; en, al waren zy ook zelven van de valschheid hiervan overtuigd, het bewyst toch dat zy de noodzakelykheid van het geloof in Openbaringen erkend hebben. Nimmer heeft men een volk gevonden, by welk zulk een geloof geen plaats had.

Zyn de waarheden van den Natuurlyken Godsdienst door de bloote Rede zoo gemakkelyk te vinden, en de bewyzen daarvoor zoo bevattelyk en ligt te begrypen, als de Godisten voorwenden: hoe komt het dan, dat dezelve, vóór de komst van CHRISTUS, van het menschdom nimmer gevonden of algemeen omhelsd zyn geworden. Om maar eens by de hoofdwaarheid, die het grondſteunſel van allen redelyken Godsdienst uitmaakt, ik meen, by de Eénheid van GOD, te blyven ſtilſtaan: hoe vele menſchen hebben dezelve vóór den tyd van CHRISTUS erkend? Men leze de Geſchiedenis van alle oude volken: hoe vele ware aanbidders van den éénen waren GOD zal men kunnen opſporen? Men neme ſlechts eens het beſchaafde *Rome*, het verlichte *Griekenland*, waarin toch, buiten twyfel, de Geleerdſte mannen geleefd hebben: zal men in het geheele tydvak, waarin deze Gemeenebesten gebloeid hebben, wel tien mannen kunnen vinden, die van het Goddelyke Wezen zuivere en gezonde begrippen hadden? En zoo zy die al hadden en voordroegen: hoe komt het dan, dat

dat dezelve niet terſtond en algemeen werden aangenomen en omhelsd; dat de menſchen dat duidelyke licht der natuur niet zagen, die eenvoudige waarheid niet erkenden (*)? — Of zouden veelligt de men-

(*) Het geen JENYNS, in zyn, boven door ons aangehaald, Werkje: *de Waarheid van den Christel. Godsdienst*, enz. bl. 63—72. hierover zegt, is zoo ſchoon, en hier zoo wel ter ſtede, dat ik niet kan nalaten, eenige gedachten daaruit over te nemen, en dezelve hier af te ſchryven. „ Om regt over dit „ onderwerp te oordeelen," zegt hy, „ laat ons eerst het gezigt wenden naar „ die afgelegen gewesten op onzen aardbol, tot welken zich deze bovennatuurlyke byſtand (van den geöpenbaarden Godsdienst namelyk) nooit heeft „ uitgeſtrekt; en wy zullen aldaar menſchen aantreffen, even gelyk wy, begiftigd met gewaarwordingen en rede, zoo verre van bekwaam te zyn, om „ ſtelſels van Godsdienst en Zedeleer te ontwerpen, dat zy, nog ten huidigen „ dage, volſtrektelyk onbekwaam zyn, om éénen ſpyker of byl te maken: „ waaruit wy worden geregtigd om te beſluiten, dat de rede, op zichzelve, „ zoo ver af is van den mensch eenen volmaakten Godsdienst aan de hand te „ geven, dat zy zelfs niet eens in ſtaat geweest is, om hen tot eenigen trap „ hoegenaamd van beſchaafdheid op te leiden, enz. — Doch, in plaats, dat „ wy onzen bewysgrond van het ongenoegzame van de menſchelyke redenering, door de Openbaring niet geholpen, om een redelyk ſtelſel van Godsdienstige en zedelyke pligten te ontdekken, zouden vestigen op den ſtaat „ van die barbaarſche volken, welke op den laagſten trap van menſchelykheid „ ſtaan, laat ons liever ons oog wenden naar die landen, welke, door het „ vernuft en de geleerdheid van hunne bewoners, een veel luisterryker vertoon, in de geſchiedenis der wereld, maken: en wy zullen daar gewaar worden, dat wel verre dat de vorderingen in Godsdienstige en zedekundige „ kennis by hen in eenige de minste evenredigheid zouden ſtaan tot hunne „ vorderingen in beſchaafdheid, geleerdheid, welſprekendheid, en in de nuttige en bevallige kunsten des levens, integendeel de ſchoonſte uitzigten van „ menſchelyke wetenſchap ſchandelyk verlaagd zyn door een afſchuwelyk „ mengſel van de walgelykſte gedaanten van afgodery en bygeloovigheid, „ waarvoor zelfs hunne grootſte Wysgeeren zich niet altoos konden bewaren. „ Ondertuſſchen weet thans de eenvoudige Christen-landman, die door het „ licht

menſchen thans, in deze meer verlichte en beſchaafde tyden, meer geſchikt en vatbaar zyn, om den Natuurlyken Godsdienst te omhelzen, en door het licht der Rede geleid te worden? Pogingen, om dit te bewerken, zyn daartoe genoeg gedaan. De Ongeloovigen hebben overal hunne Zendelingen uitgezonden, en alle welſprekendheid te koste gelegd, om de menſchen, die nog aan Openbaring gelooven, te bekeeren tot het licht der Rede, en hen tot Godisten of aanhangers van den Natuurlyken Godsdienst te maken. Maar, wat hebben zy gewonnen? Eenige overloopers, ja, die hebben zy verkregen, en waarvan evenwel velen, na lang omzwervens in den doolhof van twyfelingen, en gee-

„ licht van den Godsdienst beſtraald is, „ dat zyn GOD eenig is, eeuwig, „ „ zonder ligchaam, bepaling of zigtbare vertooning; dat die GOD de orde „ „ bemint, zyne ſchepſelen lief heeft, de zonden van den opregten boete- „ „ ling wil vergeven, en hem, na dezen ſtaat van beproeving, tot deelge- „ „ noot der gelukzaligheid en onſterflyk maken." En zoo weet zulk een „ landman meer van den Godsdienst, dan alle de leerlingen van SOCRATES, „ en heeft duidelyker, en zamenhangender denkbeelden van de Godheid, dan „ SOCRATES zelf." (*)

(*) Wy herinneren ons hierby het bekende gezegde van TERTULLIAAN, (*Apolog.* Cap. 46.) *dat 'er geen Aanbachtsman onder de Christenen was, die* GOD *niet kende, en die hem niet aan anderen kon doen kennen.* Hy uitte dit gezegde, by gelegenheid dat HIERO, Koning van *Syrakuſe*, den Wysgeer SIMONIDES gevraagd had, wie dat GOD was; en SIMONIDES daartoe eerst éénen dag, toen twee dagen, vervolgens vier dagen enz. uitſtel gevraagd hebbende, de vraag toch op het einde niet kon beantwoorden. Hiervan neemt TERTULLIAAN gelegenheid, om de ongenoegzaamheid van de wysheid der Heidenſche Wysgeeren ten toon te ſtellen, en den lof des Chriſtendoms te verheffen. SIMONIDES kon aan den Koning niet leeren, wie GOD was; de geringſte Christen, wil hy zeggen, weet 'er meer van, dan hy.

geene rust gevonden hebbende, op het einde tot het oude Geloof wederom terug keeren, of voor altyd ongelukkig zyn. Doch men noeme ons, in het geheele verlichte en beſchaafde *Europa*, flechts één Dorpje, welks inwoners uit louter Godisten of Naturalisten beſtaan. Getuige hiervan, het ſpoedig verval eener Deïstiſche Gemeente, in Londen, voor eenige jaren opgerigt, en het even ſpoedig verdwynen der zoogenaamde *Philanthropynen* in *Parys*.

Doch laat ons zien, wat dan de Rede, aan zichzelve overgelaten, den mensch leert, en hoedanig het met het geloof gelegen is van hun, die alleen haar licht volgen. HOBBES gelooft in eenen GOD, die van de wereld afgeſcheiden is, maar beweert tevens, dat wy van GOD niets weten. Onze natuurſtaat, zegt hy, is een ſtaat van oorlog van menſchen tegen menſchen, en 's menſchen ziel, verzekert hy, dat ſtoffelyk en ſterfelyk is (*). TOLAND verklaart zich voor het ſtelſel van SPINOSA, dat is voor het *Pantheismus*, bewerende, dat GOD de wereld, en de wereld GOD is. Lord SHAFTESBURY meent, dat de mensch zich over eenen toekomenden Staat in het geheel niet moet bekommeren; want, zegt hy, is het geloof in toekomende belooningen en ſtraffen zwak, dan zal ook

(*) LEVIATHAN, p. 24. en verv. 60—63. 72. 74. 106. verv.

ook de deugd, die daarvan afhangt wankelbaar wezen; en is dit geloof vast en levendig, dan zal het den mensch de belangen en pligten van dit leven doen verwaarloozen (*). Lord BOLINGBROKE beweert, dat 'er een GOD is, maar dat men hem gene zedelyke Eigenſchappen, onderſcheiden van zyne Natuurlyke volmaaktheden, kan toeſchryven; dat GOD de wereld geſchapen hebbende, zich verder om het lot en de daden der menſchen niet bekommert; en dat, eindelyk, de mensch, by het ſterven, geheel ophoudt te beſtaan, en dat het geheele denkbeeld van eene toekomende belooning, hoe nuttig ook, om de menſchen hier in teugel te houden, niets meer dan een verdichtſel is (†). De Heer HUME beweert, dat het verband tusſchen de oorzaak en het gewrocht alleen in onze verbeelding, en niet in de dingen zelve beſtaat; dat het vermogen, om van het eene op het andere te beſluiten, enkel een *Inſtinct* in ons is, en ons kan bedriegen; dat wy dus nooit van het beſtaan en de ſchoonheid der wereld, op het beſtaan van eenen GOD kunnen beſluiten; en beſtrydt eindelyk ook het geloof in een ander leven (§).

Wy zouden nu kunnen overgaan tot de gevoelens

(*) *Characteristics.* Vol. II. p. 69.

(†) BOLINGBROKE's *Works.* op onderſcheidene plaatſen.

(§) HUME, *Eſſais Philoſophiques*, p. 53. 54. 73. 74. 91. 120-123. 224. 251.

lens van onderscheidene *Fransche* en *Duitsche* Deïsten; doch daar de Geschriften van deze meestal de weêrklank zyn van die der *Engelschen*, en nagenoeg hetzelfde, onder nieuwe vormen en eenige andere wyziging, voordragen, kunnen wy die moeite sparen. Genoeg, wy zien uit deze weinige voorbeelden, hoe het gesteld is met het geloof van Mannen, die zich opdoen als Verkondigers van den Natuurlyken Godsdienst.

Een schoone Godsdienst voorwaar, om algemeen te worden, en de menschen te leiden en te vereenigen! Waaraan zullen de menschen zich houden? Hebben de Leermeesters zelven onder elkanderen zoo weinig ééns kunnen worden, wat zullen dan de Leerlingen doen? Om niet eens te spreken van het heillooze van zulke stelsels, of liever van zulke twyfelaryen, voor 's menschen rust en troost, en van den weinigen invloed, die zich daarvan op het zedelyk gedrag laat verwachten. Dit zouden ten overvloede de Aanhangers kunnen bewyzen, welke deze Leermeesters gemaakt hebben.

Of, wil men zeggen, dat deze genoemde Mannen eigenlyk meer Ongeloovigen en Twyfelaars, dan zuivere Godisten, en niet veel beter, dan Godverzakers waren; wel nu; laat ons het oog vestigen op CARTESIUS, LEIBNITS, WOLFF, KANT, en meer andere nieuwe en latere Wysgeeren; Mannen, die ook het zuivere licht der Rede

volgden, en daarby tevens hun geloof met eenen deugdzamen wandel verfierden. Maar hoe veel inſpanning en moeite heeft hun niet het zoeken naar de waarheid gekost! Hoe vele voorafgaande kundigheden hadden by hun plaats! Hoe vele twyfelingen hebben zy eerst moeten doorworstelen! Kan dit ieder mensch, kan dit het geheele menschdom doen? Of hebben zy dit voor het menschdom gedaan, zoo dat nu hunne ſtelſels ſlechts behoeven aangenomen te worden? Maar hunne ſtelſels zyn te geleerd, te diepzinnig, om algemeen begrepen, of aan iedereen duidelyk gemaakt te kunnen worden. En hunne ſtelſels ſtemmen niet met elkanderen overeen. Zy beweren alleen de zuivere Rede te zyn gevolgd; en ieder heeft iets anders gevonden en geleerd; de een heeft zelfs den anderen van dwaling beſchuldigd. Heeft dan de Rede hen misleid? Of hebben zy een valsch licht voor het ware Redelicht gehouden? En welke is dan nu eindelyk de waarheid, die het menschdom zal moeten gelooven?

Neen, het is onbetwistbaar, dat de Rede, aan zichzelve overgelaten, en zonder eenige hoogere leiding, ſlechts een zeer flaauw en duister licht is, dat zy gedurig ſtelſels oprigt en weder afbreekt; heden dikwyls als dwaling verwerpt, hetgeen zy gisteren als waarheid verdedigde; en dat 'er niets zoo ongerymd, zoo dwaas, zoo zinneloos is, hetwelk zy niet t'eenigen tyde in beſcherming heeft genomen.

Maar

Maar de Natuurlyke Godsdienst, eenmaal ingevoerd zynde, zou dezelve, meent men, echter de onverdraagzaamheid verbannen, en de menſchen verbroederen. Een Godistisch volk zou verdraagzaam wezen. En welk een zegen zou dit voor het menschdom zyn! Doch ook hieraan twyfel ik grootelyks, en meen veeleer het tegendeel te mogen beweeren. Zyn de menſchen nu in meeningen en begrippen verdeeld, zy zouden het dan waarlyk nog oneindig meer zyn, gelyk uit het bovenſtaande reeds is op te maken. En ieder zou even zeer, en nog meer dan nu, voor zyne begrippen yveren, en zich tegen andersdenkenden te weer ſtellen. Want de eigenliefde is toch wel meestal de bron der onverdraagzaamheid. Het belang, welk wy ſtellen in ons zelven, heeft veel invloeds op het gevoelen, welk wy van onze bekwaamheden en inzigten hebben. Hy dus, welke gevoelens omhelst, van de onze verſchillende, byzonder in dingen van aangelegenheid, beſchuldigt ons, daardoor, ſtilzwygende van dwaling, en beleedigt alzoo onze eigenliefde. En niemand wil gaarne minder ſcherpzinnig zyn, dan zyn naaste. Men vat dus, met drift, de verdediging van zynen beleedigden hoogmoed op, en yvert voor zyne eigenliefde, terwyl men meent te yveren voor de zaak der waarheid.

Over zulks zal men gewoonlyk zien, en leert ook de ondervinding, dat de Ongeloovigen veel

onverdraagzamer zyn dan de Geloovigen. Het kan zyn, dat hiervan weder de hoogmoed de reden is; om dat zy hunne, zoo zy meenen, betere en eenig ware, denkbeelden, alleen uit zichzelven, uit hunne Rede gehaald, en aan geene Openbaring willen te danken hebben, dus gelooven, in kunde en ſchranderheid boven andere menſchen verheven te zyn, uit dien hoofde verbitterd worden, en zich dubbel beleedigd vinden, wanneer anderen niet zoo veel achting voor hun hebben, dat zy in hunne uitſpraken terſtond berusten.

Hetgeen de Heer DE PREMONTVAL, in zyn *Diogéne de* L'ALEMBERT (*) van de Godverzakers zegt, geldt ook volkomen van de Godisten en alle Ongeloovigen. (wy ſpreken van dezulken, die het uit ſtelſel en niet uit ligtzinnigheid of onverſchilligheid zyn) „ De onverdraagzaamheid huisvest in „ 's menſchen hart; het is de haat tegen de vyanden van onze begrippen, en deze woelt zoo „ veel ſterker, als onze begrippen ons dierbaarder „ zyn. Indien de Ongodsdienstigheid zoo geliefd „ is by de Ongodsdienstigen, als het Bygeloof bemind wordt van de Bygeloovigen, zullen zy niet „ min onverdraagzaam wezen; en ik ſta 'er voor „ in, dat dit het geval is van vele Ongeloovigen in „ onze dagen. Gy zoudt zien, dat zy, de magt „ daar-

(*) *Edit. d'Amſterdam*, 1755. p. 167.

„ daartoe beginnende, de zoodanigen, die de stout-
„ heid hadden, om te erkennen, dat er een GOD
„ is, aan de vlamme zouden ten prooije geven."

Hiermede stemt overeen, hetgeen de Heer HELVETIUS (*) zegt, een Schryver, dien men althans van partydigheid niet zal beschuldigen, „ Weinig
„ menschen worden 'er gevonden, die, als zy de
„ magt in handen hadden, geene pynigingen zou-
„ den aanwenden, om hunne denkbeelden te doen
„ omhelzen. Hebben wy, in onze dagen, geene
„ lieden gevonden, die zoo dwaas en onverdrage-
„ lyk hoogmoedig waren, dat zy de Overheid wil-
„ den opstoken, om te woeden tegen eenen Schry-
„ ver, die aan de Italiaansche Muzyk den voor-
„ rang gevende boven de Fransche, van hun in ge-
„ voelen verschilde? Byaldien men zich niet tot
„ zekere uiterſten laat vervoeren, dan in geschil-
„ len over den Godsdienst, het is, om dat de an-
„ dere geschillen dezelfde voorwendsels niet ver-
„ schaffen, noch dezelfde middelen om wreedelyk
„ te handelen. Men is zyne gematigdheid door-
„ gaans alleen aan zyne onmagt verschuldigd."

Ik vraag nog eens, zullen de Deïsten verdraagzamer zyn, dan de Christenen? Eene soortgelyke vraag deed men, op zekeren tyd, aan J. J. ROUSSEAU, ten aanzien van eenen man, die in zyne Schrif-

(*) *De l'Esprit. Disc.* II. Ch. III. Note (*e*) & Ch. XXIII. Note (*c*).

Schriften gedurig van verdraagzaamheid ſpreekt, en deze deugd zeer verheft; men vroeg hem namelyk, of hy geloofde, dat de Heer DES VOLTAIRE, onderſteld dat hy eens Oppenhoofd van Europa was, jegens zyne Christen Onderdanen, de verdraagzaamheid, zoo hoog door hem geprezen, zou oefenen? En ROUSSEAU gaf ten antwoord: „Hy zou ze alle met een klein vuur doen „verbranden." — Van hoe vele Wysgeeren en Deisten, in onze dagen, zou men veelligt hetzelfde kunnen zeggen (*)!

Dus heb ik, zoo ik meen, genoeg bygebragt, om te doen zien, dat de Christelyke Godsdienst niet ſlechts algemeen *kan* worden, maar ook de *eenige* is, aan welken men deze eigenſchap kan toeſchryven.

Gaan wy dus over tot de *tweede Vraag*, in het beantwoorden van welke wy korter zullen kunnen zyn; namelyk: *kan het de bedoeling van* GOD *wezen, dat de Christelyke Godsdienst ooit algemeen worde?*

Om

(*) Over dit geheele onderwerp, rakende den Natuurlyken Godsdienst, en deszelfs ongeſchiktheid, om algemeen te worden, kan ik ter nalezing aanpryzen: WATSON's *Brieven tot verdediging van de voortplanting des Christelyken Godsdiensts*; uit het Engelsch vertaald, 1779. *Zevende Brief*, eerſte helft; en ROUSTAN, *Brieven over den tegenwoordigen ſtaat des Christendoms, en het gedrag der Ongeloovigen*; uit het Fransch vertaald, 1774. VI. *Brief*.

Om deze Vraag te beantwoorden, moeten wy eerst onderzoeken, welke de bedoeling van GOD met den mensch in het algemeen is, dus welke de beſtemming is van den mensch, of tot wat einde GOD menſchen geſchapen heeft.

En tot wat einde heeft GOD menſchen geſchapen? Sommigen antwoorden: tot *zyne eer en verheerlyking*. Dit is waar, wanneer men het op de regte wyze verklaart. De *eer* is by GOD geene neiging of zucht om geprezen te worden, en kan zulks niet zyn. Slechts zinnelyke wezens hebben neigingen en begeerten. GOD is en blyft de Allervolmaaktſte en Zaligſte, wanneer ook geen enkeld levend ſchepſel hem erkende en bewonderde. Reeds by menſchen beſtaat de ware eer in zedelyk goede en nuttige daden, waardoor zy zich, ten aanzien van anderen, verdienstelyk maken. Het gunstig oordeel van anderen over zulke daden en over de edele gezindheden, die iemand daardoor aan den dag legt, is ſlechts een willekeurig gevolg daarvan. Dus kan de eer van GOD ook ſlechts in de volmaaktheid zyner werken, en in de groote Eigenſchappen, die hy daarin ten toon ſpreidt, gezocht worden. GODS eer is reeds zyn werk, de ſchepping; *De hemelen vertellen* GODS *eer, en het uitſpanſel verkondigt zyner handen werk* (*).

Maar,

(*) Ps. XIX. vs. 2.

Maar, wat zou de aarde in al hare ſchoonheid, wat zou de hemel in al zyn luister zyn, indien 'er geen *redelyke* wezens beſtonden? De aarde bloeit, de zon verwarmt, de maan ſchynt, de ſterren glinsteren, niet om haar zelfs wil. Om den wil van ons menſchen, om den wil van redelyke wezens, zyn hemel en aarde aanwezig (*). Dan waarlyk, hemel en aarde beſtaan niet daarom voor ons, op dat wy onze zinnelyke en dierlyke begeerten zouden bevredigen, op dat wy zouden eten en drinken en eenen korten tyd vrolyk zyn. Daartoe hebben wy geene Rede, noch zedelyke Natuur noodig; dit kunnen de dieren ook. Wanneer wy zoo wilden antwoorden, dan hadden wy geene verdienste noch voorregt boven de dieren. Want, dat wy meerder en menigvuldiger goederen kunnen genieten, dan de dieren, is niet onze verdienste, maar goedheid van den Schepper. Eene *eigene* waar-

(*) Om het tegendeel te betoogen, dat GOD, namelyk, alles om zyn zelfs wil zou geſchapen hebben, heeft men dikwyls de plaats bygebragt van SPR. XVI. vs. 4. *De Heer heeft alles gewrocht om zyns zelfs wil; ja ook den goddeloozen tot den dag des kwaads.* Doch, klaarblykelyk ſlaan de woorden *zyns zelfs* niet op GOD, maar op *alles*, en de dubbelzinnigheid zou, in onze taal, kunnen vermyd worden, door het woordje *deszelfs*, in plaats van *zyns* te gebruiken: *de Heer heeft alles om deszelfs wil*, om den wil der zake zelve, *gewrocht*, d. i. GOD heeft alles zoo geſchapen en ingerigt, dat ieder ding met zichzelven of zyn eigen aard en natuur overeenſtemt, en aan deszelfs doel moet beantwoorden. En zoo handelt hy ook met den goddeloozen, die het, namelyk, uit eigen wil en verkiezing is; dezen zal GOD, op zynen tyd, de regtvaardige en verdiende ſtraf doen ondervinden.

waarde zouden wy dan niet bezitten. Neen, wy zyn geen heeren der Schepping, om dat wy *zinnelyke* wezens en vatbaar zyn voor genot; maar hemel en aarde zyn voor ons aanwezig, om dat wy *redelyke* wezens zyn, om dat wy onder de wet der deugd ſtaan, en naar gelykvormigheid aan GOD behooren te ſtreven. Eene Goddelyke gezindheid en een deugdzaam leven, deze verheerlyken GOD, daarom ſchiep hy de wereld. Dit werk, deze orde van GOD, de menſchen en alle redelyke wezens door deugd tot gelukzaligheid op te leiden, is zyne eer. Zonder redelyke, voor deugd vatbare wezens, zou 'er dus geene eer van GOD beſtaan, Want ſlechts redelyke wezens kunnen den heiligen Schepper erkennen en vereeren; ſlechts redelyke wezens kunnen hem, den wyzen en goeden Beſtuurder der wereld, beminnen, en hem, den regtvaardigen Vergelder, kinderlyk vreezen. En juist deze redelyke, door deugd betoonde vereering van GOD, als den heiligen Scheppet, den wyzen Beſtuurder, en den regtvaardigen Regter der wereld, en de zaligheid, waarmede GOD de deugd zyner vereerders wil bekroonen, is de eer van GOD, en tevens de beſtemming van den mensch.

En wat zegt onze Rede, en de heilige ſtem van ons geweten? Gebiedt deze niet deugd en opöffering van onze neigingen aan dezelve? Behooren wy niet genegen te zyn, om liever het leven te verliezen

en alle deszelfs goederen te laten varen, dan als laaghartigen en onwaardigen de deugd te ſchenden en haar gebod te overtreden? Behooren wy ons niet gelukwaardig te maken door eene gezindheid en eenen wandel, die met het gebod van onzen pligt overeenkomen? Om derhalve onze redelyke en zedelyke vermogens te oefenen, om onzen wil en onze gezindheden te louteren, om naar ſteeds hoogere zedelyke volmaaktheid en gelykvormigheid aan GOD te ſtreven, en naar evenredigheid daarvan ſteeds zedelyk gelukkiger of zaliger te worden, daartoe zyn wy beſtemd, dit is het doel der Schepping, dit zyn de oogmerken, die GOD met ons heeft (*).

Maar nu is 'er geen Godsdienst in de wereld, die meer aan deze oogmerken van GOD met ons menſchen beantwoordt, dan de Christelyke.

De roepſtem, om, door zedelyk goede gezindheden en eenen heiligen wandel, den Schepper, Beſtuurder en Regter der wereld te vereeren, is wel, van het begin af, aan de menſchen geſchied, maar van hun niet altyd gehoord en verſtaan geworden. Het licht ſcheen reeds in aller menſchen harten; maar de menſchen hebben het niet begrepen. In ſtede van

(*) J. J. SPALDING, *die Beſtimmung des Menſchen*; een uitmuntend Werkje; ook in het *Nederduitsch* vertaald.

KANT's *Cr. der p. Vern.* bl. 236.

——— *Cr. der U.* § 83. 84. 86.

van den dienst der Deugd, heerschte een zinnelyke Tempel-dienst op aarde; en het zedebederf der menschen sleepte ellenden van allerlei natuur na zich. De Heidenen waren vervreemd van het leven GODS, kenden den oorsprong van hun aanwezen niet, en knielden neder voor Goden, na ze eerst zelven gemaakt te hebben. De Joden, trotsch op hunne afstamming van ABRAHAM, waanden het uitverkoren volk van GOD te zyn, alle andere volken der aarde te mogen verachten, dienden GOD, gelyk slaven eenen oppermagtigen Dwingeland dienen, en gaven zich, vertrouwende op de genoegzaamheid hunner ellendige offeranden, aan alle ondeugden over. Om de verdwaalde menschen van den weg der duisternis en der ondeugd tot het pad der waarheid en der deugd weder terug te brengen, bygevolg om GODS eer onder het menschdom weder te herstellen, is JEZUS op aarde verschenen.

Daarom begon hy zyn groot werk op aarde, met die roepstem: *Bekeert u, en gelooft het Evangelium* (*). Daarom zeide hy: *Ik ben het licht der wereld; die my volgt, zal in de duisternis niet wandelen, maar zal het licht des levens hebben* (†). En waarlyk, welk licht heeft hy niet over GOD, over de regte wyze om GOD te vereeren, en over 's menschen pligt en bestem-

(*) MARC. I. vs. 15.

(†) JOAN. VIII. vs. 12.

ſtemming, verſpreid. Volgens zyne Leer is GOD de oorſpronkelyke heiligheid, een onzigtbare en volmaakte Geest, en daarby de liefde en de Vader van alle menſchen; dus een GOD, die niet dan door zedelyk goede gezindheden en daden kan gediend en vereerd worden. *De ure komt*, zeide hy (*), *en is nu, wanneer de ware aanbidders den Vader aanbidden zullen in geest en waarheid; want de Vader zoekt ook alzulke, die hem alzoo aanbidden. God is een Geest, en die hem aanbidden, moeten hem aanbidden in geest en waarheid.* Deze woorden geven aan den Afgodendienst, en aan allen zinnelyken Tempeldienst, den doodſteek, en wyden het hart tot eenen altaar, die GODE welbehagelyker is. *Om der waarheid getuigenis te geven, is hy geboren en in de wereld gekomen* (†). *De waarheid maakt de menſchen vry* (§). *Die hem aannemen*, en dus zyne leer volgen; *die worden kinderen Gods* (**). *God is de liefde.* Wy vereeren hem door wederliefde; *en dit is de liefde tot God, dat wy zyne geboden bewaren* (††).

Jaagt

(*) JOAN. IV. vs. 23. 24.

(†) Hoofdſt. XVIII. vs. 37.

(§) Hoofdſt. VIII. vs. 32.

(**) Hoofdſt. I. vs. 12.

(††) 1. JOAN. IV. vs. 16. Hoofdſt. V. vs. 3.

jaagt naar de heiligmaking (*). *Zoekt eerst het Koningryk Gods, en zyne geregtigheid* (†). Dus leerde hy, die verſchenen is, *op dat wy de goddeloosheid en de wereldſche begeerlykheden verzakende, matiglyk, en regtvaardiglyk, en Godzaliglyk leven zouden in deze tegenwoordige wereld; — en die zich zelven voor ons gegeven heeft, op dat hy ons zoude verloſſen van alle ongeregtigheid, en zich zelven een eigen volk zoude reinigen, yverig in goede werken* (§). Welke grondſtellingen en leeringen kunnen meer met de beſtemming van den mensch, en met GODS oogmerken met denzelven, overeenkomen, dan deze?

De menſchen waren, by de komst van JEZUS op aarde, om zoo te zeggen, voor het zedelyk goede als dood en geſtorven. Door hunnen werktuigelyken Tempel- en Offerdienst in loome traagheid verzonken, door hunne despotieke Regeringsvormen en door hunne zonden, tot eene lage en ſlaaffche denkwyze vernederd, en door hun vruchteloos ſtreven naar verloſſing, moedeloos geworden, hadden zy, onder dezen druk, byna alle gevoel van de *waarde hunner zedelyke natuur* verloren. Dit gevoel moest opgewekt, de menſchen moesten met een nieuw geestelyk leven bezield worden, wan-

(*) HEBR. XII. vs. 14.

(†) MATTH. VI. vs. 33.

(§) TIT. II. vs. 12. 14.

wanneer zy aan de oogmerken van GOD met hun zouden kunnen beantwoorden. En dit gevoel van inwendige waarde moet nog alle menſchen bezielen, om het doel hunner beſtemming te kunnen bereiken. Maar, wat is meer in ſtaat, om dit gevoel in de menschheid op te wekken, om den mensch zyne waarde, als mensch, te doen bezeffen, dan het Christendom? — Het is zoo, de Christelyke Godsdienst ſchynt, in den eersten opſlag, geen ander doel te hebben, dan den mensch te vernederen, en alle gevoel van eigen waarde te onderdrukken. Kan men duidelyker doen zien, hoe broos en vergankelyk de mensch is, hoe zwak zyne krachten zyn, en hoe geheel hy in de magt van GOD ſtaat, dan het Christendom zulks doet? Kan men het diep verval en het groot bederf der menſchelyke natuur met ſterker kleuren afſchetſen, en zigtbaarder toonen, door welke wanördes en buitenſporigheden zy vernederd en ontluisterd is, dan zulks door den Godsdienst van JEZUS geſchiedt? Kan men eindelyk den ellendigen hoogmoed, die op eigen verdiensten ſteunt, meer ter nederſlaan, en de menſchen levendiger doen gevoelen, dat zy, tot hunne zaligheid, GODS vrye genade behoeven, en dat zy, zonder deze genade, en zonder GODS byſtand, niets vermogen, en op niets kunnen hopen, dan door de grondſtellingen van den Christelyken Godsdienst? Dit is zoo; maar is 'er een waar en

echt

echt gevoel van innerlyke waarde, is 'er herſtelling en verhefſing van onze natuur mogelyk, zoolang de mensch niet eerst levendig leert gevoelen, hoe veel hem nog ontbreekt? En heeft hy dit leeren inzien en gevoelen, wat kan hem dan meer opbeuren en vertroosten, wat kan hem een hooger denkbeeld van zyne oneindige waarde, als mensch, geven, wat hem krachtiger opwekken, om groot en edel te denken, te gevoelen en te handelen, dan een Godsdienst, welke hem zegt, dat hy van GODS geſlacht is; dat GOD, de Heer des hemels en der aarde, hem met zyne byzondere oplettendheid verwaardigt; dat de Zoon van GOD zelf de menſchelyke natuur heeft aangenomen, om hem te onderwyzen, te verbeteren, en gelukkig te maken; dat hy de verhevenſte roeping heeft, die ooit van zedelyke wezens kan worden uitgedacht; dat hy beſtemd is, om volmaakt te worden, gelyk zyn Vader in de hemelen volmaakt is; dat hy reeds hier op aarde van dit groote werk een' aanvang moet maken, en dat hy eens naamals, in eene andere en betere wereld, waarin hy eeuwig leven zal, daarmede beſtendig zal voortgaan, en, tot in alle eeuwigheid toe, in volmaking en gelukzaligheid zal opklimmen en toenemen? Indien dit niet geſchikt is, om den mensch de hooge waarde zyner menſchelyke natuur te doen gevoelen, dan weet ik niet, wat daartoe bekwaam zou wezen.

Wel-

Welke *beweeggronden* zyn ook sterker, om den mensch aan zyne zedelyke bestemming te doen beantwoorden; dan die, welke het Christendom bevat? Het Christendom toont ons de hooge waarde onzer ziel; het zegt ons, dat wy meer zyn, dan vergankelyk stof, dat de geest, die in ons denkt, boven al het zinnelyke en zigtbare oneindig verheven is, dat alle goederen en voorregten der aarde, by die der ziele, by kennis en deugd, niet te vergelyken zyn, en dat het een' mensch niet baat, zoo hy de geheele wereld gewint, en lydt schade aan zyne ziel. Het Christendom doet ons, in de wet der Rede, de wet van GOD, in de stem van ons geweten, de stem van GOD opmerken; het zegt ons, dat het GOD is, die de deugd van ons verlangt, dat alle onze pligten geboden van GOD zyn, van dien GOD, die ons geschapen heeft, wiens Magt niemand kan wederstaan, wiens Tegenwoordigheid geene snelheid kan ontvlieden, voor wiens Alwetendheid geene geheimenis zich kan verschuilen, wiens Regtvaardigheid geen bedrog kan omkoopen, die het stelligste regt op ons heeft, om gehoorzaamheid van ons te eischen, en wien niemand onderwerping en gehoorzaamheid mag weigeren. Maar het Christendom leert ons dien GOD ook als Vader kennen, als eenen Vader, die ons bemint, die ons voor hooger genot en zaligheid opvoedt, wiens wetten niets anders, dan heilzame

voor-

voorſchriften zyn, en die niets van ons vordert, hetgeen niet in ſtaat is, ons gelukkig te maken; het toont ons, wat GOD reeds voor ons gedaan, welke onuitſprekelyke, alle onze verwachting en alle onze bevatting te boven gaande, bewyzen hy ons gegeven heeft, om ons te willen behouden en zalig maken, en hoe zeer dus reeds onze wederliefde ons dringen moet, om zyne geboden te onderhouden. Het Christendom verzekert ons, dat wy, in het ſtreven naar zedelyke volmaking, niet aan ons zelven, niet aan onze eigene zwakke krachten zyn overgelaten, maar op eenen hoogeren byſtand mogen rekenen; dat GOD, onder wiens magt wy overal ſtaan, en die ons reeds in het ligchamelyke zoo zigtbaar zyne hulp verleent, ons vooral dan niet zal verlaten, wanneer wy naar die heiliging ſtreven, waaraan hy zich zoo zeer laat gelegen liggen, waardoor wy hem gelykvormig worden, en die hy tot de volſtrekte voorwaarde van onze zaligheid heeft gemaakt; verzekert ons, dat hy zelf ons wil onderſteunen, en ons zynen eigen Geest ſchenken, wanneer wy hem daarom bidden, en dat die Geest in ons zal werken, om onze heiligmaking te bevorderen. Het Christendom, eindelyk, toont ons, dat wy niet ſlechts voor de aarde, maar voor den hemel, niet ſlechts voor dezen tyd, maar voor de eeuwigheid arbeiden; het opent ons eene eindelooze loopbaan in het goede, een leven, waarin

wy niet alleenlyk zullen maaijen, hetgeen wy hier gezaaid hebben, maar waarin wy ook eeuwig in het goede zullen toenemen, wanneer wy hier reeds het doel onzer beſtemming met yver hebben nagejaagd, en verheft daardoor onze ziel, om naar dit hooge doel te ſtreven.

En wat kan bekwamer zyn, om de oogmerken van GOD met de menſchen te bevorderen, dan het uitmuntende *Voorbeeld van deugd*, welk de Stichter van den Christelyken Godsdienst zelf aan het menschdom gegeven heeft. Is die deugd, kon men vragen, die van ons gevorderd wordt, wel mogelyk? Kan de mensch het doel zyner beſtemming wel ooit bereiken? — Zekerlyk ontbrak het, ook vóór de komst van JEZUS, niet aan menſchen, die in hooge en edele deugden hebben uitgeblonken, die den roem en de bewondering hunner tydgenooten hebben weggedragen, en die zelfs nog van de nawereld met zekeren eerbied beſchouwd worden. Maar gebreken hadden zy toch alle. Hunne deugd was altyd, of in hare bron niet zuiver, of in hare uitoefening niet ſtrikt, of in haren omvang niet volledig genoeg. Op den hoogſten trap van veredeling, in ware gelykvormigheid aan GOD, had men de menſchelyke natuur nog niet gezien. Altyd bleef dus de vraag nog over, of zulk eene hooge deugd wel mogelyk was. JEZUS heeft deze vraag door zyn eigen voorbeeld beantwoord. Hy heeft on-

onze natuur aangenomen; zyne ziel is met hetzelfde zinnelyke werktuig omkleed geweest, als wy omdragen; hy heeft dezelfde zinnelyke neigingen, driften en hartstogten gehad, als wy in ons gevoelen; is aan dezelfde, en zelfs nog veel grootere verzoekingen blootgefteld geweest, als waaraan wy onderworpen zyn, en heeft onder dezelfde feilende, onvolmaakte en zondige menfchen geleefd, als ons omringen. En nogtans welk eene volmaakte deugd heeft hy in deze zwakke menfchelyke natuur bewezen! Hoe heilig, hoe onnozel, hoe onbefmet, hoe afgefcheiden van de zondaren heeft hy geleefd! Met welk eene ongedwongene bereidwilligheid en onwankelbare getrouwheid heeft hy den wil van GOD volbragt! Met welk een edel zelfsbeftuur, met welk eene zuivere belangeloosheid, met welk eene voorbeeldelooze goedwilligheid, heeft hy zichzelven, voor het welzyn der wereld, opgeofferd! Hoe volmaakt onberispelyk gedroeg hy zich in ieder tydperk, in iederen kring, in iedere betrekking zyns levens! Met één woord, welk een eerwaardig, Goddelyk voorbeeld van de zuiverfte zedelyke grootheid heeft hy vertoond! Dus is alle voorwendfel van ononmogelykheid der deugd weggenomen; dus ziet nu het menschdom, waartoe de menfchelyke natuur in ftaat is, wat zy kan worden, en welk eene hoogte zy kan bereiken (*). Ein-

(*) Men zegge niet: JEZUS *was Gods Zoon;* daarom kon hy zoo volmaakt

Eindelyk, alle *aandoeningen*, welke de Chriſtelyke Godsdienſt in den mensch opwekt, verſterkt of verlevendigt, hebben de onmiddelyke ſtrekking, om zoodanige gezindheden en voornemens in hem te doen geboren worden, als met GODS oogmerken meest overeenkomen, en dezelve krachtdadigst kunnen bevorderen. — Bepeinst een Christen, in ſtille overdenking, de gadelooze ontferming, en alles te bovengaande liefde van GOD, hem in CHRISTUS bewezen; gevoelt hy levendig, wat hy zonder JEZUS zyn zou, in welken ellendigen en troosteloozen ſtaat hy zich zou bevinden, en welk geluk hy nu, door hem is deelachtig geworden; en is hy diep getroffen over de blyken van deze onverdiende goedheid: zal hy dan, in die oogen-

zyn; *hy was* GODS *Zoon*, daarom kunnen wy hem niet navolgen. Deze aanmerking, die zoo dikwyls gemaakt is, en nog zoo dikwerf gemaakt wordt, van menſchen, die volſtrekt onmagtig, verdorven, en tot alle goed onbekwaam willen zyn, of geen lust hebben, om JEZUS na te volgen, komt hier in het geheel niet te pas. Want, behalve dat het Evangelie uitdrukkelyk zegt (HEBR. IV. vs. 15.) *dat de* CHRISTUS *in alle dingen, gelyk als wy, is verzocht geweest*, hetwelk men van zyne Goddelyke natuur niet kan verſtaan: moeten wy hem ook, zoodra van zyn voorbeeld gewaagd word, alleen *als mensch* beſchouwen, vermits anders het geheele begrip van voorbeeld wegvalt. Als mensch heeft hy geleden; als mensch is hy gehoorzaam geweest aan GOD; als mensch heeft hy een voorbeeld van volmaakte deugd gegeven. Dit heeft, onder anderen, onlangs de Eerw. VAN DER ROEST zeer ſchoon ontwikkeld, in eene zyner uitgegevene *Leerredenen over de Genoegens van den Godsdienst.* Te Haarlem by AUGUSTINI, 1806. namelyk in de eerste zyner twee bygevoegde Leerredenen *over het voorbeeld van* JEZUS, bl. 539—549.

oogenblikken, niet gaarne alles doen, om GODE en JEZUS zyne dankbaarheid en wederliefde daarvoor te bewyzen, en zal zyn hart hem niet zeggen, dat hy dit alleen kan doen, door die zonden voortaan te vermyden, waarvan GOD hem heeft willen verlosſen? — Is een Christen bezig met zyn hart, in het Gebed, tot GOD te verheffen; ſtelt hy zich dien GOD niet ſlechts als den Alwetenden, Heiligen en Regtvaardigen, maar ook, zoo als JEZUS hem denzelven heeft leeren kennen, als Vader voor; ſpreekt hy tot hem zoo vertrouwelyk, als kinderen tot hunnen Vader ſpreken: zal hy dan, in die oogenblikken, eenig kwaad kunnen voorhebben, welk hy weet, dat zynen Hemelſchen Vader mishaagt; zal hy, in deze heilige en vertrouwelyke gemeenſchap met het Wezen aller Wezens, niet vol zyn van heilige gedachten en opregte voornemens ten goede? — Kan iemand een lid van CHRISTUS Gemeente worden, het zy door het ontvangen van den Christelyken Waterdoop, als volwasſene, of door het doen van openbare belydenis, zonder, by deze aandoenlyke plegtigheid, diep in zyne ziel ontroerd te worden, zonder zich goed, gelukkig en zalig te gevoelen, en het heilig voornemen op te vatten, om aan zyne gelofte getrouw te blyven, en overeenkomstig zyne hooge roeping te leven en te wandelen? — Kan een Christen den Gedachtenis-maaltyd van JEZUS dood, met zyne broeders vieren, kan

hy zich daarby levendig voorſtellen wat JEZUS voor hem en het geheele menschdom gedaan heeft, zonder allen haat en alle vyandſchap uit zyn hart te verbannen, zonder alle menſchen met liefde te omvatten, maar ook zonder zyne zonden levendig te gevoelen, en zich op nieuw aan JEZUS en deszelfs dienst toe te wyden? — Ja, alle aandoeningen, die het Christendom verwekt, zyn heilige, godvruchtige, aandoeningen, die op 's menſchen zedelykheid en deugd regtſtreeks invloed hebben, en hem noodzakelyk beter moeten maken.

Het doel der ſchepping en het doel van JEZUS verſchyning in de wereld, komen dus volmaakt met elkanderen overeen; het is een en hetzelfde doel. Daarom kon JEZUS zeggen: *Ik en de Vader zyn een* (*). *Ik ben uit den hemel nedergedaald, niet op dat ik mynen wil zoude doen, maar den wil desgenen, die my gezonden heeft* (†). De Zoon GODS verrigtte het werk des Vaders. Daarom is het ryk, welk JEZUS ſtichtte, het ryk van GOD. En juist uit dien hoofde, zullen zyne woorden niet vergaan. Want zoo lang de wereld ſtaat, zal 'er voor redelyke wezens niets hoogers en verheveners kunnen uitgedacht worden, dan deugd en zedelyke gelukzaligheid.

Heb-

(*) JOAN. X. vs. 30.

(†) —— VI. vs. 38.

Hebben wy dus gezien, welke de bedoeling van GOD met den mensch is; hebben wy gezien, dat de Godsdienst van JEZUS met deze bedoeling ten volle overeenkomt: — wy mogen dan, met reden, daaruit besluiten, dat het de bedoeling van GOD is, dat de Christelyke Godsdienst algemeen worde op aarde.

Maar nu blyft ons nog de voornaamste Vraag over, welke ook het Genootschap voornamelyk wenscht beantwoord te zien, en waartoe wy ons, door al het voorafgaande, slechts den weg hebben gebaand; namelyk: IN WELK OPZIGT wy nu mogen onderstellen, dat deze algemeene Uitbreiding van het Evangelie, door GOD eigenlyk bedoeld is, en hoe wy deze algemeenheid te verstaan hebben; en het is ter beantwoording hiervan, dat wy thans overgaan.

De vraag, IN WELKEN OPZIGTE *wy redelyker wyze mogen onderstellen, en op goede gronden besluiten, dat de* ALGEMEENE *Uitbreiding van het Evangelie door God eigenlyk bedoeld is*, bevat, wel beschouwd, *drie* zaken in zich. Om, namelyk, op dezelve een volledig antwoord te geven, moeten wy onderzoeken:

Voorereerst: Of het eene *volstrekte* of eene *betrekke-*

ly-

lyke algemeenheid is, welke men onderſtellen mag, door GOD bedoeld te zyn.

Ten tweede: Of het is eene *regtſtreekſche* Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst zelven, als zoodanig beſchouwd, en in den ſtrikten zin des woords; of wel eene ſlechts *zydelingſche* Uitbreiding, alleen plaats hebbende door den invloed van dien Godsdienst op de zedelyke beſchaving des menschdoms, in het algemeen.

Eindelyk: Wanneer, of *binnen welken tyd*, deze Uitbreiding, volgens GODS oogmerk, zou moeten tot ſtand komen.

Wat het *eerste* betreft, wy maken geene zwarigheid, om te beweren, dat wy hier aan *geene volſtrekte*, maar alleenlyk aan *eene betrekkelyke algemeenheid* moeten denken, in welke het Evangelie, volgens GODS oogmerk, zal uitgebreid worden. Hoewel het, in zich zelven, niets volſtrekt onmogelyks in zich bevat, kan men echter niet wel onderſtellen, en het is ook waarſchynlyk GODS oogmerk niet, dat *alle menſchen*, hoofd voor hoofd, en niemand uitgezonderd, ooit Christenen zullen worden, of de weldadigheid des Christendoms zullen ondervinden. Het kan in dezen genoeg zyn, dat zulks eenmaal, ſlechts ten aanzien van een *groot*, of van het *grootſte deel* des menschdoms, plaats zal hebben.

Hoe vreemd dit gezegde, oppervlakkig beſchouwd, ook moge ſchynen, en hoe ſtrydig met het gewone ge-

gevoelen, dat het Christendom eenmaal van alle menſchen zal omhelsd worden: het zal nogtans by nader inzien blyken op goede gronden te ſteunen. — Vooreerst is het onloochenbaar, dat, onder de menſchen, ten allen tyde, een verbazend groot onderſcheid heeft plaats gehad, zoo ten aanzien van kennis en beſchaving, als van uiterlyke voorregten, ja zelfs van vatbaarheid voor hoogere en edeler genoegens, en van oorſpronkelyke begaafdheid. Men vindt het eene gedeelte van het menschdom op eenen hoogen trap van beſchaving, kennis en verlichting; en ſteeds bezig met deszelfs natuurlyke vatbaarheden gedurig verder te ontwikkelen, uit te breiden en te volmaken; en het andere gedeelte nog geheel in den ſtaat van diepe onkunde en barbaarſchheid voortlevende. Men vindt volken, die ſchrander, vernuftig en vindingryk zyn, die verbazende vorderingen, zoo in Godsdienſtige, als zedekundige en wysgeerige naſporingen, hebben gemaakt, en in alle opzigten hunnen uitwendigen toeſtand op aarde hebben verbeterd; en weder andere, welke nog ſtaan op dien lagen trap van beſchaving, waarop zy voor duizend eeuwen ſtonden, en zich aan hunne oorſpronkelyke onkunde nog zoo weinig ontworsteld hebben, dat zy nog ſteeds onbekwaam zyn, om eenen ſpyker of byl te maken. — Zoo is het reeds zes duizend jaren lang op aarde geweest. Het onderſcheid onder de menſchen is zoo groot,

dat men byna zou mogen beſluiten, dat de verſtandelyke vermogens van velen niet volkomen gelyk zyn aan die van anderen, hoewel dezelve van eene gelykſoortige natuur mogen wezen. Wat hiervan de reden en het oogmerk zy, weten wy niet; maar dit ſchynt zeker te zyn, dat deze verſcheidenheid de opzettelyke bedoeling der Goddelyke Voorzienigheid is, en, in haar wys en onbegrypelyk ontwerp, eene éénheid uitmaakt, waarvan wy mogelyk eerst namaals de wysheid en gepastheid zullen inzien. Vraagt men dus, waarom het Christendom, in den volſtrekten zin des woords, niet algemeen wordt op aarde, dan is dit even zoo veel, als of men vraagt: waarom GOD alle menſchen en alle zyne ſchepſelen niet even gelukkig maakt, of hun niet dezelfde mate en ſoort van gelukzaligheid ſchenkt; waarom de dieren geen menſchen, de menſchen geen Engelen zyn; waarom hy den eenen mensch meer ſterkte des ligchaams en meer verſtands gegeven heeft, dan den anderen; waarom de eene ryk, de andere arm, de een aanzienlyk, de andere gering en veracht moet zyn; waarom de eene onder een beſchaafd en vry Volk, de ander onder eene domme en ſlaafſche Natie geboren is; ja, waarom zelfs de Natuurlyke Godsdienst niet algemeen is onder de menſchen, en velen, ondanks het licht van denzelven, nog in afgodery en bygeloof leven? Het ſchynt zigtbaar de bedoeling van GOD te zyn,

dat

dat de menſchen en volken op verſchillende trappen van volmaaktheid en gelukzaligheid ſtaan, en deze verſcheidenheid van eigenſchappen, vermogens en voorregten, ſchynt noodzakelyk te wezen voor de onderhouding en beſturing van het geheel.

Vraagt men, of dan die menſchen, die door het licht des Evangelies niet beſtraald worden, niet zeer te beklagen zyn, en of zulk eene ongelyke uitdeeling van voorregten niet ſtrydig is met GODS Regtvaardigheid en Goedheid: wy antwoorden met het Evangelie, dat GOD ook niet maaijen zal, daar hy niet gezaaid heeft, en van daar niet vergaderen zal, waar hy niet geſtrooid heeft; dat GOD geen aannemer des perſoons is, maar dat in allen volke, die hem vreest en geregtigheid werkt, hem aangenaam is; dat zoo velen, als 'er zonder wet gezondigd hebben, ook zonder wet zullen verloren gaan, en zoo velen, als 'er onder de wet gezondigd hebben, ook door de wet zullen geoordeeld worden; dat men van hem, dien veel gegeven is, ook veel zal eiſchen, en van hem, dien weinig gegeven is, ook weinig zal eiſchen; met één woord, dat GOD een ieder zal oordeelen naar het licht, welk hy ontvangen heeft, en eenen iegelyken zal vergelden naar zyne werken. GOD wil dus onloochenbaar ſommigen door het licht des Evangelies, anderen door het licht der Natuur, ſommigen door deze, anderen wederom door andere middelen, al naar de mate

van derzelver vatbaarheden en behoeften, opvoeden en opleiden voor hooger genot; en het ſtaat ons niet vry, om naar de redenen daarvan te vragen; want, is niet alle uitdeeling van gunsten by GOD, eene daad van vrye verkiezing, mits ſlechts niemand daarby benadeeld of verkort worde; en mag ook iemand vragen: *waarom hebt gy my alzoo gemaakt?* (ROM. IX. vs. 20). Veeleer moeten wy eerbiedig en aanbiddend uitroepen: *o diepte des rykdoms, beide der wysheid en der kennisſe Gods. Hoe ondoorzoekelyk zyn zyne oordeelen en onnaſpoorlyk zyne wegen* (*)!

Maar, in de tweede plaats, vermindert het ook geenszins de waarde des Christendoms, dat hetzelve niet, in den ſtriktſten zin des woords, algemeen wordt. De rykdom wordt daardoor niet minder wenſchelyk, dat niet alle menſchen even ryk kunnen zyn in de wereld. Eene wetenſchap verliest daardoor niets van hare waarde, dat vele menſchen geene bekwaamheid hebben, om haar te leeren. Eene waarheid blyft daarom waarheid, hoewel velen haar niet inzien, maar in de dwaling blyven volharden. JEZUS was in de eerste plaats beſtemd voor het Joodſche volk, maar de meesten namen hem niet aan; daarom bleef toch zyne beſtemming dezelfde. Zoo is het ook met de invoering en uitbrei-

(*) Rom. XI. vs. 33.

breiding van het Christendom in de wereld gelegen. Wy moeten een onderſcheid maken tusſchen het ontwerp van GOD en tusſchen de volvoering van hetzelve. De bedoeling van GOD kan zyn, dat het Christendom algemeen worde, zonder dat hetzelve daarom, in den ſtriktſten zin, algemeen wordt. Het kan in zichzelven geſchikt zyn, om algemeen te kunnen omhelsd worden, zonder dat de uitkomst daaraan beantwoordt. Heeft GOD dan in zyne bedoeling zichzelven misleid? Geenszins! Worden de oogmerken van GOD met de menſchen niet bereikt? Zeer zeker! *God wil niet, dat eenige verloren gaan, maar dat ze alle tot bekeering komen* (*); en evenwel gaan ſommigen verloren, en komen velen niet tot bekeering. *God wil dat alle menſchen zalig worden, en tot kennis der waarheid komen* (†); en evenwel mogen wy onderſtellen, dat niet alle zalig worden, in dien zin, als het hier bedoeld wordt; en het is zeker, dat niet alle tot kennis der waarheid komen. Wy moeten, namelyk, de menſchen nemen zoo als zy zyn, de wereld zoo als zy is. GOD wil niemand tot de zaligheid, en tot de aanneming van het Christendom, *dwingen*. Het Christendom is beſtemd, om algemeen te worden, *in zoo verre* de menſchen daarvoor vatbaar zyn; in zoo ver-

(*) 2. PET. III. vs. 9.

(†) 1. TIM. II. vs. 4.

verre de menſchen het *willen* onthelzen. Het Chriſtendom onderſtelt zekere vatbaarheid en geſchiktheid in den mensch, om door hetzelve verder veredeld en verbeterd te worden. Wanneer het den mensch met een hooger leven zal bezielen, wanneer het zyne geheele denkwyze zal hervormen en veredelen, dan moet 'er reeds eene zekere oefening der ziel, eene voorbereiding des gemoeds zyn voorafgegaan. De waarheden van den Godsdienst kunnen niet door de zinnen waargenomen, maar enkel door het verſtand bevat worden; zy zyn geene voorwerpen van aanſchouwing, maar alleen van nadenken, en vereiſchen dus reeds zekere geoefendheid en rypheid des verſtands, om ingang te vinden en begrepen te worden. De mensch moet den lagen trap van ruwheid en onbeſchaafdheid hebben verlaten, en de vatbaarheid verkregen, om door afgetrokkene en verhevene voorwerpen te worden getroffen en aangedaan, wanneer de waarheden van den Christelyken Godsdienst op hem zullen werken en invloed verkrygen. Met één woord, men moet den Godsdienst, om zoo te zeggen, op den halven weg te gemoet komen, wanneer hy ons zal naderen. Wie deze geſchiktheid niet heeft, op dien zal de Godsdienst vruchteloos werken; die is gelyk aan eene harde en ſteenachtige aarde, in welke geen zaad, hoe goed ook in zich zelven, kan wortelen ſchieten en vruchten dragen. — Maar gelyk, tot

de

de aanneming van het Christendom, een' natuurlyke vatbaarheid en geoefendheid van het verſtand in den mensch vereischt wordt, zoo wordt 'er ook eene opregtheid en goedheid van het hart, of eenen goeden wil in hem gevorderd, om hetzelve te omhelzen; de menſchen moeten het Christendom ook *willen* aannemen. De Zaligmaker werd in de wereld gezonden als een licht, om de menſchen te herſtellen uit de duisternis en ſlaverny der zonde, tot de heerlyke vryheid der kinderen GODS. Maar, gelyk de glans der Zon, op zichzelve, geene voorwerpen ontdekt aan diegenen, die de oogen voor dezelve toefluiten: even zoo kan ook de Leer des Evangelies geenen invloed hebben op degenen, welker harten niet eerlyk en opregt gezind zyn, om dezelve in liefde te ontvangen. GOD is niet verpligt, en kan ook niet verlichten dezulken, welke volſtrektelyk blind willen zyn, welke weigeren de waarheid te onderzoeken en te erkennen, en, veel meer genegen zynde tot ongeregtigheid en zonde, de duisternis liever hebben, dan het licht, om dat hunne werken boos zyn (*). Het Christendom is dus beſtemd om algemeen te worden, zoo ver de gemelde hinderpalen de uitbreiding deszelven niet beletten. Wordt het niet algemeen, dan is de reden daarvan te zoeken, of in de onvatbaarheid van ve-

(*) JOAN. III. vs. 19.

vele volken voor hetzelve, of in de opzettelyke ſchuld der menſchen. In het eerste geval hebben wy reeds gezien, dat zulk eene verſcheidenheid van vermogens moet plaats hebben, en in den tegenwoordigen ſtaat onvermydelyk is; en in het laatſte geval blyven de menſchen zedelyk vrye wezens, welker zedelyke vryheid GOD niet kan wegnemen, zonder den mensch een zyner grootſte voorregten te ontrooven, en tevens alle eigene verantwoordelykheid te niet te doen. Daar het nu zeer waarſchynlyk, ja, byna zeker is, dat deze onderſcheidene trappen van beſchaving wel altyd zullen blyven plaats hebben onder de menſchen, en het even zeker is, dat 'er altyd, zoo wel booze als goede menſchen zullen zyn in de wereld: zoo blykt hieruit, dat het Christendom ook nooit, in den ſtrikſten zin, algemeen kan worden onder het menschdom.

Eindelyk treffen wy ook hier en daar enkele wenken en verklaringen van JEZUS zelven aan, welke dit niet onduidelyk ſchynen te bevestigen. Vergelykt JEZUS niet zyne Leer by een *zaad*, en de wereld by eenen *akker*? Zegt hy niet uitdrukkelyk, dat een gedeelte des zaads *by den weg* zou vallen, en door de vogelen gegeten worden? Dat een ander deel *op ſteenachtige plaatſen* zou vallen, waar het geen diepe wortelen kon ſchieten? Dat nog een ander deel *tusſchen de doornen* zou vallen, welke het-

hetzelve, als het opging, zouden verſtikken? En dat, eindelyk, van al het zaad *ſlechts een gedeelte in goede aarde zou vallen*, en ryke vruchten dragen? En geeft hy van deze Gelykenis niet zelf die uitlegging, dat niet alle menſchen zyne Leer zouden aannemen, en ware belyders van hem worden (*)? — Spreekt JEZUS niet op verſcheidene plaatſen, gelyk ook zyne Apostelen, van *eene Gemeente*, die hy zou ſtichten op aarde, en die geen vlek of rimpel zou hebben, en van *een eigen volk*, welk hy zichzelven zou reinigen, en welk yverig zou zyn in goede werken (†)? En blykt hieruit niet, dat 'er dus altyd menſchen zouden wezen, die tot deze Gemeente en tot dat Volk niet zouden behooren? — Zegt hy, eindelyk, niet, in *de Gelykenis van het onkruid tusſchen de tarwe*, uitdrukkelyk, dat 'er zelfs *tot den tyd des oogsts toe*, dat is, tot aan het einde der wereld, *nog ſteeds onkruid zal overblyven* (§)? De Leer van JEZUS zou dan, in zoo verre algemeen worden, als zy, in zichzelve, geſchikt is, het heil van allen, die haar kenden en aannamen, met der daad te bevorderen; maar tevens verklaart JEZUS, dat 'er, ten allen tyde, men-

(*) MATTH. XIII. vs. 3—8. en vs. 18—23.

(†) —— XVI. vs. 18. EPH. V. vs. 27. TIT. II. vs. 14.

(§) —— XIII. vs. 24—30. en vs. 36—43.

menſchen zouden wezen, die dezelve verwerpen, en dus, door hun eigen ſchuld, haren weldadigen invloed niet ondervinden zouden.

Op dat men, echter, dit gevoelen niet als nieuw en vreemd beſchouwe, en om tevens te doen zien, hoe andere Vrienden en Verdedigers van het Christendom hierover denken, zal ik hier twee Christen-Wysgeeren laten ſpreken, in welke niemand een ſchrander oordeel en gegronde kennis zal betwisten, en welke wy boven reeds meermalen hebben aangehaald: — eenen REINHARD — en JENYNS.

„ Wilde iemand" zegt de Heer REINHARD, in zyne meergemelde *Proeve over het Plan van* JEZUS, bladz. 297–299. „ wilde iemand op den inval ko-
„ men, een plan te beramen, welks weldadigheid
„ elk *byzonder lid* van het menschdom *onmiddelyk*
„ konde ondervinden; waardoor alle menſchen,
„ zonder onderſcheid, en wel op éene en dezelfde
„ wyze gelukkig zouden worden, dan zou hy
„ zich zeker met iet onmogelyks bezig houden en
„ herſenſchimmen najagen. Dan, het woord, *een*
„ *alles omvattend ontwerp*, (hetwelk, namelyk JE-
„ ZUS, zich gevormd heeft) zal niemand in *dien*
„ ſtrengen zin nemen, wanneer hy niet onbillyk
„ genoeg is, om aan eene uitdrukking eene betee-
„ kenis te willen hechten, waarin men dezelve in
„ het geheel niet gewoon is te gebruiken. Een
„ Koning, wiens doel het is, zyn geheel volk,

„ door

„ door zyn beſtuur, gelukkig te maken, rekent
„ men niet naar een herſenſchimmig plan te hande-
„ len, om dat het hem niet mogelyk zal zyn, elk
„ byzonder onderdaan ten vollen in dat geluk te
„ doen deelen. Veel meer denkt elk, als hy van
„ zulk een beſluit hoort, aan eene alleryverigſte
„ poging, aan eene hoogstmogelyke zorgvuldig-
„ heid, aan de zyde van den Vorst, om tot be-
„ vordering van het welzyn zyns volks zoo veel
„ by te dragen, *als het onvolmaakte van het onder-*
„ *maanſche gedoogt.* Zyn de *meeſte* onderdanen
„ door de regering van hunnen Vorst gelukkig,
„ dan kan het getal der overigen, die voor dit ge-
„ luk, of niet *vatbaar* zyn, of het niet willen aan-
„ nemen, geen bewys opleveren, dat zyn beſluit,
„ om *allen* wel te doen, een herſenſchim is. —
„ Overeenkomstig een weldadig plan *tot heil van al-*
„ *len* werkzaam te zyn, beteekent, derhalve, een
„ ontwerp te beramen, hetgeen in ſtaat is, alle
„ menſchen, *voor zoo ver de omſtandigheden het toe-*
„ *laten*, tot wezenlyk nut te verſtrekken; een ont-
„ werp van zulk eene algemeene bruikbaarheid uit
„ te denken, hetwelk op het geluk van allen, het
„ zy dan in eenen meerderen, het zy in eenen
„ minderen trap, invloed *kan* hebben, naar mate
„ de uitwendige betrekkingen deszelfs uitvoering
„ meer of minder gunstig zyn. By zulk een ont-
„ werp wordt dus, zoo als hieruit blykt, het on-

„ volmaakte dezer benedenwereld, reeds vooraf,
„ in het oog gehouden, en hy, die zulk een plan
„ ontwerpt, denkt 'er niet aan, dat het hem zal
„ gelukken, op elk byzonder lid, eenen krachtda-
„ digen invloed te erlangen, en elk zoo veel heil
„ te doen ſmaken, als hy hem wel wilde doen on-
„ vinden."

Niet minder juist en ſchoon zyn de gedachten van den Heer JENYNS, in zyn Werkje: *de waarheid van den Christelyken Godsdienst*, enz. bl. 71. 72.

„ Het oogmerk der zending van den Heiland was,
„ om een *gedeelte* van het menſchelyk geſlacht te
„ verheffen tot een hoogen en onderſcheiden trap
„ van volmaaktheid en gelukzaligheid; maar nooit
„ was de bedoeling der Godheid, *alle* menſchen
„ tot dien hoogen trap te doen opklimmen; even-
„ min als zy wilde, dat *alle* menſchen *Wysgeeren*
„ zouden worden; dit is ontegenzeglyk door de
„ daad bewezen. De volken, welke niet bezocht
„ werden met de verlichting van het Evangelie,
„ en de geſlachten, welke op het tooneel der
„ menschheid verſchenen, vóór deszelfs licht in
„ de wereld opging, hadden hun eigen kringen van
„ kundigheid, voor ons onbekend: zy waren ze-
„ kerlyk minder begunstigd, dan de Christenen,
„ gelyk de Christenen minder volmaaktheid bezit-
„ ten dan de Engelen, en de Engelen minder dan
„ de Serafynen. Maar moest GOD dan geene an-

„ de-

„ dere wezens, ſcheppen, dan Serafynen? Het is
„ nog niet uitgemaakt, of het Christendom veror-
„ dend is voor den kring der Hottentotten, of
„ voor dien van andere onbeſchaafde en barbaar-
„ ſche volken (*): maar het was noodzakelyk,
„ ter zedelyke verbetering, en verſpreiding der
„ zaligmakende kennis, in dien kring van wezens,
„ waaraan het is verkondigd; en zy, welke hunne
„ oogen voor deszelfs Goddelyken luister ſluiten,
„ zullen tot eene verantwoording worden opgeroe-
„ pen, niet gevergd van hun, die zich op een
„ lager ſchaal van wezens geplaatst vinden. Ver-
„ ſcheiden kringen van wezens en graden van vol-
„ maaktheid ſchenen, tot de orde en volmaaktheid
„ van het geheel zamenſtel, vereischt te worden:
„ maar in ieder kring, welke tot dit zamenſtel be-
„ hoort, zal het lot van *elk mensch* bepaald worden,
„ naar mate van de middelen, die hy in handen
„ had; en naar mate hy dezelve ten nutte gebruik-
„ te, of wel verwaarloosde. Dit wordt door de
„ gelykenis van de uitdeeling der verſchillende ta-
„ lenten, duidelyk aangetoond."

Op de Vraag dan, IN WELKEN OPZIGTE *wy redelyker wyze mogen onderſtellen, en op goede gronden be-*

(*) Sedert de, door TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap*, bekroonde Verhandeling van HAAFNER, over de *Zendelingen*, het licht ziet, zal men in dezen twyfel nog meer bevestigd worden.

beſluiten, dat de algemeene Uitbreiding der Evangelieleer oorſpronkelyk door God bedoeld is, antwoorden wy vooreerst, dat hier geene volſtrekte, maar eene *betrekkelyke* algemeenheid dier Uitbreiding door GOD bedoeld is.

Maar dit is nog niet alles, wat de Vraag, *in welken opzigte?* in zich bevat. Wy dienen, *ten tweede*, ook te onderzoeken, of hier eene *regtſtreekſche* of ſlechts eene *zydelingſche* Uitbreiding van het Evangelie, door GOD bedoeld is; ik meen, of het de bedoeling van GOD is, dat de *Chriſtelyke Godsdienſt zelf*, door het maken van eigenlyk gezegde Belyders des *Chriſtendoms*, of dat alleen *dezelfs invloed* op het heil der menſchen, worde uitgebreid?

En hierop, geloof ik, dat wy volmondig kunnen antwoorden, dat *beide* de bedoeling van GOD is.

Tot eene enkele Uitbreiding van den invloed des Chriſtendoms, op de verlichting en beſchaving der menſchen, zonder dat deze menſchen Christenen zyn, noch iets van het Evangelie weten, kan zich de bedoeling van GOD niet bepalen. Want, vooreerst ſpreekt JEZUS, gelyk wy gezien hebben, uitdrukkelyk van eene Gemeente, die hy zou ſtichten, van eene Gemeente, die uit regtſtreekſche Belyders van hem, welke zich naar zynen naam zouden noemen, zou beſtaan, en die, tot aan het einde der wereld, zou ſtand grypen op aarde. Hy ſpreekt van een openlyk belyden van hem en zyne leer

leer voor de menſchen (*), en noemt zelfs de kenmerken, waaraan men zyne Discipelen van alle andere menſchen zou kunnen onderſcheiden (†). — Maar, ten tweede, zou ook eene Uitbreiding enkel van den invloed des Evangelies, op zich zelve, onmogelyk zyn. Want zal 'er een invloed plaats hebben, dan moet 'er natuurlyk eerst iets zyn, dat invloed heeft; zullen 'er ſtraalen verſpreid worden, dan moet 'er eerst een licht zyn, dat ſtralen van zich werpt; ik meen, zal het Christendom een' heilzamen invloed hebben op de Godsdienstige ſtelſels en het zedelyk gebruik der menſchen, dan moet 'er natuurlyk eerst eene Gemeente van Christenen beſtaan, door welke betere denkbeelden en grondbeginſelen in omloop gebragt kunnen worden. Het Christendom is niet iets, dat op zichzelven, afgeſcheiden van de menſchen, beſtaat, en ſlechts onmerkbare invloeden over allen verſpreidt, maar het beſtaat in het verſtand en in de harten der menſchen (§). Zal 'er dus een Christendom beſtaan, dan moeten 'er menſchen zyn, in welke het beſtaat, en door welke het kan werken. Het is zoo, deszelfs

(*) MATTH. X. vs. 32.

(†) JOAN. XIII. vs. 35.

(§) LUC. XVII. vs. 20. 21. *Het Koningryk Gods* (zeide JEZUS) het Christendom, *komt niet met uiterlyk gelaat; noch zal men zeggen, ziet hier, of ziet daar; want ziet, het Koningryk Gods*, het Christendom, *is binnen uliedon.*

meer, van elkanderen mogen verſchillen, dit maakt hier geen wezenlyk onderſcheid; zy behooren daarom toch tot die Gemeente, die JEZUS geſticht heeft op aarde; hoewel de plegtigheden en gebruiken van ſommigen met den geest van JEZUS Godsdienst meer dan die van anderen overeenſtemmen.

Ja, ik zeg meer: tot de Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst, als zoodanig, wordt zelfs niet eens vereischt, dat alle menſchen, die denzelven aanhemen, ook omtrent de *leer* volkomen eens moeten denken, en dezelfde begrippen koesteren; zoo dat 'er volſtrekt geene verſchillende gevoelens, of zelfs geene *Aanhangen* en *Gezindten*, onder hen zouden mogen plaats hebben. Indien dit zoo ware, zou men tevens moeten ſtellen, dat 'er tot dus verre nog geen Christendom of geene Christenkerk op aarde beſtond, daar tot dus verre *alle* Christenen in Sekten en Geloofspartyen verdeeld zyn; of men zou de Christenkerk ſlechts tot ééne van de verſchillende Gemeenten, met uitſluiting van alle de andere, moeten bepalen. Doch wie zou het betoog hiervan gaarne voor zyne rekening willen nemen?

Ook is het, op zichzelven, onmogelyk, dat alle menſchen omtrent de waarheden van den Christelyken Godsdienst ooit volkomen eens denken; of zy zouden moeten ophouden, eene verſchillende opvoeding, verſchillende inzigten, verſchillende vat-

vatbaarheden en vermogens te hebben, met één woord, moeten ophouden menschen te zyn. De Godsdienst kan, uit zynen aard, en volgens zyne beſtemming, nooit met dwang gepaard gaan. Hy voert geene andere heerſchappy, dan door middel der waarheid, in zoo verre deze het verſtand overtuigt en het hart inneemt. Maar hoe kan men verwachten, dat deze van alle menſchen even duidelyk en klaar zal worden ingezien en erkend? De hoofdwaarheden van het Christendom zyn wel voor iedereen duidelyk genoeg; maar deze ſtaan wederſ met andere waarheden in verband, die niet zoo volkomen duidelyk zyn, noch kunnen weezen, die men zich op verſchillende wyze kan voorſtellen, en waarover de gevoelens altoos zullen verdeeld blyven, zonder dat men daarom iemand van opzettelyk ongeloof of moedwillige dwaling mag beſchuldigen. Men heeft wel, van den beginne af, gepoogd, om eenheid in het Geloof te bewerken, en tot dat einde, in algemeene Geloofsformulieren, trachten te bepalen en vast te ſtellen, wat omtrent iedere waarheid moest geloofd en geleerd worden. Maar de uitkomst heeft getoond, dat juist daardoor de tweeſpalt in de Kerk, en het verſchil van begrippen, nog grooter is geworden. Anderen, die zich daarmede, naar hunne begrippen, niet konden vereenigen, ſcheurden zich af, bedienden zich van hetzelfde regt, waarvan genen zich bediend hadden,

maakten ook bepalingen en formulieren, vonden ook aanhangers, en dus ontstonden 'er weder nieuwe Sekten. — Neen; de vermogens van onzen geest, onze opvoeding, onze betrekkingen in de wereld, zyn oneindig verscheiden; even zoo onderscheiden zyn ook onze inzigten en begrippen, even zoo menigvuldig is ook de wyze, op welke wy ons den Godsdienst voorstellen. Geene waarheid en geene dwaling verschynt den eenen volmaakt in hetzelfde licht, als den anderen; en zelfs in die Formulieren, welke eene geheele Christen-Gemeente, als hare Geloofsbelydenis, onderteekent, zullen dezelfde woorden en uitdrukkingen, van ieder byzonder lid, eenigzins anders verstaan, en met eene verschillende wyziging en bepaling opgevat worden. Welk een wonder zou 'er dan noodig zyn geweest, om verschil van meeningen in den Godsdienst te voorkomen! En welk een steeds voortdurend wonder zou 'er noodig zyn, om onden het onberekenbaar getal van alle nog toekomende Christenen eene volmaakt gelyke denkwyze en overtuiging te bewerken! Neen, komt de verschillende wyze, op welke de menschen zich de dingen voorstellen, komt het verschil van hunne verstandelyke vermogens en van hunne opvoeding, van GOD, en heeft hy daarby allezins wyze en goede oogmerken: — en wie zou dit willen loochenen? — dan is het ook dwaasheid, ooit eene volkomene

één-

éénheid van denken onder de Christenen te verwachten; en nog grootere dwaasheid, pogingen te doen om deze éénheid te bewerken, en alle Christenen tot één en dezelfde Geloofsbelydenis te willen brengen.

Hierby komt, dat andere tyden, andere menſchen vormen, en dat anders gevormde menſchen andere behoeften hebben. — Hetgeen nu aan geene twyfeling onderworpen ſchynt te zyn, kan in het vervolg een nieuw onderzoek behoeven; hetgeen onze tydgenooten bevredigt, voldoet misſchien onzen nakomelingen niet meer; hetgeen nu bruikbaar is, zal het welligt niet altyd blyven. Niets in de ganſche Schepping ſtaat ſtil, alles gaat voorwaarts, verandert en ontwikkelt zich. Hoe verſchillende zyn reeds onze begrippen en denkbeelden in den Godsdienst van die onzer Voorvaderen vóór eenige honderd jaren! Zullen die onzer Nakomelingen, na verloop van eenige Eeuwen, niet even zeer van de onze verſchillen? Maar daarom houden zy niet op Christenen te zyn, even min als wy ophouden het te zyn, om dat wy van onze Voorouders verſchillen.

Het is juist het groote voorregt van den Christelyken Godsdienst, dat hy de vryheid van denken niet vernietigt of belemmert, welke ook in alles, wat den Godsdienst betreft, zoo volſtrekt noodzakelyk is. Zou dezelve ooit algemeen kunnen wor-

den, dan moest hy de menſchelyke Rede niet aan banden leggen; dan moest hy voor den denker even zoo wel aanlokkelyk zyn, als voor den min geoefenden, den wysgeer zoo wel bezig houden, als den eenvoudigen; dan moest hy vatbaar zyn, om zich verder te laten bearbeiden, en door de Rede in den vorm eener wetenſchap te laten brengen; dan moest het een ieder vry ſtaan, om over denzelven verder na te denken, en deszelfs waarheden naar zyne byzondere begrippen te wyzigen. En dit is en doet de Godsdienst van JEZUS volkomen, en juist daardoor is hy geſchikt, om, ondanks de verſchillende begrippen der menſchen, ſteeds verder uitgebreid, en van menſchen van verſchillende denkwyze en vermogens, omhelsd te kunnen worden.

En waarin zou dan het nadeel van deze verſcheidenheid van denkbeelden in den Godsdienst, en zelfs van Genootſchappen en Aanhangen, gelegen zyn? Of waarom zou hiermede de Chriſtelyke liefde en eensgezindheid niet kunnen beſtaan? „Wat „ſchaadt het," zegt de ſchrandere REINHARD, en heldert dit door eene welgekozene gelykenis op (*), „wat ſchaadt het, dat men op den ede„len, eenvoudigen, grondſlag, door JEZUS „gelegd, velerlei gebouwen optrekt, dat de Chris-

„te-

(*) In zyn meergenoemd Werk, bl. 329. 330.

„ tenen zich in verscheidene Familien verdeeld
„ hebben, en elk derzelve aldaar haar eigen huis
„ bewoont? Is dan daardoor het doel van JEZUS
„ verydeld? Bevinden zy allen zich toch niet,
„ eindelyk, op éénen en denzelfden grond? Ze-
„ kerlyk kan het niet anders, of de gebouwen,
„ door de Christenen, op die grondsteenen opge-
„ trokken, moeten in bruikbaarheid, hechtheid
„ en deugdzaamheid, aanmerkelyk van elkander
„ verschillen. Dan, zouden deze onderscheidene
„ gezinnen, echter, dezelfde niet tegenstaande, niet elk
„ in dat huis, dat het *voor zich* het geschikst keurt,
„ gerust en vreedzaam nevens elkander kunnen
„ wonen? Moet ik mynen nabuur, mynen broe-
„ der, daarom haten en vervolgen, om dat hy niet
„ in één huis met my woont, en een ander voor
„ zich béter keurt? En gesteld, het zyne was,
„ inderdaad slechter, waarom zou ik hem kwellen,
„ en van zyne rust berooven, wanneer hy zich
„ daarvan niet kan overtuigen, wanneer het *hem*
„ geschikt en goed voorkomt? Myn medelyden
„ verdient hy in dit geval, maar nooit mynen haat;
„ genoeg, wanneer *zyn gebouw maar op even dien*
„ *vasten en duurzamen grond is opgerigt, waarop het*
„ *myne rust!*"

Neen, wel verre van nadeelig te zyn, is deze ongelykheid van denkbeelden in den Godsdienst, veeleer, in vele opzigten, zeer voordeelig. Het

is

is wel waar, dat zy dikwyls zeer treurige en heillooze gevolgen gehad heeft, — gelyk ons de Kerkelyke Geſchiedenis helaas! maar al te duidelyk toont, — en dezelve, waarſchynlyk, nog verder hebben zal. Doch deze kunnen niet aan den Godsdienst zelven, maar moeten aan de tydsomſtandigheden en aan de verkeerdheid der menſchen te laſt gelegd worden. Voor het overige is zy zeer nuttig geweest, en kan het verder zyn voor de zaak der waarheid. Wat toch zou, zonder dezelve, de Rede uit haare traagheid hebben opgewekt, en den geest van onderzoek levendig gehouden? Wat zou den mensch aanſporen, om over de waarheden van den Godsdienst verder na te denken, de bewyzen voor dezelve naauwkeuriger te onderzoeken, en ze in een helderer licht te zetten, wanneer 'er nooit verſchil van denkbeelden plaats greep? Wat, eindelyk, zou alsdan gelegenheid geven, om eene der ſchoonſte deugden, ik meen die van Verdraagzaamheid te oefenen? — Zonder deze ongelykheid van begrippen, zouden wy veelligt op die hoogte blyven ſtaan, waarop wy ons eenmaal bevonden, en onze krachten en vatbaarheden zoo weinig oefenen, dat zy op het laatst geheel inſluimerden (*). Wy zou-

(*) Bewyst dit niet ook de ervaring van vroegere Eeuwen, toen Prieſterlist en bedrog, gepaard met Gewetensdwang en Hierarchie, het tot zulk eene eenheid

zouden veelligt minder Twyfelaars en Ongeloovigen, maar ook geene Denkers en levendig overtuigde Christenen hebben; en de Godsdienst zou geheel in werktuiglyke fleuri, in ydelen klank van woorden, en in een bloot taakwerk ontaarden. Neen, alle vorderingen in den Godsdienst hangen daarvan af, dat de menschen verschillend denken; en dit verschil te willen tegengaan, verraadt altyd diepe onkunde, of baatzuchtige oogmerken.

Doch keeren wy tot ons onderwerp terug. Uit dit alles blykt dus, dat GOD alleenlyk eene Uitbreiding van de *hoofdwaarheden* van den Christelyken Godsdienst kan bedoelen. Waar deze worden aangenomen, geloofd en beleden; en waar men naar dezelve leeft en wandelt, dáár is Christendom, dáár zyn Christenen, dáár wordt de weldadige invloed des Christendoms onmiddelyk, en op eene heilige wyze, ondervonden. In deze algemeene leeringen en grondbeginfelen vindt elk, hetgeen hy noodig heeft, hetgeen hem, onder alle omstandigheden des levens, kan leiden, verbeteren, vertroosten en gelukkig maken; terwyl dezelve tevens zoo ingerigt, zoo voorgedragen, en van zoo veel bevattenden inhoud zyn, dat zy verder naar de behoef-

veld van gevoelens by het groote gros der Christenen gebragt; doch ook tevens eene algemeene insteloosheid tot onderzoek, de diepste onkunde en het blindst geloof ingevoerd had.

hoeften, kundigheden en vorderingen van elk mensch en van elke eeuw, kunnen gewyzigd en daarop toepaſelyk gemaakt worden. Voor het overige ſtaat het een ieder vry, om daarover verder na te denken, om zich alle andere bykomende zaken, en leeringen van minder gewigt, die niet tot de grondſlagen des Christendoms behooren, zoo voor te ſtellen, als met zyne denkwyze meest overeenkomt, en zich by die party, of dat Kerkgenootſchap te voegen, waarin hy denkt dat de hoofdwaarheden van JEZUS Godsdienst het zuiverst geleerd worden. Ja, „het ſtaat hem zelfs „vry," zegt REINHARD (*), — op dat ik dien diepdenkenden en juist oordeelenden man, nogmaals aanhale, — „om zich by geene derzelven te voegen, en zich aan den grond alleen „vast te houden (†). Niemand behoort het te „ondernemen, hem in het gebruik zyner vryheid „te ſtoren." en iets verder, „Al wie 'er zich „aan ſtoot, dat de Christenen in vele Aanhangen „verdeeld zyn; al wie 'er zich op wil toeleggen, „de-

(*) Bladz. 331—333.

(†) Namelyk, wanneer hy een Genootſchap vindt, by welk hy, zonder zich voor een byzondere Gezindte te verklaren, den Gedachtenismaaltyd van JEZUS dood kan vieren, gelyk by de Doopsgezinden en eenige andere Kerkgenootſchappen plaats heeft; vermits hy zich anders by de eene of andere party zou dienen te voegen, ten einde dien zoo billyken en voegzamen pligt, door JEZUS bevolen, niet te verzuimen.

„ deze ſcheuring door een bepaald zamenſtel van
„ leerbegrippen, waarin alle gezindheden genoegen
„ zullen nemen, weder te heelen; al wie zelfs kan
„ gelooven, dat het mogelyk en nuttig zoude zyn,
„ door den invloed van *geheime* verbroederingen,
„ alles, ongemerkt, op denzelfden toon te ſtem-
„ men, die begrypt waarlyk zeer weinig van de
„ groote wysheid van JEZUS plan, en verhit
„ zyne verbeeldings-kracht door eenen ydelen
„ droom, die op de menſchelyke natuur niet toe-
„ paſſelyk is, ja zelfs haar, wanneer zy tot we-
„ zenlykheid kon gebragt worden, ten uiterſte na-
„ deelig zyn moest. Laat ons, derhalve, geene
„ nieuwe *Geloofsformulieren* opſtellen, geene nieu-
„ we broederſchappen ſtichten, die alle Sekten
„ zullen vereénigen, en éénſtemmigheid en denk-
„ beelden onder allen bevorderen. Wilt gy dan
„ het verſtand van vele Millioenen gebieden, dat
„ het niet zal werken, zyne eigene gedachten niet
„ volgen? Wilt gy aan de menſchelyke ziel haren
„ aard ontnemen, haar van hare vryheid berooven,
„ die GOD haar ſchonk, en die zy moet hebben,
„ zal haar Godsdienst een redelyke Godsdienst
„ zyn (*)? — — Het blyft, derhalve, eene
„ waar-

(*) Indien veelen onzer hedendaagſche Hervormers die meer in het oog gehouden hadden, men zou in onze dagen zoo vele werken niet hebben zien ver-

„ waarheid, dat de Christelyke Godsdienst zeer
„ wel met de grootſte verſcheidenheid in denken
„ kan beſtaan, haren weldadigen invloed, desniet-
„ tegenſtaande overal uitbreiden, en elk gelukkig
„ kan maken, die hem getrouw gehoorzaamt."

Doch, behalve deze regtſtreekſche Uitbreiding van

verſchynen, noch zoo vele pogingen zien doen, om de Christenen te vereenigen. Wy willen wel het goede oogmerk dier Ondernemers niet miskennen: doch, wel beſchouwd, zyn alle deze Vereenigingsontwerpen toch niets anders, dan weder nieuwe *Geloofsformulieren*, en kluisters voor de Rede en het vrye nadenken. Men verklaart wel, tegen alle Formulieren te zyn, men wil de Christenen, juist door het wegnemen der Formulieren, vereenigen; maar men maakt dan ſtilzwygende, juist die ſtelling, om *geene Formulieren te hebben*, tot een *Formulier*, welk men wil, dat allen omhelzen zullen. Daarenboven komen 'er in die Ontwerpen toch altyd eenige bepalingen voor, waarin de Christenen allé met elkanderen zouden moeten overeenſtemmen; en men bedenkt niet, dat dit weder menſchelyke bepalingen zyn, ingerigt naar de byzondere begrippen van hun, die ze gemaakt hebben; en dit zelfde regt, om bepalingen te maken, meenen ook andere te bezitten; en alzoo wordt de poging tot vereeniging juist de bron van nieuwe verdeeldheid. Ja, wy voor ons gelooven, dat, wanneer men het al eens zoo ver kon brengen, en het aan iemand of aan een byzonder Genootſchap, Kerkvergadering of Wetgevende Magt gelukte, om alle Christenen één Geloof te doen omhelzen en onder éene Belydenis te vereenigen, het geen *tien* jaren zou duren, of die vereeniging zou weder verbroken, en de Kerk als voren verdeeld zyn. Want altyd zouden 'er wezen, die zich met deze algemeene bepalingen niet konden vereenigen of behelpen, en die 'er hunne nadere Uitleggingen zouden byvoegen, doch welke Uitleggingen weder van anderen niet zouden worden toegeſtemd; en dus was de ſcheuring daar. Neen, wil men iets ten beste van JEZUS Kerk op aarde doen: men trachte den Christenen liefde in te boezemen, en de gezindheid om elkander, ondanks alle verſchil van denkbeelden en Genootſchappen, in goedwilligheid te verdragen, en zich, ook in het Godsdienstige, jegens elkanderen zoo te gedragen, als of deze Genootſchappen in het geheel niet beſtonden. Dit is de ware geest van het Christendom.

van het eigenlyk gezegde Christendom, namelyk onder de gemelde bepalingen, mogen wy redelyker wyze onderſtellen, en op goede gronden beſluiten, dat GOD ook nog eene *zydelingſche* Uitbreiding van het Christendom bedoeld heeft, ik meen eene *Uitbreiding van deszelfs invloed* op de verlichting en beſchaving van andere menſchen en volken, die geene Christenen zyn, en zonder dat zy dit bepaaldelyk weten, of dien invloed ondervindelyk opmerken.

Want, dat het de bedoeling van GOD is, om door één en hetzelfde middel zoo veel goeds te ſtichten, als immer mogelyk is, daaraan zal niemand twyfelen. Dit bewyst reeds de geheele Natuur. Overal vertoont zy ons den Schepper, als ſpaarzaam in middelen, maar ryk in bedoelingen. Overal zien wy, dat, behalve de regtſtreekſche en onmiddelyke vruchten van de voorwerpen en verſchynſelen der Natuur, nog zydelingſche uitwerkſelen en gevolgen plaats hebben, welke hunne invloeden onmerkbaar verſpreiden. Zou het in de zedelyke wereld anders wezen? Zou ook daar niet elke gebeurtenis, behalve de uitwerkſelen, die zy onmiddelyk voortbrengt, ook nog andere nuttige bedoelingen hebben, hoewel wy ze niet kennen? Staan niet alle gebeurtenisſen in de wereld in het naauwſte verband met elkanderen, zoo dat de uitwerking van de eene wederom de oorzaak van eene andere wordt? Zou dus niet ook het Christendom

van GOD beſtemd zyn, om buiten den kring, waarin het onmiddelyk werkt, nog op andere landen en volken heilzame invloeden te hebben? — En even min zal men kunnen loochenen, dat het Christendom, uit zynen aard, daartoe allezins bekwaam is. Zien wy niet duidelyk uit de Geſchiedenis des Joodſchen volks, hoe veel de kinderen *Israëls*, door hunne verkeering in *Egyptenland*, ongemerkt van den Godsdienst der *Egyptenaren* hebben overgenomen, zonder dat zy daarom Heidenen werden; en welk eenen invloed de opvoeding van MOZES aan het *Egyptiſch* hof op zyne wetten en geheele Staatsregeling gehad heeft? Is het niet bekend, dat vele *Chaldeërs* en andere volken, door de *Babyloniſche* ballingſchap der Joden, en hunne verkeering met dat volk, ongemerkt op andere denkbeelden in den Godsdienst, en allengskens tot het geloof in éénen GOD gebragt werden? — Zou dit minder te verwachten zyn van eenen Godsdienst, als die van JEZUS? eenen Godsdienst, die de grondwaarheden der Rede zoo duidelyk leert, wiens onderwyzingen zich terſtond als Goddelyk aankondigen, wiens waarheid zoo luid tot het hart ſpreekt? eenen Godsdienst, die geene andere wetten voorſchryft, dan zulke, die volkomen naar de behoeften van den mensch berekend zyn, en die van zyne belyderen niets verlangt, dan hetgeen hun geluk, en dat der geheele Maatſchappy kan bevorderen?

Zou-

Zouden de Christenen, die waarlyk de grondbeginſelen van dien Godsdienst volgen, niet overal, waar zy in de wereld komen, iets goeds ſtichten voor anderen, en zelfs door hun voorbeeld op anderen werken? Zouden die goede inrigtingen, en zachtere zeden, welke in Christenlanden plaats hebben, niet ook nuttig zyn voor andere volken, welke door Koophandel of Staatsbelangen met dezelve in betrekking ſtaan? Met één woord, zouden de weldadige ſtralen van het licht des Christendoms, naar mate de Zon der waarheid hooger klimt, niet ook ver afgelegene landen bereiken, en aldaar eene ſchemering verſpreiden, die eindelyk den nacht des bygeloofs en der onwetendheid kan doen verdwynen?

Maar geheel byzonderlyk mogen wy onderſtellen, dat het de bedoeling van GOD is, om, door de Uitbreiding van het Christendom en deszelfs invloed, het menschdom *te verbroederen*, eene naauwere vereeniging tuſschen menſchen en menſchen, tuſſchen volken en volken, dan tot dus verre had plaats gehad, te bewerken, en het geheele menschdom door de zachtſte en heiligſte banden, om zoo te zeggen, *tot één eenig huisgezin te maken.* Geen Godsdienst, gelyk wy reeds zagen, is meer daartoe geſchikt, dan de Christelyke; ja, men kan het Evangelie niet lezen, zonder overtuigd te worden, dat JEZUS zich opzettelyk dit doel heeft voorgeſteld.

ſteld. Tegen niets byna yverde hy meer, dan tegen het haten en verachten van andere volken; niets ging hy, by zyne leerlingen, meer te keer, dan het vooroordeel, als of GOD alleen de GOD der Joden en niet ook van andere menſchen ware. Hy leerde veeleer GOD kennen, als Vader, en wel als Vader van alle menſchen; hy toonde dat men alle zyne natuurgenooten als kinderen van éénen Vader, als zyne broeders en zusters moest beſchouwen; hy maakte liefde tot de hoofdwet en den inhoud zyner geheele Zedeleer; en de deugden, die hy het meest aanprees, waren die van broederlyke verdraagzaamheid, zachtmoedigheid, barmhartigheid, medelyden en welwillendheid (*).

Nu is het wel waar, dat zulke grondſtellingen en waarheden hare naaste en onmiddelyke uitwerking moeten hebben op die genen, die dezelve kennen en opvolgen, dus op de regtſtreekſche belyders des Christendoms, en van byzondere kracht moeten zyn, om deze te vereenigen en te verbroederen. Maar kunnen zy nalaten, ook op anderen eenen heilzamen invloed te hebben? Zyn zy het niet juist, die reeds by vele volken, welke nu Christenen zyn, allen haat en alle vyandſchap omtrent andere volken, weggenomen, en eene vryere verkeering met dezelve bewerkt hebben? Moeten

zy

(*) Zie deze Verhandeling, bl. 76 en 77.

zy niet juist daardoor zoo veel te algemeener bekend en ongemerkt overgenomen en gevolgd worden? Ja, moeten zy niet aan alle kunsten en wetenschappen, aan alle ontdekkingen en voortbrengsels der natuur, eene grootere uitgebreidheid verschaffen, dezelve meer algemeen in omloop brengen, op deze wyze het eene einde des aardbodems in de goederen, weldaden en genoegens van het andere doen deelen, en ook daardoor reeds de volken nader met elkanderen vereenigen?

Er blyft ons dus nog over, dat wy onderzoeken *den tyd, binnen welken deze bedoelde Uitbreiding van het Evangelie, volgens Gods oogmerk, zou moeten totstand komen:* en wy zullen de vraag „ in welken opzigte men onderstellen mag, dat de Verbreiding der Evangelieleer oorspronkelyk door GOD bedoeld is?" zoo ik meen, volledig beantwoord hebben.

Alles, wat wy daaromtrent te zeggen hebben, komt hierop neêr, dat de Uitbreiding van het Christendom niet dan slechts *zeer langzaam* kan voortgaan, en waarschynlyk duren zal, *zoo lang 'er menschen op deze aarde wonen.* Alle verbeteringen in de wereld zyn moeijelyk en vereischen tyd; maar geene zoo zeer, als die de verlichting en zedelyke verbetering der menschen ten doele hebben. Denkbeelden, gewoonten en overtuigingen, waarin men opgevoed is, die men zich geheel eigen heeft gemaakt, en die ons, door lengte van tyd, in zeke-

ren zin, heilig en eerwaardig, of gelyk men zegt, tot eene tweede natuur zyn geworden, legt men niet gaarne en niet gemakkelyk af, en laat zich dezelve niet ligtelyk ontnemen. Kost het dikwyls reeds zoo veel moeite, om slechts één enkeld mensch te verbeteren: hoe veel tyd zal 'er noodig zyn, om duizenden, om millioenen menschen, ja, om het geheele menschdom, of toch het grootste gedeelte van hetzelve, te hervormen! Hoe vele duizend jaren zyn 'er verloopen, eer het menschdom uit den eersten staat der kindschheid tot een' hoogeren trap van beschaving was opgeleid! Hoe lang duurde het, eer de leer van GODS Eénheid eenigermate veld won! Misschien wordt hyna een even zoo lange, misschien nog langer tyd, vereischt, eer het Christendom algemeener wordt.

JEZUS zelf heeft nergens gezegd, dat de Uitbreiding van zynen Godsdienst spoedig zou voortgaan, maar veeleer dezelve beschouwd en aan zyne leerlingen bekend gemaakt, als een moeijelyk werk, welk in de vooroordeelen en verkeerdheden der menschen, vele zwarigheden en groote hinderpalen zou ontmoeten. En, wanneer hy zegt, dat het Koningryk der hemelen, of zyn Godsdienst, gelyk is aan een mostaardzaad, hetwelk gezaaid zynde en opwassende een boom wordt, alzoo dat de vogelen des hemels komen, en nestelen in zyne takken; dan zegt hy niet, binnen welken tyd dit geschieden zal.

Het

Het is zoo: de Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst is het werk der Voorzienigheid. Maar de Voorzienigheid gaat langzaam voort in haren loop. Hoe grooter en belangryker eene verandering is, zoo veel te meer hinderpalen ontmoet zy, zoo veel te meer moeite en tyd kost het, om alles uit den weg te ruimen, wat haar in den weg staat. Hoe lang duurde het, eer die groote, reeds aan ABRAHAM beloofde Redder kwam, door wien alle volken der aarde zouden gezegend worden, en die bestemd was, om aan de wereld den reinsten en verhevensten Godsdienst te schenken, en daardoor het menschdom te verlichten en zedelyk te beschaven? Maar moest niet, eer dit geschieden, en de beloofde Redder zyn groot werk beginnen kon, eerst het bygeloof, welk het geheele menschdom beheerschte, van alle zyden aangevallen en aan het wankelen gebragt worden? Moest GOD zich niet eerst een eigen volk afzonderen, om by hetzelve de eerste beginselen van zyne ware vereering te bewaren, en dezelve allengskens nader te ontwikkelen? Kostte het MOZES niet veel moeite, om dit volk in die beginselen te bevestigen, en hetzelve van den Afgodendienst te ontwennen? Moesten dus niet zeer vele toebereidselen en schikkingen voorafgaan, eer de Verlosser kon geboren, en een betere Godsdienst aan het menschdom gegeven worden? En even dus is het nu ook met de Uitbrei-

ding van dien beteren Godsdienst gelegen. De Voorzienigheid overdryft en overhaast niets, maar is langzaam in haren voortgang, en bereikt, in ſtille werkzaamheid, de oogmerken harer Wysheid.

De Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst is het werk der Voorzienigheid. Maar de Voorzienigheid gebruikt geen geweld, vooral niet in eene zaak, waarby het volſtrekt op de vrye keuze van 's menſchen wil, en op het vrye gebruik van deszelfs Rede aankomt, gelyk met den Godsdienst het geval is. Indien GOD geweld had willen gebruiken; indien JEZUS dienaars had uitgezonden, die met het zwaard in de vuist voor hem geſtreden hadden: het Christendom zou mogelyk even ſpoedig veld gewonnen hebben, en even zoo ver uitgebreid zyn geworden, als de Godsdienst van MAHOMED. Maar hoe laag en onwaardig zouden die middelen, zelfs in het oog van alle wyze menſchen, zyn geweest! Hoe weinig zou een Godsdienst, op deze wyze ingevoerd, de kenmerken van eenen Goddelyken oorſprong dragen! Neen, de menſchelyke Rede moest volkomen hare regten behouden, 's menſchen zedelyke natuur moest geheel vry en ongeſchonden blyven. De Christelyke Godsdienst moest alleen aan deszelfs inwendige kracht en waarheid worden overgelaten, alleen door verſtandig en doelmatig onderwys uitgebreid, en door eigene over-

overtuiging aangenomen worden; en daartoe wordt tyd vereischt.

Nog eens, de Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst is het werk der Voorzienigheid. Maar het plan der Voorzienigheid is een plan van opvoeding, en alle opvoeding gaat langzaam en vereischt tyd, om hare oogmerken te bereiken. Een wys Opvoeder vordert niet meer van het kind, dan met deszelfs krachten overeenkomt. Hy rigt zich naauwkeurig naar de jaren en vatbaarheden deszelven. Hy zoekt deze slechts allengskens te ontwikkelen, maar niet, gelyk planten in een trekkast, in haren wasdom te overdryven. Hy laat het kind eerst kind zyn, kinderlyk spreken, kinderlyk handelen. Hy laat het de gevolgen zyner dwaasheden en feilen gevoelen, om deze zelfs in te zien en te verbeteren. Hy haat en vermydt alle te vroegtydige en door kunst voortgebragte wysheid, alle onrype, slechts door dwazen bewonderde, vruchten, die ook even spoedig weder verwelken. — En even dus gaat ook GOD met de opvoeding van het menschdom te werk. Hy doet geene wonderen, om de verlichting en zedelyke beschaving deszelven te bespoedigen; deze zouden slechts onrype vruchten voortbrengen. Hy verbetert de dwaasheden en gebreken der menschen niet altyd onmiddelyk en terstond, maar heeft slechts zulke inrigtingen in de zedelyke wereld gemaakt, dat de menschen de ge-

volgen hunner onwetendheid en misdryven ſteeds levendiger leeren gevoelen, dat hunne Rede daardoor wordt opgewekt, en zy zelven den weg der waarheid en der deugd leeren zoeken. Dan komt hy hun te hulp; daartoe heeft hy hun den Godsdienst, daartoe, eindelyk, ook het Christendom geſchonken. Ook het Christendom is opvoeding van het menschdom, alleenlyk géene opvoeding meer van het kind, maar reeds van den jongeling. Vele menſchen en volken zyn, echter thans nog in den ſtaat der kindschheid, en moeten eerst tot dien des jongelings opgroeijen, eer zy voor het hooger onderwys van het Christendom vatbaar zyn (*).

Hoe vele Eeuwen 'er dus nog verloopen zullen, eer het Christendom meer algemeen zal worden onder het menschdom, weten wy niet, en kan niemand weten. Doch, daar JEZUS zelf overtuigd was, en ook verzekerde, dat zyn werk op aarde, het werk der verlichting en verbetering des menschdoms, zou blyven ſtand honden, zoo lang 'er menſchen zyn zouden; en daar ook het Christendom, als een volmaakte Godsdienst, geſchikt en bekwaam is, om het menschdom hier op aarde tot ſteeps

(*) Zie LESSING *Erziehung des Menſchen geſlechts*; een Werkje, welks inhoud wel van het bovengezegde verſchilt, maar toch daarby verdient nagelezen te worden.

ſteeds hoogere trappen van verlichting en beſchaving op te leiden: zoo mogen wy daaruit met reden beſluiten, dat die geheele reeks van Eeuwen, waarin deze aarde de woonplaats der menſchen zal zyn, ook het tydvak is, waarin de Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst, by aanhoudendheid, zal voortgaan (*). Het Christendom, toch, kan zoo wel uitgebreid worden, onder diegenen, die het reeds kennen en belyden, als onder diegenen, die 'er nog niets van weten; namelyk, door hen ſteeds meer en meer te verlichten en te veredelen; zynde dit eene Uitbreiding van *volmaaktheid*, terwyl de andere eene Uitbreiding van *omvang* en *uitgebreidheid* kan genoemd worden.

Ziet daar *in welken opzigte men redelyker wyze mag onderſtellen, en op goede gronden beſluiten, dat de Verbreiding der Evangelieleer oorſpronkelyk door* GOD *bedoeld is.* Het is de bedoeling van GOD, om het eigenlyk gezegde Christendom zoo ver uit te breiden, en hetzelve zoo veel regtſtreekſche belyders en aanklevers te doen verkrygen, als met de vatbaarheden en de zedelyke vryheid der menſchen beſtaanbaar is; zoo dat 'er reden is te verwachten, dat het zich eens tot het grootſte gedeelte des menschdoms, in den eigenlyken zin des woords, zal uitſtrekken. Het is de bedoeling van GOD, om

(*) Zie REINHARD, in het meermalen aangehaalde Werk, bl. 311.

om door het Christendom ook zydelings op andere menſchen en volken te werken, en het geheele menschdom deszelfs heilzame invloeden te doen ondervinden. Maar dit vereischt langen tyd en vele voorbereidingen, en zal het werk zyn van het geheele tydvak, waarin menſchen op aarde wonen, en alzoo duren tot aan den afloop der Eeuwen.

Laat ons nu overgaan ter beantwoording van het tweede lid der Vraag, en onderzoeken, *in hoe verre dat doel van* GOD *bereikt is.*

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

In hoe verre het doel van GOD, *ten aanzien van de Uitbreiding der Evangelieleer, reeds bereikt is.*

Hebben wy gezien, dat het de bedoeling van GOD is 1) eene regtſtreekſche Uitbreiding van het Christendom te bewerken; 2) hetzelve ook zydelings invloed te doen hebben op de verlichting en beſchaving der volken; en eindelyk 3) dat daartoe veel tyds vereischt wordt: — dan hebben wy nu de volgende drie vragen te beantwoorden:

Voorerſt: hoe verre is het doel van GOD, in de regtſtreekſche Uitbreiding van het eigenlyk gezegde Christendom, reeds bereikt?

Ten tweede: in hoe verre heeft het Christendom reeds invloed gehad op de verlichting en zedelyke beſchaving van andere volken en menſchen, die geen Christenen zyn?

En *eindelyk:* wat hebben wy, ten aanzien van beiden, in de toekomst nog te verwachten?

Uit hetgeen wy, echter, tot hiertoe overwogen

ben, blykt het, dat wy, in de beantwoording van deze Vragen, korter zullen kunnen zyn.

EERSTE HOOFDSTUK.

Hoe verre is het doel van GOD, *in de regtſtreekſche Uitbreiding van de eigenlyk gezegde Evangelieleer, reeds bereikt?*

Om deze Vraag zoo te beantwoorden, dat wy daardoor tevens aan het oogmerk van het Genootſchap voldoen, aan welk zy haar beſtaan verſchuldigd is, ik meen, dat wy daardoor tevens de Bedenking der Ongeloovigen wegnemen, ingerigt tegen de waarheid en Goddelykheid van den Christelyken Godsdienst, en ontleend uit de ſchynbare nog zoo onvolkomene Uitbreiding van denzelven: — moeten wy onze aandacht vestigen op de volgende drie zaken: 1) op de *Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst zelve*; 2) op de *wyze dezer Uitbreiding, in vergelyking met die van andere Godsdiensten, inzonderheid van den Mahomedaanſchen*; en 3) op het *groote nut, en de onberekenbare voordeelen, welke de Christelyke Godsdienst overal, waar hy werd ingevoerd en aangenomen, heeft te weeg gebragt.* Want, als wy, in de *eerste plaats*, zullen gezien hebben, dat het getal van *Christenen* op den aardbodem, hoewel niet zoo groot, als dat der *Maho-*

me-

medanen, nogtans, de omſtandigheden der zaken in aanmerking genomen zynde, van den beginne af, zeer aanmerkelyk is geweest, en nog beſtendig aangroeit; wanneer wy vervolgens, in de *tweede plaats*, zullen aangewezen hebben, dat de wyze, op welke de Christelyke Godsdienst zich heeft uitgebreid, alleszins van deszelfs Goddelyken oorſprong getuigt, en ons over het groote getal van deszelfs Belyders hoe meer moet verbaasd doen ſtaan; en als wy, eindelyk, in de *derde plaats* zullen getoond hebben, dat het Christendom, in alle Christen-landen, de grootſte voordeelen, en wel juist zulke heeft aangebragt, welke GOD waarſchynlyk met de Uitbreiding van hetzelve bedoeld heeft: — dan zullen wy de bovengemelde Vraag, zoo wy vertrouwen, volledig beantwoord, en tevens de gemelde Tegenwerping der Ongeloovigen, genoegzaam weêrlegd hebben.

Wat dan *het eerste* betreft, naauwelyks was het Evangelie begonnen verkondigd te worden, of het heeft terſtond reeds groote ſcharen van Aanhangers verkregen. Reeds op het eerste Christelyke Pinkſterfeest, werden, volgens de getuigenis van LUCAS in de HANDELEN DER APOSTELEN II vs. 41. op eene enkelde Leerrede van PETRUS, *omtrent drie duizend zielen* tot het Evangelie *toegedaan*.

Iets verder, vs. 47. lezen wy, *dat de Heer dagelyks tot de gemeente toe deed, die zalig werden*; en nog eens Hoofdſt. V. vs. 14. *dat daar meer en meer toegedaan werden, die den Heere geloofden, menigten beide van mannen en van vrouwen*... En naauwelyks waren de Apostelen, op bevel van hunnen Heer, uitgegaan in vreemde landen, om het Evangelie van den gekruisten en verrezenen Christus te verkondigen, of hunne Leer vond overal ingang, en werd aangenomen niet ſlechts van Joden, maar ook van Heidenen. Ja, dit getal van Belyderen was zoo groot, dat de Apostelen, in de meeste ſteden, waar zy gepredikt hadden, terſtond Gemeenten van Christenen konden ſtichten, en in dezelve Ouderlingen en Leeraars aanſtellen. Uit de Handelingen der Apostelen blykt, dat de Evangeliebeer, zich, reeds by het leven der Apostelen, uit *Judea*, door *Syrie*, *Arabie*, de meeste Gewesten van klein *Azie*, en op verſcheidene Eilanden der *Middellandſche Zee*, alsmede door *Macedonië* en *Achaje*, en tot aan *Illyricum* en in *Italië* toe, heeft uitgebreid; terwyl men uit het getal en de opſchriften hunner Brieven kan zien, in hoe vele, en in welke bloeijende en aanzienlyke Steden van *Griekenland* en het *Romeinſche* Ryk, zy reeds talryke Gemeenten hadden geſticht. Ook na den dood der Apostelen hield zich de Christelyke Godsdienst ſtaande, en breidde zich ſteeds verder uit; zoo, dat reeds omtrent het jaar

150.

150. zoo verre de *Romeinen* toen, van *Italië* en *Gallië* af, in *Germanië* hun gebied uitstrekten, namelyk tot aan den *Donau* en *Rhyn* toe, in de steden, langs die rivieren gebouwd, Christen-Gemeenten waren gesticht.

Men brenge hier tegen niet in, dat alle deze eerste Bekeerlingen tot het Christendom, menschen van lagen stand, en uit de hefte des volks waren, en dat dus die geringe Visschers, Tollenaars en Tentenmakers, die het Evangelie het eerst verkondigden, ligtelyk invloed konden verkrygen op huns gelyken. Het is waar, dat de meesten van hun uit gemeene lieden bestonden. Dan er waren ook lieden van kundigheid, aanzien en vermogen, zoo wel vrouwen als mannen, beide onder de Joden en Heidenen, die de Evangeliële leer omhelsden. Kort zyn wel de berigten, ons ter hand gesteld van de eerste Voortplanters des Christendoms; echter ontmoeten wy daarin de namen van verscheidene achtbare en aanzienlyke Personen, die deze Leer toegedaan waren; en het is te vermoeden, dat zy ons op verre na niet alle genoemd zyn. NICODEMUS, een Overste der Joden, en JOZEPH van *Arimathea*, een ryk man, waren beiden Raadsheeren te *Jeruzalem*. CRISPUS, SOSTHENES, Oversten van Synagogen, APOLLOS, een welsprekend man, en ervaren in de Schriften, ZENAS, een Wetgeleerde, en Schatbewaarder van CANDACE, de Koninginne

der *Mooren*, komen insgelyks voor onder de Belyders van het Christendom. Onder de Heidenen, welke den Christelyken Godsdienst omhelsden, vinden wy genoemd CORNELIUS, een Hoofdman der *Italiaansche* Bende, DIONYSIUS, den *Areopagiet*, d. i. die de waardigheid van Regter in het Hooge Geregtshof te *Athene* bekleedde, ERASTUS, den Rentmeester van *Corinthe*, SERGIUS PAULUS, Landvoogd van *Cyprus*, en andere meer. En uit de vermaningen, welke PAULUS aan de ryken wil gedaan hebben (*), en die hy, benevens PETRUS, doet aan de Christen Vrouwen, dat zy, namelyk, haren sieraad niet zouden stellen in vlechtingen des haars, in goud, of paarlen, of kostelyke kleeding (†), blykt het, dat 'er toen reeds, onder de Christenen, lieden van vermogen, en zelfs ryke en aanzienlyke vrouwen geweest zyn; gelyk zulks ook nog na den tyd der Apostelen, en steeds meer plaats had, hoe meer het Christendom zich uitbreidde (§).

Opmerkelyk zyn de gezegden zelfs van Heidensche,

(*) 1. TIM. VI. vs. 17—19.

(†) ——— II. vs. 9. 1. PET. III, vs. 3.

(§) By D. BLONDELLUS, *De Episcopis et Presbyteris*, p. 335. en J. R. WETSTENIUS in zyne *Præf. ad Origenis Dialogum contra Marcionitas*, p. 13. vinden wy breede lysten opgegeven van voorname Mannen, welke onder de eerste Belyders van den Christelyken Godsdienst gevonden worden.

sche, zoo wel als van andere Schryvers van dien tyd, omtrent den spoedigen ingang, dien het Christendom gevonden, en de snelle uitbreiding, die hetzelve gehad heeft. In den bekenden Brief, welken PLINIUS de Jonge, Landvoogd van *Bithynie*, geheel in het begin der tweede Eeuw, ter zake van den opgang, dien het Christendom maakte, aan den Keizer TRAJANUS schreef, om hem te vragen, wat hem in dezen te doen stond (*), vinden wy, onder andere, de volgende uitdrukkingen: „De zaak kwam ons aanmerkelyk genoeg „voor, om er over raad te plegen; in het by„zonder ter oorzake van het groot getal dergenen, „die 'er zyn ingewikkeld. Want velen van aller„lei ouderdom, van allerlei rang, en van beide „ kunne, raken in gevaar en zullen 'er in geraken „ (namelyk, om Christenen te worden). Want „ die besmetting heeft zich niet alleen in de Steden, „ maar ook over de Dorpen en het Land verspreid." En uit hetgeen hy onmiddelyk daarop schryft, blykt klaarlyk, „ dat de Tempels, reeds eenen ge„ruimen tyd, algemeen verlaten waren; dat de „ heilige verrigtingen reeds langen tyd hadden stil „ gestaan; en dat men tot de offerhanden zeldzaam „ eenen kooper meer vond." SUETONIUS verhaalt,

(*) PLINII *Epist. Libr.* X. *Epist.* XCVII. Zie ook RUSEB. *Hist. Eccl. Libr.* III. *Cap.* XXXIII.

haalt, in zyne levensbeſchryving van Keizer NERO; „ dat de Christenen, die hy eene ſoort van men„ſchen van een nieuw en ſchadelyk bygeloof „noemt, onder dien Keizer gekraft zyn gewor„den (*)." En TACITUS getuigt, dat het Christendom, „ na dat CHRISTUS, onder de re„gering van TIBERIUS, door den Landvoogd „ PONTIUS PILATUS, ter dood was gebragt, „zich niet alleen door *Judéa*, maar tot in *Rome* „toe, had verſpreid; en dat toen aldaar een groot „aantal Christenen om het leven gebragt werd (†)."

En hiermede ſtemmen overeen de getuigenisſen der oudſte Kerkvaders en Kerkelyke Schryvers. Uit de berigten van IRENÆUS, die in de laatſte helft der tweede Eeuw geleefd heeft, blykt, dat het Christendom, in zynen tyd reeds, in *Egypte*, in *Lybië*, in de binnenlandſche Gewesten van *Afrika*, in *Gallië*, *Spanje* en *Germanië*, werd beleden. „ De Kerk," ſchryft hy (§), „ die over de gan„ſche wereld, tot aan de uiterſte einden der aar„de, verſpreid is, heeft van de Apoſtelen en „derzelver Leerlingen het geloof aangenomen in „ éénen

(*) SUETON. *in* NERONE Cap. XVI. 3. *afflicti ſuppliciis Christiani, genus hominum ſuperſtitionis novæ ac maleficæ.*

(†) TACIT. Annal. XV. Cap. XLIV.

(§) IRENÆUS Contra Hæreſ. Libr. I. Cap. X.

„ éénen GOD, den almagtigen Vader, — en in „ éénen JEZUS CHRISTUS, enz." En na eene breedere beſchryving van deze Geloofsbelydenis der eerſte Christenen gegeven te hebben, gaat hy dus voort: „ De Kerken in *Germanië* gelooven „ en verkondigen niet anders. De Kerken in „ *Spanje*, in *Gallië*, in het *Oosten*, in *Egypte*, in „ *Lybie*, of in de binnenlandſche Gewesten, ook „ niet." Volgens het ſchryven van ORIGENES, die in de eerſte helft van de derde Eeuw bloeide, had in dien tyd ook *Mauritanië* en *Brittannië* het Christelyk geloof reeds aangenomen. En in het begin der vierde Eeuw, was de Christelyke Godsdienſt, volgens de getuigenisſen van LACTANTIUS (*), en inzonderheid van ARNOBIUS (†), die toen leefden, „ niet alleen in *Syrië*, *Azië*, *Gal-* „ *lië* en *Spanje*, maar ook van de *Perſen*, de *Scy-* „ *ten*, de *Getulen*, de *Tingitanen*, de *Allemannen*, „ de *Mauren* en de *Nomaden*," ja in verre de meeſte Gewesten van den toen bekenden Aardbodem, omhelsd en aangenomen.

En hoe veel veld won de Christelyke Godsdienſt niet, ſedert en door den overgang van Keizer KONSTANTYN tot denzelven, in het begin der vierde Eeuw.

(*) Divin. Inſtit. *Libr.* IV. *Cap.* XII. XXVI. *Lib.* V. *Cap.* XIII. XIX.

(†) Adverſ. Gentes *Libr.* I. *pl.* 9. 10.

Eeuw. Toen hielden de verſchrikkelyke vervolgingen op. Toen verkregen de Christenen vryheid, om hunnen Godsdienst openlyk te mogen uitoefenen. Toen werd het Christendom weldra de Godsdienst van den Staat; verkreeg daardoor meer uitwendigen luister, en trok alzoo meer het oog van andere landen, werwaarts het nog niet was doorgedrongen, tot zich. De voorbeelden van de Keizers, hun yver, en die hunner Landvoogden, voor het Christendom, de ryke geſchenken, door hun onder de Christenen nitgedeeld, de voorname ambten, door dezelve bekleed, en meer andere dergelyke voorregten moedigden zeer vele *Joden* en *Heidenen* aan, om vrywillig dit geloof te omhelzen, zoo dat hetzelve, tegen het einde der vierde Eeuw, byna in het geheele *Romeinſche* Ryk algemeen was. Ook die *Duitſche* volken, die nog Heidensch waren, en het westersch gedeelte des Romeinſchen Ryks overſtroomden en onder zich verdeelden, namen weldra het Christendom aan. Zoo gingen, tot de achtſte Eeuw toe, alle de *Gothen*, die in *Italië* en *Spanje* Ryken ſtichtten; de *Franken* in *Gallië*, in de *Nederlanden* en in *Duitschland*, tot aan den *Rhyn* en *Donau*, de *Angloſaxen*, die het Ryk van *Engeland* geſticht hebben, en andere *Duitſche* volken, die zich zelfs tot in *Afrika* nederſloegen, tot het Christendom over. Omtrent het einde der achtſte Eeuw drong het Christendom ook in de *Noordelyke* ſtreken

van

van *Europa*, die nog Heidensch waren, door; vertoonde zich in het begin der negende, onder de *Deenen*, *Zweeden* en *Noorwegers*, en werd tegen het einde der tiende Eeuw aldaar voor altoos aangenomen. Gedurig werden 'er nog meer *Slavoniſche* en *Duitſche* volken, als ook de *Polen* en de *Ruſſen*, en iets later de *Lyflanders*, de *Pruisſen* en de *Lithauwers* Christenen. Om kort te gaan, vóór de vyftiende Eeuw, was geheel *Europa*, de uiterſte grenzen ten Noorden en Oosten uitgezonderd, den Christelyken Godsdienst toegedaan. Gedurende dien tyd is het Christendom, ſedert de zesde Eeuw, ook van vele *Aſiatiſche* volken, zelfs van velen onder de woeste *Tartaren* en *Mogollers*, en eindelyk na de vyftiende Eeuw, ook in het toen nieuw ontdekte werelddeel, *Amerika*, van velen aangenomen.

Deze korte aanwyzing van den verbazend ſnellen voortgang, dien het Christendom gemaakt, en van dien verren omvang, waarin het zich op de aarde uitgebreid heeft, zou genoeg zyn, om op onze eerste hoofdvraag te antwoorden: *hoe verre is het doel van* GOD *in de regtſtreekſche Uitbreiding van het Evangelie reeds bereikt?* Wy zouden hieruit kunnen zien, dat dit doel van GOD, reeds voor een groot, zoo niet voor het grootſte gedeelte, bereikt is. Maar nu komt het Ongeloof, en toont ons naast den Christelyken Godsdienst eenen anderen, die eerst *zes honderd* jaren later eenen aanvang heeft ge-

nomen, en zich nogtans veel ſneller en verder heeft uitgebreid. Het wyst ons op het getal der *Mahomedanen*, gelyk het ook met der daad is, als dat der Christenen verre te boven gaande. Het toont ons landen, alwaar het Christendom weleer bloeide, doch waar uit hetzelve, door dien Godsdienst, by de Christenen zoo veracht, verdreven is. Het maakt ons, eindelyk, opmerkzaam, dat het Christendom juist in dat werelddeel, waar het ontſtond, ook het eerst in een zoo jammerlyk verval is geraakt, en byna geheel weder verloren gegaan.

Op dat dus hieruit niets, ten nadeele van het Christendom, worde afgeleid, noch by iemand het vermoeden ryze, als had GOD zyn doel by de Uitbreiding van het Evangelie niet bereikt: moeten wy *in de tweede plaats* eene vergelyking maken tusſchen de wyze, op welke de Godsdienst van MAHOMED, en tusſchen die, op welke de Leer van JEZUS is uitgebreid en zich heeft voortgeplant; en wy zullen zien, dat de laatſte het ook hierin van den eersten zal winnen.

Byna alle Godsdiensten in de wereld hebben zich uitgebreid door list of geweld. Derzelver Stichters wisten met de onkunde en het bygeloof hunner tydgenooten hun voordeel te doen, zich van gunstige om-

omſtandigheden te bedienen, en zich door geſchenken, beloften van tydelyke voordeelen, of verzekeringen van toekomende zinnelyke genoegens, eenen aanhang te verſchaffen, en eenen hoop bedorvene menſchen aan zich te verbinden, welke hun hunne heerschzuchtige en bedriegelyke ontwerpen hielpen ten uitvoer brengen. Dus werd het bygeloovig gemeen door voorgewende wonderen misleid, of wanneer men zich ſterk genoeg gevoelde, werd geweld gebruikt, en de nieuwe leer met het zwaard in de vuist ingevoerd. Op deze laatſte wyze ontſtond inzonderheid dat Geloof, welks belyders zoo talryk zyn op aarde. MAHOMED, in het eerst, in de ſtad *Mecca* geenen opgang kunnende maken met zynen nieuwen Godsdienst, en veeleer beſpot en vervolgd wordende, zag zich eindelyk, toen men hem zelfs naar het leven ſtond, genoodzaakt, om te vlugten, en begaf zich naar de ſtad *Jatschreb* (naderhand *Medina* geheeten). Hier beter ſlagende, en eenen ſterken aanhang verkrygende (waaraan mogelyk veel toebragt, dat die ſtad toen met *Mecca* in vyandſchap ſtond), begon hy eindelyk, geweld te gebruiken, zyne voorgewende of wezenlyk ingebeelde Goddelyke zending door het zwaard te doen gelden, en de ongeloovige *Arabiers*, door de kracht der wapenen, tot het geloof te brengen. In den beginne deed hy ſlechts kleine aanvallen en ſtroperyen, doch allengskens verkreeg

hy een geheel leger, en zelfs vele dappere Veldheeren, welke onder zyne ſtandaards, voor hem en zyne leer moesten ſtryden. Zeer velen, die zich tegen hem of zynen Godsdienst verzetteden, werden op zyn bevel, en ſommigen door hem eigenhandig, om het leven gebragt; en de overwonnelingen hadden ſlechts te kiezen tusſchen de omhelzing van zynen Godsdienst en den dood. Op deze wyze onderwierp hy aan zich, binnen zeer korten tyd, alle de ſtammen der *Arabieren*, nam *Mecca* ſtormenderhand in, deed zelfs eenen inval in verſcheiden naburige landen, en werd alzoo de Veroveraar en Beheerſcher van geheel *Arabië*, wordende zelfs van vreemde Mogendheden gevreesd. — Na zynen dood, verkozen de *Arabieren*, zynen ſchoonvader ABUBEKER, tot hun Opperhoofd, die nu, gelyk alle deszelfs verdere opvolgers, den naam van *Kalif*, d. i. *Navolger*, verkreeg. Deze *Kalifs* voerden niet ſlechts het opperbewind in den Staat en zelfs het bevel over de legers, maar waren tevens ook de Opperprieſters, en deden de openbare gebeden in de *Moſcheen*. — De nieuwe Godsdienst breidde zich nu al verder en verder uit, en werd, binnen korten tyd, van vele millioenen menſchen, en zelfs van geheele volken in *Azië* en *Afrika*, en gedeeltelyk ook in *Europa* aangenomen. Reeds onder het beſtuur der drie eerste, elkander opvolgende, *Kalifs*, ABUBEKER, OMAR en

OTH-

OTHMAN, welke alle insgelyks geweld gebruikten, veröverden de *Arabieren* of *Saraceenen*, gelyk ze ook genoemd werden, *Syrië*, *Jeruzalem* en geheel *Palestina*, *Phœnicië*, *Mesopotamië*, *Armenië*, *Persien*, het tegenwoordig *Europeesch Turkye* en *Egypte*, en wel binnen den tyd van *twintig* jaren. Den voorspoed hunner wapenen voor eenen wenk des hemels houdende, dat vuur en zwaard de regte middelen waren, om hun Geloof uit te breiden, drongen zy, op deze wyze, verder door in de Oostelyke landen van *Azië*, en bemagtigden zelfs een groot gedeelte van *Afrika*, langs de *Middellandsche zee*, en eindelyk ook *Spanje*, benevens *Lusitanië*, thans *Portugal* geheeten. Doch, nu ook in *Frankryk* willende doordringen, werden zy met een groot verlies terug gedreven, en *Europa* alzoo voor hunne verdere overstroming beveiligd.

De invoering en uitbreiding van de Mahomedaansche Leer was dus meer gelyk aan eenen Oorlog, dan aan eene prediking van den Godsdienst. Zy bekeerden de menschen meer door geweld, dan door overtuiging. Hier gold het regt van den sterksten; en van hier, dat de meesten, welke voor de overmagt moesten bukken, en gaarne hun leven wilden behouden, dien Godsdienst aannamen. Vele Christenen, die zich met de uitspraken en bepalingen der algemeene Kerkvergaderingen niet hadden kunnen vereenigen, noch daaraan willen on-

onderwerpen, en daarom in den ban gedaan en vervolgd werden, namen de wyk naar de *Mahomedanen*, die jegens hen zeer verdraagzaam waren, en ze hielden voor aanhangers van dien grooten Profeet, die de Voorlooper van den hunnen was. En daar vooral de leer van de *Drieëenheid*, door TERTULLIAAN op de baan gebragt en ingevoerd, met de leer van MAHOMED even zeer ſtreed, als die van het Veelgodendom, zoo vonden inzonderheid die Aanhangen en Sekten by hun beſcherming, welke zich, gelyk de *Nestorianen* en anderen, daarmede niet hadden kunnen vereenigen; zoo dat deze vervolgde Partyen zelven niet weinig toebragten, om den ondergang van het Christendom, in die landen, waar hetzelve het allereerst gebloeid had te beſpoedigen.

Geheel anders was het met de Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst gelegen. Deze had niet alleen, maar behoefde ook daartoe geene uitwendige hulpmiddelen. Men kan de eerste Verkondigers van denzelven, van geen één ongeoorloofd middel beſchuldigen, waarvan zy zich zouden bediend hebben. De Apostelen waren ſchamele Visſchers, verachte Tollenaars, geringe Handwerkslieden, ontbloot van alle aanzien, gezag en magt, en daarby, PAULUS alleen uitgezonderd, eenvoudig, en niet onderwezen in geleerde kennis, wysgeerte of welſprekendheid. Deze Mannen gaan heen,

heen, geſcheiden van elkanderen, zonder wapen of aanhang, en elk eenen anderen weg nemende in de wereld, en prediken de leer van eenen gekruisten, die den Joden eene ergernis, en den Grieken eene dwaasheid was (*). Ook waren hunne eerste Opvolgers menſchen zonder alle aanſpraak op uiterlyke voorregten, meestendeels uit de geringere volksklaſſe, met de wereld en hare wetenſchappen onbekend, van rykdommen geheel ontbloot, door geene wereldlyke magt ondersteund. En nogtans hebben, op de Prediking van die geringe en eenvoudige mannen, millioenen menſchen geheel vrywillig het Christendom aangenomen; want wy vinden nergens, dat zy een eenig' mensch tot de omhelzing van hetzelve met geweld gedwongen hebben. Waaraan kan dit verſchynſel dus anders worden toegeſchreven, dan aan de inwendig Goddelyke kracht dier Leere zelve, die zy verkondigden? — Ook leefden de eerste Christenen niet in één land by elkanderen, waar zy zich zelven en elkander hadden kunnen beſchermen. Zy hadden noch eene eigene regering, noch een wereldlyk Opperhoofd, noch krygsheeren die voor hun ſtreden, en ſtreden ook zelven niet, maar leefden verſtrooid onder alle volken, bleven in alle hunne burgerlyke betrekkingen en gewoon bedryf, en gedroegen zich ſlechts ly-

(*) 1. Cor. I. vs. 23.

lydelyk. Drie Eeuwen verliepen 'er, eer een wereldlyk Opperhoofd zich hunne zaak aantrok (*). By

(*) Deze geheele aanmerking, echter, omtrent het niet gebruiken van geweld, by de invoering van het Christendom, geldt alleenlyk van de uitbreiding deszelven in de vier of vyf eerste Eeuwen der Christen-Kerk. Want na dien tyd, vindt men helaas! maar al te vele en treurige bewyzen van het geweld en den dwang, dien Christenen gebruikt hebben, om de Joden en Heidenen te bekeeren. Men begon toen den Godsdienst voort te planten, door dezelfde middelen, waardoor hy eerst was vervolgd geworden. Immers heeft niet de *griekſche* Keizer HERAKLIUS, omtrent het jaar 612. de Joden met geweld tot den Doop gedwongen; en zyn niet, zelfs vroeger, vele *Spaanſche* en *Franſche* Joden, op dezelfde wyze, behandeld geworden? Heeft niet, op het einde der zoo even gemelde Eeuw, WILLEBRORD zich, zelfs in ons Vaderland, door de wapenen van den Frankiſchen Groothofmeester PIPYN, tot zyne prediking den weg laten banen? Heeft niet Keizer KAREL *de Groote*, omtrent het jaar 780. geheele hoopen van *Saxers*, gelyk kudden vee, in de rivier laten dryven, en met water beſprengen, om ze alzoo tot het ondergaan van den Doop te dwingen? Heeft hy niet eens, in woede ontſtoken, over de *vier duizend Saxers*, die zulks volſtrekt geweigerd hadden, laten nederhouwen en afmaken? — Wat waren de Heilige oorlogen der *Kruisvaarders*, in de *elfde* en volgende Eeuwen, anders dan geweldadige middelen, om het Heilige land in bezit te krygen, en de *Saraceenen* te bekeeren of daar uit te verdryven? — En hebben niet de *Portugezen* en *Spanjaarden*, omtrent de overwonnen Ingezetenen van *Zuid-Amerika* op dezelfde wyze gehandeld? En wie treurt niet by het lezen van die bitterheid en woede, waarmede de Christenen, wegens verſchillende begrippen en geloofszaken, zelfs elkander vervolgd hebben? Wie gruuwt niet van die verſchrikkelyke moorden, die de Roomsch-Katholyke Christenen aan de Protestanten hebben gepleegd? Men denke ſlechts aan die bloedige oorlogen, die by de invoering van den Hervormden Godsdienst, alom in *Europa* zyn gevoerd geworden; men denke aan den BARTHOLOMEUS nacht in *Frankryk*, die, in *Parys* alleen, aan meer dan *zes duizend* Protestanten, en vervolgens in de overige ſteden van dat Ryk, aan meer dan *dertig duizend* zielen, het leven heeft gekost; men denke aan de bekeeringen door Dragonders in *Frankryk*; men denke aan de Kertterjagt en *Inquiſitie* in *Frankryk* en *Spanje*, en aan de *Spaanſche Tiranny* hier te Lande, om van andere gru-

By de uitbreiding van den Godsdienst van MAHOMED, werden alle diegenen vervolgd, die denzelzel-

gruwelen te zwygen. — En zyn zelfs de *Protestanten* van dien blaam wel geheel vry te ſpreken? Hebben niet ook deze zich aan bittere vervolgingen van hunne Mede-Christenen ſchuldig gemaakt? Getuige de moorden van SERVETUS en OLDENBARNEVELD; getuige hunne vervolgingen van de *Doopsgezinden*, de *Socinianen* en *Arianen*.

Zoodanige verſchynſelen en gebeurtenisſen zyn regt welkom aan de vyanden van het Christendom. „Dit alles, zeggen zy, hebben *Christenen* gedaan! Zy hebben het niet beter, zy hebben het nog erger gemaakt, dan de *Mahomedanen*." Wat heeft dus de Christelyke Godsdienst, in deszelfs uitbreiding, boven dien van MAHOMED voortuk?

Hierop antwoord ik: Wie wil de ſchuld daarvan aan het Christendom zelven toeſchryven, en niet veeleer aan de verkeerdheid en den onchristelyken yver van deszelfs onwaardige Belyders, van menſchen die Christenen heetten, maar het in der daad niet waren. Ja, indien JEZUS zelf dit geleerd en gedaan had, indien ook de Apostelen vervolgingen hadden aangerigt, dan zouden die beſchuldigingen gegrond zyn, dan zou de Christelyke Godsdienst, in dezen, aan dien van MAHOMED gelyk ſtaan. Maar men kan geen eene plaats in het Evangelie aanwyzen, waar zoo iets ook maar zydelings geleerd wordt. Men kan geen een voorbeeld aanhalen, waaruit blyken zou, dat JEZUS, of iemand zyner Apostelen, vervolgd heeft. Veeleer hebben zy het tegendeel geleerd en gedaan. Vervolgingen ſtryden lynregt met den geest en geheelen aard van het Evangelie, welk niets dan liefde, verdraagzaamheid en zachtmoedigheid inboezemt. Hebben dan de grondbeginſelen van het Evangelie de vervolgingen niet belet: hebben zy daarom dezelve minder veroordeeld? En dit maakt een groot en wezenlyk onderſcheid tuſſchen den Godsdienst van MAHOMED en dien van JEZUS. In den Godsdienst van MAHOMED was het vervolgen en het gebruiken van geweld, een grondbeginſel, eene uitdrukkelyke leer; MAHOMED zelf ging zynen belyderen daarin voor; terwyl in den *Christelyken* Godsdienst, het vervolgen en gebruiken van dwang met deszelfs beginſelen ten eenemale ſtrydig, en ſlechts een misbruik van denzelven is. En dan moet men ook billyk genoeg zyn, om in aanmerking te nemen, dat de omſtandigheden van dien tyd, en de verdeeldheden die toen plaats hadden, zeer veel toebragten, om de driften op te wekken, en de gemoederen te verbitteren; hetwelk by de uitbrei-

zelven *niet* aannamen; en het was alleen ter dezer oorzake, dat de meesten dien omhelsden: by de invoering van den Christelyken, had het tegendeel plaats, en werden zy vervolgd, *die hem aannamen;* en evenwel namen zoo velen hem aan, en lieten zich door geene vervolgingen noch martelingen bewegen, om denzelven weder te verzaken. Wy zullen hier geene lyst ophangen van de wrede vervolgingen, welke de Christenen in de drie eerste Eeuwen hebben uitgeſtaan. Het is genoeg bekend, dat de Christenen in het gemeen, en hunne voornaamſte Leeraars in het byzonder, geene tydelyke voordeelen deelachtig werden, door het omhelzen der nieuwe Leer, gelyk zulks by het overgaan tot den Mahomedaanſchen Godsdienst plaats had; dat zy

breiding van den Mahomedaanſchen Godsdienst het geval niet was. — — En wat de Vervolgingen, door de *Protestanten* aangedaan, betreft, wy bekennen: zy hebben vervolgd, en zy hebben daaraan *zeer verkeerd* gedaan. Maar men houde ook in het oog, dat zy eerst zoo even uit de Roomſche Kerk waren uitgegaan, en dus, de dwalingen der Kerk, van de jeugd af ingezogen, nog niet alle en geheel hadden afgelegd; alsmede, dat *Rome* grootelyks op hen verbitterd, hen beſchuldigde, van, door hunne vergunde vryheid van denken, tot allerlei dwalingen aanleiding te geven, blykens de Sekten der zoogenaamde *Wederdoopers*, der *Socinianen* en *Arianen*, die al aanſtonds onder hen ontſtaan waren: zoo dat zy, om die beſchuldiging van zich af te weeren, ligtelyk konden vervoerd worden, om openlyk tegen die Aanhangen te yveren, en ſommigen van dezelve te vervolgen; gelyk het ook te over bekend is, dat zelfs Staatkundige belangen hier mede gewerkt hebben. — Over dit laatſte leze men na MOSHEIMS *Kerkel. Geſch.* VII. Deel. bl. 247—253. alwaar men nog andere oorzaken van die Vervolgingen zal vinden aangewezen.

zy zich veeleer den haat en de verachting van allen, zelfs van hunne vrienden en bloedverwanten, op den hals haalden; dat zy beroofd werden van hunne goederen, verdreven uit hun Vaderland, in gevangenisſen geworpen, gegeeſeld, gemarteld, en velen van hun zelfs wredelyk ter dood werden gebragt (*). Maar het is opmerkelyk, dat de Christenen, of die het wilden worden, dit alles vooraf wisten; zynde het hun niet ſlechts door den Zaligmaker zelven voorſpeld (†), maar ziende zy ook aan hunne voorgangeren, wat hun te wachten ſtond. En evenwel namen zy zyne Leer vrywillig by duizenden aan. En even min lieten zy zich overhalen, om van die belydenis weder afſtand te doen. Eenigen waren 'er wel, welke bezweken onder de verdrukkingen; maar verre de meesten bleven getrouw; en zelfs van de afgevallene kwamen 'er velen weder terug, en werden op berouw en ſchuldbelydenis van hunne broeders weder aangenomen (§). — Men maakte den Christenen het terugkeeren tot den Heidenſchen Godsdienst, of liever hunne bevryding van de ſtraf, wel gemakkelyk. Zy behoef-

(*) Men zie LACTANTIUS, de Mortib. Perſecut. EUSEBIUS, Hist. Eccl. op veelvuldige plaatſen; byzonder *Lib.* V. *Cap.* I.

(†) MATTH. V. vs. 10. 11. C. X. vs. 16—22. LUC. XXI. vs. 12. JOAN. XVI. vs. 2. 3.

(§) EUSEB. Hist. Eccleſ. *Lib.* V. *Cap.* I. II.

hoefden voor den Regter ſlechts een ſcheldwoord tegen den Christelyken Godsdienst, of tegen deszelfs Stichter uit te ſpreken, of ter eere van de Goden eenige korrels wierook op eenen altaar in het vuur te werpen, of by den beſchermgeest des Keizers te zweeren, of ſlechts voor het Geregt te verzekeren, dat zy geene Christenen waren, om weder op vrye voeten geſteld te worden. Maar zy lieten zich liever de uitgezochtſte pynen aandoen, in boeijen ſlaan, uit het Land verbannen, voor wilde Dieren werpen, over gloeijende Platen dryven, enz. dan hun geloof te verzaken. Sommigen ſpoedden zich zelfs naar de ſtrafplaats, verheugd en opſpringende van blydſchap over hunnen uitgang, als of zy tot een bruiloftsfeest geroepen waren (*). „ De Christenſlaven " zegt ARNOBIUS, „ lieten zich pynigen van hunne ongeloovige Heeren; de echtgenoot gedoogde, dat de band des „ huwelyks verbroken, de kinderen, dat zy van „ de ouders ontërfd werden, eerder, dan dat zy „ den Christelyken Godsdienst zouden verzaakt „ hebben. Onaangezien 'er vele en onderſcheidene „ ſoorten van ſtraffen voor de Christenen waren „ uitgedacht, maakte hunne Leer, dagelyks, groo„ ten opgang. Het volk ſcheen, door verbieden „ en dreigen, ſterker aangeſpoord te worden om

„ te

(*) EUSEB. in de aangehaalde plaats, *Cap.* I.

„ te gelooven" (*). — Zulk een gedrag van zoo vele duizenden, kan onmogelyk een gevolg van onverzettelyke hardnekkigheid en blinden yver zyn geweest, maar moet volstrekt op eene volkomene overtuiging van de waarheid des Christendoms gesteund hebben (†).

Een

(*) Adv. Gentes. *Lib.* II. *p.* 45.

(†) Hierover heeft de Heer WATSON zeer goede aanmerkingen gemaakt in zyne *Brieven tot verdediging van de voortplant. des Christel. Godsd.* I. Brief.

„ Ja, MYN HEER," — dus schryft hy aan een onderstelden Ongeloovigen, ter weerlegging van deszelfs gevoelen, dat de Christelyke Godsdienst opgang maakte, door den onverzettelyken en onverdraagzamen yver der Christenen, dien zy van de Joden en den Joodschen Godsdienst ontleend zouden hebben. „ Ja, MYN HEER! wy erkennen, dat de yver der *Christenen* onverzettelyk „ was; *noch Dood, noch Leven, noch Overheden, noch Magten, noch tegen-* „ *woordige, noch toekomende dingen, konden hen scheiden van de Liefde* GODS, „ *die was in* CHRISTUS JEZUS, *hunnen Heere* (*); het was eene onbuigza- „ me standvastigheid, om den Naam van CHRISTUS, die hun, allerwege, „ aan vervolging blootstelde, niet te lasteren; en die zelfs uw geliefde en „ wysgeerige PLINIUS, by mangel van andere misdaden, goedvond met den „ dood te straffen, in de *Christenen* onder zyne Landvoogdye. — Wy stem- „ men desgelyks toe, dat de yver der *Christenen* onverdraagzaam was; want — „ deze kon, in den *Christen-eerdienst*, niet dulden allen, die zich voor 't Beeld „ van CESAR bogen, die voor de Altaren des Veelgodendoms knielden, die „ de Feesten van eene dartele VENUS vierden, of de Hoogtyden van BAC- „ CHUS bywoonden.

„ Doch, schoon wy dus verre overeenstemmen, ten opzigte van de onbuig- „ zaamheid en onverdraagzaamheid van den yver der *Christenen*, verschillen „ wy, echter, hemelsbreedte, ten aanziene van het beginsel, waaruit dezelve „ voortkwam. Gy leidt dien af van den *Joodschen Godsdienst:* Ik zou denzel- „ ven tot een veel geschikter en handtastelyker oorzaak brengen, tot eene vol- „ komene overtuiging, namelyk, van de waarheid des *Christendoms*. Hoe!

„ denkt

(*) Rom. VIII: 38, 39.

Een Godsdienst moet te gereder ingang vinden, hoe meer hy op de zinnelykheid werkt, en, het zy

„ denkt gy, dat het een yver was, ontleend van den onvriendelyken geest des „ *Jodendoms*, die PETRUS bemoedigde, om het geheele *Joodſche volk*, in de „ Hoofdſtad van *Judéa* zelve, te verwyten, *dat* zy JEZUS *overgeleverd*, *voor* „ *het aangezigt van* PILATUS *verloochend*, *boven eenen Moordenaar geſteld*, „ *en den Vorst des levens gedood hadden* (*)? Kwam het uit dit beginſel, dat „ diezelfde Apostel, vergezeld van JOANNES, als zy gedagvaard waren, „ niet voor de heffe des volks (zoo gemakkelyk vaak te misleiden,) maar „ voor de Overſten, de Ouderlingen en de Schriftgeleerden, de ontzaggelyke „ Regtbank der *Joden*, en als zy bevolen werden, niet meer in den Naam van „ JEZUS te leeren, vrymoedig antwoordde: *Wy kunnen niet laten te ſpreken*, „ *het geen wy gezien en gehoord hebben* (†)? — *Zy hadden het woord des le-* „ *vens met hunne oogen aanſchouwd*, *met hunne handen getast* (‡); en geene „ menſchelyke Regtbank was magtig, hen af te ſchrikken van getrouwe Ge- „ tuigen te zyn der dingen, door hen gezien, van hun gehoord. Hier kunt „ gy ontdekken den echten en ontwyfelbaren oorſprong dien yvers, welken „ gy toeſchryft aan eene oorzaak, myns oordeels, gansch ongenoegzaam: en „ die de *Joodſche Overheden* zoo verre waren van aan te merken, als het ge- „ wone uitwerkſel huns Godsdiensts, dat zy geheel niet wisten, hoe daar te- „ den van te geven. — *Als zy de vrymoedigheid van* PETRUS *en* JOANNES „ *zagen*, *en vernamen*, *dat zy ongeleerde en ſlechte* (eenvoudige) *menſchen wa-* „ *ren*, *verwonderden zy zich* (§). De Apostelen, zich niet bekreunende over „ de gevolgen, en op geen ding, dan de waarheid alleen, acht gevende, „ traden alomme, als Getuigen der Opſtanding van CHRISTUS, te voorſchyn; „ en ſpraken, met een vertrouwen, hetwelk alleen uit overtuiging kon ſpruiten, en de *Joden* het hart doorſneed. — — —

— — „ Ik heb my waarlyk ten hoogſte verwonderd, dat iemand, bedre- „ ven in de Geſchiedenis van de eerste Voortplanting des *Christendoms*, kun- „ dig van de tegenkanting, dien hetzelve allerwege ontmoette van het *Joodſche* „ *volk*,

(*) HAND. III: 13, 15.

(†) —— IV: 20.

(‡) 1 JOAN. I: 1.

(§) HAND. IV: 13.

zy prachtige Tempels oprigt, waar oog en oor vermaakt worden, of een toekomend Paradys van wellus-

„ volk, en bewust van de ſtrydigheid, welke er altoos moest wezen tuſchen „ de Leerſtellingen der *Christenen* en der *Joden*, het immer in de gedachten „ kon krygen, om den yver der eerste *Christenen* uit den *Joodſchen Godsdienst* „ af te leiden.

„ *Jood* en *Christen* beiden, het is waar, geloofden in éénen GOD, en hadden eenen afkeer van den Afgodendienst; maar dit verfoeijen der Afgoderye, „ was het niet gepaard gegaan met het Geloof, in de Opſtanding van CHRISTUS, zou waarſchynlyk even krachteloos geweest zyn, om den yver der „ Christenen op te wekken, om de bekeering der Heidenſche wereld te ondernemen, als het eeuwen lang gebleven was in het gaande maken van den „ yver der *Joden*.

„ Maar eens onderſteld zynde, dat een yver, van den *Joodſchen Godsdienst* „ ontleend, de eerste *Christenen* met moed bezielde, om zich te verzetten tegen de Leerſtellingen des *Heidendoms*, wat bewoog hen dan, om de bekeering hunner eigene Landgenooten te onderſtaan? By de *Joden* ontmoetten zy „ geene bygeloovige onderhouding van Afgodiſche gebruiken, die hun gelegenheid gaf, om voor hunne yverige aankanting tegen het Veelgodendom „ uit te komen, of bevestigd en verſterkt te worden in hunne gehechtheid aan „ het *Christelyk Geloof*, door onophoudelyke tegenverklaringen. —

— — „ Ten anderen, dunkt het u, dat eene gezette aankanting tegen, „ en eene openlyk betuigde afkeer van de minste gemeenſchap met den vastgeſtelden Godsdienst, de geſchikte middelen zyn, om de Belyders daar van „ tot een ander Geloof over te halen? De *Christenen*, beweert gy, konden „ zich by de *Heidenen* niet vervoegen op hunne maaltyden, noch met hun „ deel nemen in het vieren hunner ſtatelyke Feesten; zy konden nooit deelgenooten wezen van hunne Huwelykspleegtigheden of Begrafenissen; zy konden hunne Kunsten niet hanteren, of Aanſchouwers wezen van hunne Tooneelen: met één woord, zy waren, uws oordeels, om alles, wat naar den „ dienst des Veelgodendoms ſmaakte, te ontgaan, gehouden de verkeering „ met het Menschdom af te ſnyden, en vaarwel te zeggen aan alle de Pligten „ en Vermaken des levens. — Hoe nu zulk eene buitenſporige en onmatige „ yver, als gy hier beſchryft, menſchelyker wyze geſproken, aangemerkt kunne worden, als eene der hoofdoorzaken van de ſpoedige Voortplanting des

„ *Chris-*

lusten belooft. Dit is het geval van den Godsdienst der *Mahomedanen*. Hunne *Moschees* (of *Moskees*) hebben meest een uitwendig prachtig aanzien; hunne leer heeft veel uiterlyks, dat op de zinnen werkt; en het Paradys van MAHOMED is bekend. Zulk een hemel van schoone vrouwen en maagden, van stromen wyns, en van zinnelyke genietingen zonder verzadiging, moest voor den wellustigen Oosterling zeer aanlokkelyk zyn. By het Christendom heeft juist het tegendeel plaats. Hetzelve weet niets van Godsdienstige praal. Het gebiedt eene eenvoudige vereering van GOD in geest en in waarheid. Het dringt voornamelyk op reine zeden en verbetering des harten aan, en verwerpt alle uitwendigheden, als ydel en zonder doel, wanneer de inwendige Godsdienst ontbreekt. Het is zoo weinig toegeeflyk omtrent zondige lusten en geneigdheden, dat het veeleer dezelve ten strengste verbiedt en bestraft, en overal op doodinge des vleesches, op verloochening van zich zelven, en op rein-

„ *Christendoms*, in weerwil van den gevestigden Afgodendienst der *Heidenen*,
„ is eene omstandigheid, die myn begrip te boven gaat. — De *Jesuitische*
„ *Zendelingen*, wier menschelyke voorzigtigheid niemand in twyfel zal trek-
„ ken, dachten geheel anders op dat stuk, en haalden zich een regtmatig ver-
„ wyt op den halze; dewyl zy, om hunne Prediking opgang te doen krygen,
„ geene zwarigheid maakten hunnen *Heidensche Bekeerlingen* het gebruik der
„ Afgodische Plegtigheden te vergunnen (*) enz."

(*) Zie MOSHEIM's *Kerkelyke Geschiedenis*, VIII. Deel, bl. 12 enz.

reinheid van hart en wandel aandringt. De Apostelen roepen de Christenen onophoudelyk toe, dat zy niet meer als voormalige Heidenen moesten leven; dat zy, aangaande hunne vorige wandeling, den ouden, verdorven, mensch, den mensch der zonde, moesten afleggen, en den nieuwen mensch aandoen! (*). Het Christendom, eindelyk, belooft een eeuwig leven, maar een leven, welk alleen in geestelyke genietingen, en zuiver zedelyke genoegens bestaan zou; een leven, lynregt strydig met de heerschende begrippen en wenschen der Heidenen, die liever van *Elisesche Velden* zouden hebben hooren spreken, gereed om hen te ontvangen, na dit leven in bedryven van allerlei ondeugden te hebben doorgebragt. En nogtans heeft deze eenvoudige Godsdienst de prachtigste Tempels doen instorten, en milioenen menschen tot zich getrokken, die aan zinnelyke plegtigheden, en zelfs aan alle ondeugden van dartelheid en wellustigheid gewend waren. Wat kon dien Godsdienst, by deze eenvoudigheid van deszelfs Inrigtingen, en by deze strengheid van deszelfs Zedeleer, zoo vele vrywillige aanhangers hebben toegebragt, wanneer het niet de kracht der waarheid, wanneer het niet het gevoel en de overtuiging van de voortreffelykheid en weldadigheid van deszelfs inhoud, geweest ware?

Ein-

(*) Eph. IV. vs. 17, 22—24. Rom. XIII. vs. 12, 13.

Eindelyk vond de Godsdienst van MAHOMED, by deszelfs uitbreiding, door den voorafgeganen Godsdienst van JEZUS, reeds overal den weg bereid (*). Door het Christendom was het denkbeeld van GODS éénheid, en van eenen Profeet, door dien GOD gezonden, reeds algemeen in omloop gebragt. Dit denkbeeld was nu den Heidenen niet vre[illegible]zy, die den Christelyken Godsdienst [illegible]sd hadden, en zich nu, door het zwaard, lieten dwingen, om den Mahomedaanſchen aan te nemen, lieten zich te gereder daartoe overhalen, daar zy ook hierin den éénen waren GOD en eenen Profeet wedervonden; en daar zy zich ligtelyk konden laten overreden, om te gelooven, dat MAHOMED eigenlyk de laatſte en ware Profeet was; te meer, daar by hun, vooral by de Christenen uit de Joden, nog altoos iets was overgebleven van dat oude vooroordeel, dat de MESSIAS een aardsch Koning moest zyn, en met magt en luister zou verſchynen; ja, te meer, om dat de Mahomedaanſche Godsdienst zelf JEZUS niet verwierp, maar hem erkende voor den Voorlooper van MAHOMED, die zyne komst zelfs voorſpeld had (*). Althans, wy mogen onderſtel-

(*) Eene aanmerking, die ik my niet weet te herinneren, ergens gevonden te hebben, en die my nogtans toeſchynt zeer waar en gegrond te zyn.

(*) MAHOMED, namelyk, had JEZUS erkend voor eenen Profeet, maar voor

ſtellen, dat, zonder het voorafgaande Christendom, de Godsdienst van MAHOMED zich nimmer zoo ſpoedig en ver zou hebben uitgebreid.

En hoe vonden de Apostelen de wereld, by de uitbreiding van het Christendom? Zy vonden dezelve geheel afkeerig van die nieuwe Leer, die zy verkondigden, geheel ſtrydig met derzelver beginſelen, en nog geheel onder de heerſchappy der duisternis ſtaande. Zy vonden den weg, wel verre van bereid en gebaand, veeleer bezet met de grootſte en moeijelykst te overwinnen hinderpalen. De *Joden*, onder welke zy het Evangelie verkondigden, waren bovenmate yverig voor de Wet en de vaderlyke Inzettingen, vervuld met verachting van alle andere menſchen, en hoogst afkeerig van den omgang met de Heidenen; verwerpende alles, wat voor het gezag van MOZES en den Farizeeſchen dienst der plegtigheden, nadeelig was, wat verbetering van hart en zeden bevorderde, en verdraagzaamheid en liefde jegens de Heidenen gebood. — En hoe moeijelyk was het, om de *Hei-*

voor eenen Profeet, die ſlechts van hem, als den grootſten en laatſten Profeet, voorſpeld had, en zich tot dat einde beroepen, op JOAN. XIV. vs. 16. 26. Hoofdſt. XV. vs. 26. Hoofdſt. XVI. vs. 7. alwaar JEZUS zynen Leerlingen belooft, *dat hy hun eenen anderen Trooster zou zenden*; bewerende nu, dat hy die andere Trooster, die groote Profeet was, door wien GOD den Godsdienst tot het hoogſte toppunt van volmaaktheid zou brengen, en de wereld gelukkig maken.

Heidenen, tot het Christendom over te brengen? Deze waren overgegeven aan den dienst van vele Goden; hadden Tempels, Beelden, Offeranden, ſtatelyke Ommegangen en andere plegtigheden meer, en waren verzonken in het diepſte zedebederf; alle welke dingen ten eenemaal ſtreden met de Christelyke Leer. Om het Christendom aan te nemen, moesten zy van eenen prachtigen Godsdienst overgaan tot eenen Godsdienst, die geene Tempels noch Altaren had; zy moesten eenen onzigtbaren GOD leeren aanbidden; zy moesten eenen Afgodendienst verlaten, die aan hunne bedorven lusten en begeerlykheden alle mogelyke vryheid gaf; zy moesten hunne meest geliefkoosde zonden vaarwel zeggen, en zich aan de voorſchriften van eenen geheel reinen en heiligen Godsdienst onderwerpen. En boven dit alles, waren zy zoo ten uiterſte gehecht aan deze hunne diep ingewortelde vooroordeelen, denkbeelden en leefwyze, dat de meesten, gelyk CICERO van de *Egyptenaren* getuigt, „ zich liever de felſte „ martelingen zouden laten aandoen, dan een' „ ibis, adder, kat, hond, of krokodil, die „ zy voor heilig hielden, te kwellen en te py„ nigen, en zich ſtraffchuldig rekenden, indien „ zy het, onverhoeds, mogten gedaan heb„ ben (*)". En evenwel hebben duizend en dui-

(*) Tusculan. *Libr.* V. *Cap.* XXVII.

duizenden van die Joden en Heidenen het Christendom aangenomen.

Wanneer wy nu dit alles byeen voegen (*), dan zullen wy ons over de Uitbreiding van den *Christelyken* Godsdienst oneindig meer moeten verwonderen, dan over die van den *Mahomedaanſchen*; ja dan zullen wy moeten erkennen, dat het kleiner getal van Christenbelyders de waarheid en den Goddelyken oorſprong van het Christendom oneindig ſterker bewyst, dan het veel grooter aantal van aanhangers, welke MAHOMED zich verworven heeft, voor de waarheid van zynen Godsdienst zou kunnen pleiten.

Doch, de bedoeling van GOD was niet ſlechts, om het Christendom, *als zoodanig*, uit te breiden, maar ook, in het algemeen, om door het Christendom, *de kennis en de deugd*, by gevolg *de zedelyke beſchaving en het ware geluk der menſchen te bevorderen*. En daar nu de Ongelóóvigen dit nut des Christendoms ontkennen, en als niet beſtaande beſchou-

(†) Ons oogmerk was hier niet, om de Goddelykheid des Christendoms uit deszelfs Uitbreiding, op zichzelve beſchouwd, te betoogen. Want dan hadden wy nog vele andere byzonderheden kunnen en behooren by te brengen, en ook de reeds gemaakte aanmerkingen nog in een ander licht moeten voorſtellen. Ons oogmerk was alleen, om het groote onderſcheid te doen opmerken, welk tuſſchen de Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst, en dien van MAHOMED, plaats heeft; en hieraan, meenen wy, genoeg voldaan te hebben.

ſchouwen; ja, daar zy zelfs beweren, dat de Christelyke Godsdienst veel nadeels heeft aangebragt in de wereld: moeten wy, in de *derde plaats*, ook hierop nog het oog vestigen.

„ Als men de Turken uitzondert, geven alle de
„ bewoners van *Europa* zich voor Christenen uit.
„ Zyn zy 'er beter om? Betoonen zy zich getrou-
„ wer in hunne verbindtenisſen en verdragen, dan
„ die volken, die hun Geloof niet omhelzen, of
„ geen Geloof in het geheel hebben? Zyn hunne
„ Vorsten regtvaardiger? Hunne Onderdanen ge-
„ hoorzamer aan de Wetten, en Vaderlandlieven-
„ der? Aanſchouwt men daar minder weelde, min-
„ der armoede, minder zucht tot goud, minder
„ bedriegeryen, minder doodſlagen? — Wenden
„ wy het gezigt van het algemeen op byzondere
„ perſonen. Beſpeurt men in de huisgezinnen
„ meer eendragts en genegenheids, meer getrouw-
„ heids in den echten ſtaat, meer ſtandvastigheids
„ in de vriendſchap, meer onderſteunings in de
„ zamenleving; roert de laster en kwaadſprekend-
„ heid minder de tong? Of is het veel eer, niet
„ dan maar al te waar, dat de ongebondenheid,
„ het [illegible], de [illegible] en baatzucht niet alleen
„ [illegible] de [illegible], maar onder hun heer-
„ [illegible] —

„ ſchen — Maar heeft het Christendom weinig
„ goeds gedaan: het is integendeel de bron van de
„ allergrootſte onheilen; onheilen, onder welke
„ wy nog zuchtten, en die waarſchynlyk niet dan
„ met het Christendom zullen ophouden. Naau-
„ welyks had CONSTANTYN *de Groote*, de Chris-
„ tenen van het juk der Heidenen ontheven, of
„ hunne Godgeleerden geraakten aan het twisten,
„ en begonnen, in het Keizerryk, dezelfde bewe-
„ gingen aan te rigten, welke zy vervolgens, in
„ alle Staten, verwekt hebben. De Godsdienst,
„ die alleen moet ſtrekken, om de menſchen goed
„ en braaf te maken, veranderde in niets beduï-
„ dende beuzelpraat, waarvan men zich bediende,
„ om 'er de onderſcheidene Partyen aan te kennen,
„ en de perſonen, uit welke zy beſtonden, even
„ zot en boosaardig te doen worden. In ſtede van
„ onophoudelyk tot het volk te ſpreken van ma-
„ tigheid, regtvaardigheid en menſchenliefde, on-
„ derhield men hetzelve over Perſoonlykheid,
„ over het Eutychianismus en Monothelismus. —
„ Men heeft op dezelfde wyze den Godsdienst be-
„ zwaard met zoo vele ongerymde Leerſtukken,
„ grillige en ydele plegtigheden, dat dezelve, in
„ ſtede van de zielen te veredelen, de geesten ver-
„ laagde; en in ſtede van den menſchen nieuwe be-
„ weegmiddelen te verſchaffen, om elkander lief te
„ hebben, hen aanzette, om twistgierig, ligtge-

„ raakt en bedriegelyk te worden. De Godsdienst
„ heeft aan den hoogmoed nieuwe voorwendfels,
„ aan de Geestdryvery nieuwen zuurdeesem, en
„ aan den haat nieuwe wapens gegeven. Duizen-
„ den van Mannen en Vrouwen hebben de zamen-
„ leeving, welke zy ten dienste moesten ſtaan,
„ verlaten, om zich met de nakomelingſchap, die
„ zy zouden hebben kunnen verwekken, in Kloos-
„ ters te begeven. De Godsdienst-yver heeft ge-
„ heele volken doen knielen voor Beelden, en zich
„ nederwerpen voor Doodsbeenderen. Op de
„ ſtem des Godsdiensts zyn vele duizenden uit
„ hun Vaderland vertrokken, hunne vrouwen en
„ kinderen begevende, om het kleine land Palestina
„ te overmeesteren, en zy hebben hunne eigen
„ landen onbebouwd gelaten, om die van anderen
„ te bemagtigen. Men heeft de gruwzaamſte mis-
„ daden aangeprezen als middelen, om zich van
„ alle zonden te ontlasten, en den hemel ſtatelyk
„ beloofd aan Meinëedigheid en Koningsmoord;
„ mits men een Meinëedige en Vorstenmoorder
„ werd door het ombrengen van Onregtzinnigen."

Dus is het, dat de onpartydig en juist oordeelende ROUSTAN, hoewel iets uitvoeriger, dan hier boven gemeld is, de Ongeloovigen ſprekende invoert (*). En

(*) In zyne *Brieven over den tegenwoordigen ſtaat des Christendoms, en het gedrag der Ongeloovigen*; enz. IV. Brief. bladz. 89—99.

En dit is in der daad de taal, die zy altyd gevoerd hebben, en nog voeren, om het Christendom als nutteloos, ja zelfs als ſchadelyk, te doen voorkomen.

Indien deze beſchuldiging waar was, dan zou GOD zekerlyk zyn oogmerk met de invoering van het Christendom in de wereld niet bereikt hebben; ja dan kon die Godsdienst zelf niet van GOD afkomstig zyn. Maar dezelve is zoo verre af van waar en gegrond te zyn, dat veeleer het tegendeel ten klaarſte kan betoogd worden. Ziet hier myne aanmerkingen.

De beſchuldiging wederſpreekt zich zelve. De Ongeloovigen willen beweren, dat het Christendom nadeelig is geweest voor de wereld, en zy noemen geene andere dan zulke nadeelen op, die niet dan aan het verbasterde en vervalschte Christendom, of aan het misbruik deszelven kunnen toegeſchreven worden, en die de Christenen zelven daaraan toeſchryven. Het is dus zoo veel, als of zy zeggen: het Christendom heeft veel kwaads geſticht, om dat het is verbasterd en misbruikt geworden. Maar van welke zaak in de wereld, hoe goed en heilzaam ook, hebben de menſchen geen misbruik gemaakt? En hoe konden de misbruiken ten aanzien van het Christendom, zonder eene aaneenſchakeling van beſtendige wonderwerken, worden voorgekomen? Neen, de beminnelyke Godsdienst van JEZUS is

nooit nadeelig geweest voor de menſchen, en kan het niet zyn; en al het kwade, welk men daaraan heeft toegeſchreven, moet niet aan hem zelven, maar aan de verkeerdheid der menſchen, geweten worden.

Maar, het is even zoo onloochenbaar, dat het Christendom ook zeer heilzaam is geweest voor de menſchen, en dat de voordeelen, die hetzelve heeft aangebragt, het toevallig kwaad, welk 'er uit voortgekomen is, oneindig verre overtreffen.

Deze voordeelen zyn door anderen reeds zoo dikwyls en zoo duidelyk aangewezen, dat het moeijelyk, ja byna niet mogelyk is, om hier iets te zeggen, hetwelk niet reeds honderdmalen gezegd en beter gezegd is, dan wy het kunnen doen. Laat ons ſlechts aan de voornaamste kortelyks herinneren.

Men behoeft alleenlyk op den toeſtand der wereld vóór de komst van CHRISTUS een vlugtig oog te ſlaan, en denzelven met den ſtaat der wereld na dien tyd te vergelyken, om in te zien welke voordeelen het Christendom aan de menſchen, die het kennen en belyden, heeft aangebragt. Alle Heidenſche volken, — en deze maakten, de weinige Joden uitgezonderd, het menschdom uit — geloofden in veelheid van Goden. Van een eenig hoogſte Wezen wisten zy niets. En hoe bekrompen en beperkt in magt, wysheid, goedheid, en zelfs

zelfs in voortduring, ſtelden zy zich die Goden niet voor! Welke menſchelyke, lage en verachtelyke begrippen vormden zy zich niet doorgaans van derzelver gezindheden, daden en genoegens! Welke menſchelyke zwakheden, hartstogten en zelfs misdaden ſchreven zy aan dezelve niet toe! Hoe weinig was zelfs de Vader der Goden en der menſchen, die by de Grieken en Romeinen, als de hoogſte GOD werd vereerd, daarvan uitgezonderd! — En hoedanig dienden zy deze Goden? Was het niet door het ſchandelykſte bygeloof, door uitwendige plegtigheden, door dus genaamde geheiligde onkuiſchheid en ontucht, ja zelfs wel eens door verſchrikkelyke menſchenoffers (*). — Even bekrompen

(*) „ Het is waar" — zegt de Eerw. W. LEECHMAN, in de eerste zyner Twee uitmuntende Redevoeringen *over Gods Wysheid in de Evangeliſche Openbaring* (uit het Engelsch vertaald.) — „ het is waar, het grootſte gedeelte „ der Wysgeeren erkende eenen Opperſten GOD; doch zy leeraarden, ten „ zelfden tyde, met denzelfden ernst, het ſtelſel van vele daaraan ondergeſchikte Godheden, die gedient moesten worden; en het geen nog ſlimmer „ is, eenige dezer Ondergodheden waren, in het denkbeeld des volks, en „ ook naar het gevoelen van eenige Wysgeeren zelfs, van het ſlechtſte en zedelooſte karakter, het geen men zich kan verbeelden. Eenige dezer waren „ onkuiſch en onmatig, zommige nydig en boosaardig, of woest en wreed, „ wezenlyke *Demons* in den ſlechtſten zin van dat woord. Dit onderſcheid „ van goede en kwade Goden werd door alle *Heidenſche Volken* erkend, en de „ ſlechten werden geëerd niet alleen met plegtigheden, maar met daden, beantwoordende aan hunne Karakters. Van hier ſtortte men niet alleen gebeden om het vuur van geile liefde te ontſteken; maar men wettigde onkuiſche „ bedryven, als Godsdienstige daden, ter eere van zekere Godheden. Van „ hier

pen en onwaardig waren hunne denkbeelden van 's menſchen beſtemming en van de toekomende geluk-

„ hier de barbaarſche gevechten der Zwaardſchermeren, om de geesten der
„ afgeſtorvenen te verzoenen, en de Menſchenoffers om Goden van eenen
„ wreeden aard tot gunstbetoon te bewegen. Van hier ook de heerſchende
„ gewoonte der toover-plegtigheden, waar onder eenige zeer ſchrikdelyke en
„ aanſtotelyke, door welke de Dienaars der *Genii* en *Demons* voorgaven ge-
„ meenſchap met dezelve te houden, en de magt te bezitten, om die te nood-
„ zaken tot het doen van alles, wat zy begeerden. Het blykt ten volle uit de
„ oude Geſchiedenisſen, dat niet alleen het Gemeen, maar geleerde Wysgee-
„ ren en groote Keizers, tot dwaasheid toe, overgegeven waren aan deze on-
„ gerymde en verfoeijenswaardige tovermiddelen.

„ In dezer voege werd de ondeugd door de zedelooze karakters der Goden,
„ ter navolginge, hunnen dienaren, aangeprezen, en de grondſlagen des Veel-
„ godendoms en der Afgoderye ſteunden op wysgeerige beginſelen. Het was
„ een natuurlyk gevolg van dezen ſtaat der zaken, dat een Opperſte Godheid,
„ ſchoon in beſpiegelingen erkend, noch in het doorgaand leven, noch in de
„ Godsdienstverrigtingen, als GOD aangemerkt en verheerlykt werd. De
„ hulde en eerbiedenis, daar aan verſchuldigd, werd onderſchept, door de
„ gedurig gaande gehoude aandacht op de verbazende verſcheidenheid van Of-
„ feranden, en andere geheiligde Plegtigheden, voorgeſchreven om toegebragt
„ te worden aan eene groote menigte valſche en ingebeelde Goden. En in
„ alle deze onteltbare betooningen van Eerdienst aan dezelve, had men weinig
„ of geheel geen oog op de Opperſte Godheid, van welke zy in hunne God-
„ geleerde of Wysgeerige beſpiegelingen ſpraken; en in de gewone handelin-
„ gen beſpeurde men hier van niet het geringſte; zoo dat de Opperſte GOD,
„ hoewel in beſpiegeling erkend, in Godsdienstige bedryven, gansch en al
„ vergeten werd en verwaarloosd.

„ Wy mogen hier byvoegen, dat de bevattingen, door het gros der *Heide-*
„ *ſche Wereld* gevormd, van het Karakter en het Zedelyk Beſtuur des Opper-
„ ſten GODS, zoo dwalend en gebrekkig, of zoo onvast en weifelend, wa-
„ ren, dat zy geene ſtandhoudende uitwerking konden hebben, om de deugd-
„ betrachting in den doorgaanden leefloers te bevorderen, of werkelyken
„ troost te verſchaffen in de dagen van rampſpoed, of in de ure des doods.

„ Om regt te doen aan de *Heidenſche Wereld*, moeten wy erkennen, dat

„ ve-

lukzaligheid. Hun hemel was een hemel van zinnelyke wellusten, of ſtond ſlechts voor helden open, die ook daar nog zouden oorlog voeren, en dappere daden verrigten. — Hiermede kwam ook hunne Zedeleer en hun Gedrag overeen. Algemeene menſchenliefde kenden zy niet; veeleer werden zy door bitteren haat jegens andere volken, door eenen woesten geest van wraak en wreedheid beheerscht. Onverzoenlykheid en onverbiddelyke geſtrengheid omtrent vyanden, was eene algemeene wet. Hun Godsdienst zelf veroorloofde alle onmenſchelykheden, en ſpoorde hen zelfs daartoe aan. Hunne oorlogen werden gevoerd met eene woesten wreedheid, waarvan wy ons thans naauwelyks een denkbeeld kunnen maken. De overwonnenen in den kryg werden niet ſlechts meestal gedood, maar dikwyls gekruiſigd, en op de yſſelykſte wyze om-

„ velen der Wysgeeren, en Mannen van opvoeding, de zedeloosheid en de „ ongerymdheid van de Fabelgeſchiedenisſen der Poëren, de Goden betreffende, doorzagen, en den letterlyken zin daarvan, als valsch en goddeloos, „ verwierpen; ernſtig wenſchende, dat er, ten dezen aanzien, eenige hervorming in den vastgeſtelden Godsdienst mogt ſtand grypen; doch, ten zelfden tyde, beweerden zy de wezenlykſte beginſelen van het Veelgodendom, „ op welken het geheele ſtelſel der Afgodery en des Bygeloofs gebouwd was.

„ Eenige weinige Wysgeeren, of misſchien de geheele Aanhang der *Epicuristen*, verwierpen de gemeen aangenomen Leerſtellingen van het Veelgodendom te eenemaal, en liepen in het ander uiterſte van Godverzakery en Goddeloosheid. Maar alle de Wysgeeren, die, met een ernſtig oog, het „ ſtuk inzagen, leeraarden eenpariq de ſtelling der ondergeſchikte Godheden, „ en van den dienst, daar aan verſchuldigd."

omgebragt, wanneer zy nog gepoogd hadden hun Vaderland te verdedigen. Zwaardvechters werden by honderden gebruikt, om elkander op openbare ſchouwtooneelen aan ſtukken te houwen, terwyl de toeſchouwers, waaronder zelfs vrouwen waren, met dit onmenſchelyk ſchouwſpel zich vermaakten. Ouders ſtelden, zonder geſtraft te worden, hunne pas geborene kinderen bloot, om door koude en honger om te komen, of door vogelen en wilde dieren gegeten te worden. De ſchandelykſte ontuchtigheden en de onnatuurlykſte lusten werden in het openbaar voorgeſtaan, en bezongen door hunne meest geliefkoosde Dichters. De ſlavenſtand, deze onverantwoordelyke ontëering der menſchheid, had overal plaats; en deed het eene gedeelte van het menschdom over het leven van het andere willekeurig beſchikken. By begrafenisſen van ryken en aanzienlyken, werd dikwyls een groot aantal hunner ſlaven omgebragt, om door deze menſchenoffers de afgeſcheidene geesten te verzoenen.

Alle deze gruwelen hebben opgehouden, ſedert de verſchyning van het Christendom in de wereld. In alle landen, waarin hetzelve is doorgedrongen, is de Afgodery, en met dezelve het ſchandelykst bygeloof, verdwenen. Alle Christenen gelooven niet ſlechts in éénen GOD, maar erkennen en vereeren dien GOD ook als den Schepper en Regeerder der geheele wereld; als den algemeenen Vader

van

van het geheele menschdom, en tevens als een heilig en volmaakt Wezen, als een Wezen, dat niets kwaads kan beſtaan, en niemand tot het kwade verzoekt, dat door geene offerhanden kan gediend worden, dat ſlechts deugd bemint en begeert, en van alle zonde en ondeugd eenen eeuwig onveranderlyken afkeer heeft. — De invloed van het Christendom op de Burgerwetten der Volken, om ze zachter en goedaardiger te maken, dan ze voorheen waren, moet erkend worden door allen, die de Geſchiedenis met behoorlyke aandacht gelezen hebben. Het Christendom heeft de gevechten der Zwaardſchermers doen ophouden; het heeft de zeden verzacht en meer beſchaafd; het heeft de menſchen zachtmoediger en menſchelyker, de oorlogen minder wreed gemaakt. De overwonnenen in den kryg worden thans niet ſlechts in het leven geſpaard, maar zelfs met menſchelykheid behandeld en verzorgd. De ſlavenſtand wordt, ten minste in het Christelyk *Europa*, niet meer gevonden. De Veelwyvery is verboden, en de Echtſcheidingen zyn minder, overal, waar Christenen wonen. En hoe vele andere weldadige wetten, dienstig, om het geluk des menschdoms te bevorderen, zyn uit het Christendom herkomstig (*). Het Christendom heeft

(*) Het zoude ſtof verſchaffen voor eene geheele Verhandeling, alle de Burger-

heeft de waarde der menſchelyke natuur wederom herſteld, en alle menſchen, als kinderen van éénen Vader, als Broeders en Natuurgenooten, leeren beſchouwen, en daardoor meer liefde en hulpvaardigheid onder de menſchen doen geboren worden. Wie is in ſtaat, om alle de daden van goedertierenheid, alle de inzamelingen van liefdegiften, op te tellen, door deze grondbeginſelen voortgebragt? Wie kan opnoemen alle Gast-, Wees-, Arm- en Vondelinghuizen, en andere weldadige **Geſtichten, daardoor opgerigt, en dus lang onderhouden; alle gevangenen, daardoor van den ſlaaffchen boei ontſlagen; alle ongelukkigen, daardoor voor wanhoop bewaard; alle ellendigen, daardoor uit hunnen nood verlost? — En het Christendom zou niets goeds geſticht hebben in de wereld (*)? —**

Maar

gerlyke Wetten aan te wyzen, die den oorſprong ontleend hebben van den geest des Christendoms, en derzelver heilzame Uitwerkſels op de Maatſchappy, ſedert een tydsverloop van vele eeuwen, aan te toonen.

(*) Zeer beknopt en treffend tevens, heeft de Hoogl. A. YPEI de voordeelen, die het Christendom in dezen heeft aangebragt, geſchetst in zyne *Oratio inaug.* Harderw. 1800. *de vera Religione, humanitatis ſenſui, ubivis gentium, exitando apprime accommodata.* p. 57. ſqq. zeggende onder anderen: „ *Hoc* „ *effecit, ut bellorum certamina minus fuerint acria, minus exitioſa, minus diu-* „ *tina. Hoc dominandi licentiam imminuit, infirmavit, repreſſit. Hoc tyrannos,* „ *humanæ Societatis vere peſtes, temperavit frenis. Hoc carceris asperitatem,* „ *qua falſo crimine inſimulati homines paſſim ad mortem prope usque excruciaren-* „ *tur,*

Maar ook aan deugd en goede zeden hebben de menſchen gewonnen, onder welke het Christendom is

„ tur, haud parum lenivit. Hoc ſupplicia capitalia, quorum atrocitate ſceleris „ convictos miſerum in modum torquere moris eſſet, minus reddidit crudelia. „ Hoc pauperum alendorum, ergo optima quævis inſtituit, ipſis publicos tribuens „ defenſores ac patronos. Hoc infimæ claſſis homines, mendicitate civibus impor- „ tunisſimos, manu tractandis admovit operibus, quibus publicæ rei commoda „ quedint adiuvari. Hoc impuberes liberos, patri ac matri ſuperſtites, in Orpha- „ notrophiis, ſumtu publico, honeste educari curavit. Hoc ſenio attritis redinte- „ grandæ veluti vitæ copiam fecit, ipſis et alimenta et fomenta ſubminiſtrans in „ Xenodochiis. — Hoc ægrotis hominibus, quos inops angat egestas, recipiendis „ ſanandisque deſtinata condidit Noſocomia. Hoc cadaveribus in funere ere- „ mandis obicem humaniore poſuit conſulto, quo ipſa etiam nunc humo condi „ ſoleant. Hoc denique, — ne plura complectar, — iniquisſimam, mancipio- „ rum ſervitutem, quæ nihil homine, natura libero, indignius aut haberi aut „ eſſe poſſit, per totam Europam, planè ſtatulit; in Aſia vero et Africa et Ame- „ rica coloniis mitigavit.“ Dat is: Datzelfde (Christendom) heeft bewerkt, dat de oorlogen minder wreedaardig gevoerd worden. Hetzelve heeft de al te groote vryheid der heerſchappyvoering verminderd, beperkt, onderdrukt. Het heeft de dwingelanden, die pesten der menſchelyke Maatſchappy, beteugeld. Het heeft de ſtrengheid der gevangenisſen, waarmede valſchelyk beſchuldigden byna tot den dood toe gefolterd werden, niet weinig verzacht. Het heeft de wreede halsſtraffen, waarmede men overtuigde misdadigers, op de verſchrikkelykſte wyze, pleegde te martelen, minder wreed gemaakt. Het heeft voor de verzorging van armen, alle mogelyke ſchikkingen beraamd, en aan dezelve openlyke verdedigers en voorſtanders verſchaft. Het heeft de menſchen uit de laagſte klaſſe, die door bedelary den burgeren allerlaſtigst waren, tot arbeiden met hunne handen gebragt, waardoor het welzyn van het geheel bevorderd wordt. Het heeft de minderjarige kinderen, na den dood hunner ouders, in Weeshuizen, voor algemeene kosten, welvoeglyk doen opvoeden. Het heeft aan bejaarden, door ouderdom verzwakt, gelegenheid gegeven, het leven, als het ware, te hernieuwen, door hun in Oude-mannenhuizen voedſel en verkwikking te bezorgen. Het heeft voor zieken, die door gebrek en armoede gekweld werden, Gasthuizen geſticht, om ze daarin te ontvangen en te genezen. Het heeft 't verbranden van lyken geſtuit, door eene

is ingevoerd. Het is onbetwistbaar, dat zeer vele ſchandelyke ondeugden en misdaden, die onder de Heidenen geduld en zelfs begunstigd werden, door den Christelyken Godsdienst, zoo al niet geheel uitgeroeid, ten minste zoodanig met ſchande gebrandmerkt zyn, dat men dezelve naauwelyks durft noemen. En wie zal willen ontkennen, dat 'er, over het geheel genomen, meer opregtheid, meer eerlykheid en getrouwheid in handel en wandel onder Christenen heerscht, dan ooit te voren plaats had, of nog plaats heeft, zelfs onder de meest beſchaafde volken, die geene Christenen zyn? Hoe vele misdaden, hoe vele ongeregeldheden, hoe vele ontuchtigheden zyn, door het Christendom, voorgekomen, beteugeld of te niet gedaan! Hoe veel meer gematigdheids heerscht 'er in alle Beſturen, hoe

gene menſchelykere inſtelling, volgens welke dezelve, heden nog, ter aarde beſteld worden. Het heeft eindelyk — om niet alles op te noemen — den ſlaven-dienst, het onwaardigſte, dat zich voor den van natuur vryen mensch laat denken, in geheel Europa volkomen afgeſchaft, en in de volkplantingen van Azië, Afrika en Amerika, ten minste verminderd.

[Hierover kan men ook nog nalezen het overſchoone, in eenen bedaarden geest geſchrevene, en met klem van redenen bondig redekavelende, en zich vooral door beknoptheid, klaarheid en kracht van overtuiging aanpryzend Stukje, welk ons eerst, na het inzenden dezer Verhandeling, onder het oog gekomen, en getiteld is: *De gelukkige Uitwerkſelen van het Christendom op de tydelyke belangen der menſchen, aangetoond en bevestigd uit de geſchiedenis en uit daadzaken. Door* BEILBY PORTEUS. D. D. *Lord Biſſchop van Londen. Naar den derden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Haarlem, by* J. L. AUGUSTINI. 1807. — Hetzelve geeft, in een kort beſtek, het gewigtigſte op, dat over dit onderwerp geſchreven werd.]

hoe veel meer regtvaardigheids in de Vierſcharen, dan by de oude Volken ooit bekend was.

Dit alles zyn voordeelen, die geheele volken betreffen, of de geheele Maatſchappy te baat komen. Wat heeft niet ieder mensch, die het Christendom leerde kennen, voor zich zelven daarby gewonnen? Hoe zeer is daardoor niet 's menſchen inwendige tevredenheid, zyn vertrouwen op GOD, zyne gerustſtelling by de bewustheid zyner zonden, zyne hoop en blymoedigheid, bevorderd geworden!

En zouden wy, eindelyk, niet aan onze Voorvaderen denken, welke dit Land voormaals bewoond hebben? Of liever, zouden wy niet aan ons zelven denken, wier Voorouders ook Heidenen waren; en ons afvragen, wat wy, zonder het Christentendom, nog zyn zouden? Ja, zonder de kennis aan dien beminnelyken Godsdienst, zouden ook wy nog onze knieën buigen voor eenen GOD, die geen GOD was; zouden nog in de barbaarschheid en de ondeugd verzonken zyn; zouden nog altaren vruchteloos doen rooken, en onze Tempelen nog verwen met het bloed van ſtieren en bokken, zonder aan de reiniging van het hart ooit te denken, en zonder ware rust te vinden voor onze zielen. Hoe oneindig veel hebben wy dan niet, en duizenden en millioenen met ons, aan het Christendom te danken (*). Men

(*) Wie dit geheele onderwerp breder behandeld wil zien, leze daarover na: TUR-

Men zegge niet: „dit weldadig licht zou, ook zonder het Christendom, door de zich zelve ontwikkelende Rede, en de navorschingen der Wysbegeerte, toch in de wereld ontstaan zyn, en dien zelfden invloed op de verlichting en beschaving der menschen gehad hebben." Dit te zeggen is, vooreerst, ondankbaar. Het zou even zoo wezen, als of een gevangene en straf verdiend hebbende, doch die van zynen Regter genade verkrygt, en weder op vrye voeten gesteld wordt, nu van achteren wilde gaan redekavelen en onderzoeken, of hy mogelyk niet ook zonder de genade des Regters, en door zich zelven, of langs eenig anderen weg, zyne vryheid had kunnen verkrygen. Maar het is, ten tweede, ook ongegrond. Wie zal bewyzen, wat de menschelyke Rede zou *gedaan hebben*, wanneer 'er geen Christendom was geweest; of hoe verre de krachten van 's menschen geest, uit zichzelven, kunnen komen, in de waarheden van den Godsdienst te ontdekken? Dat de menschen ook langs eenen anderen weg tot die kennis en beschaving hadden *kunnen* komen, blyft dus nog maar *mogelyk*, en is ten hoogste eene losse onderstelling; doch

TURRETTINI, *de veritate Religionis Christianæ, quæ est de efficacia Christianismi.* Op. To. I. *Dissert.* XXII. Twee uitmuntende Leerredenen van ZOLLIKOFER, in zyne *Leerredenen over de waarde van den mensch* de XV. en XVI. En twee Verhandelingen van den Hoogl. H. MUNTINGHE, *over den invloed van den Christel. Godsdienst op het Volksgeluk.* Harderwyk 1797.

doch *zeker* is het, dat zy 'er *door het Christendom* toe gekomen zyn. En, eindelyk, durf ik beweren, dat dezè onderſtelling geheel onwaarſchynlyk, ja valsch is. Want, waar was toch te voren zulk eene kennis en beſchaving? in welk land? in welk oord? by welk volk der aarde? Heeft de Rede in *vier duizend* jaren die waarheden niet kunnen uitvinden en gemeen maken, die nu door het Christendom alom verſpreid zyn: zou zy het in *zeventien honderd* jaren gedaan hebben? Waarom heeft zy het dan niet gedaan in die landen, werwaarts het Christendom tot dus vèr nog niet gekomen is? De eenige vraag van wezenlyk gewigt betreft niet, hetgeen mogelyk had kunnen plaats hebben, maar hetgeen met der daad gebeurd is; en dan is het zeker, dat het menschdom, niettegenſtaande de groote vermogens van 's menſchen geest, zigtbaar in de veelvuldige uitvindingen, als der Wiskunde, Sterrekunde, Staatkunde, en van andere belangryke takken van kennis meer, nogtans gebleven is in zulk eenen ſtaat van duisternis, dat de Openbaring des Evangelies volſtrekt noodzakelyk was, om hetzelve in de belangrykſte kennis, in die van den Godsdienst, nader te verlichten. Men moet dan volſtrekt beſloten hebben, om van JEZUS niets goeds te *willen* aannemen, men moet met eene onverzettelyke halsſtarrigheid *tegen* het Christendom *willen* zyn, wanneer men den zegen, zoo duidelyk daaruit voort-

voortgekomen, nog aan andere oorzaken kan toeſchryven.

Dus blykt dan, *hoe verre het doel van* GOD *in de regtſtreekſche Uitbreiding van de Evangelieleer reeds dadelyk bereikt is.* Maar GOD heeft, gelyk wy gezien hebben, door die Evangelieleer, ook zydelings op het geluk der menſchen willen werken; derhalve vragen wy nu, in het

TWEEDE HOOFDSTUK.

In hoe verre heeft het Christendom reeds invloed gehad op de verlichting en zedelyke beſchaving van andere volken en menſchen, die geen Christenen zyn?

Om deze vraag te beantwoorden, vestigen wy onze aandacht *vooreerst* op die menſchen, welke in Christen landen en midden onder Christenen wonen: en de invloed zal duidelyk zyn; welken de Godsdienst van JEZUS op hunne kennis en gedrag gehad heeft.

Dat niet allen, die in een Christen land en onder een Christen volk wonen, daarom ook Christenen zyn, weet een ieder. Men denke ſlechts aan het groote aantal van Joden, die in vele ſteden en landen gevonden worden, en aan het misſchien nog grooter getal van Godisten, van Vrygeesten of

zoo-

zoogenaamde Wysgeeren, die alle Openbaring verwerpen, en alleenlyk het licht der Rede willen volgen.

Wat de eerstgemelde, de *Joden*, betreft, het is zeker, dat zy, hoe afgeſcheiden ook levende, en hoe zeer zy zich nimmer met andere volken vermengd, en hunnen Godsdienst op de oude voorvaderlyke wyze, zoo veel mogelyk, altyd bewaard en onderhouden hebben, nogtans van den invloed des Christendoms niet altyd en geheel verſtoken zyn gebleven. Het is byna niet mogelyk, dat men lang onder een volk kan leven, zonder ongemerkt iets van deszelfs heerſchende begrippen, zeden en gewoonten over te nemen. Daar het Christendom niet in plegtigheden en gebruiken, maar in waarheden en zedelyke voorſchriften beſtaat: kon het dan wel misſen, of het nadenken der menſchen over geestelyke en zedelyke aangelegenheden, over hunne natuur en beſtemming, over hunne betrekkingen tot elkanderen, en over hun tegenwoordig en toekomend lot, moest natuurlyker wyze daardoor worden opgewekt? en dit nadenken moest zich, gelyk het ook gebeurd is, allengskens onder alle ſtanden en klaſſen van menſchen verſpreiden. Ik zeg niet, dat de Joden tot betere denkbeelden zouden komen, om dat zy van de Leeringen des Christendoms niet onkundig kunnen zyn. Tegen deze leeringen zyn zy, door opvoeding en vooroordeel,

natuurlyk te zeer ingenomen, dan dat zy 'er eenig geloof aan zouden ſlaan. Maar algemeene grondbeginſelen werken in ſtilte en ongemerkt; en het zyn deze grondbeginſelen des Christendoms, die zich, door het aanhoudende voorbeeld van en den omgang met Christenen, ongemerkt ook aan de Joden mededeelen, die heimelyk, en zonder dat zy het weten of willen, op hen werken, en aan hunne denkbeelden en begrippen, ook in zaken buiten de eigenlyke Godsdienſtleer, allengskens eene andere en betere wyziging geven. By hoe vele Joden treft men, ſedert hunne verkeering onder de Christenen, eene veel edelere en verdraagzamere denkwyze aan, dan ooit te voren aan hunne Natie eigen was! By hoe velen vindt men eene barmhartigheid, eene milddadigheid, eene ondersteuning van armen, die zy oogenſchynlyk van de Christenen geleerd hebben! Hoe veel zachter, beſchaafder en menſchelyker zyn hunne zeden, door den omgang met Christenen niet geworden! En hoe vele andere deugden en meer gezuiverde begrippen zouden zy van de Christenen niet overnemen, wanneer de laatſte, in het algemeen, eene meer Christelyke behandeling omtrent hun in acht namen, hen met minder blykbare verachting, en met meer liefde bejegenden, en, over het geheel, hun geloof meer toonden door hunne werken!

'Er is, zoo ver wy weten, geen voorbeeld, dat Chris-

Christenenen Joden zyn geworden; althans zullen deze voorbeelden zeer zeldzaam wezen: maar men heeft zeer vele voorbeelden van Joden, die het Christendom hebben omhelsd. Wy willen toestemmen, dat velen zulks, uit eigenbelang en andere tydelyke inzigten, hebben gedaan. Maar wie durft zeggen, dat *alle* bekeerde Joden huichelaars zyn? Hoe velen hebben het Christendom aangenomen, van welke het zeker is, en die het ook naderhand door hunnen Christelyken wandel bewezen hebben, dat ware, opregte overtuiging de oorzaak van hunnen overgang was! Wy vragen dus, hoe deze overtuiging en deze verandering in hun ontstaan is? Toch wel niet plotseling; niet op eenmaal; niet door eene enkele reis in eene Christenkerk het Evangelie te hebben hooren verkondigen, of in het Evangelieboek te hebben gelezen. Zoo iets kan aan de zaak hare rypheid en volkomen beslag gegeven, of in hun het besluit opgewekt hebben, om die Leer nader te onderzoeken; maar die verandering zelve was voorzeker in hun reeds lang voorbereid. En waardoor? Waardoor anders, dan door den onmerkbaren invloed des Christendoms, door reeds lang, en zonder het zelven te weten, met de grondbeginselen deszelven bekend te zyn geworden, door hunnen geest reeds allengskens aan een meer redelyk nadenken, de onloochenbare vrucht van het Christendom, gewend te hebben.

En wat zal ik zeggen van de *Wysgeeren*, van de *Godisten*, van de zoogenaamde *ſterke Geesten*; van hun, die zich zoo veel daarop laten voorſtaan, dat zy niets aan de Openbaring, maar alles alleen aan zich zelven verſchuldigd zyn, en al hunne verlichte kennis uit hunne eigene Rede gehaald hebben? Kan het, wél beſchouwd, geloochend worden, dat het Christendom ook op hunne denkbeelden en kennis eenen weldadigen invloed heeft gehad? Is het mogelyk, midden in het licht te wandelen, zonder ſtralen van hetzelve te ontvangen, al is het ook, dat men hetzelve den rug toekeert? Men wil het licht zelf niet zien, en ontkent deszelfs beſtaan, maar men bedenkt niet, dat men toch de voorwerpen rondom zich heen door hetzelve beſtraald ziet, en dus dezelve veel duidelyker aanſchouwt, dan men anders zou gedaan hebben. Maar de hoogmoed en de eigenliefde doen den mensch veelal aan zyne eigen oogen en aan de ſcherpte zyns gezigts toeſchryven, het geen hy aan het licht der zon verſchuldigd is.

Om zonder beeld te ſpreken: het Evangelie-licht heeft meer aandeels aan de ſtelſels der Wysgeeren, en aan hunne betere bevattingen, dan zy zelven weten en gelooven. Ik erken en eerbiedig de ontdekkingen door de Wysgeerte gedaan; ik eerbiedig het licht, welk de Rede heeft aangeſtoken in 's menſchen verſtand. Maar zou de Rede ooit die hoogte be-

bereikt, en die ontdekkingen gedaan hebben, wanneer de Godsdienst van JEZUS daartoe niet den weg hàd gebaand; wanneer hy den menſchelyken geest uit deszelfs ſluimering niet tot nadenken had opgewekt; wanneer hy niet de grondſlagen had gelegd, waarop nu verder een gebouw kan worden opgetrokken; ja, wanneer hy niet de ſtof had opgeleverd, die door de Rede kan bearbeid worden? „ Het is nu moeijelyk te bepalen", zegt de Heer JENYNS (*), „ wat de menſchelyke Rede op „ zich zelve kan verrigten: maar zulke tegenwerpers (die namelyk de genoegzaamheid der Rede „ willen betoogen) is al duizendmalen geantwoord, „ dat die gewaande genoegzaamheid van de Rede, „ waarop zy zich thans zoo veel laten voorſtaan, „ alleenlyk hare waarde verſchuldigd is aan de „ kracht, welke zy van de Goddelyke Openbaring „ ontleent. Gelyk het wyshoofd, dat de *Zon* „ voor nutteloos hield, dewyl zy ons alleen beſchynt, wanneer wy met het *daglicht* begunstigd „ zyn, ontvangen zy menigvuldige ſtralen, zoo „ wel van verſtandelyke als zedelyke kennis, waarvan zy, of door domheid, of met opzet, de „ ware bron ontkennen. Maar ſedert wy weten, „ van waar zy deze beginſelen van Godsdienstige „ kun-

(*) In zyne *Waarheid van den Christel. Godsdienst, uit deszelfs inwendige voortreffelykheid betoogd.* bladz. 64.

„ kunde verkregen, en dit weten, niet by gisſing,
„ maar door dagelykſche waarneming, — nu wy
„ weten, dat zy van hunne wieg af, door Chriſte-
„ lyke onderwyzers, zoowel in het byzonder als
„ in het openbaar, de *eenheid van* GOD, de leer
„ van het *berouw*, van *ſchuldvergiffenis*, en *onſterfe-*
„ *lykheid*, geleerd hebben; — nu wy weten, dat
„ de leerſtellingen van den Chriſtelyken Gods-
„ dienſt, de eerſte uitbotting van hunne Rede en
„ de trapswyze toeneming van hunne vermogens
„ als zyn ingeweven; — nu wy, zeg ik, dit alles
„ weten, is ons de ware weg, welken wy met de-
„ ze ſoort van tegenwerpers moeten inſlaan, ge-
„ noeg bekend. Wy hebben hen nu alleen te laten
„ bewyzen, dat zy *daglicht* zouden gehad hebben,
„ indien 'er geen' *Zon* was geweest; en dat zy, en
„ het gros des volks, een volmaakte kennis van
„ Godsdienſtige en zedelyke begrippen, buiten het
„ Evangelie, zouden verkregen hebben. Dit heb-
„ ben zy nimmer bewezen, dit kunnen zy ook
„ nimmer bewyzen."

Wyst men ons tot de werken van LEIBNITS, WOLFF, KANT of van andere vroegere en latere Wysgeeren, en tot de verhevene ontdekkingen, in het ryk der beſpiegelende navorſchingen, door hun gedaan: wy vragen dan, hoe veel daarvan geheel zuiver hun eigen werk is, en wat daarvan aan hunne Christelyke opvoeding, en dus aan den invloed van het

het Christendom moet worden toegeſchreven? Wy vragen: of 'er ooit een ſtelſel van LEIBNITS, WOLFF of KANT zou geweest zyn, wanneer 'er geen Christendom had plaats gegrepen, welk tot die hoogere ontdekkingen en diepere navorſchingen den weg had gebaand? Of wyst men ons tot de Schriften van DE GROOT, van PUFFENDORF, van BURLAMAQUI, van HUTCHINSON, of van anderen, om daaruit de regten van den mensch en der volken, de wet der Natuur, en de pligten van regtvaardigheid te leeren kennen; wy vragen: of deze Wysgeeren geen Christenwysgeeren waren? Wy vragen: of zy alle, uitdrukkelyk of ſtilzwygend, de grondſlagen hunner ſchoone ſtelſels niet hebben gelegd op beginſelen, uit de Christelyke Openbaring ontleend? Wy willen hier eenen Getuigen laten ſpreken, dien zekerlyk niemand voor partydig zal houden; ik meen ROUSSEAU. „Je „ ne ſais," zegt hy in de *Lettres ecrites de la Montagne*, bladz. 65. in de aanmerking: „je ne ſais, „ pourquoi l'on veut attribuer au progrès de la „ philoſophie la belle morale de nos livres. Cette „ morale, tirée de l'Evangile, étoit *Chretienne*, „ *ayant d'être philoſophique.* — Les préceptes de „ PLATON ſont ſouvent très ſublimes; mais „ combien n'erre-t-il pas quelquefois, et jusqu'où „ ne vont pas ſes erreurs? Quant à CICÉRON, „ peut on croire, que ſans PLATON ce Rhéteur „ eût

„ eût trouvé ſes Offices? L'Evangile ſeul est, „ quant à la Morale, toujours ſûr, toujours vrai, „ toujours unique, et toujours ſemblable à lui „ même (*)." — Neen, de Wysgeeren, die onder Christenen en in Christenlanden leven, hebben, van hunne jeugd af, te veel van het Christendom gehoord, en daarvan overgenomen, hebben te zeer de grondl ien Godsdienst ingezogen, en zyn te ze elfs licht beſtraald geworden, om thans een ſtelſel der geheel zuivere Rede, zonder allen inmengſel van het Christendom te kunnen voortbrengen. Indien men het wezenlyk vermogen der Natuurlyke Rede wilde weten, als mede hoe verre dezelve kan gaan in het naſporen der waarheid, zou men de Schriften en ontdekkingen moeten naſporen dergenen, die nooit van de Christelyke Openbaring iets gehoord hebben. Maar hoe bekrompen worden de Godsdienstige en zedelyke begrippen van dezen niet bevonden?

Zelfs hebben wy, gelyk ZOLLIKOFER zeer ſchran-

(*) Dat is: „ Ik weet niet, waarom men aan den voortgang der Wysgeerte „ wil toeſchryven de ſchoone Zedekunde van onze gewyde Boeken. Deze „ Zedekunde, getrokken uit het Evangelie, was *Christelyk*, *eer zy Wysgeerig „ was*. — De Voorſchriften van PLATO zyn dikwyls zeer verheven; maar „ hoe dikwyls dwaalt hy niet, en hoe ver gaan zyne dwalingen? Wat CICERO „ betreft, kan men gelooven, dat deze Redenaar, zonder PLATO, zyne „ *Pligten* (zyn boek *over de Pligten*) zou gevonden hebben? Het Evangelie „ alleen is, wat deszelfs Zedekunde betreft, altyd zeker, altyd waar, altyd „ eenig in zyn' ſoort, altyd gelyk aan zich zelven."

ſchrander aanmerkt (*), het bewaren van *de Schriften der Griekſche en Romeinſche Wysgeeren* aan het Christendom te danken. Alle de voordeelen, zegt hy, die wy uit deze bronnen geſchept hebben, of nog ſcheppen, zyn eigenlyk vruchten van het Christendom. Want, wat heeft deze Schriften bewaard en in onze handen gebragt? Is het niet het Christendom, welk ons dezelve voor het verloren gaan behoed en als op nieuw geſchonken heeft? Waarom werden de talen dezer Schriften, die niemand meer ſprak, onderhouden? Waarom anders, dan om dat men zich, by den Eerdienst vele Christenen, van die talen bediende, en om dat het de talen hunner heilige Boeken waren? Zouden zy anders niet, zoo wel als vele andere oude talen, die wy ſlechts in naam nog kennen, in volkomene vergetelheid zyn geraakt, en benevens de ſchatten der Wysheid, die daarin bevat zyn, een prooi van den alles vernielenden tyd zyn geworden?

Doch niet ſlechts op de verlichting en zedelyke beſchaving, maar ook op de uitwendige welvaart der genen, die onder Christenen wonen, zonder het zelven te zyn, heeft het Christendom eenen weldadigen invloed gehad. Want, is door hetzelve, gelyk wy boven reeds aantoonden, de ſlaverny afgeſchaft, het tweegevecht vervallen, de toeſtand der

(*) *Letterredenen over de waarde van den Menſch.* I. Deel. XVI. Leerrede.

der dienstbaren verbeterd, de regtspleging regtvaardiger, de onderlinge liefde en hulpbetooning algemeener en krachtdadiger geworden; met één woord, hebben, door het Christendom alle maatschappelyke deugden, zeden en inrigtingen zich verbeterd: dan spreekt het van zelven, dat in die voordeelen ook alle diegenen deelen, die in Christenlanden wonen, hoewel zy het Christendom niet omhelzen, ja zelfs daarvan afkeerig zyn.

O gy ondankbaren, derhalve, die nog met zulk eene heimelyke verbittering tegen het Christendom zyt ingenomen! Waarom wilt gy, omringd van zegeningen, waarvan gy dagelyks de vruchten geniet, de bron niet erkennen, waaruit zy u toevloeijen? Waarom wilt gy midden in het licht wandelen, maar het licht zelf niet zien? Waarom nog langer zeggen: het is immers *daglicht*, wat hebben wy de *Zon* noodig? Wat heeft u dan JEZUS toch gedaan, dat gy zoo volstrekt niets van hem wilt aannemen, en aan u zelven toeschryven, het welk gy toch zoo onbetwistbaar aan hem alleen verschuldigd zyt?

Dan, laat ons verder gaan; groot en zigtbaar is de weldadige invloed, dien het Christendom, *in de tweede plaats*, op de verlichting en zedelyke beschaving ook van velen dier menschen en volken gehad heeft, die buiten den kring der Christenwereld leven, en die hetzelve of in het geheel niet, of niet dan by naam kennen.

Het

Het is waar, 'er zyn volken, by welken deze invloed nog maar zeer weinig, of in het geheel niet zigtbaar is; hoewel wy onderſtellen mogen, dat hun omgang met Christenvolken, door Koophandel of Staatsbetrekkingen, het zien van meer beſchaafde zeden, het voorbeeld van *Europa* in het verkeeren met allerlei volken, en het hoe langs hoe meer bekend wordende geloof der Christenen in éénen GOD, die de Vader van het geheele menschdom is, ook daar goede zaden zal uitgeſtrooid, en het nadenken by velen opgewekt hebben. — Maar één volk is 'er, op welks Godsdienstig ſtelſel de Leer van het Evangelie eenen te blykbaren invloed heeft gehad, om hetzelve met ſtilzwygen voor by te gaan, namelyk, het *Mahomedaanſche* volk, of liever alle die onderſcheidene volken, die de Leer van MAHOMED belyden, en wier getal grooter is, dan dat der Christenvolken. Om in te zien, hoe veel deze Godsdienst aan het Christendom te danken heeft, en hoe de verlichting en beſchaving, daardoor verſpreid op aarde, eigenlyk als de vrucht van het Christendom moet beſchouwd worden, hebben wy ſlechts, op den oorſprong, het zamenſtellen, en den voornamen grondſlag van denzelven, kortelyk acht te geven.

MAHOMED, van een dweepachtig, maar tevens vurig en levendig geſtel zynde, had, na een langdurig nadenken over den ellendigen toeſtand van

den Godsdienst in zyn Vaderland, zynde aldaar de Afgodery nog heerſchende, eindelyk het grootsch, en in zich zelf edel, beſluit opgevat, om eenen nieuwen en beteren Godsdienst onder zyne landgenooten, de *Arabieren*, in te voeren. Dit ſtoute voornemen kwam dan ook tot rypheid, en hy begon, omſtreeks het jaar 610, in het veertigſte zyns levens, in *Mecca* zich voor eenen Profeet uit te geven, bewerende, dat GOD zelf hem uitverkoren en gezonden had, om den Godsdienst onder de menſchen te verbeteren, en hem tot dat einde met verſchyningen en bezoeken van den Engel GABRIËL verwaardigde. Hy gaf te verſtaan, dat hy den Godsdienst van ADAM, NOACH, ABRAHAM en MOZES, zelfs van JEZUS, welken Godsdienst hy beweerde, dat door de *Heidenen*, *Joden* en *Christenen* geheel vervalscht en verbasterd was, in deszelfs oorſpronkelyke zuiverheid, wederom wilde herſtellen. Inzonderheid had hy ten oogmerk, om de Afgodery in zyn Vaderland uit te roeijen, en den dienst van den eenigen waren GOD in te voeren; weshalve hy deze twee hoofdleeringen tot de grondſlagen van zynen Godsdienst maakte: „'Er is één GOD; en MAHOMED is zyn Profeet."

En hoe kwam nu MAHOMED aan de bouwſtoffen tot zyne nieuwe Godsdienſtleer, of waaruit is dezelve zamengeſteld? Dit blykt niet ſlechts uit den

den inhoud van zynen Godsdienst zelven, als zynde klaarblykelyk een mengſel van *Joden-*, *Christen-* en *Heidendom*, maar dit leert ook de Geſchiedenis van zynen tyd en van de omſtandigheden, die toen plaats hadden. Reeds ſedert geruimen tyd woonden vele *Christen* partyen, als die der *Arianen*, *Neſtorianen*, *Monophyſiten*, *Doceten*, en anderen meer, in *Arabië*, werwaarts zy, door de Geeſtelykheid der Weſterſche Kerk verdreven, in den ban gedaan, en om de vervolgingen te ontgaan, de wyk genomen hadden. Ook hielden zich toen vele *Joden* en *Jodengenooten*, in grooten getale, in *Arabië* op. Hoewel nu de bovengemelde Christenen alle van de dwalende party waren: bevonden zich toch onder hun vele mannen van een verlicht verſtand en van grooten invloed. Zy hadden, door hunne welſprekendheid, eenige hunner gevoelens ook aan de Afgodendienaars weten ſmakelyk te maken, zoo dat zelfs geheele Arabiſche ſtammen derzelver denkbeelden waren toegedaan. Met dezen geraakte ook MAHOMED bekend, en leerde van hun den Christelyken Godsdienst, hoewel eenigzins verbasterd, kennen. En daar hy, door de verkeering met de Joden, ook met den Godsdienst van dezen was bekend geworden, heeft hy dus uit beider Godsdiensten den zynen zamengeſteld, en denzelven met zyne eigene verdichtſelen vermengd. Den Stichter van den Christelyken Godsdienst verklaarde hy

voor een' Goddelyken Gezant, en de *Evangeliën* insgelyks voor Goddelyke Boeken, die hy echter, voorgaf, doot de Christenen geheel vervalscht te zyn. In zoo verre hem nu vele Leeringen van het Christendom bevielen, nam hy dezelve over; doch, daar hy zelf niet zeer beſchaafd, en vooral dweepachtig en wellustig van aard was, had hy ook in de zinnelyke en kinderachtige Fabelen der Joodſche Rabbynen, welke meer de zinnelyke genietingen begunſtigden, groot behagen, nam dezelve insgelyks over, en vermengde ze met de Chriſtelyke leer. By dit alles, echter, behield hy ook vele zaken en gebruiken uit den ouden Godsdienst der *Arabieren*, of maakte 'er gebruik van in zyne nieuwe Leer (*). En op die wyze ontſtond nu dat zon-

(*) En zie hier wederom eene voorname oorzaak van de ſpoedige en verre uitbreiding van dien Godsdienst, waarvan wy boven nog niet konden ſpreken. Deszelfs Stichter, namelyk, wist de aanhangers van verſcheidene Godsvereerders te vereenigen, daar hy beide uit den *Joodſchen* en *Chriſtelyken* Godsdienst iets ontleende, en ook uit den *Heidenſchen* veel overnam. Was het wonder, dat deze Godsdienst, by onderſcheidene Aanhangen, zoo veel byvals vond? Was het wonder, dat hy zoo ſpoedig en zoo algemeen werd aangenomen? Een ieder der toenmalige Godsdienstbelyders vond 'er iets in, welk met zyne oude begrippen overeenkwam. Zou het niet een wonder zyn geweest, indien hy geen opgang had gemaakt? — En hier zien wy tevens weder de voortreffelykheid van JEZUS Godsdienst, boven dien van MAHOMED. Het was JEZUS niet te doen, om opgang te maken, niet te doen, om de menſchen tot eenen algemeenen Godsdienst te brengen, welke die ook zyn mogt, maar om hen tot eenen redelyken en verſtandigen Godsdienst te brengen; en daartoe werd tyd vereischt; dit kon niet anders dan langzaam geſchieden.

zonderlinge mengſel van Chriſtelyke waarheid, van wellustige Rabbynſche beelden, en van Heidenſche gebruiken (*), welk den *Mahomedaanſchen* Godsdienst uitmaakte.

Dat nu deze Godsdienst van MAHOMED zeer veel goeds heeft geſticht in de wereld, zal niemand ontkennen, en hebben wy zulks boven reeds aangetoond. Hy leerde de éénheid van GOD; erkende den waren GOD, en heeft *zes honderd millioenen* menſchen van de Afgodery tot de vereering van den éénigen waren GOD gebragt. Welk eene aanwinst voor het Ryk van GOD! Maar hoe kwam MAHOMED aan de waarheid van GODS éénheid, en aan andere juiste begrippen, wanneer hy ze niet van JEZUS geleerd en uit deszelfs Godsdienst overgenomen had? Al het goede derhalve, welk zyn Godsdienst bevat en geſticht heeft, kan men in waarheid zeggen, dat de wereld eigenlyk aan JEZUS te danken heeft. Ja, zonder JEZUS zou 'er waarſchynlyk geen MAHOMED geweest zyn. Zonder het *Christendom* zouden 'er geen *zes honderd millioenen* menſchen aanbidders van den waren GOD zyn geworden.

Ziet, zoo veel goeds heeft het Christendom geſticht! Zulk eenen invloed heeft het op de verlichting

(*) Men vergel. LESS *Geſchich, der Religion.* I. Th. bl. 437—467. alwaar men hiervan breeder verſlag kan vinden.

ting en zedelyke beſchaving van zoo vele millioenen menſchen gehad! Zoo ver heeft deze weldadige invloed zich uitgebreid in de wereld! — 'Er blyft ons niets meer over, dan dat wy, in de *derde* en *laatſte plaats*, nog onderzoeken, *wat wy van dezen invloed des Christendoms, in de toekomst, nog mogen verwachten.*

DERDE HOOFDSTUK.

Wat mogen wy, redelyker wyze en op goede gronden, ten aanzien van de verdere Uitbreiding des Christendoms, zoo ten opzigte van deszelfs regtſtreekſchen als zydelingſchen invloed, in de toekomst, nog verwachten?

'Er is volſtrekt geene reden, waarom wy niet eene verdere Uitbreiding van het Christendom, en eens eene algemeene omhelzing van hetzelve onder het Menschdom, onder de bovengemaakte bepaling, zouden mogen verwachten. Is het de bedoeling van GOD, om het geheele Menschdom zoo ver te verlichten en te beſchaven, als met deszelfs vatbaarheid en tegenwoordigen ſtaat overeenkomt; heeft hy ons geheele geſlacht tot gelukzaligheid, of, welk hetzelfde is, tot ſteeds opklimmende zedelyke volmaking beſtemd; getuigt dit de Geſchiedenis der wereld en der volken onwederſprekelyk; kun-

kunnen wy niet loochenen, dat het Christendom alle de noodige eigenſchappen bezit, om de menſchen te verlichten, te onderwyzen en te verbeteren, en dus, om het doel van GOD met ons geſlacht te bereiken; kan het eindelyk geene bedenking by ons opleveren, dat de Uitbreiding van het Christendom ſleehts langzaam, met eenen ſtillen en ſchier onmerkbaren tred voortgaat, daar eene zaak van dien aard, uit hare natuur, niet ſpoediger kan voortgaan, noch in ééns tot rypheid komen, zonder de zedelyke vryheid van den mensch te beperken: — dan zou het wantrouwen omtrent GODS Wysheid en Goedheid, en mistrouwen in zyne Voorzienigheid verraden, wanneer wy niet eene algemeenere Uitbreiding van het Christendom, dan nu plaats heeft, wilden verwachten.

Neen, GOD zal van zyn doel niet afzien; zal zyn werk op aarde niet weder vernietigen, noch hetzelve onvoltooid laten. Ook *kan* het niet vernietigd worden, maar *moet* ſteeds verder voortgaan. Heeft de mensch eenmaal licht gezien, dan kan men hem niet weder diets maken, dat het duister is. Het is zoo, 'er kunnen aan de voortgaande verlichting door het Christendom nog vele hinderpalen in den weg worden geſteld; list en geweld kunnen zich tegen dezelve vereenigen; kwaadwillige of misleide menſchen kunnen haar, met of zonder opzet, tegenwerken: het Christendom zal daardoor

zoo min verloren gaan, als het verloren is gegaan door dien heftigen wederſtand, dien het tot hier toe reeds ondervonden, maar ook overwonnen heeft. Het kan voor eene wyl onderdrukt, maar niet vernietigd worden. En kunnen donkere wolken voor de Zon komen, en hare ſtralen voor eene poos terug houden; maar de Zon zelve kan niet worden uitgedoofd; de wolken zullen verdwynen, om het licht weder te ſterker te doen ſchynen. De waarheid kan den nadenkenden mensch zoo min verboden, als de dwaling hem opgedrongen worden. Slechts de mond, niet het hart, kan voor de waarheid worden toegeſloten. En wanneer het goede zaad, welk nu alomme wordt uitgeſtrooid, in het vervolg van tyd, zal opgaan en vruchten dragen, en eene uitgebreidere kennis voortbrengen: waar is dan de ſterveling, die zich tegen GOD zou kunnen verzetten, en het werk der Voorzienigheid vernietigen? Neen, zoo weinig men de Zon uit haar ſtandpunt kan bewegen, of de ſterren in haren loop weerhouden, even min kan men het licht der waarheid verduisteren, of de kracht der deugd verzwakken. De Vorst der duisternis is niet magtiger dan GOD. Kan ook de donkerheid den ſtraal des lichts uitdooven? Kan de ſtem van den vyand der waarheid: „het zy duister!" de ſtem van GOD vernietigen, die ſpreekt: „daar zy licht!" Dwaling en ondeugd zyn dikwyls noodig, op dat de waar-

waarheid gelouterd en de deugd beproefd worde; maar eindelyk zullen de laatſte toch zegevieren.

Maar, niet ſlechts blykt het van voren (*a priori*), en uit de natuur van het Christendom zelven, dat wy eene algemeenere uitbreiding daar van mogen verwachten: ook alle *omſtandigheden in de wereld*, en alle *plaats hebbende voorbereidſelen* tot eene toenemende en algemeenere kennis van den waren Godsdienst, doen zulks hopen. Hoe meer toch de leer van GODS éénheid gekend en geëerbiedigd wordt, zoo veel te gemakkelyker kan en moet de Christelyke Godsdienst ingang vinden. Maar nu wordt dit geloof hoe langs hoe algemeener op aarde, en reeds by meer dan twee derde gedeelte van het menschdom gevonden. Alle *Christenen*, alle *Joden*, alle *Mahomedanen*, zyn belyders van dit Geloof, en hebben alle even ſterken afkeer van de Afgodery. Daardoor moet natuurlyk de aanbidding van den waren GOD, hoe langs hoe meer, ook by andere volken, bevorderd, of althans de weg daartoe bereid worden. De *Europeanen*, inzonderheid, die meest allen Christenen zyn, zetten zich in alle werelddeelen neder, en 'er is byna geen plek op den aardbodem, werwaarts zy zich niet, van tyd tot tyd, begeven. Hunne voorname bedoeling hierby, is wel alleenlyk, om zich tydelyke voordeelen te verſchaffen; maar zonder dat zy het weten, of opzettelyk willen, kan dit toch van heilzame gevol-

gen voor de uitbreiding van den Godsdienst zyn. 'Er is reeds veel gewonnen, wanneer deze volken, door hunne verkeering met de Europeanen, ſlechts beſchaafder worden, en dus aanleiding verkrygen om hunne begrippen te verbeteren, hunnen geest in nadenken te oefenen, en hun hart te vormen; al ware het ſlechts, dat zy aanvankelyk van dezelve niets dan eenige kunsten en handwerken leerden, waartoe meer oefening en inſpanning van hunnen geest vereiſcht, en dezelve aan nadenken meer gewend wordt. Hoe vele en groote landen hebben de Christenen niet reeds ingenomen in *Amerika*, en aldaar velden, weiden, tuinen, dorpen en ſteden aangewonnen, alwaar eerst niets was, dan dorre woestynen en wildernisſen, waarin eenige menſchen omzwierven, die meest van de jagt en visſcheryen leefden. Het *Rusſiſche* Ryk, welk zyne heerſchappy tot aan de uiterſte ſtreken van *Azië* uitbreidt, verandert, hoe langs hoe meer, woestenyen in bouwlanden, en volgens geloofwaardige berigten, zyn, onder de regering van CATHARINA II. reeds *twee honderd en drie-en-twintig* nieuwe ſteden aangelegd, welke meest door Christenen bewoond worden. *Engeland* zond een groot aantal gevangenen en misdadigers, verzeld door Soldaten, Officieren, Leeraars en Artſen, en met noodige werktuigen, gereedſchappen en tuinzaden, naar *Botany-Baai*, alwaar nog geen dorp of ſtad, geene akkers

of

of tuinen waren; ten einde zich daar te vestigen, het land te bebouwen, en dorpen of ſteden aan te leggen (*). Volgens een' brief uit *London*, van den 19. van laatstleden October, was aldaar uit *Madras* het berigt ingekomen, dat het Christendom, van dag tot dag, in de *Indiën*, meer en meer Bekeerlingen won; hetwelk voornamelyk ſchynt te moeten worden toegeſchreven aan den yver der Roomſche Geestelyken, die, ſedert het jaar 1793, uit *Europa* derwaarts hunne toevlugt hebben genomen. In het Bisdom van *Verapoly* alleen, telde men reeds *vyf-en-dertig duizend* Communicanten van die belydenis (†); eene omſtandigheid, die niet nalaten kan, de Godsdienstige en Zedelyke verlichting, ook in dat gedeelte der wereld, te bevorderen, en voor de uitbreiding van het Christendom, onder die Heidenſche volken, den weg te banen (§). Hoe vele landen zyn niet, in het laatst der vorige Eeuw, door

(*) Het bovenſtaande is getrokken uit J. F. JACOBI's *Bewys van de waarheid des Christelyken Godsdiensts voor Ongeleerden.* bladz. 115.

(†) Dit berigt, geplaatst in den Franſchen *Moniteur* van 7. November 1807. en aldaar overgenomen uit het Engelsch Dagblad, *The Traveller*, vinden wy medegedeeld in de *Algemeene Konst- en Letterbode* van heden, No. 48. bl. 341.

(§) [En wie weet, welke heilzame gevolgen voor de verdere voortplanting des Evangelies, het, ſedert het opſtellen dezer Verhandeling, verplaatſen des Rykzetels van het overwonnen *Portugal* naar *Braſilien*, met der tyd, kan hebben.]

door den beroemden Engelſchen Reiziger COOK, ontdekt, en hoe vele ontdekkingen van nieuwe landen worden niet nog in alle werelddeelen gedaan, en zullen van tyd tot tyd nog gedaan worden. En is het niet waarſchynlyk, dat ook alle deze landen zullen bezocht worden door Christenen, die, welke ook hunne oogmerken mogen zyn, ook daar het Christendom zullen bekend maken, en aan hetzelve ongemerkt ingang doen verkrygen? Ja, waar zal op het laatst een hoek der aarde zyn, daar geene Christenen zullen wonen, en hunnen Godsdienst zullen uitbreiden?

Al wilden wy ook, wy kunnen niet nalaten, te dezer plaatſe, een enkel woord te ſpreken van de pogingen der *Zendelingen* en *Zendelinggenootſchappen* ter bekeering van Heidenen; te meer, daar het beoordeelen van den uitſlag van dit werk, ſedert de uitgave van HAAFNER's bekroonde Verhandeling over dit onderwerp, eenigzins aan de orde van den dag ſchynt gekomen te zyn. Het is zeker, dat gemelde Verhandeling over het Zendelingswerk een licht heeft verſpreid, waarin tot dus ver, misſchien maar weinigen hetzelve beſchouwd hebben. Ik weet, dat velen HAAFNER beſchuldigen van eenzydigheid, van onnaauwkeurigheid en van valſche opgaven of gevolgtrekkingen. Maar toegeſtaan, dat hy niet geheel van partydigheid is vry te ſpreken; toegeſtaan, dat hy wel eens *autoriteiten* aanhaalt,

haalt, die niet geheel voldingend zyn, en dat inzonderheid STEDMAN, waarop hy zich zoo dikmaals beroept, een beter *Roman-ſchryver*, dan Reisbeſchryver is; ja toegeſtaan, dat hy, uit vooringenomenheid voor zyn gevoelen, de dingen wel eens in een al te eenzydig licht beſchouwt en voorſtelt, en hier en daar de zaak overdryft: — dit alles toegeſtaan en van het Werk afgetrokken zynde, heeft nogtans het geheel zoo veel *inwendige blykbaarheid* (om my eens in dier voege uit te drukken), dat niet ligt iemand zyne Verhandeling zal lezen, zonder overtuigd te worden, dat het met het Zendelingswerk nog niet zoo voordeelig gelegen is, als men zich gewoonlyk wel verbeeldt, en dat de vruchten daarvan, over het geheel, nog maar zeer gering en weinig zyn. — De oorzaak hiervan ligt *deels* in de woestheid en verregaande onbeſchaafdheid, dus in de onvatbaarheid en ongeſchiktheid van vele volken, om den Christelyken Godsdienst, voor als nog, aan te nemen; *deels* in de onbekwaamheid der meeste Zendelingen, om dit waarlyk moeijelyke, en veel beleid en menſchenkennis vereiſchende, werk te verrigten, als mede in de verkeerde wyze, op welke zy de zaak aanvatten, en willen uitvoeren.

Vele volken ſtaan waarlyk nog op eenen te lagen trap van beſchaving, zy bevinden zich nog te zeer in den ſtaat der kindschheid, en hebben hunne verſtan-

ſtandelyke en zedelyke vermögens nog veel te weinig ontwikkeld, om voor de omhelzing van het Christendom, als eenen geeſtelyken en volmaakteren Godsdienst, vatbaar te zyn. Dit werk kan niet in eens, maar moet langzaam en by trappen gaan. Vele Eeuwen zyn 'er noodig, eer een volk uit den kindſchen ſtaat tot dien des jongelings, ik meen, van den laagſten trap van ruwheid en zinnelykheid, tot hoogere trappen van beſchaving kan overgaan. Vele Zendelingen klagen, by aanhoudendheid, dat zy van hunne pogingen zoo weinig vruchten zien, en dat daarentegen de *Mahomedaanſche* Godsdienst, onder die Heidenen, by welken zy het Christendom wilden invoeren, dagelyks de overhand neemt, en hunne Leer dus voor die van MAHOMED moet wyken. Maar weten zy, waarover zy klagen? Kennen zy het raadsbeſluit van GOD, en het ontwerp der Voorzienigheid? Weten zy, welke oogmerken GOD daarmede heeft? Zyn niet vele volken nog te weinig beſchaafd, om voor eenigen invloed van het Christendom vatbaar te zyn, of althans hetzelve, in den eigenlyken zin, met overtuiging aan te nemen? Is de ſprong van eenen geheel zinnelyken en kindſchen Godsdienst tot de omhelzing van eenen volmaakten verſtandigen en geheel geeſtelyken Godsdienst niet te groot? Moeten misſchien velen niet eerst *Mahomedanen* worden, eer zy *Christenen* kunnen worden? Is 'er al-

althans by hun niet reeds veel gewonnen, wanneer zy den Mahomedaanſchen Godsdienst omhelzen? Zy ſtaan alsdan toch reeds eenen trap hooger op de ladder der beſchaving. Zy zyn dan toch reeds tot de kennis van den éénen waren GOD gekomen, en vereerders van dien GOD geworden, en by gevolg, zoo veel te nader aan de omhelzing van het Christendom, al is het ook dat daartoe veelligt nog vele Eeuwen moeten verloopen.

Het eenige dus, hetwelk de Zendelingen konden doen, of waarmede zy althans behoorden te beginnen, en het beste middel, om de Heidenen te bekeeren, zou, naar ons oordeel, wezen, dat men hen eerst uit den ſtaat der ruwheid tot dien van meerdere beſchaafdheid zocht te brengen. Men trachte eerst hunne verſtandelyke vermogens te ontwikkelen; men leere hen eerst hunne ligchamelyke behoeften, op eene meer verſtandige wyze, bevredigen; men verbetere hunne leefwyze; men leere hen den akker bouwen, en zulke gereedſchappen vervaardigen, als tot geryf des levens noodig zyn, en waardoor tevens hun geest in nadenken geoefend wordt; men leere hen gebruik maken van hunne Rede, en de genoegens van gezellige verkeering en van het ſtille huisſelyke leven genieten; met één woord, men make hen eerst tot redelyke bewoners der aarde, op die wyze, als de *Kwakers* in *Penſylvanië*, het werk onder de *Indianen* of *Wilden* aanleg-

den (*): — en men zal oneindig beter voor de uitbreiding van het Christendom onder de *Wilden* zorgen, en aan hetzelve meer ingangs verſchaffen, dan door hun een Christelyk leerſtelſel kunstmatig voortedragen, of zich reeds te vergenoegen, wanneer zy, alleen door geſchenken van tabak en brandewyn overgehaald, zich ſlechts laten doopen (†).

Terwyl wy dit ſchreven, ontvingen wy het *Negende* Stuk van P. VAN HEMERT'S *Lektuur by het Ontbyt en de Thetafel*, zoo even van de Pers gekomen, en zagen daarin, onder anderen, ook eene Afdeeling, getiteld: *Over Zendelingen, en bekeeringen.* Met gretigheid ſloegen wy hetzelve op, en het doorgelezen hebbende, vinden wy daarin zoo veel zakelyke overeenkomst met het bovengeſtelde, dat wy niet nalaten kunnen, 'er hier eenige regels, ter

(*) Gelyk men vindt in een Engelsch Werkje, ten titel voerende: *A brief account of the proceedings of the Committee appointed in 1795 by the Friends of Penſylvania, for promoting the improvement and gradual civilization of the Indian natives*; een werkje, zoo ver wy weten, nog niet vertaald in het Nederduitsch, doch welk, ten dienste van de Zendelingen uit ons Vaderland, wel verdiende vertaald te worden.

(†) Het is namelyk bekend, en de Zendelingen getuigen het zelven, dat de *Hottentotten* en andere *Wilden* zoo ſterk gezet zyn op *tabak* en *ſterken dronk*, dat zy voor dezelve alles doen zouden, en dat het zelfs deze middelen zyn, waardoor de Zendelingen dezelve moeten zoeken over te halen, om hen maar te willen aanhooren.

ter nadere opheldering en bevestiging, uit mede te deelen (*).

„ Twee redenen" zegt de Hoogleeraar op bl. 79 en vervl. „ beſtaan 'er, waarvan altyd de eene „ of andere op die pogingen (namelyk der Zendelingen) invloed heeft gehad; en die te zamen verklaren, waarom dezelve geen beter gevolg gehad „ hebben."

„ In der daad, de Zendelingen hebben hunne „ geestelyke wapenen gebruikt of tegen Volken, „ die reeds door verjaring, en door gewoonten „ van eenen onheugelyken oorſprong, aan een „ Godsdienstig ſtelſel verknocht en verſlaafd waren; of tegen Volken, die door hunne onbeſchaafdheid geheel onvatbaar waren voor bovenzinnelyke begrippen. Om bekeerd te worden, ontbrak het den eersten aan den wil, en den laatſten aan verſtand. In het eene geval, was de „ plaats, die men wilde innemen, ongenaakbaar: „ in het andere, was zy reeds bezet door een garnizoen, ruim zoo ſterk, als de belegeraars zelven."

„ Zoo veel is buiten kyf, dat men „ niet verwachten kan, afgetrokkene ſtellingen begrypelyk te maken voor lieden, van alle beſcha-

„ ving

(*) Om de gelykheid van ſpelling, zullen wy, echter, ook in deze, gelyk in de vorige vanhalingen onze gewone ſpelling behouden.

„ ving verſtoken, en worſtelende met de bitterſte
„ behoefte. Zie daar, hetgeen de Voorſtanders
„ van de bekeering der Heidenen geduriglyk uit
„ het oog verliezen! De duisterſte leerbegrippen,
„ die zy tot het geloof der *Christelyke* Kerk geleerd
„ zyn te brengen, willen zy gepredikt hebben
„ voor arme Wilden, die naauwelyks *tien* kunnen
„ tellen; en aan *Patagons*, *Bosjesmans*, ellendige
„ wezens, die geen genoegzaam voedſel voor hun
„ ligchaam kunnen vinden, willen zy, naar *hunne*
„ *eigen Christelyke* begrippen, de noodzakelykheid
„ ingeſcherpt hebben, van te zorgen voor de red-
„ ding der ziel. Dat heet eerst regt, het ſtrand
„ te willen ploegen, en goed zaad werpen op
„ ſteenachtigen grond! De woeste inborst, de
„ wreedheid van ſommige Wilden heeft niet *dit* of
„ *dat* geloof, maar alleen hunnen onbeſchryfelyken
„ armoed tot oorzaak. Die hunnen aard verzach-
„ ten, hunne zeden verbeteren wil, moet beginn-
„ nen met hen te verloſſen van hunnen ligchamely-
„ ken nood. — Hy bouwe hun geene kerken,
„ maar huizen en ſchuren; hy predike hun over de
„ voordeelen van den akkerbouw, en niet over de
„ *erfzonde*, noch over de *verzoening:* kortom, hy
„ vergete nimmer, dat de geen, die in zulke ge-
„ westen eene hoeve aanlegt, of een gemeen am-
„ bacht invoert, de eenige *Miſſionaris* is, wiens
„ pogingen, in vervolg van tyd, met de bekee-

„ ring

„ ring der Wilden kunnen bekroond worden."

Op bladz. 100. en 101. echter, gaat de Schryver nog eenen ſtap verder, en beweert, met zyne gewone ſcherpzinnigheid, dat het bekeeren van andere volken, door Zendelingen, zelfs een wederregtelyk werk en eene openbare daad van vyandſchap is. Dus luiden zyne woorden: „ Een an-
„ dere grond, om aan de algemeenheid van onzen
„ bekeeringspligt, op de gezegde wyze begrepen,
„ te twyfelen, ligt in het regt, hetwelk ieder Staat
„ bezit, om van andere Natiën te vorderen, dat
„ dezelve zyne rust en tegenwoordigen toeſtand
„ niet eigendunkelyk komen verſtoren. Door in
„ eenig Ryk, hoe ook genaamd, de inwoners
„ tegen den gevestigden Godsdienst op te ruijen,
„ ſtelt men, voorzeker, deszelfs rust in de weeg-
„ ſchaal, en begaat werkelyk eene daad van vyand-
„ ſchap. Nog onlangs heeft de Keizer van *China*
„ dit beginſel aangehaald, in een gedenkwaardig
„ *Edikt*, waarby hy aan de prediking van het
„ *Christendom* perk en palen ſtelt, als ſtrekkende,
„ *naar zyn inzien*, niet ſlechts, om het menſchelyk
„ gemoed met herſenſchimmen te beangſtigen, maar
„ ook, om het geheele Land in rep en roer te
„ brengen. Had nu deze Vorst regt tot zulk
„ eenen maatregel? en wie zal dit durven ontken-
„ nen? Waar blyft dan ons regt, om *Misſionarisſen*
„ in *China*, of in andere welgeſtelde Ryken, te

„ onderhouden? Men overdenke slechts, hoe een „ *Bramin*, of een *Iman*, onthaald zoude worden, „ wanneer hy ondernemen mogt, om in een *Chris-* „ *ten-Land* voor zyne *Religie* te gaan werven."

Hoe veel waarheid in dit gezegde ligge, zou men, echter, nog wel eenige bedenkingen daartegen kunnen inbrengen. Men zou namelyk kunnen vragen, of het dan ook niet geoorloofd is, om het goede onder andere menschen te bevorderen, niet in dingen, die slechts naar de begrippen en meeningen van sommigen goed zyn, of alleen het tydelyke geluk der menschen betreffen, maar in eene zaak, welke, naar het begrip van allen, die haar kennen, wezenlyk en waarachtig goed en heilzaam is, en niet slechts het tydelyke, maar vooral het eeuwige welzyn der menschen ten doele heeft? Ik meen, men zou kunnen vragen, of de uitbreiding van het Christendom, de uitbreiding van Gods Ryk op aarde, van het Ryk van waarheid en deugd, op dit burgerlyke regt der volken geene uitzondering maakt; althans by den Christen, en by alle Christen-volken? Men zou kunnen vragen, of de eer van GOD, en het ware geluk van onze Medemenschen, by den Christen, niet zwaarder moet wegen, dan het regt, hetwelk Heidensche volken, als Burger-Maatschappyen, hebben, om zich hunnen Godsdienst en hunne Staatsinrigting niet te laten ontnemen? Handelt men ook onregtvaardig, wanneer

neer men eenen blinden, die volſtrekt blind wil blyven, nogtans, op de eene of andere wyze, het gezigt weet weder te ſchenken, alleenlyk, om dat hy zich by zyne blindheid wél bevindt, en niemand het regt heeft, om zyne rust te ſtoren? of wanneer men iemand, die zich zelven wil van kant maken, daarvan terug houdt, om dat geen mensch, dan hy alleen, regt heeft op zyn leven? — Het Christendom heeft, gelyk wy boven reeds zagen, met den Staat niets te doen, kan by iedere Staatsinrigting beſtaan, en is zoo verre af van de rust der volken te ſtoren en alles in rep en roer te brengen, dat het veeleer het geſchiktſte middel is, om rust en vrede op aarde te bevorderen. Dit maakt nu zekerlyk by de *Chineezen* en andere Heidenſche volken wel eene uitzondering, daar by dezelve hun Godsdienst en hun Staatsbeſtuur op het naauwst in elkanderen gevlochten en aan elkanderen verbonden zyn, zoo dat men den eersten niet kan veranderen, zonder tevens den laatſten aan te vallen. Doch dit laatſte is geene opzettelyke bedoeling of noodzakelyk gevolg van het Christendom; maar ſlechts een gevolg van die byzondere Staatsinrigting. En wat kwaads ook, dat de invoering van het Christendom in een Heidensch land al eens eenen hevigen ſchok en groote omwenteling veroorzaakt, wanneer daardoor, gelyk zeker het geval zal wezen, naderhand zoo veel te meer rust en geluk ontſtaat, en de in-

wo-

woners zich van achteren zullen verheugen en GOD danken, dat zy hem kennen en van hunne dwalingen verlost zyn? — En eindelyk, indien de bovengemelde ſtelling doorging, dan had ook JEZUS geene Zendelingen mogen uitzenden in de wereld; dan hadden ook de Apoſtelen het Evangelie niet mogen prediken onder Joden en Heidenen. Ook hunne leer werd geacht te ſtryden met de Staatsgeſteldheid dier volken, onder welke zy dezelve verkondigden; ook zy werden beſchouwd als oproermakers, die de rust en den toenmaligen toeſtand van den Staat kwamen ſtoren; ook tegen hun ging een *Edikt* uit, waarby aan hunne prediking van het Christendom, als ſtrekkende, om het geheele land in rep en roer te brengen, perk en paal werd geſteld; ook zy werden van de Overheid bedreigd, en hun werd ſtellig verboden, in den naam van JEZUS, langer meer te leeren: — maar zy gaven tot antwoord: *Men moet Gode meer gehoorzaam zyn dan den menſchen* (*); en gingen voort en overwonnen; en men heeft naderhand, uit dankbaarheid, zelfs Standbeelden voor hun opgerigt.

De zwarigheid van de bekeering der Heidenen ligt dan, onzes oordeels, niet in de ongeoorloofdheid, om daartoe pogingen aan te wenden door het afvaardigen van Zendelingen; zynde dit, gelyk wy mee-

(*) HAND. V. vs. 29.

meenen getoond te hebben, allezins geoorloofd en pligtmatig; maar in de moeijelykheid des werks, en in den geringen uitflag, dien deze pogingen tot dus verre gehad hebben. — Doch deze moeijelykheid moet ons niet affchrikken, noch onze hoop op eene algemeene uitbreiding des Christendoms doen verflaauwen. Zyn vele volken, tot dus verre, nog onvatbaar voor de aanneming van het Christendom, het zy door hunne ruwheid en onbeschaafdheid, het zy door hunne onverzettelyke verknochtheid aan hunne, federt onheugelyke jaren, verouderde Godsdienstige gewoonten en begrippen: — hieruit kan geen verder gevolg getrokken worden, dan tot het *meer moeijelyke* van het bekeerings-werk zulker volken (*). Zou niet een aanhoudende en tevens meer verftandige yver dien hinderpaal eindelyk kunnen te boven komen? Zouden zulke volken, die nog onvatbaar zyn, door meerdere beschaving, niet allengskens vatbaar kunnen gemaakt worden voor de omhelzing van het Christendom? Hebben niet ook de eerste Verkondigers van het Evangelie hetzelve gepredikt aan volken, die insgelyks aan vooroudelyke vooroordeelen verflaafd waren, en nogtans deze vooroordeelen by duizenden overwonnen? En

(*) Men zie het Voorberigt van TEYLER's *Godgeleerd Genootfchap* voor HAARNER's Verhandeling, te vinden in Deel XXII. van gemelde Genootfchap; bl. IV.

En wat het gebrek betreft, welk in de Zendelingen zelven ligt, en in de verkeerde wyze, op welke men hierin meestal te werk gaat: — is het onmogelyk, dat dit gebrek weggenomen, die verkeerde wyze van behandeling verbeterd worde? Kan, en zal men niet eindelyk tot betere inzigten en overtuigingen hieromtrent komen? Kan, en zal niet misschien het tegenwoordige Zendelings-werk, door deszelfs vruchteloosheid, eens van zelven en geheel vervallen, en een ander en beter in deszelfs plaats komen? En brengen niet, eindelyk, de tegenwoordige pogingen, hoe vruchteloos zy ook meestal afloopen, ten minste toch dit voordeel aan, dat vele duizenden al vast van GOD en CHRISTUS hooren spreken, al is het ook dat zy den Christelyken Godsdienst nog niet dadelyk omhelzen, of blyven aankleven; en wordt daardoor voor de uitbreiding van dien Godsdienst niet alreeds de weg gebaand?

Ja, vroeg of laat — dit mogen wy zeker verwachten — zullen die menschen en volken, die nu nog in de duisternis zitten, het licht aanschouwen, en zich in eene betere kennis verheugen. Vraagt men, wanneer en hoe dra dit gebeuren zal? ik antwoord met de woorden van JEZUS: *het komt ons niet toe te weten de tyden of gelegenheden, die de Vader in zyne eigen magt gesteld heeft* (*). De menschen

(*) HAND. I. vs. 7.

ſchelyke geest dwaalt zoólang, tot hy het dwalen moede is. Hy bewandelt regts en links elk bypad, tot hy eindelyk den gelukkigen middelweg vindt. Het menſchelyke hart hecht zich aan alle dwaasheden, welke het ontmoet, en leert niet eer naar beter en gezond voedſel verlangen, voor dat het alle bitterheid van die bedriegelyke ſpys geſmaakt heeft. Veelligt zullen onze nakomelingen nog maar met weinig hinderpalen te kampen hebben; maar veelligt zullen 'er ook nieuwe in den weg komen, die zy nog eerst moeten overwinnen. Misſchien zal de verdere uitbreiding van het Ryk des lichts langzaam, geleidelyk en geheel onmerkbaar voortgaan; maar misſchien ook zullen 'er eerst geweldige ſchokken, groote omwentelingen en ontzettende gebeurtenisſen, onder het menschdom, moeten voorvallen, eer de algemeene omhelzing van het Christendom kan plaats hebben. Mogelyk zullen deze dingen nog lange achterwege blyven; en mogelyk zullen wy zelven in onzen leeftyd nog iets daarvan zien. Dit zyn de tyden en omſtandigheden, die de Vader zich heeft voorbehouden. — Maar wat 'er ook gebeure of niet gebeure: zyn wy niet beducht voor de waarheid en de deugd; vreezen wy niet, dat barbaarschheid en onwetendheid, zoo als zy weleer op den aardbodem geheerscht hebben, eenmaal zullen wederkeeren. Daartoe is het menschdom, over het geheel reeds te ver gevorderd; daartoe

zyn de middelen tot de kennis van het ware en goede reeds te menigvuldig en te ver uitgebreid; daartoe zyn de beſchaafden onder het menschdom reeds te talryk, en te zeer verſpreid onder alle volken. Neen, Hy, die tot hier toe gezorgd heeft voor zyn Ryk, zal verder zorgen; Hy, die het goede werk begonnen heeft, zal — dit mogen wy vast vertrouwen — hetzelve ook heerlyk ten einde brengen.

Maar wel inzonderheid mogen wy verwachten, dat het volheerlyke doel van GOD, om door de uitbreiding van het Christendom, nog eens *het geheele Menschdom te vereenigen, en tot een geſlacht van broederen te maken*, zal bereikt worden. Dat dit niet ſlechts de bedoeling van GOD, maar dat ook de Evangelieleer by uitnemendheid daartoe geſchikt is, hebben wy, in de *eerste* Afdeeling reeds gezien. En onloochenbaar is het, dat het menschdom dit gewenschte doel hoe langs hoe nader komt; en dat zich, by voortduring, alles daartoe vereenigt. In landen, waar het Christendom heerscht, is dit allerzigtbaarst. Daar wordt, door den invloed van dien weldadigen Godsdienst, hoe langs hoe meer een gevoel van menſchelyke waarde, een gevoel van achting voor de menſchelyke natuur, in de harten der menſchen opgewekt; daar worden ook de armſte en geringſte onder de menſchen, daar worden ook de bewoners van de verst afgelegene lan-

landen, en in zeden en begrippen, het meest van ons verſchillende, nogtans als medebroeders en natuurgenooten, als kinderen van denzelfden Vader aangemerkt; daar naderen de verſchillende ſtanden meer elkanderen, en leven in geene zoo verre verwydering meer van elkanderen, als weleer plaats had. Doch, voornamelyk zien wy zulk eene verbroedering tusſchen volken en volken, hoe langs hoe meer zich voorbereiden. Reeds heeft men vele landen ontdekt, die te voren nog onbekend waren, en met volken, die van ons geſcheiden leefden, gemeenſchap aangegaan. Koophandel en Zeevaart hebben de bewoners der afgelegenſte gewesten, in zekeren zin, vereenigd, en daardoor de uitbreiding van kunsten en wetenſchappen, zoo wel als van Godsdienſtige kennis, aanmerkelyk bevorderd. En worden niet de voortbrengſels van het eene land naar het andere overgebragt? Worden deze niet zoo zeer tot eene behoefte, dat de volken reeds beginnen elkander hoe langs hoe minder te kunnen ontberen? Worden niet de belangen der onderſcheidene Natiën door Koophandel en Staatsbetrekkingen zoo zeer in elkanderen gevlochten, dat op het laatst geen volk meer alleen op zich zelven zal kunnen ſtaan? „ Is het niet waarſchynlyk" zegt REINHARD (*), op dat ik myn gezegde met

(*) In zyn meermalen aangehaald Werk, bl. 306. 307.

met het gevoelen van dien diepdenkenden Man nogmaals ſtave, „ is het niet waarſchynlyk, dat „ de volken der wereld zich meer en meer zullen „ verbroederen, en, door de ondervinding ge„ leerd, eindelyk inzien, dat het welzyn van het „ geheel, en een gelukkig toenemen in alle ware „ volmaaktheid, door zulk eene algemeene ver„ eeniging moet bevorderd worden? Levert de na„ drukkelyke ernst, waarmede men thans overal „ de handels-betrekkingen, en het onderling ver„ keer der Natiën, tracht uit te breiden, en te „ vermenigvuldigen, en op eene vrye Scheepvaart „ in alle zeeën, en erkenning van regten aandringt, „ welke men zelfs aan onbeſchaafde Natiën, die „ nog ver achter ons zyn, verpligt is toe te ſtaan; „ levert, vraag ik, die nadrukkelyke ernst niet „ eene aangename hoop op, dat de hinderpalen „ eener algemeene vereeniging, meer en meer, „ zullen verdwynen, en de banden van vriendſchap „ en goede verſtandhouding, die het menschdom „ onderling moeten vereenigen, ſteeds talryker, „ ſterker en onverbrekelyker zullen worden? De „ pogingen der Europeanen, tot op den huidigen „ dag, in het werk geſteld, om alle ſtreken des „ aardbols naauwkeuriger te leeren kennen, en „ overal verbindtenisſen te maken, hebben niet „ alleen menigerlei voordeelen aangebragt, maar „ 'er zyn ook overal, door het genot van buiten-

„ land-

„ landſche voortbrengſelen, hetwelk een natuurlyk
„ gevolg van dien meer uitgebreiden handel is,
„ eene menigte nieuwe *behoeften* ontſtaan, welke
„ men, van te voren, niet eens by naam kende.
„ Volgt hieruit niet van zelven, dat de volken der
„ wereld, op deze wyze, van dag tot dag, on-
„ ontbeerlyker voor elkander worden; dat zy zich
„ ſteeds meer genoodzaakt zullen zien, het eens
„ begonnen handels-verkeer aan te kweeken, op dat
„ die verruiling van waren, van welke nu reeds
„ een groot gedeelte van hunne welvaart afhangt,
„ niet weder ophoude, en dat zy 'er, derhalve,
„ op uit zullen zyn, om hunne ontdekkingen
„ ſteeds verder voort te zetten, van elken hoek
„ der aarde naauwkeurige beſcheiden in te winnen,
„ en de overige, nog afgezonderde, volken in die
„ algemeene vereeniging te doen deelen, om aldus,
„ van langzamerhand, een algemeen vriendſchaps-
„ verbond te ſtichten, en alle volken één groot en
„ gelukkig geheel te doen uitmaken?"

Hoewel dit laatſte, voor als nog, wel niet de opzettelyke bedoeling der onderſcheidene volken moge zyn, en zy veelligt daartoe alleen door winzucht gedreven worden: zal echter niemand ontkennen, dat alle deze gebeurtenisſen onder het beſtuur der Voorzienigheid ſtaan, en in hare hand krachtige middelen zyn, om dit gewenſchte doel te bereiken. Onmogelyk kunnen dergelyke omſtandig-

digheden nalaten het Christendom in alle werelddeelen ſteeds meer bekend te maken, deszelfs uitbreiding krachtdadig te bevorderen, en hetzelve invloed te doen verkrygen op het geluk der volken. En hoe meer het Christendom zich op deze wyze uitbreidt en invloed verkrygt, zoo veel te meer zal het ook van zynen kant, de volken vereenigen, iederen ſcheidsmuur, door valſchen Godsdienst en vooroordeel opgetrokken, omverwerpen, en den menſchen die liefde inboezemen, die deszelfs geheele ziel, inhoud en bedoeling uitmaakt, en zoo geſchikt is, om alle menſchen, ondanks alle verſchil van denkwyze, zeden en gewoonten, tot een geſlacht van broederen te vereenigen.

Dit is de ſtrekking van het Evangelie; dit is de uitbreiding van hetzelve, die wy mogen verwachten; en het is daarom, dat ik deze Verhandeling zal beſluiten met de woorden van ROUSSEAU, die 'er terſtond den geest van aanduiden, en die haar daarom ook ten Zinſpreuke zullen ſtrekken:

Le Christianisme est dans ſon principe une religion univerſelle, qui n'a rien d'excluſif, rien de local, rien de propre à tel pays plutôt qu'à tel autre. Son divin auteur, embraſſant également tous les hommes dans ſa charité ſans bornes, est venu lever la barriere, qui ſéparait les nations, et réunir tout le genre humain en un peuple de frères.

SCHETS

SCHETS
DER
VERHANDELING.

INLEIDING.

	Bladz.
De *Mahomedanen* zyn veel talryker in de wereld, dan de *Christenen.*	3. 4.
Hieruit ontleenen de Ongeloovigen eene tegenwerping tegen de waarheid en Goddelykheid van het Christendom.	4. 5.
Deze tegenwerping in alle hare kracht voorgeſteld.	5. 6.
Dit heeft aan TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap* aanleiding gegeven tot het uitſchryven eener Prysvraag.	6. 7.
Nadere bepaling van deze Vraag. . .	7—9.
De Vraag zelve, en verdeeling dezer Verhandeling.	10. 11.

EERSTE AFDEELING.

In welken opzigte men, op goede gronden, onderſtellen mag, dat de Uitbreiding der Evangelieleer oorſpronkelyk door GOD *bedoeld is.*

Twee middelen zyn 'er, om dit te weten: *vooreerst* door te onderzoeken, of 'er ſtellige *Voorzeggingen* zyn in den Bybel, waaruit dit blykt, en *ten tweede* door acht te geven op den *aard, inhoud en ſtrekking der Evangelieleer zelve.*	12.(*) A.)

(*) 'Er ſtaat 10. moet weezen 12.

Bladz.

3) Is ook voor *alle toeſtanden* en *betrekkingen* der menſchen geſchikt. . . . 75. 76.

5. Het Chriſtendom heeft geheel de ſtrekking en is geſchikt, om *alle menſchen zonder onderſcheid*, zoo naauw als mogelyk is, *met elkanderen te vereenigen*. . . . . 76. 77.

6. Het is van alle *burgerlyke magt onafhankelyk*, en heeft hare beſcherming niet noodig. . 77—79.

7. Het kan eindelyk ook in *alle talen* worden voorgedragen en geleerd. . . . . 79. 80.

Maar de Chriſtelijke Godsdienst is ook de *eenige* die algemeen kan worden. . . . . 80. 81.

Die Godsdienst, die hier het meest in aanmerking zou kunnen komen, is de *Mahomedaanſche*. — Deszelfs voordeelige — en ongunſtige zyde. . . . 81—84.

Inzonderheid is het in vyf opzigten, dat de Leer van JEZUS eenen voorrang heeft boven die van MAHOMED, ten aanzien van de geſchiktheid, om algemeen te kunnen worden.

1) De Godsdienst van MAHOMED behelst te veel ſtellige en bepaalde geboden, zelfs omtrent uitwendigheden, die nooit algemeen kunnen waargenomen worden. . 84.

2) De Stichter van het Chriſtendom is niet ſlechts Leeraar, maar ook Voorbeeld. . 85.

3) De MESSIAS der Chriſtenen is een Zoon van GOD, die in de naauwſte betrekking met GOD ſtond, en van den Hemel gekomen was. De MESSIAS der Mahomedanen is ſlechts een Profeet, een mensch, die al-

Bladz.

alleen met ingevingen verwaardigd, maar niet zelf van GOD gekomen was. . 85. 86.

4) De Heiland der Christenen is een lydende Heiland, dus beter voor de menſchelyke natuur en zwakheid, in dezen ſtaat van onvolmaaktheid, berekend. De Heiland der Mahomedanen is een zegevierende Held, een gelukkig Veroveraar. . . . . 86. 87.

5) De hemel van MAHOMED is te zinnelyk en ſtrydt te zeer, met de zedelyke natuur en beſtemming van den mensch. . . . 87—89.

Van den *Joodſchen Godsdienst* geldt het zelfde. . 89.

Maar zou de *Natuurlyke Godsdienst* niet geſchikt zyn, om algemeen te worden? Dit beweren de Godisten. 90—91.

Dit wordt weêrlegd uit den aard van dien Godsdienst, uit de geſchiedenis en de ondervinding. . . . 91—98.

Hy maakt ook niet verdraagzaam; dit bewyst het gedrag der Ongeloovigen. . . . . 99—100.

Oordeel hier over van DE FREMONTVAL, HELVETIUS en ROUSSEAU. . . . . 100—102.

TWEEDE VRAAG. *Kan het de bedoeling van God zyn, dat de Christelyke Godsdienst ooit algemeen worde?* Hierby wordt.

1. Onderzocht, welke de bedoeling van GOD met den mensch, in het algemeen, is. . 103—106.
2. Getoond, dat 'er geen Godsdienst in de wereld is, die meer aan deze oogmerken van GOD met ons menſchen beantwoordt, dan de Christelyke. . . . . 106—109.

Bladz.

Dit wordt nader aangewezen.

1) In het gevoel van de *waarde onzer zedelyke natuur*, welk het Christendom opwekt. 109—111.

2) In deszelfs *drangredenen tot deugd*. 112—114.

3) In JEZUS *voorbeeld van deugd*. 114. 115.

4) In de *aandoeningen*, welke het in den mensch doet geboren worden, verſterkt en verlevendigt. 116—118.

B.) In *welken opzigte* men onderſtellen mag, dat deze algemeene Uitbreiding van de Evangelieleer door GOD eigenlyk bedoeld is.

Dit onderzoek bevat drie zaken in zich. 119. 120.

I. Of het eene *volſtrekte* of eene *betrekkelyke* algemeenheid is, welke men onderſtellen mag door GOD bedoeld te zyn. 120.

Het laatſte wordt bewezen

1. Uit het groot onderſcheid, zoo ten aanzien van kennis en beſchaving, als van uiterlyke voorregten, hetwelk ten allen tyde onder de menſchen heeft plaats gehad. 121—124.

2. Uit den aard van den Christelyken Godsdienst. 124—128.

3. Uit de verklaringen van JEZUS zelven. 128. 129.

Dit gevoelen wordt bevestigd door gezegden van REINHARD en JENYNS. 130—133.

II. Of hier eene *regtſtreekſche* of ſlechts eene *zydelingſche* Uitbreiding bedoeld is.

Beide wordt bedoeld.

1. Eene

Bladz.

1. Eene *regtſtreekſche*, alzoo eene zydelingſche alleen niet genoeg, met de verklaringen van JEZUS en ook met GODS uitdrukkelyken wil ſtrydig is. . . . . 134—137.

Daartoe wordt, echter, niet vereischt, dat alle Christenen, in alle landen, ook dezelfde uitwendige *Plegtigheden* en *Kerkgebruiken* hebben. . . . . 137. 138.

Noch omtrent de *Leer* volkomen eens denken 138—141.

Hierin beſtaat juist het groote voorregt van het Chriſtendom. . . . . 141. 142.

Is ook voordeelig. . . . . 142. 145.

'Er is dus alleenlyk eene Uitbreiding van de *hoofdwaarheden* door GOD bedoeld. Aanmerkingen van REINHARD hier over. . 145—148.

2. Maar ook eene *zydelingſche* Uitbreiding.

Dit wordt bewezen. . . . . 149—151.

Geheel byzonderlyk is het de bedoeling van GOD, om door den Chriſtelyken Godsdienst het menschdom te *verbroederen*. . . 151—153.

III. *Binnen welken tyd* deze bedoelde Uitbreiding van het Evangelie, volgens GODS oogmerk, zou moeten tot ſtand komen.

Dezelve kan niet dan zeer *langzaam* voortgaan, en zal duren, zoo lang 'er menſchen op deze aarde wonen. . . . . 153. 154.

Tegenwerping, daaruit ontleend, dat deze Uitbreiding het werk der Voorzienigheid is, beantwoord. . . . . 155—159.

In-

Bladz.

Ineentrekking en overzigt van het betoogde in deze drie Stukken. . . . . 159—160.

TWEEDE AFDEELING.

In hoe verre het doel van GOD, *ten aanzien van de Uitbreiding der Evangelieleer, reeds bereikt is.*

Hierby zyn drie Vragen te beantwoorden. . 161.

EERSTE HOOFDSTUK. *Hoe verre is het doel van* GOD, *in de regtſtreekſche Uitbreiding van de eigenlyk gezegde Evangelieleer, reeds bereikt?* . . 162. 163.

Hierby is te letten . . . . .

I. *Op de Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst zelven.*

Deze wordt aangetoond uit de Kerkelyke Geſchiedenis, in de eerste tyden. . 163—166.

Uit gezegden van Heidenſche, zoo wel als van andere Schryvers van dien tyd. . . 166—169.

Verdere Uitbreiding na KONSTANTYN. 169—171.

II. *Op de wyze van Uitbreiding, vergeleken met die van den Mahomedaanſchen Godsdienst.*

De Mahomedaanſche heeft zich uitgebreid door list en geweld. — Korte geſchiedenis van MAHOMED. . . . . 172—176.

Geheel anders was het met de Uitbreiding van den Christelyken Godsdienst gelegen.

Deze heeft geen geweld gebruikt. . 176—178.

De Christenen werden vervolgd. . 179—183.

De

Bladz.

De Christelyke Godsdienst had niets, dat op de zinnen werkte, gelyk de Mahomedaanſche 184—187.

De Mahomedaanſche Godsdienst was door den Christelyken voorbereid. . . 188—191.

III. *Op de groote voordeelen, welke die Uitbreiding heeft aangebragt.*

Gewaande nadeelen van het Christendom, door ROUSTAN geſchetst. . . 192—194.

Dezelve weêrlegd, en de voordeelen aangewezen. . . . . 195—205.

De tegenwerping beantwoord, als of dat goede toch zou ontſtaan zyn. . . 206—208.

TWEEDE HOOFDSTUK. *In hoe verre heeft het Christendom reeds invloed gehad op de verlichting en zedelyke beſchaving van andere volken en menſchen, die geen Christenen zyn?*

I. Invloed op die menſchen, die in Christen-landen, en onder Christenen, wonen.

1. Op Joden. . . . . 209—211.

2. Op Godisten, Wysgeeren en zoo genaamde ſterke Geesten. . . . . 212—218.

II. Invloed op die menſchen en volken, die buiten den kring der Christen-wereld wonen. . 218. 219.

Byzonderlyk op den Mahomedaanſchen Godsdienst. 219—224.

DERDE HOOFDSTUK. *Wat mogen wy, redelyker wyze en op goede gronden, ten aanzien van de verdere Uitbreiding des Christendoms, zoo ten opzigte van deszelfs regt-*

Bladz.

regtſtreekſchen als zydelingſchen invloed, in de toekomst, nog verwachten? 224.

Wy mogen eene grootere Uitbreiding, en algemeene omhelzing deszelven, onder de bovengenoemde bepalingen, verwachten.

Dit blykt, *a priori*, uit het oogmerk van GOD, uit de ſtrekking van dien Godsdienst, en uit den aard der zake. . . . . 224—227.

Uit de plaatshebbende omſtandigheden in de wereld. . . . . 227—230.

Beoordeeling van de pogingen der *Zendelingen*. 230—233.

Betere voorſlag. . . . . 233. 234.

Bevestigd door gezegden van VAN HEMERT. 234—237.

Eene andere plaats van VAN HEMERT weêrlegd. 237—240.

Hoop op verdere Uitbreiding ondanks alle zwarigheden. . . . . 240—244.

Geheel byzonder mogen wy hopen op eene algemeene verbroedering van het menschdom. . 244—245.

Gevoelen van REINHARD hieromtrent . 245—247.

Beſluit. . . . . 247—248.

PROEVE

VAN

BEANTWOORDING

DER

VRAGE:

IN WELKEN OPZIGTE MAG MEN REDELYKER WYZE ONDERSTELLEN, EN OP GOEDE GRONDEN BESLUITEN, DAT DE VERBREIDING DER EVANGELIELEER OORSPRONKELYK DOOR GOD BEDOELD ZY? IN HOE VERRE IS DAT DOEL REEDS BEREIKT? EN HOE LAAT ZICH, OP DIE WYZE, DE TEGENWERPING DER ONGELOOVIGEN, ONTLEEND UIT DE SCHYNBAAR NOG ZOO ONVOLKOMENE UITBREIDING DIER LEERE ONDER HET MENSCHDOM, VERGELEKEN MET HETGEEN DAAROMTRENT, IN OUDE TYDEN VOORSPELD IS, HET BEST EN MEEST VOLDOENDE OPLOSSEN? —

DOOR

N. G. VAN KAMPEN.

ONDER DE ZINSPREUK:

Might I asfert eternal Providence
And justify the ways of God to Men.

MILTON *Par. Lost.*

Aan welke Proeve, door DIRECTEUREN VAN TEYLERS NALATENSCHAP, de ZILVEREN EERPENNING is toegeweezen.

VERHANDELING

OVER

DE UITBREIDING DES CHRISTENDOMS.

Onder de aanmerkelykſte hinderpalen, die den echten geest van Wysgeerig Onderzoek in den weg ſtaan, behoort gewisſelyk de eenzydigheid in de beſchouwing der Voorwerpen. Zy toch, die den opmerker alléén in dat oogpunt plaatst, hetwelk hem door de drift tot volhouding van zyn geliefkoosd ſtelſel, al ſteunde het ook op vooroordeelen, gebiedend wordt voorgeſchreven, — zy houdt hem daardoor juist terug van dat gezigtspunt, hetwelk alléén den *waren* ſtand der dingen aan ons oog vertoonen kan. Niet, als of de eenzydige Onderzoeker niet ook toevallig in *zyn* ſtandpunt het regte zou kunnen vinden, maar dan zal toch de nevel des vooroordeels, die zyn gezigt belemmert, voor hem vele ſchoone en treffende partyen verduisteren. — Om minder figuurlyk te ſpreken: onbegrensde, vurige Waarheidsmin, op wereldburger-

lyke beginſelen gegrond, die, by het begin van haar onderzoek, zich door geen wysgeerig, ſtaatkundig of godgeleerd gezag de handen laat binden, en alléén naar de inſpraak der Rede, naar het getuigenis der Ondervinding en Geſchiedenis luistert, — deze alleen zal in alle naſporingen haar verheven doel, — de *Waarheid*, — zoo verre het der menſchelyke zwakheid vergund is, bereiken kunnen.

Is dit waar ten opzigte van andere kundigheden, het is voornamelyk de Godsdienst, die den toets van een Onderzoek, dat van de ſtrengſte onpartydigheid getuigt, moet kunnen doorſtaan; zal by den zelfdenker, den man van een vast oordeel, als waar voorkomen. Dan, helaas! juist deze zaak van het hoogſte aanbelang is met den meest bevooroordeelden geest, door alle tyden heen, verdedigd of aangevallen. De Christelyke Godsdienst vooral heeft reeds van deszelfs ſtichting af, ten doele geſtaan aan de hatelykſte tegenwerpingen, die zonneklaar van kwaadwilligheid, *om* de leer van CHRISTUS valsch te vinden, getuigen. Waarlyk, men behoeft ſlechts zekere mate van gezond verſtand, om de zoo geheel van grond ontbloote ſpotternyen van een' VOLTAIRE, BOULANGER, en anderen van hunnen ſtempel, even zeer als de verachtelyke bron, waaruit zy voortkwamen, der beoordeeling, der wederlegging, volſtrekt onwaardig te keuren. Dan, zoo aan de eene zyde vyandſchap te-

tegen de leere des Christendoms, en harer verhevene voorſchriften, ſomtyds de éénzydigheid in het aanvallen derzelve van de beſpottelykſte zyde getoond heeft, — niet minder byna heeft de welgemeende drift tot verdediging der leere van JEZUS, aan den anderen kant, hartstogtelyke, onberedeneerde, ſomtyds ſporeloze *Apologien* voortgebragt, waarin men meer op den perſoon der beſtryderen, dan op hunne zaak, ſcheen te letten, meer bewyzen *optelde*, dan *woog*, en te veel deed blyken, dat men reeds zelf ten volle overtuigd was, en dus de niet overtuigden als *partyen* behandelde. Dan, niet alle verdedigers des Christendoms gingen zoo eenzydig te werk. Onze onſterfelyke DE GROOT, heeft het eerst door zyn overfraai en bondig werk, *De Veritate Religionis Christianæ*, het voorbeeld eener naauwkeurig beredeneerde, en aan de geſchiedenis getoetſte, verdediging des Christendoms gegeven, welk voorbeeld, op eene nog meer met de ſtrengſte onzydigheid overeenkomstige wyze, door den voortreffelyken BONNET, in zyne uitmuntende *Recherches philoſophiques ſur le Christianisme* gevolgd is.

Onder de tegenwerpingen, die myns erachtens van beide de gemelde uiterſten een treffend voorbeeld opleveren, behoort de volgende, door meer dan éénen dier oppervlakkige ſpotters, welke zich in het midden der achttiende Eeuwe, *Wysgeeren* noem-

noemden, te berde gebragte bedenking: „ dat de „ algemeene uitbreiding der Christelyke Leere over „ de geheelheid des Menschdoms, in de Oude „ Voorzeggingen klaar voorſpeld, nog zoo verre „ van derzelver vervulling was, dat het Christen- „ dom, in ſtede van algemeen te zyn, ſlechts een „ zeer klein gedeelte der bewoonde Aarde beſloeg, „ en zoowel door de leere van MAHOMED, als „ allerlei Heidenſche Godsdiensten, in getal van „ aanhangers verre overtroffen werd, weshalven het „ alle aanſpraak op Goddelykheid verloor."

Niet zonder reden, hoop ik, zal men het bevinden, dat ik de gemelde tegenwerping van eenzydigheid en kwade trouw beſchuldige. Immers, om haar meer krachts bytezetten, liet men niet na, de **Onchristelyke Natiën, met name de Chinezen, regt opzettelyk optevyzelen, en tegen het geringere** aantal der Christenen, ja zelfs de beſchaving en zedekunde van genen, tegen die van het geletterd Europa, overteſtellen (*); en wel, ten ſpyt van de geloofwaardigſte Reizigers, meest altyd ten voordeele der eerstgemelde volken, waartoe dit alles, indien daarmede geen bepaald oogmerk, de onder-

my-

(*) Zoo gaf zeker Schryver een blaauwboekjen uit, genaamd *la Certitude des Preuves du Mahométisme*; een ander pleitte met de grootſte warmte voor BRAMA's aanhangers; CONFUCIUS en *China* overtroffen, volgens hem, CHRISTUS en *Europa*.

myning des Christendoms, gepaard ging? Waarom niet liever, met een onbevooroordeeld oog, de gangen der Voorzienigheid in de Geschiedenis, ja in de Oorkonden der Jooden en Christenen opgespoord, om te ontdekken, of het wel haar oogmerk ware, dat het Christendom zich over het geheele Menschdom zou uitbreiden, en dan eerst de meerdere of mindere mate dier uitgebreidheid, hare voortgaande vermeerdering of vermindering, ter goeder trouwe onderzocht? Waarom ook die oude Voorspellingen zelve niet eens nader ingezien, om te ontdekken, of zy wel zulk eene *volstrekt algemeene* aanneming des Christendoms doen verwachten?

Dan getuigde de aanval van vooringenomenheid, de verdediging droeg even duidelyke kenmerken van eenen door vooroordeelen en onwysgeerige denkbeelden benevelden geest. Men wilde de zekerlyk bewonderenswaardige uitbreiding des Christendoms in de drie eerste Eeuwen, te veel als een *eigenlyk gezegd Wonderwerk* beschouwen, en werkte daardoor den aanvalleren van dat geloof (een GIBBON en anderen) maar al te zeer in de hand, dat zy by het opzoeken van natuurlyke oorzaken dier rasse algemeenwording der leere van JEZUS, schoon ook partydig, en zelden ter goeder trouwe te werk gaande, echter nu en dan onomstootelyke geschiedkundige waarheden te berde bragten.

Men riep het gezag van *Legenden*, *Martyrologen*

en dergelyke door partyzucht en haat vergrootte verhalen in, om het getal van Martelaren tot eene ongerymde hoogte te brengen, even als of de dood der *eerſte* Christenen, dier Bloedgetuigen, welke de Euangeliſche wonderen *gezien* hadden, en in die verzekering hun leven lieten, niet alles afdoende ware; — als of daarentegen de marteling van latere Belyders, al hadden dezelve by millioenen den brandſtapel beklommen, niet even zoo weinig gewigt in de ſchaal der redelyke overtuiging kon leggen, als de dood der oproerige Christenen in *Japan*, in het begin der zeventiende Eeuwe, voor hunne goede zaak pleit. — Daarenboven onderzocht men niet, *op welk tydſtip* de wonderen des Euangeliums eigenlyk ophielden; de Roomschgezinde Schryvers vonden zich hierin merkelyk geholpen door de onderſtelling hunner Kerke, dat het wonderdoend vermogen *nimmer* heeft opgehouden, en ook nu nog in volle kracht is; een gemakkelyk ſtelſel zeker, doch dat ook eene volſtrekte onderwerping van *Rede* aan *Geaag* behoeft, om niet in elks oog ongerymd te worden, wanneer men ſlechts den aard dier latere, zoogenaamde wonderen beſchouwt.

Anderen zelfs keurden, in de hitte hunner verdediging, de zoo onmenſchelyke als onchristelyke middelen goed, waarmede een KAREL DE GROOTE (*), een

(*) Om op verſtaanbaar uitdrukken, moet ik dit woord wel aan een Ver-

ove-

een CORTEZ, een PIZARRO, de *Inquisitie* zelfs, *hun* Christendom, hetwelk gewis dat der Apostelen niet was, zochten algemeen te maken, ten minsten zoo verre hun werkkring gedoogde. — Het uit zyn verband gerukte, en op de snoodste wyze toegepaste woord des Zaligmakers, DWINGT *ze intekomen* (*); werd door hun als verschooning voor zulke gruwelen, bygebragt! En zulke verdedigers zouden de goede zaak van onzen Heer niet ruim zoo veel benadeeld hebben, als de aanvallers zelve?

Twee redenen, dunkt my, zyn de voornaamste bronnen dier eenzydige beschouwing.

1. Een al te bekrompen denkbeeld van den God en Vader aller Menschen. Niettegenstaande het een der hoofdoogmerken van het Apostolische Christendom is, om al het kleinhartige, het Nationale, het wreede, uit den Godsdienst te verbannen, om te toonen, dat *God een Zaligmaker* (σωτὴρ) *is aller menschen*, (schoon) *meest der Geloovigen* (†), niet alleen *de God der Jooden*, *maar ook der Heidenen*

overal verkwisten; wiens daden in Saxen van de afzigtigste wreedheid getuigen. Wanneer zal men eens ophouden, andere dan *goede* Vorsten *groot* te noemen?

(*) LUC. XIV. vs. 23. *Compelle intrare.* VOLTAIRE vatte, volgens gewoonte, deze uitlegging met gretigheid aan, om dezelve als de ware meening van onzen zachtmoedigen Verlosser te doen voorkomen, en daardoor den vlek van onverdraagzaamheid voor altyd op het Christendom te doen hechten.

(†) 1. TIM. IV. vs. 10.

nen (*), en *geen aannemer des perſoons*, maar *dat in allen volke, hy die hem vreest en geregtigheid werkt, hem aangenaam is* (†), dat de menschlievende Samaritaan in zyn oog den hardvochtigen Joodſchen Priester verre overtreft (§); — dat de Heidenen *zich zelv eene wet zyn*, en *het goede werkende, Heerlykheid, Eere en Vrede* te wachten hebben (**); — niettegenſtaande dit alles, bleef men hardnekkiglyk den Heidenen, zonder onderſcheid, de zaligheid ontzeggen, en, op het voetſpoor van AUGUSTINUS, hunne edelſte daden *blinkende zonden* noemen. Zelfs in latere tyden, zelfs nu nog, ſpreken ſommigen op een' aarzelenden toon over het toekomende geluk van brave menſchen buiten het Christendom, hoezeer ook PAULUS, in de aangehaalde plaats, uitdrukkelyk de zaligheid aan *Grieken buiten de Wet, die het goede werken*, toekent, en men dit Vraagſtuk, uit eene verkeerde naauwgezetheid, en averegtſche toepaſſing van eenige Bybelplaatſen, die alléén op byzondere omſtandigheden zien, geboren, thans voor afgeſleten mag beſchouwen.

Doch, wanneer men het Christendom, als den volſtrekt alléén zaligmakenden Godsdienst beſchouwen

(*) ROM. III. vs. 29.

(†) HAND. X. vs. 34. 35.

(§) LUC. X. vs. 34.

(**) ROM. II. vs. 10—14.

wen wil, in zoo verre deszelfs kennis reeds in dit leven noodzakelyk zou zyn, dan blyft zekerlyk de zwarigheid onoplosbaar, hoe GOD zoo velen zyner Schepſelen, door hen van dien Godsdienst verſtoken te laten, aan een eeuwig verderf kan ten prooije geven, zonder het regtmatige verwyt van hardheid, van wreedheid, te verdienen? Zoo lang men dus geene ruimere, mildere denkbeelden van het Opperwezen koestert, zoo lang men hetzelve geene liefde voor alle Menſchen toeſchryft, en met PAULUS ſtelt, dat GOD hen ALLEN, meer of minder, *onder de ongehoorzaamheid beſloten heeft*, OPDAT HY HUN ALLEN ZOU BARMHARTIG ZYN (*); — Zoo lang is 'er geene kans, om de meergemelde zwarigheid optelosſen, en de Ongeloovigen kunnen met grond aanvoeren, dat GOD niet alléén het Christendom binnen een bepaald gedeelte des Aardbols omſchreven, maar zelfs de fakkel des Euangeliums in landen, waar dezelve te voren een helder licht verſpreidde, *klein Azië*, *Syriën*, *Egypte*, *Noord-Afrika*, enz. genoegzaam heeft laten uitdooven.

De tweede bron van eenzydigheid ligt, myns erachtens, in de wyze, waarop de Geſchiedenis maar al te veel beoefend wordt. In ſtede van zich met een' alomvattenden blik de verloopene Eeuwen voor

(*) ROM. II. vs. 32.

voor oogen te ſtellen, daar de zoo duidelyke ſporen van GODS Voorzienigheid, welke zelfs den grootſten Twyfelaar, by eenige oplettendheid, moesten treffen, te bewonderen, verkoos men liever de Geſchiedenis der Wereld, *of* als een werk van het bloote geheugen, als een zielloos ligchaam te behandelen, *of* daaruit alléén de mensch- en ſtaatkundige leſſen, ten behoeve van den Wysgeer, den Regent en Staatsman, optezamelen. Ik ontken geenszins het nut der laatſte wyze van behandelen, dan *men moest het eene doen, en het andere niet nalaten.* Is de leiding der Voorzienigheid ten opzigte der menſchelyke daden en lotgevallen, — die alle Christenen, en zelfs, ten minſten *in het groot*, vele Deïsten erkennen, — dan eene zaak van zoo weinig gewigt, dat men die geheel mag verwaarloozen, om in de Jaarboeken der Menschheid niets dan een' woesten baaijert van het blinde, woeste geval, of een lydelyk Tooneel der ontboeide menſchelyke driften te zien? Dit gebrek is zelfs aan de beroemde trits der Geſchiedſchryvers in de achttiende Eeuw, HUME, ROBERTSON, GIBBON, eigen; — alléén de groote BOSSÜET, wiens adelaarsblik de Geſchiedenis doordrong, om in haar den invloed der ongeſchapene Zon te ontwaren; — BOSSÜET alléén, heeft ons een pad gewezen, langs 't welk wy de wegen der Voorzienigheid in de Geſchiedenis met de hoogſte waarſchynlykheid kun-

nen naſporen. Dan, de bekrompene denkbeelden van zynen tyd; en der kerke, waaraan de Biſchop van *Meaux* ſtrengelyk verkleefd was, omſtuwden 's mans geest met eenen drom van vooroordeelen, en beletteden hem, GOD zóó, ook in de Geſchiedenis te zien, gelyk ons het zuivere Euangelie hem leert kennen, *als onpartydig' Vader aller Menſchen.* Daarenboven had hy te veel op met de zoogenaamde bekeeringen der Heidenen in *Oostindie*, waarmede destyds de Jeſuïten en andere Monniken meer ſtaatkundige, dan godsdienstige oogmerken te bereiken zochten; hy was te verbitterd op de Christenen, die van zyn leerſtelſel verſchilden, om, zelfs wanneer in zynen tyd, reeds de meergemelde tegenwerping van de niet algemeenheid der Christelyke leere, als beletſel tegen GODS oogmerken, in alle hare kracht ware te berde gebragt, dezelve door eene wysgeerige en onbevooroordeelde Geſchiedenis van de leidingen der Voorzienigheid ten dezen opzigte, en eene aanwyzing van haar reeds zoo verre gevorderd Plan met het menschdom, te ontzenuwen.

By deze twee bronnen van éénzydigheid in het beſchouwen der Goddelyke bedoelingen, door middel van het Christendom, mag men ook de in vroegere tyden al te verre gedrevene gehechtheid aan den letterlyken zin der Oude Voorſpellingen voegen, welke thans vry algemeen door een ander uiterſte, de volſtrekte verkrachting van derzelver duidelyke be-

beteekenis, vervangen wordt. Eertyds toch gaf men te weinig acht op den ſtyl der Oosterlingen; die alles in ſtoute beelden, en *hyperboliſche* zegswyzen, voordroegen, gelyk men heden ten dage zoo veel op rekening dier Vergrooting ſtelt, dat volgens die verklaringen, de taal der Profeten, die wy voor ons hebben, eer onzin, dan leenſpreuk, ſchynt. Een middel tusſchen die beide uiterſten te vinden, is dan de taak van hem, die de tegenwerping der Ongeloovigen, „ dat het geringe aantal der Christe„ nen ſtrydig zy met de Oude Voorſpellingen," zoekt te wederleggen.

Eene volledige wederlegging dier tegenwerpinge, behoort tot nu toe onder de wenſchelyke, doch niet aanwezige, zaken. Wel met regt daarom, heeft TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, hetwelk zich door zyne verlichte denkwyze omtrent den Godsdienst, en door zyne onpartydigheid in het beoordeelen, zoo voordeelig kenſchetst, deze wederlegging, doch ſlechts op hechte gronden, die den toets der Wysbegeerte kunnen doorſtaan, tot een doel van bekrooning geſteld. Lust tot Godsdienstig onderzoek, en herinnering aan de ſpreuk:

In magnis voluiſſe ſat est,

plaatſten my ook onder den rei der mededingers, ſchoon ik wel voorzie, dat myne zwakke pogingen den prys der overwinnig niet zullen wegdragen.

De

De Vraag, door het Genootſchap uitgeſchreven, is deze:

In welken opzigte mag men redelyker wyze onderſtellen, en op goede gronden beſluiten, dat de Verbreiding der Euangelieleere oorſpronglyk door GOD *bedoeld zy?*

In hoe verre is dat doel reeds bereikt?

En hoe laat zich, op die wyze, de tegenwerping der Ongeloovigen, ontleend uit de ſchynbaare nog zoo onvolkomene Uitbreiding dier Leere onder het Menschdom, vergeleken met hetgeen daaromtrent, in oude tyden, voorſpeld is, het beste en meest voldoende, oplosſen?

Deze Vraag ſplitst zich dus van zelve in drie deelen, in wier eerſte wy GODS *bedoelingen met de verkondiging en uitbreiding der Euangelieleer*, in het tweede *de bereiking van dat doel op dit tydſtip*, onderzoeken moeten, om daaruit, in ons derde gedeelte, *eene redelyke en voldoende oplosſing van de zwarigheid, die de nog onvolledige aankleving der Christelyke leere, door het Menschdom, mogt doen ontſtaan, opteſporen.*

EERSTE HOOFDSTUK.

Onderzoek naar GODS *waarſchynlyke oogmerken, in de bekendwording, en gemeenmaking des Christendoms.*

In de behandeling van dit gewigtig Onderwerp zal my, zoo ik hoop, de Spreuk des Genootſchaps, *waare Godsdienstkennis bloeit door Vryheid*, even zoo zeer, als afkeer van ydele nieuwigheden, voor welke niets dan hun verſche oorſprong pleit, voor den geest zweven.

Mogt de waarheid alléén myne pen beſturen!

Tot den trap van ZEKERHEID kunnen wy het in de voorgenomene beantwoording nimmer brengen. Wien toch zyn de Raadsbeſluiten, de geheime beboelingen des Eeuwigen, bekend? Dit echter weten wy, zoo zeker als ons eigen aanwezen, dat de GOD des Heelals, de Vader van onzen Zaligmaker, niets dan *goede* oogmerken kan hebben; dat zyn doel altyd het *beste* moet zyn; en daaruit kunnen wy dan ook *met de hoogſte waarſchynlykheid* opmaken, dat Hy, in de uitbreiding der Euangelieleere, even zoowel als in derzelver eerſte prediking, ZEDELYKE VERBETERING DES MENSCHDOMS DOOR MID-

MIDDEL VAN GODSDIENSTIGE VERLICHTING, bedoeld hebbe; *welke zich echter voegen zoude naar, en gewyzigd worden door, de onderſcheidene trappen van vatbaarheid, en den natuurlyken en zedelyken toeſtand der onderſcheidene Volken, zoo dat de algemeenwording des Christendoms geen volſtrekt* (abſolut) *maar ſlechts een voorwaardelyk* (conditioneel) *vereischte van hetzelve zy.* Gaan wy over, om dit te ſtaven door bewyzen,

I. Uit de Rede.

II. Uit die Openbaring zelve, welke haar eigen doel best kan ontwikkelen.

III. Uit de ONDERVINDING der volgende Eeuwen.

I. Wat kan, zoo vraagt de onpartydige Waarheidsvriend, — wat kan de algoede Schepper van Hemel en Aarde, — de eeuwige bronwel, waaruit alle Deugd, en alle Heiligheid voortſtroomt, om zich in den oceaan van reine gelukzaligheid te verliezen, — toch beoogd hebben, toen hy den mensch voortbragt, dan juist die Deugd, die Heiligheid? En toen de mensch, bedolven in zinnelykheid, het goddelyke voorregt der Vryheid tot zyn eigen verderf misbruikende, geſchapen ſtond

in den afgrond der misdaad neêrteſtorten, was het toen iets anders, dan bevordering van zedelyke waarde, dan herſtelling van 's menſchen oorſpronkelyken Adel, welke GOD in zyne gunſtryke Openbaring beoogen kon? O! indien 'er een bewys is, dat krachtig tot den geest en tot het hart ſpreekt, het is dat van de inwendige noodzakelykheid der Christelyke Openbaringe. Hoe zou het met ons geſlacht vergaan zyn, toen of ruwe Barbaarschheid den aardbodem omſluyerde, of het dwaallicht van *Epicuriſche* Wysgeerte den verdoolden mensch, langs bebloemde paden, naar den Nacht van het Niet troonde, zoo niet eene Almagtige hand gindſchen ſluyer verſcheurd, en dit dwaallicht met eene helderer Fakkel verwisſeld had, die op den veiligen weg der Deugd tot de Onſterfelykheid voert? — Het geluk zyner Schepſelen is zekerlyk de bedoeling, waarom de Schepper hen voortbragt; doch hoe kan men zich *waar* geluk anders voorſtellen, dan als ten naauwſten gepaard met zedelyke volmaaktheid, of ten minsten met het ſtreeven naar dezelve? De Rede, ons eigen hart, de ſtem der Wyzen van alle tyden en volken wraken toch ten ſterkſten het ſchyn geluk, dat met den lagen Heerendienst der driften, der zinnelykheid, der ras voorbyſnellende aardſche goederen, gepaard gaat. Doch hoe zal de Deugd, door het menschdom in 't algemeen, ja, onder eenige uitzonderingen, door

elk

elk in het byzonder, anders *rein* beoefend worden, dan uit Godsdienstige beginſels? Men ſpreekt van een *pligtgebod*, welks onvoorwaardelyke ſtem den Sterveling tot Deugd noopt; doch is het wel menschkundig, dat men, zonder den *aandrang*, dien ons *welbegrepen* geluk aan de hand geeft, zonder de *ſtaving*, die een Goddelyk gezag byzet, de moeijelykſte pligten eischt? — Het komt toch, wanneer men den mensch verbeteren wil, niet op een naauwkeurig uitpluizen van onzen pligt, maar op deszelfs betragting aan. En heeft wel immer de Wysbegeerte, zelfs de voortreffelykſte, zoo vele, zulke kragtige dwangredenen aan de hand gegeven, als de Godsdienst om ons hart en wandel rein te bewaren, om te verëdelen? — Het was dus door middel van Godsdienstige verlichting, en der alvermogende dwangredenen, die GODS Vaderliefde, vooral in zynen Zoon, en eene zalige Onſterfelykheid, waarvan CHRISTUS de *zekerheid* aan het licht bragt, aan de hand te geven, dat de verbetering van het menschdom ras zou voortgaan, en in korten tyd meer wegs afleggen, dan in alle voorgaande Eeuwen geſchied was. *Door middel*, zeg ik, want *doel* kan Godsdienstige kennis nimmer zyn. En dit leidt my tot eenige tegenwerpingen, die men tegen het eerſte gedeelte myner ſtelling zou kunnen maken.

Eenigen toch, minder in den geest van het Euan-

gelie indringende, dan hetzelve naar den letter opvattende, zouden ligtelyk het geloof *aan*, en de kennis *van* GOD, en van onzen Zaligmaker, als hoofdbedoelingen van het Christendom kunnen aanmerken. Anderen, op dit beginſel voortredenerende, konden misſchien *Gods Eer* als het hooge wit der komſte van CHRISTUS, en der Verbreiding van het Euangelie, beſchouwen.

De eerſte ſtelling kan volkomen waar zyn, zonder iets het minſte tegen het door ons aangevoerde te bewyzen, mits men beide in den regten zin verſta. Immers zy, die het *geloof* en de *Godskennis* als de edelſte krachten, en de hoogſte bedoelingen, der Euangelieleere beſchouwen, zullen die beide toch wel niet anders, dan als *vruchtbaar in reine Zeden en goede Werken* willen beſchouwd hebben, zonder hetwelk zy geheel en al van den geest en de letter des Christendoms zouden afwyken, en meer onze verachting, dan wederlegging, verdienen. Dan 'er is, zoo verre ik weet, geen Christen-genootſchap, hetwelk niet van harten ſtelt, dat een geloof, dat eene kennis van GOD en CHRISTUS, welke zich door geenen godvruchtigen deugdzamen levenswandel aan den dag leggen, *dood* en *nietig* zyn, (laten zy voorts van de *waarde* dier uitwerkſelen oordeelen, hoe zy willen). Dan komt dit niet overeen met ons geſtelde, dat *zedelyke verbetering*, door middel van Godsdienſtige verlichting, het hoofd-

hoofdoogmerk van GOD, en het geven van zyn Woord aan de Menſchen, geweest zy? Is het niet, in het wezen der zake, hetzelfde? Immers, wy zyn 'er verre af, om alle ſchitterende daden zoo maar Deugd te noemen, en het is boven reeds met een woord aangeſtipt, dat die pligtsbetrachting de ſtevigſte, en (voor zoo verre zuiverheid in dezen, met de menſchelyke Natuur beſtaan kan) ook gewis de reinſte is, welke op liefde, op dankbaarheid tot GOD, op zucht om hem te behagen, gegrond is.

Dan, men gaat verder, GODS Eere zou het beginſel zyn, hetwelk HEM aanſpoorde, ons zynen wil, zyne voorſchriften, de middelen tot ons geluk, en onze beſtemming te doen kennen — *Gods Eere?* Bedenken zy, die dit ſtellen, den onmetelyken afſtand wel tusſchen het Opperwezen en ons? Zou het aan zyne Eer iets kunnen toe- of afdoen, wanneer al het Geſchapene of geknield voor hem nederboog, of hem onzinnig lasterde? Immers oneindig minder, dan het de Zon in hare eeuwige baan ſtuitte, dat eenige dolle Barbaren in het hart van *Africa*, verbolgen op hare hitte, haar telken etmale by het opgaan vervloekten? En de meerdere of mindere verlichting der bewoners van één der kleinſte Planeten van een Zonneſtelſel, dat zich by het Heelal in het Niet verliest, zou de Eere des Scheppers, op wiens wenk dat Heelal ontſtond, krenken of bevorderen kunnen? Men ſtelt zich over

over 't algemeen de Godheid te veel met menſchelyke gemoedsbewegingen, menſchelyke driften voor. Zeggen wy liever, gelyk PLATO (*) van de Schepping beweerde, dat zoo ook de Zedelyke en Godsdienstige Herſchepping des Menschdoms, door JEZUS CHRISTUS, een louter uitwerkſel van *Gods Goedheid* zy. En wat kan den mensch, het voorwerp dier oneindige Goedheid, gelukkiger maken dan Deugd, geënt op de bewustheid van GODS Vaderliefde, en op de hope der Zaligheid? —

Dan, hoe oneindig verſcheiden zyn de wyzigingen, welke de zoo uitéénloopende aanleg, gemoedsgeſteldheid, neigingen, driften, opvoeding, en wat niet al meer, in 's menſchen vatbaarheid voor geluk hebben doen ontſtaan? Zedelyke volmaaktheid blyft wel overal het *non plus ultra*, welks bereiking ook zyne gelukzaligheid met zich voert, dan de beste wyze, om hem daartoe opteleiden, kan niet overal dezelfde zyn. Gewisſelyk zou het geene goedwilligheid, maar dwaasheid aanduiden, wanneer men hem, die op den benedenſten trap van vorming en beſchaving ſtaat, alle die waarheden, alle die pligten, welke de geheele ziel van den volkomenſten mensch vervullen, op ééns wilde bybrengen. Hoe vele voorbeelden levert ons de Natuur van deze waarheid! Men brenge hem, dien de

(*) *In Timaeo.*

de moeijelykſte kunstbewerking naauwlyks het gezigt wederſchonk, éénsklaps in het volle daglicht, en ras zal alles, wat de bekwaamſte Geneesheer ten zynen voordeele deed, in rook verdwynen. Men zette den ongelukkigen, wiens maag door langdurig gebrek naauwelyks iets verdragen kan, aan eene met voedzame ſpyzen ruim bezette tafel, en men zal zien, hoe ras hy die wreede weldadigheid met den dood zal bekoopen! Hoe dwaas zou het zyn, een kind met alle de fyne onderſcheidingen ten opzigte van de echte roerſels onzer daden, bekend te maken! Men leere het *goed handelen*, en, by de ontwikkeling van zyn verſtand, wanneer het reeds de hebbelykheid van goeddoen bezit, reinige men zyne dryfveeren.

Op dezelfde wyze nu, is het met het Euangelie, het helderſte licht, de voedzaamſte ſpyze voor onzen Geest, en de milde bron der reinſte zedelykheid gelegen. Niet allen zyn, nog ten minſten, in ſtaat deszelfs glans, kracht en geſtrenge pligtsvordering te dragen. Niet allen hebben den geeſtelyken ſmaak, die vereiſcht wordt, om GOD in geest en waarheid, uit zuivere dankbaarheid, te dienen. Er moet eerst een zekere trap van beſchaving, zekere geſchiktheid tot het ontvangen dier hemelſche Leere plaats grypen. En dat men niet begrype, dat zulks haar tot nadeel ſtrekke! Zy heeft het met alle kundigheden, zelfs met de eerſte

behoefte voor den denkenden mensch, de burgerlyke vryheid, gemeen. Wie zien wil, hoe schandelyk onvoorzigtig het zy, ook deze onberaden aan elk, onbepaald, uittedeelen, wende het oog naar *St. Domingo*, en zie hetzelve in bloed en rookend puin vergaan onder de klaauwen dier Tygers in Menschengedaante, welke eene onbedachte Menschenliefde, uit bespiegelende gronden, gelyke Rechten met den beschaafden Europeër geschonken had.

God werkt dus, even als in de Natuur, ook hier niet sprongswyze, maar by trappen. Men pooge een Volk, 't welk men verlichten en verbeteren wil, eerst, ten minsten aanvangelyk, te beschaven, en aftetrekken van barbaarsche gewoonten. Dus ten minsten was de weg der Voorzienigheid by de oprigting van den Dienst des waren God's in de Wereld, gelyk wy nader zien zullen, wanneer wy bewyzen voor onze stelling uit den Bybel en de Geschiedenis zullen aanvoeren. Het was geen woest en barbaarsch, of nog in den kindschen staat der Menschheid verkeerende Volk, tot hetwelk de eerste Verkondigers van het Euangelie hunne treden wendden. Neen! het waren die, door éénheid van bestuur, en gelykvormigheid van kerkpligten en zeden, byna inéengesmoltene Grieken en Romeinen, waarvan de eersten in vroeger tyd, en de tweeden op hun voetspoor, eenige jaren te voren,

de

de beſchaving, en alles wat de genoegens van geest en zintuigen verfynen en verëdelen kan, ten top gevoerd hadden, onder welken het Christendom zyne *eerſte* Heidenſche aanhangers vond.

Wy mogen dus, geloof ik, vaſtſtellen, dat de Christelyke Godsdienst dat geene, 't welk wy als zyn hoofddoel erkenden, *verbetering van hart en wandel, door middel van Godsdienstige verlichting*, nimmer bereiken zal, zoo deszelfs prediking en uitbreiding niet gerigt wordt *naar de onderſcheidene trappen van vatbaarheid, en den natuurlyken en zedelyken aanleg der onderſcheidene Volken des Aardbodems*. Volſtrekte Algemeenheid *kan* dus *nimmer* als een *onvoorwaardelyk* vereischte in GODS Plan vallen. Men werpe my hier de eenvoudigheid en duidelykheid der Euangelieleere, die ook den minstgeoefenden klaar is, niet tegen. Vooreerst is dit wel, wat de hoofdzaak betreft, waar, onder onze reeds gevormde Maatſchappyen, alwaar de jeugd van jongs af in de grondſlagen des Christendoms onderwezen wordt; doch hoe kan men van dáár een gevolg afleiden tot die, nog geheel nieuwe, op den laagſten trap der menschheid geplaatſte Natien, waar elke optelling, die het getal zyner vingers te boven gaat, den wilden Halfmensch meer vermoeit, meer buiten zyn naauwbeperkten gezigteinder ligt, dan den geringſten onder ons een zwaar rekenkundig vraagſtuk arbeid zou kosten; — of moet men *duidelykheid*

mede niet als een betrekkelyk woord, gewyzigd naar de onderſcheidene vatbaarheden der menſchen, aanmerken? —

Ten tweeden, moet men, al ware de Christelyke Godsdienstleere ook voor elk zonneklaar, nogtans erkennen, dat vooroordeel, kwade gewoonten, en vooringenomenheid zoo vele ſlagbomen zyn, welke, onder menig Volk ingeworteld, den toegang en de algemeenwording der Christelyke Leere ten ſterkſten verhinderen. Zoo zal de *Japanner* haar niet ligt in zyn Land laten indringen, dewyl het ſlecht gedrag van vroegere Pauſelyke Zendelingen, hem het Christendom, als onbeſtaanbaar met de veiligheid zyns Ryks, voor den geest maalt. De zachtere *Otaheiter*, de ſlaaf zyner dierlykheid, erkent de grootere vermogens der *Christenen* boven hem, en zou misſchien overhellen, om zich aan hun gezag te onderwerpen, door ook hunnen Godsdienst den zynen te maken, zoo zy hem maar zyne verfoeijelyke, lichtſchuwende *Areays*-byeenkomsten laten wilden, en den kindermoord niet beletteden. Dan hiertegen vermag zoo min het vermogen van den Godsdienst, als de zorg voor zyn eigen beſtaan; koel ziet hy, binnen een kort tydsbeſtek, zyne bevolking op min dan een vyfde verſmelten, hy wendt het oog af, en offert aan gewoonte en wellust, tot zy hem ten grave doen dalen.

De *Noord-Americaan* hoort den Zendeling koeltjes

een

een geheel uur met yver ſpreken; hy betuigd, alles te gelooven, wat deze zegt; doch vergt hem op zyne beurt geduld tot het aanhooren van een omſtandig verhaal *zyner* Godenleere. Roept dees in drift: „*Maar uwe vertelling is een ſprookje!*" zoo verwondert zich de andere over zyne onbeleefdheid! Zou door zulke ingewortelde vooroordeelen of hebbelykheden het licht der reinſte Godsdienſtleere wel vermogen doortebreken? Myns erachtens niet *geheel algemeen* zonder een wonderwerk, hetwelk den gantſche geestgeſteldheid dier Volken op ééns eene andere rigting zou moeten geven. —

Dan, ontrusten wy ons niet te zeer. De Eeuwige, in wiens handen onze dagen en onze adem zyn, *die ons maakſel kent, en weet, dat wy ſtof zyn*, bemint deze zyne kleine zwakke kinderen ook, ſchoon zy nog te onvatbaar zyn mogen, om *hier* Onderdanen van zyn geestelyk Koningryk te worden, offchoon hunne geringe vermogens, of de ongelukkige nevel der vooroordeelen, hun den weg tot de banieren van zynen Zoon ſluiten mogen. Zoo zedelyke verbetering zyn doel met den Mensch is, dan heeft Hy, de Heer des Heelals, de Alwyze, die *alléén* doorziet, waarom eenige zyner Menſchen hier min verlicht moesten zyn, moesten *kunnen* zyn, dan zyne gunſtelingen, middelen en wegen genoeg, om genen in een ander leven ſchadeloos te ſtellen. Hier toch is ſlechts, ook voor den verhevenſten,

alléén het zwakke begin van ons beſtaan; en de onkundigſte, de minst vatbare, zal misſchien aan gene zyde des grafs ſneller vorderingen in kennis kunnen maken, dan hier een NEWTON, gedurende een geheel werkzaam leven. Daarenboven hebben de Volken, die onkundig zyn van, en nog onvatbaar voor het Christendom, aan de éene zyde wel mindere voorregten, minderen aandrang tot deugd en veredeling van geest en hart; doch ook aan den anderen kant veel minder verantwoordelykheid. Wien *veel gegeven is, van dien zal men veel eiſchen*, en dus ook omgekeerd. Zoo de ruwe Indiaan, of de onvatbare Neger *zyne* flaauwe kennis van regt en onregt gemoedelyk beleeft, zal gewisſelyk de billyke Regter der gantſche Aarde *hem* niet verſtooten, om iets, 't geen in deszelfs groot Plan viel, dat *hy* misſen zou, al was zyne deugd ook zeer onvolmaakt, zyne zedelykheid niet verre boven den onderſten trap verheven.

Uit al het aangevoerde blykt, myns erachtens, dat de Voorzienigheid ten oogmerk had, van het begin der Wereld af een brandpunt, (indien ik zoo ſpreken mag,) op aarde te vestigen, van waar *zyne* hartverbeterende kennis eerst flaauwe, doch naar mate der langzame ontwikkeling des Menschdoms, allengs helderer ſtralen over de meestbeſchaafde Natien zou verſpreiden, tot dat het menſchelyk geſlacht ryp genoeg was, om den vollen glans van zy-

zyne kennis en genade in het aanſchyn van zynen Zoon te kunnen dragen. Toen breidde zich de luister van Gods-kennis onmetelyk uit, het brandpunt, waar van wy ſpraken, in licht en warmte ongelyk verſterkt, werd in het middelpunt van beſchaving verplaatst, van waar het heinde en verre met zyne alverkwikkende ſtralen, nu niet meer alléén geheel ontwikkelde, maar ook ten halven beſchaafde, ook ruwe Natien verwarmt en verlicht, in zoo verre de laatſte niet door een ſtaat van volkomene kindschheid of woestheid, of door al te ſterke vooroordeelen daar van worden teruggehouden. Doch naast by het brandpunt zelve is de verlichting het ſterkst, gelyk de aard der zake met zich brengt; het ſchynſel der echte Gods- en pligtkennis verflaauwt meer en meer, naar maté het de uiterſte grenzen der beſchaving nadert. — Dus zou de Rede zich de zaak *van voren* denken; de Openbaring en de Geſchiedenis bevestigen hare uitſpraken *van agteren.* ....

Eer ik echter overga, om uit beiden myne ſtelling te verdedigen, moet ik dezelve met een woord vrypleiten van een ongunſtig vermoeden, 't welk haar ligtelyk by menig gemoedelyk Christen in verdenking zou brengen. Door te beweren, dat vele Volken nog niet ryp voor het Christendom zyn, bedoel ik geheel *niet*, dat alle pogingen, om hetzelve buiten zyne tegenwoordige grenzen uittebreiden,

den, nutteloos zyn. Verre van daar! want voor-eerst weet GOD alléén volkomen den juisten trap, waarop zy zich ten dien aanzien bevinden, en dus kunnen menſchelyke pogingen by Volken, die meer ſchynbaar dan wezenlyk ruw zyn, veel uitwerken; — ten tweeden is het de zaak der Zendelingen, de Volken niet, ſtrydig met den aard der zake, eerst te willen *bekeeren*, en dan *beſchaven*; maar, op het voetſpoor der Moraviſche Broederen aan de *Kaap de Goede Hoop* (*) en elders, hun eerst eenige begrippen van eene gevestigde levenswyze, akkerbouw en handwerken, door onderrigt en voorbeeld by te brengen, om met des te meer vrucht aan hunne Zedelyke en Godsdienstige Hervorming en Verlichting te kunnen arbeiden. —

Gaan wy nu over, om uit de Oorkonden zelve der Christelyke Openbaring te betoogen, 1) dat Heiligheid en Zedelyke volmaking der Menſchen haar hoofddoel zy; 2) dat dit doel niet altoos, noch overal, op dezelfde wyze door GOD bereikt wordt, maar dat HY zich daarin ſchikke naar de vatbaarheid en geestgeſteldheid des Menschdoms, mits maar de hoofdzaak haar wit beſchiete. —

Wilde ik het eerſte breedvoerig bewyzen, de perken, binnen welke deze Verhandeling zich dient te bepalen, zouden op verre na niet toereiken tot de

(*) Volgens het getuigenis van BARROW.

de opſomming alléén dier Bybelplaatſen, welke de waarheid myner ſtellinge duidelyk ſtaven. Doorloopen wy dan ſlechts met een vlugtigen oogopſlag zoowel de voorbereidende Joodſche, als de Euangeliſche Bedeeling, en zien wy in beiden, voornamelyk echter in de laatſte, den Allerhoogſten zich met de opleiding van ons geſlacht tot zedelyke goedheid bezig houden, — en wel door het meest gepaste middel, door kennis van, en liefde tot HEM.

Beginnen wy daartoe met ABRAHAM, *den Vader der Geloovigen.* Vryelyk mag men veronderſtellen, dat de zaden van Deugd, die den voor zyne Eeuw, wat zeg ik! voor alle Eeuwen, zoo onvergelykelyken ABRAHAM naderhand bezielden, reeds vroeg in zyn hart lagen; dat het tot dat einde den Hartekenner behaagde, Hem tot eene meer byzondere gemeenſchap met zich aftezonderen, éénsdeels, om die deugd, welke anderszins ligtelyk door de heerſchende Afgodery had kunnen verſtikt worden, rein te bewaren en te ontwikkelen, anderdeels, om uit Hem eene volgreeks van godvruchtige, deugdzame Mannen te doen ontſtaan, welke de voorſchriften van ſtelligen Godsdienst en reine Zedeleer (in zoo verre die tyden ze dragen konden) aan hunne nakomelingen, een talryk Volk, zouden achterlaten, ze hun door leer en voorbeeld inſcherpen. ISAäK en JACOB, vooral de laatſte, ſtonden wel

in zedelyke voortreffelykheid vele trappen beneden ABRAHAM, doch toonden niettemin beide een goed, onbedorven hart, vol tederheid voor echtgenoote en kinderen, geheel voor den ſtillen, huisſelyken kring geſchikt, en by den laatſten alléén door vrees en liefde ſomtyds tot mistrappen overſlaande, welke, voor de kindſche, ruwe tyden, toch wel niet van de ergſten waren. Men vergelyke daarmede de gruwelen van *Sodom*, de ſchandelyke ondeugden der *Canaäniten*, (ſchoon toen nog niet tot rypheid gekomen,) en de laaghartige euveldaad van SIMEON en LEVI, ellendelingen, die hunne eerwaardige afkomst ſchandvlekten. Dan, welk een contrast tusſchen deze twee, de meeste hunner broederen, — en den edelen JOSEPH! Inderdaad, het karakter van dezen laatſten is van eene zedelyke grootheid, die onze hoogſte verbazing moet wekken, vertrouwen op GOD, — afkeer van wellust, om niet tegen HEM te zondigen, — hooge wysheid en menschkunde — zeldzame edelmoedigheid omtrent vyanden — de tederſte vader- en broederliefde, — alles veréénigt zich in dezen Held der Aloudheid, om hem te doen beminnen, hoogachten en bewonderen. En juist deze groote man is het, wien de Voorzienigheid uitkiest, om hem tot een toonbeeld harer goedheid, harer zorge voor het menschdom te ſtellen, om door hem, en het veege geſlacht van ISRAËL, en het talloze volk

volk aan de boorden des *Nyls*, voor hongersnood te bewaren; hy is het, die door de treffendſte rampen, door het blykbaarſte Godsbeſtuur, tot de trappen des troons verheven wordt, om reeds aan de vroegſte Wereld te bewyzen, dat Deugd GODE hoogstwelgevallig is, en dikwerf door Hem, in dit leven, met de hoogſte eere bekroond, altyd in nood geſchraagd wordt. Welk eene les voor het uitverkorene volk van JEHOVA! voor *Egypte*, de toekomende Leermeesteresſe der Oude Wereld in beſchaving, kunsten en wetenſchappen! —

Weldra echter verbreekt ondankbaarheid den band, waarmede JOSEPHS weldaden die twee Volken omſtrengeld had. Deze ééns geſcheiden zynde, koos GOD, ter bevryding en afzondering van ABRAHAMS nakroost, den vurigſten beminnaar zyns Vaderlands, doch tevens den zachtſten der menſchen, den geduldigſten terechtwyzer der gebreken zyns Volks, den edelen MOSES. Hy zou toonen, wat Deugd by GOD vermag; hy, de waardige tolk des Heeren, zou door taal en voorbeeld het Volk tot verhevene gezindheden, tot echte Godsvrucht en Zedelykheid opleiden. Van dáár ook de geest, die, te midden van een' drom van burgerlyke en plegtige geboden, nogtans door de geheele Wetgeving doorſtraalt; ik bedoele den geest van menschlievenheid, onderlinge verbroedering, zachtheid ten opzigte van minderen, vrymoedigheid

omtrent meerderen, en algemeene genegenheid, door middel van gehechtheid aan denzelfden GOD, die tevens Koning en Vader des Volks was. Men zie ter proeve flechts de Wetten omtrent het Sabbaths- en Jubeljaar (*), omtrent den Slavenſtand in 't algemeen (†), omtrent den onwilligen Doodſlager (§), omtrent de Vreemdelingen (**), — de Weezen, — de Weduwen (††), — zelfs de Huisdieren (§§) in, en men zal bevinden, dat ik voorál niet veel gezegd heb. Waartoe dienden ook de Optogten tot de Hooge Feesten anders, dan om den band van broederlyke Eensgezindheid, door middel van het aandenken aan GOD, den algemeenen Vader van *Israels* geſlacht, — levendig te houden? Waartoe dienden zoo vele aanſporingen tot Heiligheid (***), naar *Gods voorbeeld*, tot liefde tot Hem (†††) en onzen Naasten (§§§), dan om

zoo

(*) LEVIT. XXV. vs. 2. 4. 6. en verv.

(†) —— XXI.

(§) NUMERI XXXV. vs. 6. en verv.

(**) EXOD. XXII. vs. 21. XXIII. 9. 12. LEVIT. XIX. vs. 10. 33. 34. Cap. XXIV. 22.

(††) EXOD. XXII. vs. 22. DEUT. XXIV. vs. 21.

(§§) DEUT. XXV. vs. 4.

(***) LEVIT. XIX. vs. 2. XX. vs. 7. 8.

(†††) —— XIV. vs. 18.

(§§§) DEUT. X. vs. 12. XI. vs. 1.

zoo wel een deugdzaam als godsdienstig Volk te vormen? — Wat zeg ik? vindt men zelfs niet reeds sporen van dat toppunt van menschelyke grootheid, van *Vyandsliefde*, in de Mosaïsche Wetgeving (*)? Zekerlyk nog onvolledig, nog weinig ontwikkeld zyn de daarheen strekkende voorschriften; doch men bedenke den toenmaligen toestand der Wereld, — dien van *Israël* in het byzonder, en men zal het weinige daaromtrent bepaalde reeds onbegrypelyk sterk vinden in een' tyd, onder een' Volk, waar wraakzucht voor eene der natuurlykste, der edelste hartstogten goldt.

Het is ook zeer opmerkelyk, dat *Israël* juist het eenige Volk der Oudheid was, by hetwelke Deugd en Zedelykheid *stellig* door de Godheid was voorgeschreven, en by hare Tolken, by herhaling, ja, op den duur, als de gewigtigste pligt voorkwam, welke het offeren en andere bykomende Godsdienstgebruiken verre overtrof. Heerlyk is ten dien opzigte de taal van JESAÏA en van MICHA: „ Is „ dit niet het Vasten dat ik verkieze, dat gy los„ maakt de knoopen der godloosheid, — dat gy „ vry loslaat de verpletterden, en alle juk ver„ scheurt? Is 't niet, dat gy den hongerigen uw „ brood mededeelt, en de arme verdrevenen in huis „ brengt? als gy eenen naakten ziet, dat gy hem „ dekt,

(*) EXOD. XXIII. vs. 4. 5.

„ dekt, en dat gy U voor uw vleesch niet ver-
„ bergt? dan zal uw licht voortbreken als de da-
„ geraad, — — — de heerlykheid des Heeren zal
„ uw' achtertogt wezen, enz. (*). — Zoude de
„ Heere een welgevallen hebben aan duizenden van
„ rammen? aan tienduizenden van oliebeken? Zal
„ ik mynen eerstgeborenen geven voor myne over-
„ tredinge? de vrucht mynes buiks voor de zonde
„ myner ziele? Hy heeft u bekend gemaakt,
„ o mensch! wat goed is, en wat eischt de Heere
„ van U, dan regt te doen, weldadigheid lief te
„ hebben, en ootmoediglyk te wandelen met uwen
„ GOD? (†)" — Op dezelfde wyze ſtelt de Dich-
ter van den 50ſten Pſalm: de offerpligten verre bene-
den de gehoorzaamheid aan GODS zedelyke geboden.

Verder blykt het uit de geheele Geſchiedenis des Joodſchen Volks na MOSES, dat afval van de Wetgeving diens grooten mans, afval van den dienst des éénen waren GODS, ook telkens verregaande onzedelykheid, en gruwelyke plegtigheden met zich ſleepte. Ontucht, menſchenoffers, hardheid jegens medebroeders, ja ſtaatkundige misſtappen, en geheel verval van den Nationalen geest, waren daarvan onaffcheidelyk. Het ſchromelyk verwarde ſtaatsgeſtel onder de Regteren, toen Regeringloos-

heid

(*) JES. LVIII. vs. 5—8.

(†) MICHA VI. vs. 7. 8.

heid met eigenwilligen Godsdienst en Beeldaanbidding hand aan hand ging, en het Volk, van kragten beroofd, een gemakkelyke prooi zyner naburen werd; die zelfde toneelen, met meer of min verzwarende omſtandigheden, onder SALOMO in zyne laatſte jaren, de Koningen der tien ſtammen, ACHAZ, MANASSE, de Zonen van JOSIA herhaald, pleiten krachtdadig voor het geſtelde, terwyl het Volk altyd gelukkig en deugdzaam was, naar mate het zich naauwer aan de Wet van zynen GOD en Koning verbond.

Dan, genoeg hier van! Wy wilden alléén betogen dat Zedelyke Regtheid *ten allen tyde* GODS hoofddoel in het beſtuur over de Menſchen geweest zy. Bleek dit reeds in de Geſchiedenis van een Volk, by hetwelk, naar mate zyner uitgeſtrektheid, meer waarlyk groote mannen geweest zyn, dan by eenig Volk der Oudheid, misſchien alléén *Athene* uitgezonderd, veel meer nog moest het blyken uit de Geſchiedenis dier veel duidelyker Openbaring, waardoor GOD, hetgene hy, om de zwakheid der menſchelyke verſtandsvorming, nog ſlechts flaauwelyk aan *Israël* verkondigd had, middagklaar, tot verlichting van een veel grooteren kring van menſchen, zou bekend maken. — Het Christendom verſcheen, en predikte *dienst van God*, *in geest en waarheid* (*), *liefde tot Hem en den Naasten*, zuiverheid

(*) JOAN. IV. vs. 24.

heid van dryfveeren, om namelyk *geen roem by de Menſchen*, *maar by den in 't verborgenzienden God* te behalen, *liefde*, *zelfs tot de vyanden en vervolgers*, afkeer van knellende aardſche zorgen, en kinderlyk betrouwen op de Voorzienigheid des besten Vaders; omgang met den Naasten, gelyk men dien van zynen kant voor zich zou wenſchen (*), gehoorzaamheid aan de Overheid (†), eensgezindheid (†), afkeer van ſporeloze driften, kortom *al wat waarachtig*, *al wat eerlyk is*, *zoo daar eenige lof is* (§), ja de *volmaaktheid*, *gelyk God volmaakt is* (**). Dit heldere licht van kennis der pligten zou uit den Oceaan van zedelyke helderheid en warmte voortſtroomen, uit GOD, den Vader der Menſchen, hunnen besten Vriend, die hun *bidt*, *zich met hem te laten verzoenen* (††), die hun een eeuwig leven, vol van de zaligſte geneugten, zoo verre die een zedelyk wezen waardig zyn, ten plegtigſten toezegt, hun vergeeving van ſchulden belooft, en beide door den Dood en Opſtanding zyns Zoons ſchenkt en verzegelt. — De Christelyke Openbaring is dus het hoogſte, het voortreffelykſte middel tot zedelyke ver-

(*) MATTH. VI. vs. 7—22.

(†) ROM. XIII. vs. 14.

(§) PHILIPP. IV. vs. 8.

(**) MATTH. V. vs. 48.

(††) 2. COR. V. vs. 20.

verbetering, door middel van Godsdienstige verlichting. Zwaar, gewisselyk, is de verantwoording voor hem, die dit licht kennende, hetzelve verfmaadt of verachteloost, doch ook zeer gewigtig zyne voorregten, wanneer hy het tot zyne hervorming aanneemt, — reeds heeft deszelfs invloed onder de minstgevormde klasse in *Europa*, meer ware deugd, meer Godsdienstkennis verspreid, dan een SENECA, een PLATO, een CICERO in hunnen tyd bezaten; en hoe vele *Socratessen* telt het Christendom niet, die zich, uit reine grondbeginselen, aan de toelichting en zedelyke beschaving hunner medemenschen wyden!

Het *Geloof*, waarop het Euangelie zoo by herhaling aandringt, wat is het anders, dan *een vaste grond der dingen, die men hoopt, een bewys der zaken die men niet ziet* (*), en dus juist de krachtigste spoorslag tot Godsvrucht. Niets is toch ongelukkiger, onredelyker zelfs, dan Twyfelary: de Twyfelaar verliest den tyd, dien hy tot *handelen* besteden moest, in eeuwig tusschen waar en valsch te dobberen, in de jammerlykste beslùiteloosheid. Maar hy, die vast en onwrikbaar *gelooft*, dat 'er een beloonend en straffend GOD, dat 'er eene Eeuwigheid, een dag der Vergelding, een Middelaar tusschen GOD en Menschen voor hem bestaat, die dus

(*) HEBR. II. vs. 1.

dan ook voldomen *ſtaat maakt* op GODS beloften, die zyne Alweetenheid beſtendig voor den Geest heeft, en den heiligenden invloed van zynen Geest gedurig verbeidt, hy moet een deugdzaam mensch worden, of, zoo niet, dan kan ook geene beweegreden ter wereld hem daartoe vormen.

Doch het is niet alleen de meerdere reinheid, maar ook de grootere algemeenheid der beoefening van pligt, en kennis van GOD, welke het Euangelie, boven den Moſaïſchen Godsdienst, zou bevorderen. Het was nu niet meer één weinig geacht Volk in een hoek van *Aſie*, 't welk de leere van GOD in hare reinheid mogt bezitten; de Christelyke leer zou niet alléén dat Werelddeel, maar ook de andere, en wel voornamelyk den zetel van beſchaving en kunde, *Europa*, vervullen; talryke en geachte Natien zouden haar aannemen, en tot aan de verſtafgelegene oorden des Aardbodems uitbreiden. ALLE DE VOLKEREN, waar het pas gaf, zouden *onderwezen worden in de geboden van Jeſus te onderhouden* (*); *het Euangelium zou gepredikt worden in de geheele Wereld* (†); het Christelyk geloof zou zich uitbreiden, niet alléén onder Jooden, maar ook onder Heidenen; *zy, den welken van Christus niet geboodſchapt was, zouden 't zien, dewelke het niet ge-*

(*) MATTH. XXVIII. vs. 19.

(†) ——— XXIV. vs. 14. XXVI. vs. 13.

gehoord hadden, zouden 't verſtaan (*), en Hy zou *onder alle de Heidenen worden bekend gemaakt* (†).

Doch, ſchoon de palen van dat geloove niet meer die van eenige bevoorregtte Natie zyn, ſchoon reeds ten tyde van PAULUS, in zekeren zin, *het geluid van deszelfs verkondigers over de geheele aarde, en hunne woorden tot de einden der* (toen bekende) *Wereld waren uitgegaan* (§), moet men echter niet minder met GODS wysheid, die de juiste tyden der geſchiktheid van elk Volk tot die Heilleere best bepalen kon, dan met zyne goedheid te rade gaan. Doorloopen wy dus andermaal, hoewel kortelyk, dit gedeelte van GODS oogmerken, in zoo verre het ons door zyne Openbaringen aan het Menschdom is kenbaar geworden.

Reeds in den uchtendſtond der Wereld zien wy GOD, aan den nog geheel kinderlyken mensch, met de liefderykſte gemeenzaamheid zich bekend maken. De grootſche, edele denkbeelden van een reinen geest, die de Wereld, volgens de eeuwige beginſelen van zedelykheid, beſtuurt, en eenmaal zal oordeelen, waren nog verre boven de door zinnelykheid en onkunde geheel omzwachtelde ziel der vroegſte Menſchen. Zy moesten hunnen GOD ZIEN;

The-

(*) Rom. XV, vs. 21.

(†) —— XVI. 26.

(§) —— X. vs. 18.

Theophanien, hoe zeer beſpot door ſommige latere Wysgeeren, wier kleine, doch verwaande geest alles, volgens *hunnen* maatſtaf afmat, waren dringend noodzakelyk, zoo de Mensch eenige denkbeelden van Regt en Godsdienst zou bekomen. Van dáár de verſchyningen van GOD aan ADAM in den Hof, zelfs aan KAÏN, (de wyze dier verſchyningen is ons onbekend, doch doet niets ter zake). Allengs wordt deze gunst des Allerhoogſten zeldzamer; hy verkwist ze niet aan KAÏNS ontaard geſlacht, ze zyn minder noodig voor SETHS deuglievend kroost. Dan toen eene heilloze vereeniging van beiden, de ſchaal geheel ten voordeele der ondeugd deed overſlaan, toen moest het eenige vlekkeloze Huisgezin — dat van NOACH — een wenk van de Godheid bekomen, dat de ophanden zynde vernieling der Godlozen *haar* werk was, dat zy de Aarde zuiveren, en met een meer heilig, meer gehoorzaam geſlacht bevolken wilde. — Dit geſchiedt, de Zondvloed komt; — dan weldra ontſcheurt de heerſchende zinnelykheid het menschdom weder aan de indrukken van GODS Eenheid, en altyd goeden Wil; Afgodendienst ſluipt door de Volken, en overrompelt hunne kinderlyke denkwyze, ja, beestachtige Wellust bedient zich even zeer van de heerſchende onkunde, als in latere eeuwen, van de verbasterde Wetenſchap. Reeds ſtonden *Sodom* en *Gomorra*, — reeds had SEMS nakroost zyne Huis-

go-

goden, — welk eene behoefte voor het Menschdom, om in ABRAHAMS edel hart de kennis van den *éénen waren* GOD te planten? Dan, hoe uitnemend zyne ziel, van den zedelyken kant beſchouwd, ook zyn mogt, het was zelf dien edelen man niet te vergen, dat hy zich, wat het verſtandelyke betrof, geheel en al boven zyne tydgenooten zou verheffen. Het *geestig beſtaan van God*, moest ook nog boven *zyn* bereik zyn; hier naar ſchikt zich de Algoede, de Almagtige, en verſchynt hem te meermalen in menſchelyke gedaante, of zendt hem (hetgeen waarſchynlyker is) troost, beloften, of bevelen door eenig Hemelsch Wezen toe. Althans ABRAHAM, zoo wel als ADAM, *ziet* nog zyn' GOD, en dit zien geeft hem een onuitſprekelyk krachtigen ſpoorſlag tot Deugd, tot Heiligheid, en tot gehoorzaamheid aan alle die pligten, welke de *Alwyze* van hem eischte, eene gehoorzaamheid, die latere Eeuwen of ſchaars, of averechts navolgden. — *Hy had gezien, daarom geloofde hy.*

Hetzelfde geval had met ISAÄK en JAKOB plaats, mannen van een goeden, doch veel min omvallenden geest, dan die van ABRAHAM. JOSEPH wordt door GOD met het vermogen beſchonken van droomen uitteleggen, op dat de edele jongeling geheel *Egypte*, geheel zyns Vaders huis, voor honger zou behoeden. Dat men hier vry bygeloovigheid vinde, waar het edelſte doel

zoo luid voor een ongewoon middel pleit! Men moet of alle *Voorzienigheid*, en daarmede in der daad *Gods beſtaan* ontkennen, of toegeven, dat dezelve zich nu en dan, waar het pas geeft, van zeldzame middelen bedienen kan, om tot de voortreffelykſte einden te geraken! —

Hoe duidelyk ſpreekt de Geſchiedenis van MOSES voor de waarheid, dat GOD telkens, by zyne Openbaringen, de behoeften, den zedelyken en verſtandelyken toeſtand des Menschdoms in het oog hield! Het is zeer zeker, dat ſommige Moſaïſche wetten haare afkomst uit *Egypte* ontleenen (*). Zoo al niet de beſnydenis, die reeds aan ABRAHAM bekend was, ten minſten de afzondering der Prieſters, en hunne Voorregten, de reine en onreine Dieren, vooral de Zwynen, enz., zyn zoo vele treffende overeenkomsten, die waarſchynlyk MOSES, doorkneed in Egyptiſche wysheid, onder het beſtuur der Godheid, op zyn Volk toepaste, en niet zonder reden. De afzondering der Priesters zou den dienst des éénen waren GODS bevorderen, de onthouding van ſommige Dieren, vooral van Zwynenvleesch, 's Volks gezondheid helpen behouden. — Voorts getuigt de geheele Wetgeving, dat GOD met *Israël*, *zynen Eerstgeboren*, even als met een aankomend jongeling handelt, dien wel de hoo-

(*) Zie HERODOT. *Euterpe*, en JERUSALEM's *Betrachtunge*, III. Deel.

hoogere trap van kennis, voor den man geſchikt, nog niet nuttig zou zyn, die doch echter de kinderſchoenen heeft uitgetrokken. De Godsverſchyningen worden zeldzamer, bepaalder, de geestige Natuur en eigenlyke onzigtbaarheid van het hoogſte Wezen wordt duidelyker geopenbaard; 's Volks denkbeelden ontwikkelen zich hoe langs zoo meer uit de ſchors der ruwheid, die hen omkleedt, DEUGD wordt nu reeds als een *eeuwige, onwrikbare* Wil van GOD aangemerkt, die ſteeds meer boven de offerhanden geprezen wordt; — en, naar gelang dier toenemende verlichting in denkbeelden, ſtaan 'er *Profeten* op, die dezelve krachtdadig in de hand werken. Zulken zyn, NATHAN, GAD; aan het Hof van DAVID en SALOMO; JESAJA, en anderen, in *Juda*. In het afgodiſche Ryk der tien ſtammen, waar Godsdienstige beſchaving verre verachterd is, werken ELIAS en ELISA, meer door wonderen, dan door onderwys; geen hunner ſpreekt de verheven taal van een JESAJA of JEREMIA; door Donder en Blikſem, door gezaginboezemende Hemelverſchynſelen, moest *Israëls* ruwe Volk in toom gehouden, of teruggebragt worden, terwyl *Juda*, verder gevorderd in verlichting, meer waarſchuwingen tegen het misbruik der Godsdienstpligten, en tegen onzedelykheid, dan tegen eigenlyk gezegde Afgodery, behoefde. —

Dan, daar de toenemende drift tot allerlei ondeug-

deugden, en tot navolging van den Eeredienst der Naburen, eerst de tien, en naderhand de twee ſtammen in ballingſchap naar *Aſſyrien* en *Chaldea* doet wegvoeren, verlaat GOD hen nogtans ook hier niet, men ſchonk hen, na een lyden van 70 jaren, uitkomst en vryheid tot terugkeering; door den grooten CYRUS. Zoo lang het nu nog noodig was, na de eerſte wederoprigting des Volks, aan den Nationalen Eerdienst, de hand te houden, en het verſlagene *Juda* tot dien, gansch niet ongeſtoorden, arbeid moed inteboezemen, bleven de Profeten op den voet, gelyk vóór de ballingſchap, GODS tolken aan de Natie. Dan, toen de ſtaat zyne oude geſtalte herkreeg, ontdaan echter van de heerſchappy der veelal afgodiſche Koningen, toen de harde les der ondervinding, het Joodſche Volk grondig van de ingekankerde ſmette der Afgodery genezen had, — toen eindigde ook de volkreeks der Profeten; en, ſchoon niet uitgeſloten van GODS albeſturende Voorzienigheid, werd echter nu *Israël* van de minder noodzakelyke, *onmiddelyke* tuſſchenkomſten der Godheid verſtoken. Hoe groot ook reeds de vorderingen der Natie in zedelyke begrippen en kundigheden was, blykt uit SIRACHS uitmuntend geſchrift. De begrippen nogtans van booze Geesten en derzelver werkingen, die, zoo al niet geheel onbekend aan het vroegere Volk, nogtans zeer zeker in de Babyloniſche ge-

van-

vangenis, in den omgang met de *Chaldeën* en *Perſen*, verbazenden aanwas verkregen, en meermalen tot ongerymde denkbeelden aanleiding gaven, gedoogde de Godheid ſtilzwygend, daar zy op de ſtemming van 's Volks zedelyke geaardheid geen' onmiddelyk nadeeligen invloed oefenden. —

Dan, de God en Vader der Menſchen zweeg niet, om eeuwig te zwygen. Hoe meer, niet alléén zyn begunſtigd Volk, maar ook de andere Natien, toenamen in verlichting, zedelyke en andere kundigheden; hoe meer de Wysbegeerte haar lamplicht in de duisternis van Heidenſche dwaalleer ontſtak, ja zelfs tot in *Israël* doordrong, aldaar de *Alexandrynſche*, en andere Scholen vervulde; hoe meer de verſpreiding des Joodſchen Volks door het Roomſche en Parthiſche Ryk, de echte Godskennis allerwege bevorderde, en aan deszelfs *Proſelyten* mededeelde; hoe meer, eindelyk, de ſterke uitbreiding van *Rome's* Heerſchappy het verſchiet van Algemeene Monarchie en eeuwigen Vrede opende; — des te meer rypte ook het Menschdom voor die verhevene Openbaring, welke onze Natuur ten toppunt van grootheid en geluk zou voeren? — Eindelyk bukte de bekende Wereld, het Parthiſche Ryk en Duitschland uitgezonderd, voor *Rome's* Adelaar; de verſcheurende Burgeroorlogen, die ſtraks deze laatſten verdeelen, worden gedempt door het beleid van OCTAVIUS, wien het gelukt,

Janus tempel te ſluiten, en der Wereld een' diepen, langdurigen Vrede te verſchaffen. Tevens bloeijen Wetenſchappen en Kunsten te *Rome*; om ſtryd met *Griekenland*; beſchaafdheid, — doch tevens zedelyke verdorvenheid en vermetel ongeloof, — bereiken haar toppunt. Dit tydſtip koos de Godheid tot verſchting der Wereld; JESUS CHRISTUS verſcheen, en ontſloot aan het Menschdom de echte kennis van *zynen*, van *hunnen* Vader, van de Onſterfelykheid der ziele, van de herleving des ligchaams, van den waren, reinen, Godebehagelyken grondſlag der Deugd, en van het middel voor Zondaren, om in GODS gunst herſteld te worden, zelfs na talloze afwykingen. Dan, verre van deze leer, gelyk toch het eindoogmerk was, aanſtonds *algemeen* bekend te maken, ſchikte zich GOD wysselyk naar den toenmaligen ſtaat der Wereld. Eerst moesten de Jooden, reeds gemeenzaam met GODS Eenheid, reeds brandend van verlangen naar een' aanſtaanden Koning, die tevens GODS Gezant en Hervormer zyn zou, hunnen *Meſſias* zien en erkennen; hy moest de harde, baatzuchtige denkbeelden, welke de afzondering des Volks van de Heidenen veroorzaakt had, en die door GOD, om wyze oogmerken, reeds meer dan 15 Eeuwen in hetzelve geduld waren, door meer zachte, meer menſchelyke gevoelens doen vervangen; hy moest de Joodſche erfſmet, het *odium generis humani*, verbannen, te-

tegelyk met de ſtrenge leerſtellingen van wraakoefening, vooral omtrent Heidenen; kortom, *Judea* moest die ondeugden en onvolmaaktheden, welke de ſtugheid van hart van deszelfs kinderen tot dus verre onuitroeibaar gemaakt had, afleggen, en zich met het overige Menschdom verbroederen. Schoon dit niet geheel geſchiedde, ſchoon niet dan een naar evenredigheid klein gedeelte der Natie, de heilleer omhelsde, zoo was dit toch als 't ware de *kern*, waaruit alle eerſte Christengemeenten, ook onder de Heidenen, ontſtonden; dezen toch vervoegden zich, het zy uit nieuwsgierigheid, of anderszins, in de Synagogen, waar de Apostelen hunnen voordragt deeden; — en dus kan men zeggen, dat het Joodendom in derdaad de *Moeder* van het Christendom geweest zy (*). — Het was 'er zoo verre af, dat JESUS plotſeling de oude Leer zou hebben willen afſchaffen, dat hy zich integendeel geheel naar derzelver voorſchriften gedroeg, en alle zyne redenen naar de heilige Boeken, die de Jooden bezaten, inrigtte: — alléén hunne Zedekunde poogde hy te verbeteren. Hy betuigde, niet gekomen te zyn, dan *voor de verlorene Schapen des huizes Israëls* (†), en, ſchoon vol hemelſche goedheid voor anders denkenden, voor Heidenen en Samaritanen, logenſtraft

(*) Zie HESS, *Geſchichte der Apostel Jeſu.*

(†) MATTH. X. vs. 6. XV. vs. 24.

ſtraft hy echter nimmer het denkbeeld, dat zy een' Joodſchen Leeraar voor zich zien. — Na den dood des Heeren blyven de Apostelen zich in hunne prediking nog vry lang tot de Jooden alléén bepalen, tot dat eene onmiddelyke verſchyning aan PETRUS de prediking by den Heiden CORNELIUS onvoorwaardelyk gebiedt. Doch nog lang daar na zien wy de eerſte Christenen zich aan de Joodſche gebruiken houden; PAULUS zelf, de Apostel der Heidenen, beſnydt zynen TIMOTHEUS, een' Jood van afkomst, offert in den Tempel, en noemt zich, vooral het Volk, een' *Fariſeër*, *eens Fariſeërs Zoon* (*). Doch diezelfde PAULUS yvert ten ſterkſten tegen dezulken, wier domme Geloofsyver *den Heidenen* de Joodſche plegtigheden wilde opleggen; *vryheid in alles, wat niet onmiddelyk het zedelyke raakt*, is zyn groote lievelingsſpreuk (†). Hy ontziet zich niet, voor den *Areopagus* de *Verzen van* ARATUS op JUPITER, op den éénen waren GOD toetepaſſen; hy wordt aan allen alles, op dat hy toch éénigen winnen moge.

Dan de Godheid zelve openbaarde, in de eerſte prediking des Christendoms, eenige zaken, welke van geen algemeen zedelyk belang waren, onder ver-

(*) HAND. XXIII. vs. 6.

(†) *De beſnydenis is niets, en de voorhuid is niets, maar de onderhouding der geboden Gods.* I COR. VII. vs. 19. *In Christus Jesus beeft noch beſnydenis eenige kracht, noch voorhuid, maar het geloove door de liefde werkende.* GAL. V. vs. 6.

verbloemde uitdrukkingen, of ſchikte zich naar Volksbegrippen, — ten einde *of* de waakzaamheid der eerſte Belyders te verdubbelen, *of* door het omverſtooten van op zich zelf onſchadelyke vooroordeelen niet meer verwarringe, dan nut te veroorzaken. Tot de eerſte ſoort behoorde *de tyd der verſchyning van J. C. ten Oordeel*, die door de meeste Apostelen en eerſte Christenen, vry langen tyd, voor kort op handen, en nog in hunnen leeftyd zullende gebeuren, gehouden werd (*); tot de tweede, de Joodſche denkbeelden van den bovenmatigen invloed van booze Geesten. JEZUS zelf voert het kwaad dikwerf, onder den by de Jooden bekenden naam van SATAN in, en de meeste Apostelen houden die perſoonsverbeelding vol. — Dan, wil men die ſtelling, als al te gewaagd, niet aannemen, en liever de wezenlykheid van een' zedelyk verkeerden Geest aannemen, die op de zielen der menſchen werkt, het is ten minſten zeker, dat de *ziekten*, waaraan de in het N. T. dus genoemde *Bezetenen* leden, geene werkingen van een' boozen Geest, maar zeer natuurlyke kwalen, het zy vallende ziekte, of ylhoofdigheid, waren.

Uit al het geſtelde blykt, dunkt my, het volgende:

1) De

(*) Uit hoofde van een vry natuurlyk misverſtand, van 't geen MATTH. XXIV. en XXV. door CHRISTUS voorſpeld was.

1) De Godheid gaat in hare Openbaringen, en in hare genadige beſchikkingen, ten voordeele des Menschdoms, altyd trapsgewyze te werk, zy ſchikt zich ſteeds naar de onderſcheidene behoeften harer kinderen. Men moet dus den trap der uitbreiding, en de mate van algemeenwording harer gunstige bekendmakingen aan de Menſchen, aan *hare* wysheid overlaten. Of zouden wy morren, twyfelen aan GODS welwillendheid omtrent *alle* bewoners dezer Aarde, wanneer wy nog zulk een overgroot gedeelte derzelven in ſtikdonkeren nacht, of flaauwe ſchemering verdoold zien? Gewisſelyk, dan had de Jood, vóór de komst des Zaligmakers, oneindig meer reden tot klagen; wanneer hy met een wereldburgerlyk oog, niet zyn afgezonderd Volkje, maar het geheel beſchouwde, en dan alomme waar zyn blik zich vestigde, niets zag dan Autaren, rokend van menſchenbloed, of andere heilloze offers, Tempels, waar het *Godsdienst* was, maagdelyke ſchaamte of vrouwelyke kuischheid ten prooije van vuigen Priesterlust te geven, beelden aan *geperſonificeerde* misdaden opgerigt, en zelfs de beſchaafdſte Volken aan Godsverzaking of Afgodery overgeleverd. Moest *hy* niet veeleer de Voorzienigheid ontkennen, of toch aan haar twyfelen, te meer, wanneer zyn terugkeerende blik met droefheid neêrzonk op zyn eigen verbasterd Volk, waar *Haat der overige Volken* byna het eenige behoedmiddel tegen

on-

onbeschaamde overtreding der Goddelyke wet was? O met welk een verrukking zou hy voor JEHOVA zyn neêrgevallen, wanneer hy zoo veel Godskennis, zoo vele ware deugden, vooral onder den Middelstand, door het Euangelie van den MESSIAS, over geheel Europa, ja door alle de Werelddeelen, verbreid gezien had? Hoe zou hy niet gaarne met PAULUS erkend hebben, dat GODS wegen niet de onzen, zyne gedachten niet onze gedachten zyn! —

2) Uit verscheidene der aangehaalde plaatsen, alsmede uit de geheele strekking van den geest des Nieuwen Testaments, komt het my vry duidelyk voor, dat de uitbreiding der Euangelieleere alléén in zoo verre door GOD bedoeld werd, als dezelve eene *kracht Gods tot zaligheid*, een alvermogend middel tot bevordering van ware Heiligheid, door de kennis van den *Allerheiligsten* is. Behoeven wy ons dan wel te verwonderen, dat GOD sommige tot de aanneming dier Leer nog weinig voorbereidde Volken, liever in hunne voorouderlyke dwalingen laat, dan hen door Zendelingen, die alléén den naam, niet de kracht, van CHRISTUS, prediken, in hunne rust te doen verstooren, en misschien hun geluk en onafhangelykheid als Natie te doen verwoesten (*)? Immers, wy herhalen het met PAULUS:

De

(*) Dit zou waarschynlyk het geval geweest zyn, wanneer de bittere Sectengeest

De beſnydenis is niets, en de Voorhuid is niets, maar de Onderhouding der geboden Gods. Ziet nu de Alwyze, dat een Volk nog niet ryp is voor die volmaakt heilige, en alléén zuiverheid van hart eiſchende geboden, welke het Christendom voorſchryft, zoo laat Hy hetzelve liever over aan de wel min volmaakte, meer aan verbastering onderhevige, leeringen en pligten van den Natuurlyken Godsdienst, doch die, in den tegenwoordigen toeſtand van dat Volk, nog alléén voor hetzelve geſchikt zyn; of hy laat een' zwakken ſtraal van het Christendom, gewyzigd naar het gebrekkige gezigt dier menſchen, tot hun nederdalen. De eindelyke zegepraal van Waarheid en Deugd, van JESUS CHRISTUS zelve, over alle de vyanden van dat Ryk, moet, volgens het geopenbaarde Godsplan, eerst in eene andere Huishouding plaats hebben, dan zal *de laatſte Vyand te niet gedaan worden, en God Alles in Allen zyn* (*). Overhaastte zege van het Christendom, volſtrekte Algemeenheid van hetzelve *hier beneden*, kan dus geene voorwaarde zyn, (en wordt ook nergens als zoodanig opgegeven), welke de eeuwige Wysheid zichzelve zou voorſchryven. De bewyzen voor dit laatſte zullen, in het derde gedeelte dezer Verhan-

geest der *Roomſche Kerk van de 16de Eeuw*, in *China*, *Japan* en elders had gezegevierd.

(*) 1 COR. XV. vs. 25—28.

handeling, beter te pas komen. Het zy genoeg hier optemerken, dat CORNELIUS de Hoofdman, hoezeer een Heiden, reeds vóór zyne bekeering, GODE behagelyk was, dat PAULUS in de reeds boven aangehaalde plaats, (ROM. II. vs. 6–29.) de betrachters der Goddelyke wet, die in onze harten geſchreven is, uitdrukkelyk deel aan de *Regtvaardiging* toekent, al hadden zy, gelyk de Grieken, geene kennis aan de Goddelyke Openbaring; zoo dat wy, uit dit alles te zamengenomen, myns inziens, gerustelyk beſluiten mogen, dat de werkingen van GODS goeden Geest, en Vaderlyke voorzorg in het zedelyke, zich wel *voornamelyk* en *by uitſtek*, doch niet *uitſluitenderwyze*, tot de Christenen bepalen, en dat hy over de Volken, die van het licht zyns Zoons verſtoken zyn, ook liefderyk het opzigt voert, en hen, het zy nog hier, of in een' anderen ſtaat van beſtaan, de gevolgen van hunne mindere kennis, (zoo zy *hun* licht getrouwelyk volgden) niet zal toerekenen, maar veeleer het nadeel, dat zy, daardoor leden, *kan* en *wil* vergoeden. HY *toch is een Zaligmaker* ALLER *Menſchen, maar* ALLERMEEST *der Geloovigen* (*).

3) Het ſchynt my toe, daar 'er te meermalen in het N. T. geſproken wordt van een bevoorregt Volk, van *Eerſtelingen*, van *Uitverkorenen*, van *Konin-*

(*) 1 TIMOTH. IV. vs. 10.

De ſlotſom onzer beſchouwingen is dus deze: GOD beſloot, om door zynen Zoon een nieuw bepaald Geestelyk Koningryk, ſchoon volgens een oneindig grootſcher Plan, op een' zeer veel breederen en milderen grondſlag, dan de Joodſche *Theocratie*, echter alléén binnen die Natien opterigten, welke reeds *geſchikt waren ten eeuwigen leven* (*). Deze Natien, die Perſonen, waren niet bepaald; meerdere ontwikkeling des verſtands, meerdere reinheid van hart, meer beſchaving van den geest en vryheid van vooroordeelen, gelyk ook ten deele de nabyheid van het middelpunt des nieuwen Godsryks, konden het met hetzelve vereenigen. De dienst van GOD in geest en waarheid was geen uitſluitend eigendom van dezen of genen, maar hy was de hoogſte trap van menſchelyke grootheid, die niet aan geheel onwaardigen moest verkwist worden, of, zoo dezen door verbastering, het groote doel van dien Godsdienst geheel miskenden, *dan zou hun kandelaar van hun weggenomen worden* (†). — Echter zou GOD zich daarom de Volken buiten het Christendom niet onttrekken; maar ook by hun door zyne allesomvattende Voorzorg, het denkbeeld van zyn beſtaan, hoe zeer nog door kindſche wanbegrippen omzwachteld, levendig houden; tot andere, reeds

(*) HAND. XIII. vs. 48.

(†) OPENB. II. vs. 35.

reeds meer ontwikkelde Volken, zou een flaauwe ſtraal uit die reine Zon, welke Christelyke Natien beſtraalde, doordringen, doch alle ſchikkingen, alle leidingen GODS zouden, zoowel by de meest als minst bevoorregten, ſtrekken moeten tot reiniging, ontwikkeling, verbetering en heiliging van ons door zinnelykheid verbasterd geſlacht.

Eer wy nu, volgens ons gemaakt beſtek, overgaan om de meergemelde ſtelling, ook uit de Geſchiedenis der Christelyke Kerk, zoo wel als des Menschdoms in 't algemeen, na de tyden des Verlosſers, te betoogen, acht ik het noodzakelyk, die Hoofdwaarheden des Christendoms kortelyk vaſtteſtellen, welke, door genoegzaam alle Belyders van hetzelve aangenomen zynde, niet als geſchilpunten kunnen worden aangemerkt, — waarheden, welke den onmiddelykſten invloed op de Zedelykheid uitoefenen, die de Deugd ten krachtigſten moeten bevorderen, en op wier uitbreiding onder de Menſchen het derhalven het meeste aankwam.

1) Er beſtaat één éénig GOD, afgezonderd van de Wereld, wry en onbelemmerd van de kluisters van het Noodlot, wiens éénig rigtſnoer zyne eigene hoogſte volkomenheid is, — een noodzakelyk Wezen, 't welk uit den ſchoot zyner volheid de gantſche Wereld, al het zigtbare zoowel, als het onzigtbare, heeft voortgebragt; — op wiens al-

magtigen wenk het Heelal uit Niet ontſtond, — en in het Niet kan wederkeeren. —

2) Dat Wezen is niet alléén de Schepper, het is ook de allerbyzonderſte, (tot in de kleinſte byzonderheden alles beſturende), Regeerder der Wereld. Die GOD, voor wien geen betrekkelyk hoog noch laag, groot noch klein, in de Natuur der Dingen is, *verzorgt niet het groote, en veronachtzaamt het kleine*, zoo als de hoogſte vlugt der Oude Wysbegeerte zyne Voorzienigheid beſchreef (*); — neen, *geen muschje valt zonder hem op de aarde, de haren onzes Hoofds zyn alle by hem getald; — hy ziet in het verborgene, hy verhoort de gebeden, ook van den minſten zyner kinderen*, (in zoo verre die tot deszelfs eigen geluk medewerken) kortom, hy ziet, beſtuurt, en wyzigt alles, zoo dat geene van der menſchen daden zonder *zyn* toedoen of toelating geſchieden.

3) Deze invloed van GOD op de daden der Menſchen is echter nimmer ſtellig (*poſitif*), maar ſlechts ontkennend (*negatif*), ten opzigte van het zedelyk kwaad, d. i. GOD *bewerkt* dit nimmer, hy *duldt* het ſlechts om wyze redenen. *Hy, die met het kwaade niet verzogt kan worden, verzoekt ook niemand.* Anders is het met zedelyk goed geſteld, tot welks be-

(*) *Magna Dii curant, parva negligunt*, BALBUS apud CICERONEM, de Nat. Deorum. Lib. II. *ſub. fin.*

betrachting zyne dadelyke hulpe, de *byſtand van zynen Heiligen Geest*, ons, ten krachtigen tegenwigt tegen de zinnelykheid, beloofd wordt.

4) De Onſterfelykheid der Ziel, door meest alle Natien ſchemerachtig in 't verſchiet, door eenige Wysgeeren der Oudheid eenigszins duidelyker gezien, vertoont zich in het Christendom in haar volle licht. *Jesus heeft het leven en de onverderfelykheid aan het licht gebragt.* Dan, deze leer is verre van in het Evangelie als eene bloote beſpiegeling voortekomen. Neen, zy is 'er de krachtigſte, de vruchtbaarſte drangreden tot elke GODE welbehagelyke deugd. Immers, alléén de Goeden, alléén de Deugdzamen zullen, zoowel aanſtonds na hun dood, als by de *algemeene Opſtanding der Dooden*, het aangezigt van GOD zien, van hetwelk de Boozen verſtoken zyn; *wy zullen alle geopenbaard worden voor den Rechterſtoel van Christus, op dat een iegelyk wegdrage na dat hy gedaan heeft, het zy goed, het zy kwaad.* — De leere der Onſterfelykheid, zoo als die in de Boeken des N. T. voorkomt, heeft boven de Onſterfelykheid van SOCRATES nog dit groote voordeel, dat, volgens de juiste aanmerking van den grooten BONNET, deze zich tot de Onſterfelykheid der *Ziele* bepaalt, terwyl het Christendom die van den *geheelen Mensch* leert.

5) Een middel tot herſtel van ons door de zinnelykheid zoo verre afgedwaald geſlacht, vinden wy

in

in de leer, dat JESUS CHRISTUS, *het afſchynſel van Gods heerlykheid, en het uitgedrukte beeld zyner zelfſtandigheid, de eerstgeborene aller ſchepſelen, door Gods bepaalden raad*, als mensch op aarde gekomen is, om ons den gantſchen omvang onzer pligten niet alléén, maar ook de middelen tot derzelver vervulling te leeren; ons het altyd nog twyfelachtige uitzigt in de Onſterfelykheid ten helderſten te openen, ons GOD als Vader afteſchetſen; — om de oude beloften van een' *Meſias* aan de Jooden gedaan, geheel te vervullen, en daardoor de Wet der inſtellingen, die ſlechts een armhartig beginſel van GODS milde bedoelingen, en alléén naar de bekrompene ſchaal der Joodſche vatbaarheid berekend was, afteſchaffen, om den *dienst des Vaders in geest en waarheid* daar voor in de plaats te ſtellen; — dat hy voorts *in zyn bloed* (door zyn dood en lyden) *eene verzoening heeft aangebragt voor onze zonden, en niet alléén voor de onze*, (die der Christenen) *maar ook voor die der geheele Wereld;* om ons dus alle vrees voor bedrevene ongeregtigheden te ontnemen, en in GODS Vaderliefde te herſtellen, mits wy het heilig voornemen hebben, om de zonde natelaten; — eindelyk dat *Christus door God der Gemeente geſteld is tot een Hoofd boven alle dingen, in wiens naam zich alle knieën buigen moeten;* — die, onder GOD, de Wereld, doch voornamelyk zyne Kerk, beſtuurt, en daarvan, zoo in de zending

van

van den Heiligen Geest, als in de verſchyning aan PAULUS, zigtbare proeven heeft afgelegd, gelyk hy ook éénmaal *voor aller oogen zal wederkomen, om Levenden en Dooden te oordeelen*, vermits GOD *hem* niet alléén *alle magt in Hemel en op Aarde*, maar ook *al het Oordeel, heeft toebetrouwd;* — zoo dat de opleiding, de volmaking, en eindelyke teregtbrenging van alles, tot *op de algeheele vernietiging des Doods*, en *onderwerping aller Vyanden toe, geheel* het werk van JESUS CHRISTUS is, die eerst na deszelfs afloop *Gode en den Vader het Koningryk weder zal overgeven.*

De verſchyning en de verrigtingen van dien Goddelyken Middelaar zyn dus geheel en al ten onzen nutte, en bedoelen onze vorming tot den hoogſten trap van zedelykheid en geluk. *Hy bedoelt zich een Volk te reinigen, yverig in goede werken.* De daartoe ſtrekkende Voorſchriften gebieden: 1) *Liefde tot God*, als het hoogſte, beminnelykſte Wezen, als onzen oneindigen Weldoener, die ook de hoogſte Dankbaarheid van ons eischt, en welke? — Dat wy deugdzaam, dat is, gelukkig zyn! — Dat wy 2) onzen Evenmensch, onzen Broeder, liefhebben als ons zelven, en daardoor, alle hatelyke, vernielende misbruiken der zoo heilzame hartstogten in eens wegnemende, deze Aarde tot een Paradys maken! 3) Dat wy ons zelve, niet gelyk de dweepende Indianen, meer volmaaktheids toeſchry-

ven, naar mate wy ons ligchaam meer gekweld en ontrust, of door onnatuurlyke onthoudingen, of menſchenhatende afzondering, hetzelve voor de Maatſchappy ten onbruike gemaakt hebben, — maar dat wy integendeel GODS geſchenken, ook omtrent ſpyze en drank, zonder eenige uitzondering, mits matiglyk, gebruiken, *daar toch de ligchamelyke oefeninge tot weinig nut ſtrekt, maar de Godzaligheid tot alle dingen nut is*, en tot deze behoort ook, volgens het Christendom, eene beſtendige zorg, om ons zelven, zoowel naar ziel als ligchaam, ſteeds in een' toeſtand van gepastheid en gelykvormigheid te houden, die aan de bedoelingen der Natuur, en aan ons eigen welzyn, het meest bevorderlyk is.

Zien wy nu, of de Geſchiedenis, (vooral de lotgevallen der Christenheid, na de tyden van JESUS,) onze opgegevene meening omtrent GODS bedoelingen ter zedelyke vorming des Menschdoms, — die zich naar deszelfs geſchiktheid, vatbaarheid, en toeſtand telkens wyzigt, — door haar getuigenis kunne ſtaven. — Kortheid zal hier ons hoofdvereischte zyn.

Elf (*) geringe lieden, meest uit de laagſte Volksklaſſe, ondernemen den meer dan *Herculiſchen* taak,

(*) JACOBUS was reeds onthoofd, toen PAULUS Apostel der Heidenen werd.

taak, de zoo even genoemde leeringen en zedekundige grondbeginſelen, aan het gantſche, onmetelyke Romeinſche Ryk mededeelen, en daarin algemeen te maken. Allen zyn zy ooggetuigen geweest van de daden des Mans, die het middelpunt en de hoofdinhoud hunner leere is; een huhner, te voren de bitterſte vyand van hun Genootſchap, betuigt alom dien perſoon *na zyn' dood duidelyk gezien en gehoord* te hebben; hy mengt hieronder geene dweepende wartaal, maar eene zedekunde, waarby die van zyn' tydgenoot SENECA, in warmte en zuiverheid verre te kort ſchiet; hy bevestigt zyne leer door den reinſten, onbaatzuchtigſten wandel, door de bestbenekende, geheel niet dweepzieke, ontwerpen ter uitbreiding van zyn lievelingsontwerp, om de *Grieken* en *Romeinen* tot zyne medegenooten in die onſchatbare kennis te maken, van wier heil voor het Menſchdom hy geheel doordrongen is; — terwyl zyne Ambtgenooten, minder bekend met de zeden, gebruiken en letteren der Onjoodſche Wereld, zich meestal tot de verſtrooide Israëllers bepalen, en gedeeltelyk hunne *blyde boodſchap* in *Parthie* (*), *Rome's* mededingſter in grootheid, uitbreiden. — 't Is waar, de meesten bezwyken onder hunnen roemvollen arbeid; het zwaard, het kruis, is by zeer velen het loon hunner menschlievende pogingen,

(*) Hier toch, namelyk in *Babylon*, vertoefde PETRUS. 1 PETR. V. vs. 13.

toen nog al veel met de belydenis paarde, volſtrekt onbeſtaanbaar zyn. — Vergeefs doet de kundige en deugdzame, alléén door den opkomenden Sectengeest, en de verleiding eenige *Sophisten*, tegen het Christendom vooringenome JULIAAN, allerlei pogingen, die van geweld uitgezonderd, om den Afgodsdienst te herſtellen; de Voorzienigheid hield het oog over de Gemeente van JESUS. JULIAAN ſneuvelt in *Perſie*, na een tweejarige heerſchappy; de zege van het Christendom, en de vernietiging der wanſtaltige Griekſche en Romeinſche Afgoderyen zyn voor altoos beſliſt.

Nu ſcheen dan de nieuwe Godsdienst alom zynen weldadigen invloed te moeten, te zullen verſpreiden. Dan, er zou een ſteedsdurend wonderwerk noodig geweest zyn, om de nu onmetelyk aangegroeide Kerk, waarby zich thans *ook de hefte des Heidendoms, belangshalve*, voegt, in hare eerſte zuiverheid te bewaren. Men verzaakt den Afgodendienst in naam, doch neemt daarvan zoo veel in het Christendom mede, als maar immer mogelyk is. — De dienst der *Moeder Gods* (zoo het heet) vervangt dien van de *Moeder der Goden*; Heiligen, Martelaren, worden tot Ondergoden verheven. De leere der Godheid van CHRISTUS, die men althans nooit dan met de grootſte omzigtigheid, en als een ſtuk dat geheel buiten ons bereik is, behoorde voorte dragen, ontaart in de jammerlykſte bron van ſcheurin-

ringen, kerktwisten, hatelykheden, vervolgingen, ja van heiligſchendende moorden en bloedſtortingen: De grondſlag van allen Natuurlyken en Christelyken Godsdienst, *Gods Eenheid*, loopt het grootſte gevaar van geheel vergeten te worden. Bisſchoppen en Aartsbisſchoppen draven, jaar uit jaar in, van het Westen naar het Oosten, en van het Oosten naar het Westen, om elkander, wegens eene of andere bovennatuurkundige of zelfs wel *grammaticale* haarkloverij, — ten eeuwigen vure te doemen. De *Concilie-zaal* ſtroomt nu en dan van bloed; dweepzieke ſnoodaards, gelyk een CYRILLUS, een DIOSCORUS, geſteyfd door heirlegers van Monniken, die door onnatuurlyke onthouding van de Maatſchappy verwyderd, alléén de Eer van *hunne* broederſchap beoogen, verachten trotſchelyk het gezag der Regering, en vermoorden elk, dien zy haten; — ſcheurmakers en ſectenhoofden, gelyk ARIUS, ATHANASIUS, MACEDONIUS, NESTORIUS, EUTYCHES, enz. zetten de geheele Christenheid in lichtelaaije vlam, en by deze rampzalige verdeeldheid ſchynt de Menschheid het zoo heilzaam geſchenk van den Christelyken Godsdienst, thans, door den ſpitsvindigen geest der Grieken, en de dweepery of boosheid van eenige geestdryvers of onverlaten, geheel van zyne ware beſtemming afgeweken, als voor haar noodlottig te beſchouwen.

GOD

GOD zag dit, en heelde die wonden, welke by-
na ongeneeslyk begonnen te worden, door twee
geweldige, maar noodzakelyke middelen, de *inval*
der Barbaren in het Westersche Ryk, en *de leere van*
MAHOMET.

De invloed der Christelyke Leere had zich wel
reeds zeer merkbaar by hare aanhangers getoond,
zelfs te midden der onbeschryfelyk verregaande
Godloosheid, en van het afzigtige zedebederf,
't welk door middel der algemeen in zwang zynde
Epicurische Godverzaking, het geheele Romeinsche
Ryk, doch voornamelyk de Hoofdstad, zoodanig
overstroomde, dat na noch vóór immer zulke gru-
welen, met *die* schaamteloosheid, en zoo herhaald
gepleegd zyn. GIBBON zelf, hoe zeer gantsch
geen vriend der eerste Christenen, is toch gedwon-
gen aan de heiligheid van hun leven, zoo sterk af-
[illegible] by de schandelyke gedragingen hunner mees-
[illegible] tydgenooten, hulde te doen (*).
[illegible] der vroegste zuiverheid, d. i. na
[illegible] der tweede Eeuw onzer jaartelling, begon
[illegible], waar door men alles voor GOD en den
[illegible] over had, allengs in Sectendrift te ont-
[illegible] de Martelaars, schoon nog met vreugde ter
[illegible], hielden de les van PAULUS,
[illegible], geene bate kan doen, al gave
[illegible] men

(*) [illegible] of the Rise and Decline of the Roman Empire, Vol. I. in 4to.

men zyn ligchaam over om verbrand te worden (*), niet genoeg onder 't oog. Hierdoor, en nog veel meer door de ſnelle en onverwachte overgang der Wereldlyke Magt, en daardoor ook van het talrykſte en bedorvenſte gedeelte des Ryks, tot het Chriſtendom, ſcheen het heerſchende zedenbederf minder te verliezen, dan te winnen. By de nu ſteeds feller ontſtokene twisten toch vroegen de Opzieners der Gemeente byna niet meer naar de *zedelykheid*, maar wel naar de kleinſte byzonderheden van het *geloof* hunner leeken. *Onkuiſchheid* ſcheen byna de eenige ondeugd, tegen welke men door alle Kerkvaders van den kanzel hoorde blikſemen, terwyl onbegrensde trotschheid, vooral *geeſtelyke* hoogmoed, liefdeloosheid, ja brandende, ingekankerde haat tegen anders denkenden, verachting der maatſchappelyke pligten en des huwelyks, benevens luije werkeloosheid, en een bloot beſpiegelend leven, niet alléén geenszins gewraakt, maar zelf — ten ſpyt der uitdrukkelyke taal van GODS Woord, vooral van PAULUS — openlyk goedgekeurd, en als *heilige yver, kuiſchheid, een leven voor den Heere*, enz. (†) geprezen werden. De heerschzucht der Geeſtelyken ging hierby alle palen te boven. De Bisſchoppelyke zetel was nu niet meer, gelyk in de twee eerſte, en

(*) 1 COR. XIII. vs. 3.

(†) Onder andere 1 TIMOTH. IV. vs. 3.

en gedeeltelyk nog in de derde Eeuw, een Lastpost vol gevaar, dien men ter liefde van CHRISTUS op zich nam, om zyner Gemeente van nut te zyn, maar een rykelyk beſtaan, eene Plaats van Eer, naar welke men door allerlei, zelfs de ondeugendſte, middelen, ſtreefde. *Rome* vooral ging hierin ergerlyk voor. DAMASCUS en URSICINUS, SYMMACHUS en LAURENTIUS bezoedelden Kerk en Stad met ſtroomen bloeds, ter boeting hunner ongetemde heerschzucht. De wortel van dit geheele kwaad moet in den gantsch-en-al verbasterden aard des Romeinſchen Volks gezocht worden. Even als eene langdurige zomerhitte, zonder wind, de lucht met pestbroedende dampen vervult, en een graf voor geheele geſlachten delft, zoo kwynde en verdween elke kiem van mannelyke deugd, onder het onbepaald gezag der veelal ſnoode Keizers, terwyl een lange, ongeſtoorde Vrede voor weelde, wellust, verwyfdheid, laaghartigheid en talloze andere ondeugden, ruimſchoots de deur opende. Het geheele Nationale karakter was geweken; — de gewone loop der dingen kon het, zelfs door den besten Godsdienst, tot zyne vorige grootheid en echt Romeinſche fierheid, niet terugbrengen. Veelmeer bemantelde men zyne eigene nietswaardigheid onder eenen valſchen ſchyn van zoogenaamd Christendom. —

Er bleef dus, ter herſtelling van het ontaardde Men-

Menſchenras, 't welk den hoofdzetel der Beſchaving, het middelpunt eener toekomende, nog algemeenere Verlichting, in bezit had, niets anders over, dan eene zoo veel doenlyk, geheele vernieuwing van hetzelve. Zoo moet, wanneer het Oosten, na een' verſmeltenden Zomer, alle de yſſelykheden der Pest gevoelt, de Noordewind de onheilzwangere dampen, ſteeds gereed, om het ſchrikkelyk rondwarende Monſter, — de beſmetting, — met vergiftigde ſtoffen te voeden, verre terugjagen, naar *Atlas* hooge kruinen, of naar de afgelegene Maanbergen. Zoo moet, in onze Gewesten, een ſtorm of onweêr het uitgedroogde aardryk, de verfletſte gewaſſen, met verſche luchtdeelen, met heilzamen regen verkwikken, ſpyzigen, doen herleven! — Hy barstte uit, deze ſtorm, ſchrikkelyk wel in 't eerst voor de Ingezetenen, die aan zyne wegſlepende kracht ten doel ſtonden, doch heilzaam in de gevolgen voor het gantſche Menschdom. Als door éénen geest gedreven, verlaten *Gothen*, *Wandalen*, *Herulers*, *Longobarden*, *Franken*, *Saxers*, *Friezen*, kortom die min bedorvene Duitſche Volken, by welke het gezonde bloed nog forſche ſpieren drenkte, en het zenuwgeſtel nog door geene overmaat van weelde alle veerkracht verloren had, — zy alle verlaten hunne haardſteden, dryven den kracht-, moed- en deugdelozen Romein, als eene kudde ſchapen, voor zich heen, vestigen in meest

alle Gewesten des Romeinſchen Westerſchen Ryks hunne woonplaats, en de 5de Eeuw na CHRISTUS duikt in de Zee der Eeuwigheid, verwonderd, dat haar avond- een geheel ander Menſchengeſlacht, dan haar morgenſtond, zag! —

Vele en groote Ondeugden, 't is waar, bragten deze Volken in hunne nieuwe haardſteden mede. Ruwe barbaarschheid, wreedheid, die bloed als water plengde (*), en meer gebreken, aan onbeſchaafde Volken eigen, kenmerkten hun gedrag, doch dit waren toch veelal woestheden, meer aan de ſchors, die hen omkleedde, dan aan den wortel eigen. Van het laatſte ſoort daarentegen, waren de ingekankerde ſnoodheden der laatſte Romeinen, by welken verraad en trouwloosheid, aan vuige lafheid gehuwd, een ſpel, een kortswyl waren. — Veel ook werd de woestheid der *invallende* Horden getemperd door den zegenryken invloed van den Christelyken Godsdienst, die de ganſche uitroeying van het Romeinſche Volksras voorkwam, de ruwe Noormannen in billyke Menſchen hervormde, zelfs den Onmensch ATTILA, ſchoon geen Christen, voor een' ongewapenden Bisſchop (†) deed zwichten,

(*) Men zie in ROBERTSON'S KAREL V. (*Bylagen tot de Inleiding*) hoe gruwelyk de Noordſche benden veelal in *Gallië*, *Spanje*, *Italië*, enz. huishielden.

(†) LEO, Bisſchop van *Rome*, bygenaamd *de Groote*. Zyn Gezantſchap aan

ten, Kunsten en Wetenſchappen onder de Barbaren aankweekte (*), en Mannen onder hun vormde, die de bewondering aller tyden verdienen, een' THEODORIK, TOTILA (†), en anderen, verhevene tegenbeelden der verworpene Oosterſche Keizers, hunne tydgenooten, wier lage ziel byna niet ééne edele deugd kende.

Terwyl toch in het Westen het Menschdom als 't ware vernieuwd werd, verbasterde het Oosten hoe langs zoo meer in zedelyke waardy. Om nu niet eens van de verregaande ſcheuringen over onderwerpen, die doen twyfelen, of de gezonde Rede nog wel aanhangers in het *Byzantiniſche* Ryk had, (zoo als over de Vraag, of CHRISTUS één' of meer *Willen* had, van waar de Secte de *Monotheliten*, enz.) van Vervolgingen der andersdenkenden, die met elke verandering van Regering eene nieuwe wending kre-

aan ATTILA niet alléén is een alleszins merkwaardig bewys, dat de Christelyke Godsdienst, zelfs toen, nog waardige Voorſtanders telde, maar ook het geheele gedrag van dien Bisſchop, komt my, in die haatlyke en ſcheurzieke tyden, gematigd en prysſelyk voor.

(*) Reeds in de 4de Eeuw vertolkte ULPHILAS de Euangelien in het *Moeſo-Gottbiſch*. THEODORIK moedigde de Wetenſchappen in *Italië* ten ſterkſten aan, enz.

(†) Ook ALARIK verdient lof, daar hy *Rome* driemaal in nam, en eerst de derdemaal, uit hoofde der herhaalde trouweloosheid van den zwakken HONORIUS, (of veeleer deszelfs Raadslieden) ter plundering overgaf.

kregen, te gewagen, merk ik alléén aan, dat de aanbidding van Heiligen, van gewyde Overblyffelen, van Martelaarslyken, hoe langs zoo algemeener en ſporelozer werd, dat deze, en de fyngeſponnene redeneringen der Griekſche Kerkelyken over de Naturen van CHRISTUS, het denkbeeld van GODS Eenheid ſteeds meer in gevaar bragten van andermaal, ten minſten uit die Gewesten, te verdwynen, en dat Ondeugden van allerleijen aard, des Christelyken naams onwaardig, het hoofd nu ſchaamteloos omhoog hieven. De *Circus* der nieuwe *Hoofdſtad*, *Konſtantinopel*, ſtroomt herhaalde reizen van bloed, — uit hoofde van verſchil over de armzalige verdiensten eens Wagenmenners! De zoo hooggeroemde JUSTINIAAN ſchaamt zich niet, eene openbare vuile Deern, THEODORA, te huwen (*); — Halfmannen uit het Vrouwenvertrek bekleeden de hoogſte posten, en hoe vele Nietswaardigen vindt men onder dezelve tegen éénen NARSES! Ook hier was derhalven eene dier gebeurtenisſen, welke aan het Menschdom eene gansch en al vernieuwde gedaante geven, zoo mogelyk, nog noodzakelyker, dan in het Westen. De Voorzienigheid beſchikte dan ook dien grooten ommekeer. Een *Arabisch* Kameelhandelaar moest de leer van *Eenen God* weder ongeſchonden herſtellen.

Het

(*) Zie GIBBON's *History*.

Het is hier de plaats niet, om uitvoerig te zyn omtrent de lotgevallen, den voorſpoed en de leer van MAHOMET en zyner Opvolgeren. Het zy genoeg optemerken, dat deze zonderlinge, voor de menschkunde hoogst merkwaardige Man, niet aanſtonds, naar myne gedachten, het denkbeeld van bedrog zal gekoesterd hebben; — zyne langdurige afzondering vóór zyne openbare verſchyning als Profeet, het ongerymde, dat 'er, myns bedunkens, in ligt, om een' Arabier van dien ſtempel, *reeds toen*, het denkbeeld van algemeene onderwerping van zyn Vaderland, ja van de halve Wereld, aan een' door hem uitgevonden' Godsdienst toeteſchryven, en bovenal de meer dweepende en ongerymde, dan listige toon, die 'er in de meeste Hoofdſtukken des *Korans* heerscht, dit alles doet my denken, dat MAHOMET, op zyne reizen, lang de verdeeldheden, ondeugden en Beeldendienst der Christenen, het geringe aantal der Jooden, en de groote meerderheid der Heidenen gezien hebbende, misſchien wel op het denkbeeld geraakte, dat GOD hem, een' edelen *Koraſchiet* uit de heilige Stad *Mekka*, tot de herſtelling van zynen Eeredienst in *Arabië*, misſchien wel in het Wereldrond, mogt verkozen hebben; (een denkbeeld, niet zoo geheel onmogelyk in het brein van een' vurigen *Arabier*), — dat hy echter, by meerderen voorſpoed, allengs belang tot zyn hoofddoel ſtelde, en eindelyk, wreedheid

by

by geweld en bedrog voegende, onder dekmantel zyner Leere van GOD, onbepaald Heerſcher, beide over de gemoederen en ligchamen, der Arabieren poogde te worden, — en werd! — Echter wil ik zulks voor niet meer dan voor eene gisſing opgeven; het is ook gansch niet onmogelyk, dat de doortrapte Zoon van ABDALLAH, met een' hoogeren graad van loosheid dan zyne Landgenooten uitgerust, en, gelyk de ſpraak gaat, door eenige Christelyke Monniken ondersteund, reeds van 't begin af, het groote Plan gevormd hebbe, om, met vastſtelling van GODS Eénheid, uit de Joodſche en Christelyke Openbaringen, het voor zyn oogmerk dienſtigſte, en voor zyne Natie meest geſchikte, overtenemen, en met eenige overoude *Arabiſche* gebruiken, (de Pelgrimaadje naar *Mekka*, enz.) te verbinden. Hoe het zy, 's Mans ontwerp gelukte, althans in zyn Vaderland, volkomen. *Arabië* huldigde hem als GODS Profeet, en wereldlyk' Opperheer. Alle ſporen van Afgodery verdwenen uit dat Gewest, en *Mekka's* vermaarde *Khaba*, gezuiverd van den beeldendienst, werd aan den *God van Abraham* toegewyd. De ſchuimende ſtroom van het *Islamismus*, die, by het leven van den zoogenoemden Profeet, nog binnen zyne oevers bleef, verzwolg na deszelfs dood, met des te grootere kracht, alle omliggende Landen. De *Khalifs* ABU-BEKR, OMAR, OTHMAN, zagen in minder dan een vierde eener Eeuw,

na

na de beruchte *Hegira* (MAHOMETS vlucht uit *Mekka*) reeds *Egypte*, *Syrië*, *het Joodſche land*, *Meſopotamië*, *Perſië*, en een gedeelte van *klein Aſië* onderwerpen aan de leer: *Er is maar één God, en Mahomet is zyn Profeet.* Onder de *Ommiaden*, die na den dood van den goeden ALI en HUSSEIN als Profeten en Koningen optraden, werd het nieuwe geloof ook in *Afrika*, *Spanje*, *Sicilië*, ja tot onder de muren van *Konſtantinopel*, met den zwaarde voortgeplant. Dan hier ſtuitte het. De Eeuwige, die zyne wyze oogmerken met de uitbreiding dezer Leere had, wilde niet, dat zy den Godsdienst, door den Zoon zyns Welbehagens gepredikt, zou te niet doen. Dien Berg, *door God begeert tot zyne Woning* (*), zou Hy altyd beſchermen. Niet alléén werden de uiterſte pogingen der Muſulmannen tweemaal voor *Konſtantinopel*, aan den Oostelyken ingang van *Europa*, te leur geſteld, maar byna tenzelfden tyde ſtuitte hunne onderneming ook aan den Westkant van dat Werelddeel, waar de dappere ABD'EL RHAMAN, door KAREL MARTEL (†) geheel en al verſlagen zynde, de Spaanſche Khalifen hunne Proſelyten-zucht binnen de Pyreneën bepaalden, waar zy ook weldra werks genoeg aan de dappe-

(*) Ps. LXVIII. vs. 17.

(†) In den jare 732, tuſſchen *Tours* en *Poitiers*, zonder deze Overwinning, zou nu *Europa* waarſchynlyk *Mahometaansch* zyn.

pere Spaanſche vlugtelingen in de *Asturiſche* bergen vonden. *Europa* was dus grootſtendeels voor den Christenlyken Godsdienst gered.

Hier zal nu de Vraag zeer natuurlyk geopperd worden: „ zou dan de Godsdienst door een' Dweeper of Bedrieger, gelyk MAHOMET was, — die niet alléén zyne Leer, met de eenige mogelyke Goddelyke *ſanctie*, Wonderen, weigerde te ſtaven, maar dezelve ook met het zwaard uitbreidde, — zou die Godsdienst mede in het Plan van GOD hebben kunnen vallen, zoo dat deszelfs verkondiging en uitbreiding tot heil van een gedeelte des Menschdoms moest ſtrekken?" — Ik aarzel niet, hierop volmondig *Ja* te antwoorden. Bezien wy dit belangryke ſtuk eens een weinig nader.

Vooreerst bewyst reeds de groote uitgebreidheid van het Geloof der Muſulmannen, dat men of alle Voorzienigheid ontkennen, of toeſtaan moet, dat zy althans niet werkeloos zy, ten opzigte van zulk een aanzienlyk gedeelte des Menschdoms. Niet alléén toch de landen, waarvan ik boven gewaagde, (*Spanjen* en *Sicilien* uitgezonderd, welke de Christenen naderhand heroverden) bleven aan MAHOMET's leere getrouw, maar dezelve breidde zich ook van tyd tot tyd uit in de meeste Binnenlanden van *Afrika*, van deszelfs West- en Oostkusten, in *Indië*, door de veroveringen der *Mogols*, in de *Eilanden* van den Indiſchen Oceaan, welke dezelve by-

byna éénparig omhelsden, in *China*, en in die onmetelyke vlakten, welke door vrye of cynsbare zwervende *Tartaarſche* of andere Horden bewoond, de grootſte helft van *Aſien* uitmaken (*). Zie daar dan meer Onderdanen der nieuwe Leer, dan die van CHRISTUS waarſchynlyk immer telde, of nog telt. Zou dan GOD, zonder wien geen muschjen op de aarde valt, *of* zyn oog gansch en al van zoo vele zyner kinderen afrekken, *of* hen niet dan met een oog van verontwaardiging beſchouwen, daar zy toch ook HEM vereeren, daar HY door zyn beſtuur de zoo ſnelle voortgangen van het Geloof, dat zy aankleven, ligtelyk had kunnen ſtuiten? Weg met dit denkbeeld! —

Dan, beſchouwen wy de Leer zelve van MAHOMET, afgezonderd van den Perſoon des Verkondigers, en van de Middelen ter Verkondiging, zoo zullen wy getroffen worden door de groote menigte van zuivere, Godewaardige denkbeelden, en van inſtellingen, zoo zeer berekend voor die Volken, onder welke zy heerscht, dat wy in hare uitbreiding den vinger GODS niet miskennen mogen. Vergelyken wy hare hoofdleeringen tot dat einde, met die van het Christendom, boven door ons opgegeven. —

1) De

(*) Om nu niet eens van *Griekenland*, de Gewesten aan den *Donau*, enz. te ſpreken, waar de *Mahometanen* ook meesters, en zeer talryk zyn.

1) De leer van *Gods Eenheid* is de groote ſpil, om welke het geheele *Islamismus* draait. Dit punt, waarvoor ook het reine Christendom zich zoo yverig in de bresſe ſtelt, wordt door den Muſulman als het onderſcheidende kenmerk van zyn Geloof beſchouwd. GOD, een zuivere Geest, niet nabootſen door eenige menſchelyke of andere gedaanten, hoegenaamd — de onbepaalde Gebieder des Heelals, 't welk op een' wenk zyner Almagt uit het *Niet* ontſtond, onze éénige Opperheer zonder de minste hulpe van Ondergoden, of zonder een dwarsboomend Kwaad Beginſel, — zie daar den God van MAHOMET. Daarenboven is die GOD niet alléén Almagtig, hy is ook Alwetend; *Al liep, op den zwartſten ſteen, in een' ſtikdonkeren nacht, de zwartſte mier, zy ware voor Gods oog niet verborgen.* Hy is ook *genadig* en *goedertieren.* In den naam van den *genadigen en goedertierenen God* begint de *Koran*, beginnen byna alle deszelfs Afdeelingen.

2) De leer der allerbyzonderſte Voorzienigheid is, zoowel als aan het Christendom, aan den *Islam* eigen. Zelfs wordt die leer daarin zoo ſterk aangedrongen, dat zy ſchynt te ſtryden met 's Menſchen zedelyke vryheid, en eene vaste bepaling *aller* dingen aan te duiden, die door geene menſchelyke pogingen kan worden omvergerukt of veranderd. Zie daar het valſchelyk zoogenoemde *Noodlot* der Turken, eene wel is waar zeer overdrevene, voor de Maat-

Maatſchappy ſchadelyke leer, doch niettemin uit een zuivere bron, — het diepe bezef van GODS naauwlettende zorg voor het Menschdom, — haren oorſprong ontleent.

3) Minder ſtellig vinden wy in den *Koran* de troostelyke belofte des Christendoms, van den byſtand van GODS Geest ten goede, en ter ondersteuning van het volbrengen onzer, door de zinnelykheid, zoo vaak gehinderde goede voornemens. Hier vinden wy dus zekerlyk eene gaping van belang in het Mahometaanſche *ſystema*, die, benevens vele andere, genoegzaam deszelfs onvolledigheid en groote minderheid beneden het Euangelie aanduidt. Dan, *de volmaakte wet der vryheid* was ook reeds dáár, een gedeelte des Menschdoms nog min voor dezelve geſchikt, moest ſlechts een ſteunpunt hebben ter bevestiging in het Geloof aan den *éénen waren God*, en in de *Onſterfelykheid der Ziele.*

4) Deze laatstgenoemde Leere toch wordt, in het gewyde Boek der Muſulmannen, in alle hare kracht voorgeſteld. Zy maakt den Mahometaan getroost, om alle die rampen des levens, alles, wat de albeſchikkende Voorzienigheid wilde, dat ook hem zou overkomen, met onverſchrokkenheid te dragen, om alles te doen, wat zyn Godsdienst hem voorſchryft. Deze yver toonde zich ten ſterkſten in de beginſelen der nieuwe Secte. Met de volſte overtuiging toch, met een vurig verlangen,

liepen zy ter uitbreiding van hun geloof, den Dood te gemoet, onder den beſtendigen uitroep: *Het Paradys! Het Paradys!* Want de *Koran*, in navolging van het Euangelie, is niet te vreden met eene ſchrale verzekering, *dat onze Zielen in wezen zullen blyven*, zonder meer; neen, de groote Waarheden der *algemeene Opſtanding*, *van den Oordeelsdag*, *van de Beloonингen en Straffen der toekomende Eeuwe*, vindt men ook dáár ten allerſterkſten aangedrongen, en op gedrag en wandel toegepast. — Dáár zal GOD als Rechter optreden *by het geluid der bazuine;* hy zal de Menſchen *zelve* hunne daden voor het oog des Heelals doen belyden, en hun doen bekennen, dat zyn Oordeel regtmatig is. Het zedelyk gebruik der aan den Mensch geſchonkene vermogens zal het rigtſnoer en de grondſlag van dat Oordeel zyn. Daarna zal de vergelding der misdáden in de ſtraf-plaats volgen, die voor de Aanhangers van MAHOMET ſlechts een tydelyk, voor de Afgodsdienaars daarentegen een eeuwig verblyf zal wezen. Omtrent de Christenen en Jooden is de uitſpraak van den *Koran* twyfelachtig; nu eens ſchynen zy, als Ongeloovigen, onder de eeuwig Veroordeelden, dan als Aanbidders van éénen GOD, onder de klasſe der ſlechts voor een' tyd Geſtraften, te worden gerangſchikt. —

Het Paradys, of de plaats der Gelukzaligen, zal, even als de Helle, naar mate der Deugd en van het

Ge-

Geloof der Menſchen, ook trappen van gelukzaligopleveren. Doch tot alle deze voorregten komt men niet door eigene verdiensten, maar alléén door GODS genade. Terwyl de groote menigte der Gezaligden zich in alle vermaken, die dit leven oplevert (*), bot viert, zal de verhevenſte klaſſe van Hemelburgers *dag en nacht Gods aanſchyn zien*, en daarvoor al het andere minachten, ja vergeten. —

5) JESUS CHRISTUS, Zoon van MARIA, is in den *Koran* een zeer belangryk Perſonaadje. Hy is de laatſte der groote Profeten, (MAHOMET uitgezonderd) die van den beginne der Wereld, de leer van GODS Eenheid aan de Volken moesten verkondigen. Hy is nog meer; hy is de *Meſſias*, aan de Jooden beloofd, door hun echter ſnoodelyk verworpen. Zyn Euangelie behelst, even als de Wet van MOSES, de leere der Waarheid, doch is naderhand vervalscht. — JESUS is het *woord*, het *verſtand* GODS, dien de Jooden wilden kruisſigen, 't welk GOD verydelde, en hem levendig ten Hemel

(*) Een der ſterkſte bewyzen tegen de ſtelling, dat MAHOMET zelve door geestdryvery zich, ten minsten tot het laatſte toe, voor een' Profeet gehouden hebbe, ligt in de leer van zyn zinnelyk Paradys. Welk eene beloſte voor den wellustigen, ſteeds door eene heete zon in dorre zandwoestynen verſchroeiden Arabier, dat hy na dit leven in de armen van Hemelmaagden, aan de boorden van eeuwigvlietende fonteinen, te midden der bekoorlykſte boschjes, de eeuwigheid zou doorbrengen! Zie daar het krachtigſte hulpmiddel tot verbreiding zyner leer onder zinnelyke Oosterlingen, voor welken een *zuiver geestig en zedelyk* Paradys weinig aantrekkelyks kon hebben.

mel opnam. Hy zal, ten laatſten dage, met ADAM, NOACH en ABRAHAM, om de bevryding van de Zielen der Opgeſtanen ſmeeken! — Doch de naam van *Zoon Gods* ſtuit de *Muſulmannen* in onzen Zaligmaker, dewyl zy zich de Eigenſchap van *Zoon* onder te grove aardſche denkbeelden voorſtellen. Ook noemen zy de Christenen, voornamelyk de Roomschgezinden en Grieken, Afgodendienaars, niet alléén uit hoofde der menigvuldige beelden, die zy vereeren, maar ook dewyl zy aan JESUS gelyke goddelyke eere, als aan den Vader, toekennen.

6.) De pligten, die het *Islamismus* voorſchryft, zyn, wel is waar, minder zuiver dan die van onzen allerheiligſten Godsdienst, doch zy zyn *bepaald*, *ſtellig*, en daardoor boven de plegtigheden der meeste Afgodiſche Volken, die met het zedelyke weinig gemeen hebben, of boven de *gisſingen* en de twyfelachtige voorſchriften des Wysgeers, verheven. Behalven de Beſnydenis, het onthouden van Varkensvleesch, en eenige andere Wetten, die de Goddelyke Wetgever der Hebreeuwen, waarſchynlyk gezondheidshalve, ook door MOSES aan *Israël* deed voorſchryven, en wier duurzaamheid *in het Oosten* dus althans niet ſchadelyk is, gebood MAHOMET aan zyne aanhangers eene volſtrekte onthouding van Wyn en ſterken Drank, zoo als mede van Ryſelſpelen. Welk eene ryke bron van talloze ongeregeldheden ſtopte hy niet door dit ééne verbod!

Hoe

Hoe geweldig moest, vooral in 's Oosterlings vurige Ziel, de verwoesting zyn, wanneer verhittende dranken zyn brein vermeesterden, en zyne bovendien reeds altezeer uitſpattende verbeelding aan 't hollen bragten! Hoe werd door Wyn en Spel zyne reeds al te gloeijende wraaklust niet geſcherpt, gehard, vereeuwigd! Wys, zeer wys, dus is dáár te lande eene Wet, die veel kwaad, niet verbiedt, maar in zyn' oorſprong voorkomt.

De *Vasten* der *Muſulmannen* heeft zekerlyk nog veel van het kindſche der oude Wet, gelyk over 't algemeen genomen, hunne leer nader komt by de inzettingen van MOSES, dan by de *volmaakte wet, die der vryheid is.* Het Vasten werd nogtans door onzen Zaligmaker zelve gansch niet gelaakt, maar als eene *vrywillige* daad van zelfsverloochening veeleer aangeprezen (*). — De vyf dagelykſche Gebeden des *Islams*, herinneren *dan ten minſten* aan GOD, terwyl dit beste Wezen door zoo menig Christen niet alléén dagen, maar weken, maanden lang, onwaardig gekeurd wordt, éénmaal zyne gedachten bezig te houden. — De *Aalmoezen* zyn eene der voortreffelykſte inſtellingen van den *Koran*, zy ademt den middelyken oorſprong van dien GOD, die de *Liefde des Naasten* zoowel aan *Israël*, als naderhand nog volmaakter aan het geheele Menschdom,

(*) MATTH. VI. vs. 16. 17. 18.

dom, als een der twee Hoofdgeboden van den Godsdienst voorſchreef. — Van tweeërlei ſoort zyn dezelve, *bepaald voorgeſchrevene*, die de Wet gebiedend eischt, en *vrywillige*, wier hoegrootheid niet wordt opgegeven, ſchoon een Godsdienstig *Muſulman* dezelve zonder nadeel zyner Ziele niet verzuimen mag. De talryke *Karavanſeras*, dit zoo geryfelyke, ja onontbeerlyke hulpmiddel voor een' Reiziger, in een land zonder Herbergen, zyn ééne der nuttige uitwerkſelen van dit Muſulmanſche gebod. — De Reis of Pelgrimaadje naar *Mekka*, die een navolger van MAHOMET ten minsten éénmaal in zyn leven behoort te doen, is, gelyk de optogt der Jooden naar *Jeruſalem* onder de oude Wet, een treffelyk middel tot inſtandhouding der onderlinge Broederſchap, en dit gemeene middelpunt is de hechte band, die elken *Muſulman* aan zyn Geloof, aan zynen Profeet, aan zynen God verbindt. Zou dit niet, even als by de Jooden, de oorzaak der ongemeene zeldzaamheid van verzaking hunnes Geloofs zyn? De hoop van terugkeering naar *Jeruſalem*, doet toch by de laatſten, na de verwoesting hunnes Tempels, dezelfde uitwerking, als de jaarlykſche bedevaart derwaards. —

Dus liepen wy kortelyk de hoofdpunten door van dat Geloof, 't welk MAHOMET aan *Arabië* verkondigde, en 't welk zich zoo ras over ruim de helft der oude Wereld uitbreidde. Wy zagen daaruit,

uit, dat de Profeet van *Mekka* zich de voornaamſte waarheden des Christendoms heeft weten toe te eigenen. En ligt 'er nu wel iets ſtrydigs met de Rede, met GODS wysheid en goedheid, in de ſtelling, dat eene Leer, die GODS Eenheid, byzondere Voorzienigheid, de Onſterfelykheid, Opſtanding, het laatſte Oordeel, Belooning en Straf na dit leven, liefde tot GOD en den Naasten, de hooge waardigheid van JESUS, als *Meſſias* en Godgezant, predikt (*), — dat zulk eene leer zich niet, zonder de weldadige toelating, ja, wat meer is, zonder de beſchikking van GOD, hebbe uitgebreid onder de Volken, die *of* Afgodendienaars, *of* Naam-Christenen waren, by welken echter de ſnoodſte misdaden, de verfoeijelyke Sectengeest, en tot Afgodery overſlaande Bygeloovigheid, het heilzame voedſel des *Euangeliums* in gevaarlyk vergif veranderd hadden, en die hetzelve dus onwaardig waren? Was zulks niet eene waarlyk Vaderlyke zorg tot inſtandhouding van het denkbeeld der Eenheid van GOD? En vinden

(*) In de opgave der hoofdleeringen des *Islams*, heb ik voornamelyk de doorwrochte, en vooral onpartydige *Inleiding tot den Koran* van den vermaarden SALE gebruikt. Dezelve kwam my geloofwaardiger voor, dan eenige andere werken van geleerde Mannen, die door partyzucht en ongegronde aantygingen het Christendom dienst meenden te doen; tot welke voornamelyk PRIDEAUX (in zyn *Life of Mahomet*) behoort. Zelfs is onze DE GROOT, in zyn onſterfelyk Werk *de Veritate*, niet geheel vry van vooroordeelen, ten opzigte van MAHOMET. Trouwens, in dien tyd ſchepte men de Arabiſche Geſchiedenis en Letterkunde nog zelden uit de echte bronnen.

den wy dan hier niet duidelyk de bevestiging van ons geſtelde, *dat de wyze Voorzienigheid, in de Godsdienstige vorming van het Menschdom, zich altyd naar deszelfs zedelyken toeſtand en behoeften geſchikt hebbe?*

Drie tegenwerpingen van belang kunnen hiertegen worden ingebragt, die wy nog kortelyk moeten oplosſen.

1) *De Muſulmannen worden door hunne leer tot wreedheid en onverdraagzaamheid aangezet. Men gebiedt hun, dezelve met het zwaard voortteplanten, en zy haten en verachten alle andere Gezinten. Dit is ylak ſtrydig met de bedoeling van God, om het Menschdom tot zedelykheid opteleiden.*

Zeer zeker is het *Islamismus* verre van den zachten, alleen liefde en vrede ademenden geest van het Euangelie. Niemand zal my ook, hoop ik, verdenken, als of ik het eerſte, ten koste van het laatſte, wilde opvyzelen, of daarmede ſlechts van verre gelyk ſtellen. Doch is het ſtelſel van MAHOMET dan wel zoo volſtrekt uitſluitend, wreed en onverdraagzaam, als men voorgeeft. Wat is 'er toch van die zoo uitgekretene *Bekeering door de Wapenen?* 't Is waar, MAHOMET nam, daar hy zyne zending anders niet wist te ſtaven, tot geweld zyne toevlucht, en dit zal by elk' onbevooroordeelden, 's mans Goddelyke zending logenſtraffen. Doch hy gaf aan de Volken, tot welke hy kwam, de keuze van 1) *Omhelzing zyner Leere*, 2) *Betaling van Hoofd-*

Hoofdgeld, 3) *Wapenen*, d. i. *Oorlog*. Verkoos men het tweede, zoo bleef men ongemoeid in de belydenis zyner Leere, en moest op zyn best twee of drie der voornaamſte Kerken tot *Moskeën* afſtaan. Alléén de Veelgodendienst was van dit voorregt uitgeſloten; deszelfs openbare Eerdienst werd alom verboden. De Christenen daarentegen behielden hunne Kerken, de Jooden hunne Synagogen, mits zy den heerſchenden Godsdienst door ſchatting huldigden. Want de *Khalifen* volgden naauwkeuriglyk dit voorſchrift van hunnen Profeet; men weet, hoe zyn tweede Navolger OMAR, den Christen-Patriarch van Jeruſalem, by de inname dier Stad, met de uiterſte zachtheid en welwillendheid behandelde. Nog heden genieten *Grieken*, *Armeniers*, *Nestorianen*, *Roomschgezinden*, en hoe veel andere Christen-Secten meer, die zich onderling haten en verdoemen, eene gelyke beſcherming, zoo in het *Ottomanniſche*, als *Perſiſche* Ryk. Reeds ten tyde der verovering van *Egypte*, (tegen de helft der 7de Eeuwe) grepen de *Eutychianen* of *Jacobiten*, eene toen ſtrengelyk vervolgde Christen-gezinte, met beide handen de gelegenheid aan, om van onder de yzeren roede hunner zoogenoemde regtzinnige Vervolgers, in de veel redelyker Heerſchappy der *Muſulmannen* eene toevlugt te zoeken (*). Waar is het Ge-

(*) Zie GIBBON's *History*.

Geloofsonderzoek, met zyne *Autoda Fé*, waar de *Test-Act*, de *penale Wetten*, (welke, tot ſchande onzer Eeuw, onzes Christendoms, nog op dit oogenblik, in *Spanje*, *Portugal* en *Engeland* wettiglyk beſtaan) in *Mahometaanſche* landen? Men betaalt 'er Hoofdgeld, oeffent voorts ongeſtoord zyn Godsdienst, en is ſlechts van het Beſtuur uitgeſloten. De meerdere ſtrengheid, omtrent Afgodendienaars geoefend, is op zich zelf niet goed te keuren, maar alweder niet byzonder eigen aan het Mahometaandom. Deden de zoo geroemde, zoo verdraagzame Heidenen onder ANTIOCHUS EPIPHANES beter omtrent de Joden, onder DECIUS en DIOCLETIAAN tegen de Christinen? Dezen onder THEODOSIUS wel veel beter ten opzigte van genen? Doch ook werd de Afgodsdienst zelf, onder het beſtuur des Grooten Mogols, vryelyk in *Indië* toegelaten. In allen gevalle is de vereering van den éénen waren GOD en van MAHOMET, aan de verzakers dier Leere, zelden op bloed te ſtaan gekomen, en onthielden zy zich van openbaren Eerdienst, dan loerde althans nimmer eene gevloekte *Inquiſitie* op de gevoelens van hun hart.

„ Maar de *Muſulmannen*, ſchoon zy de Chriſte-
„ nen niet vervolgen, behandelen hen met ſmaad
„ en verachting; hunne gewone benaming derzelven
„ is *Honden*." Hadden dan de Christenen, die zulks tegenwerpen, geen' Sectenhaat tegen anders-

den-

denkenden? En moet men die zeker maar al te ware daadzaak, welke de ruwheid der *Turken* aanduidt, aan hunnen, aan *Arabie's* Wetgever, toeſchryven, die zelfs de Christenen niet rondelyk van zyn Paradys uitſluit? O! wilde men aan den allerheiligſten Godsdienst van onzen dierbaren Verlosſer alle de ſnoodheden wyten, die *in zynen naam* gepleegd zyn, ... ik gruw voor dat denkbeeld! Stond niet, nog voor weinige jaren, zelfs in *Duitschland*, het oude Volk van GOD, by het voldoen van zekeren tol, met de Zwynen gelyk? Hecht zelfs by de mindere klaſſen in ons Vaderland daarop niet een verachtelyke ſcheldnaam? Zoo min men nu zal willen beweren, dat de onverdraagzaamheid van vele Christenen belette, dat het Christendom de allerweldadigſte gevolgen voor de Menschheid gehad hebbe, en nog heeft, even zoo weinig kan men dit van den Mahometaanſchen Godsdienst ſtaande houden, ſchoon deszelfs uitwerkingen ten goede veel bepaalder en ſlaauwer waren.

2) De tweede tegenwerping betreft de Veelwyvery. *Men vindt het onzedelyk en ſchadelyk voor de bevolking, dat* MAHOMET *éénen Man meerdere Vrouwen hebbe toegeſtaan. Van daar de ontvolking van het Oosten. De Islamismus wordt daardoor allernadeeligst voor de algemeene welvaart en voor zedelykheid.*

Deze tegenwerping zou gegrond zyn, indien men de geſteldheid van de Gewesten der Keerkringen, ten

ten opzigte der evenredigheid van beide kunnen, met de onze kon gelyk ſtellen. Dan, de bekende Reiziger BRUCE, heeft voldingend aangetoond, dat, naar mate men van *Meſopotamië* naar de Zuidpunt van *Arabien* afdaalt, de gemelde evenredigheid van *twee*, *drie* tot *vier* meisjes tegen éénen jongen is, doch dat ook, naar diezelfde máte, de tyd, waarin de Vrouwen tot kinderbaren geſchikt zyn, afneemt, zoodat dezelve dáár, waar men vier Vrouwen tegen ééne Man aantreft, juist ook viermaal korter is, dan in onze luchtſtreeken (*). Het zou dus tegen de Natuur der dingen aanloopen, wanneer een Wetgever van *Arabië* en omliggende ſtreken, de *Monogamie* in zyn Land tot eene burgerlyke Wet had willen maken, daar zulks blykbaar velen der andere kunne tot onvruchtbaarheid (de grootſte ſchande in het Oosten) zou veroordeelen. Om diezelfde reden gewis, was de Veelwyvery den Jooden in *Palestina* geoorlofd. Dat ook deze toelating aan de bevolking geen ſchade doe, (wier geringheid in het Oosten aan de ſlechte Regeringsvorm moet geweten worden) blykt uit het gemelde voorbeeld van *Oud Palestina*, 't welk niettegenſtaande zyner vele rotſen, naar evenredigheid van den grond, ruim zoo vele Menſchen telde, als *Holland*, dat toch

(*) Zie BRUCE's *Reize*, de verkorte Hoogd. Uitgave van KUHN en GMELIN, 1791. bl. 137—142.

toch bekend ſtaat voor een der bestbevolkte gedeeltens des Aardbodems. De aangevoerde tegenwerping verandert dus juist in een bewys van GODS werkzame Voorzienigheid, ten behoeve der gemelde ſtreken, voor welke de gewis meer zedelyke Wet der *Monogamie*, ten aanzien der bevolking, ſchadelyk zou geweest zyn, en voor welke dus, ook hierom, de minder volmaakte Wet van MAHOMET geſchikter ſchynt te wezen.

3) De derde bedenking is van het meeste gewigt, en verdient, dat wy daarby een oogenblik langer vertoeven.

„ *De hoofdbedoeling*, kan men zeggen, *van elken* „ *Godsdienst is, volgens uwe eigene ſtelling, om de* „ *Menſchen beter te maken. Godsdienstige verlichting* „ *is hiertoe ſlechts het middel. Dan, beſchouw de lan-* „ *den, aan den invloed des Islams onderworpen! Waar* „ *vindt gy meer afzigtige wreedheid, meer ruwe bar-* „ *baarschheid, meer allesverſlindende en vernielende* „ *hebzucht, dan dáár? De bloeijende gewesten, wel-* „ *eer onder den Veelgodendienst de zetels van Volksgeluk,* „ *Vaderlands- en Vryheidsliefde, en van ſchoone Kuns-* „ *ten zyn in woestynen veranderd, waar domme Gebie-* „ *ders aan nietswaardige lyfeigenen de Wet voorſchry-* „ *ven, en haar ten bloede toe uitzuigen. Welk een* „ *Contrast maakt in Indië de onſchuldige, zachte,* „ *vreedzame Hindou met den roofzieken, grimmigen* „ *Muſulman? Hoe veel verſchilt aan de boorden des*

„ *Nigers (volgens den beroemden* PARK) *de wel zeer*
„ *bepaalde, maar toch goedaardige Neger, van den*
„ *verraderlyken, geheel ontmenschten Moor der Woes-*
„ *tyne? Kan men onderſtellen, dat eene zoo veel on-*
„ *deugden broedende leer, tot welzyn, en niet veeleer*
„ *tot ſtraf der Volken, door God zy toegelaten?*"

Ik beken, dat deze tegenwsrping, oppervlakkig beſchouwd, zeer veel ſchyn heeft. Eene meer naauwkeurige beſchouwing echter van het Onderwerp, dat wy behandelen, zal ons, hoop ik, de oplosſing niet zeer moeijelyk maken.

Gewisſelyk kan men niet ontkennen, dat de ſtrekking der Mahometaanſche Leere meer naar den kant van geſtrengheid, forschheid, krygsmoed, en, door eene natuurlyke overdryving, tot wreedheid overhelt, dan tot de zyde der tegenovergeſtelde Deugden. Dit was waarſchynlyk, by haar ontſtaan, zeer noodzakelyk tot hare behoorlyke uitbreiding, en tot het bereiken van GODS oogmerk in het Oosten, hetzelfde dat de Barbaren in het Westen voltrekken moesten, eene herſmelting of geheele vernieuwing van het verbasterde, bedorvene Menſchengeſlacht aldaar. Immers, volgens de voorheen opgegevene ſchets, had het Oosten eene volſlagene omwenteling nog noodiger, dan het Westen. Ware de *Islamismus* zoo zacht en vreedzaam geweest, als het Euangelie, nimmer kon hy dan *alstoen* zyn oogmerk bereikt hebben. Doch by veel ruwheid en Oorlogszucht,

zucht, bezaten de *Arabieren* onder de *Khalifen* toch ook vele ware, echte Deugden, onbekend aan het verraderlyke, laaghartige Menschenras, dat zich niet schaamde, nog den naam van *Grieken* of *Romeinen* te voeren. Genen vochten voor de vuist, ontrouw bezoedelde hunne wapenen niet, en zy spaarden den Verwonneling. De *Khalif*, schoon Despoot van de ziel en het ligchaam zyner Onderhoorigen, schoon Hoogepriester en Koning tevens, bleef meest altyd op een' gelyken voet met zyne Landgenooten, en had, noch in levenswys, noch in kleeding, veel uitstekends boven hen. Zoo deed OMAR zyne bescheidene intrede te *Jerusalem* op een' Ezel; en vóór de Regering der *Ommiaden*, hoorde men van geene buitensporigheden der *Khalifen*. Zelfs de hoogere Deugden van strenge Regtsaardigheid en Weldadigheid waren hun gansch niet vreemd. Laat ik daarvan slechts twee bekende trekken opgeven. Een *Beheerscher der Geloovigen* in *Spanje*, vindt tot bouwing van een uitgestrekt Paleis, het afbreken der Hut eener arme Vrouw noodzakelyk. Dan vergeefs zyn alle zyne aanbiedingen; de Vrouw weigert hardnekkig den afstand van haar vaderlyk Erfgoed. De *Khalif* wordt ongeduldig, wil zyn Plan niet door den gril eener zoo geringe Vrouw laten verydelen, en neemt de Hut met geweld. De Eigenaarster beklaagt zich hierover by den *Kadi*. Dees beklimt zyn' Ezel, reist tot den

Vorst, en verzoekt een by zich hebbenden zak met aarde uit het erf der Vrouw te mogen vullen; en, dit geschied zynde, dat de *Khalif* hem dien op den Ezel helpe tillen. Toen deze daartoe geen kans ziet, spreekt hem de *Kadi* aan: „ Hoe? reeds „ deze Zak is U te zwaar? En gy zult op den „ grooten Oordeelsdag niet alléén daarvan, maar „ van dit ganssche grondstuk rekenschap moeten ge„ ven? Hoe ondragelyk zwaar zal dat dan op uwe „ Ziel liggen? Hoe zult gy dien last kunnen verdu„ ren?" — De *Khalif* wordt beschaamd, ziet van zyn ontwerp af, en geeft de Hut met het Erf aan de Bezitster terug. Zie daar de uitwerking van Godsdienstige beginsels op de toenmalige *Mussulmannen!* Voor een Heidensch Vorst, een' ALEXANDER, by voorbeeld, zou de aanspraak van den *Kadi* wartaal geweest zyn, en niets uitgewerkt hebben.

Een andere *Khalif* (ik meen HUSSEIN, Zoon van ALI,) wordt door de onvoorzigtigheid van een' *Slaaf*, met een Vat vol kokend water, 't welk over zyne beenen stortte, deerlyk geschroeid. De *Slaaf* valt hem te voet: „ GOD heeft een welbeha„ gen in hen, die hunnen toorn beteugelen, zegt „ *hy*, ik ben niet toornig. — En hy zal diegenen „ vergelden, die hunnen Vyand vergeeven! Gy „ hebt myne vergiffenis! — Doch het Paradys is „ voor hun, die hunnen Beleediger weldoen! — „ Ik schenk U de vryheid!"

Wie

Wie kent ook den vermaarden HARONN-AL-RASCHID niet, dien ſtrengen handhaver der geregtigheid, die zoo vaak verkleed, de ſtraten zyner Hoofdſtad doortrok, van zyn' getrouwen GIAFFAR verzeld, om de belangen zyns Volks te kennen? — En dit zyn nog maar trekken, die ons de Geſchiedenis uit het leven der *Vorſten* bewaard heeft; hoe vele dergelyke ſtaaltjes van edelmoedigheid des Volkskarakters zullen niet by de weinig bekende *geringere* Volks-klaſſen hebben plaats gehad? Doch met den inval der *Turken*, en met hunne heerſchappy over de *Saracenen*, met de latere verwoestingen, door de *Tartaren* aangerigt, werd het Arabiſche Volkskarakter veel verwilderd, veel wreeder en woester. Geen wonder zeker! die Natien bekwamen zoo zeer het overgewigt, dat de oude Stam der Arabiſche Werelddwingeren, der ontzagwekkende *Khalifen*, of vernietigd, of naar *Gemen* verbannen, of met de Overwinnaars, die derzelver Godsdienst aannamen, vermengd werd. En toch hebben ook de *Turken* uit die tyden, met name de *Seljuciden*, nog verſcheidene voorbeelden van edelmoedigheid, en door den *Islam* verbeterde zeden, opgeleverd. ALF-ARSLAU (*) en SALADIN ſtrekken hiervan tot getuigen. Maar toen na de ſchrikkelyke wreedheden eens GENGIS, eens TA-

MER-

(*) Zie GIBBON, *Vol.* V. in 4to.

MERLANS, de Tartaarſche geest van vernieling en plundering in de Oorlogen en Staatshandelingen der Oosterſche Despoten gansch en al de overhand behouden had, toen zag men die *Turkſche* Sultans, die *Mamelukſche* Beys en andere *Muſulmanſche* Opperhoofden, wier eenig doel moorden, rooven en verwoesten ſcheen. Doch is, ten minsten met opzigt tot *Turkye*, die geest niet reeds zeer veel verzacht? En mogen wy daaromtrent niet veel op verbetering hoopen, wanneer wy bedenken, dat ſedert MAHOMET nog maar 1200 jaren verloopen zyn, en dan de gesteldheid van *ons Europa*, in de 12de of 13de Eeuw na CHRISTUS, in overweging nemen? Het is te minder harſenſchimmig, op eene merkelyke beſchaving der *Muſulmannen* in volgende tyden te rekenen, wanneer wy bedenken dat, vóór de ſtraksgemelde *Turkſche* en *Tartaarſche* invallen, Kunsten en Wetenſchappen, toen uit *Europa* ſchier verbannen, in *Arabien* en *Spanje* haren zetel ſchenen gevestigd te hebben, onder de beſcherming en medewerking van vele letterlievende *Khalifen*.

Zeer verre is het 'er af, dat ik de gruwelen der Oosterſche Dwingelanden, zoo in het *Oosten* als in *Noord-Afrika*, zou willen bemantelen, of de wreedheid van het Volkskarakter ontkennen. Ik ſtem zelfs gereedelyk toe, dat de leere van MAHOMET den burgerlyken toeſtand dier Volken weinig of niet verbeterd heeft. De reden daarvan ligt echter,

ter, myns bedunkens, alléén in het *Despotismus*, in die wetteloze Regeringsvorm, die alléén oogenblikkelyk genot beoogt, en daardoor het welzyn der Volken of verwaarloost, of tegenwerkt. Zoo lang de *Asiatiſche* Volkszeden die gedrochtelyke wyze van Beſtuur vereiſchen, zie ik weinig kans tot verbetering in het Burgerlyke. Dan het *Despotismus* is geene vrucht van MAHOMET's leere. Het beſtond, zoo verre wy weten, reeds in de vroegſte tyden, onder de *Aſſyriſche* en *Mediſche*, gelyk naderhand onder de *Perſiſche* Koningen. — *Volksverdrukking* is nog de leus der *Maratten*, zoo erg als zy het immer by eenig *Muſulmansch* Dwingeland zyn kan. — Doch in de Godsdienſtpligten, in zoo verre die op 's menſchen *uiterlyke* daden betrekking hebben, geloof ik, dat het *Islamismus* eene zeer heilzame Omwenteling heeft te weeg gebragt. Alle gruwelyke offerhanden zyn uit der *Muſulmannen* Godsdienst verbannen. Hunne leer predikt de gelykheid der Menſchen voor GOD, en verbant daardoor ten minſten die ſtuitende, de menschheid onteerende, ſchifting in *Casten*, welke by de *Indianen* plaats heeft, die toch wegens hunne zachte zeden zoo ruimſchoots geroémd worden (*). Heeft ook

MA-

(*) Ik zou uit nieuwe Reizigers, zoo myn beſtek het toeliet, nog al iets tegen de zoo geroemde menschlievendheid der *Hindoo's* kunnen inbrengen.

Men

MAHOMETH's geloof wel iets, dat tot de gevloekte zede der *Hindoo's*, om de Vrouwen tot de verbranding op het lyk hares Echtgenoots aantezetten, ſlechts van verre aanleiding zou kunnen geven? Vindt het razende Bygeloof van zich onder de Wagewielen eener rondgevoerde Godheid te laten verpletten; van ter verdiening des Hemels zyn eigen ligchaam met de uitgezochtſte kwalen te martelen, en zich van de natuurlykſte driften te onthouden, — (wezenlyke pligten, gelyk men weet, voor *vroome Hindoo's*,) — vindt dit Bygeloof wel eenig voedſel in den *Koran*? Heeft niet de menschlievende pligt van Aalmoezen uittedeelen, van Herbergen voor de Reizigers te bouwen, even zoowel by de *Muſulmannen* als by de *Indianen* plaats? Weert niet de waarde, die hun geloof aan de menſchelyke ziel toekent, ook dien wreeden kindermoord, welke in *China* zoo ſchrikkelyk algemeen is? — Kortom, wanneer men met een onbevooroordeeld oog de Geſchiedenis en den toeſtand van het Oosten nagaat, houde ik my overtuigd, dat men een' merkelyken in-

Men leze ſlechts, hoe dóór en dóór bedorven hunne *Braminen*, hoe roofzuchtig de *Maratten*, (een hunner Volken) hoe wreed en bloeddorſtig de Doodſtraffen by dien Stam zyn, enz. (Zie *Tone über die Maratten* in *Sprengels Bibliotheek der Reiſebeſchreibungen*, 3 Band, vs. 240—253.) Ik geloof, dat dit denkbeeld, wegens de zachtheid der *Indianen*, veelal uit hunne Godsdienstige vooroordeelen ten opzigte van het ontzien der Dieren, uit hoofde der zielsverhuizing, zynen oorſprong ontleent.

invloed ten goede daarin, door de Wetgevers van *Arabië* gewrocht, niet ontkennen zal. En zouden wy aarzelen, dien invloed toeteſchryven aan de heilvolle beſturing der Godheid, die ook uit verkeerde bedoelingen heerlyke uitwerkſelen weet te bereiden? O neen! uit den reinen ſtroom des Christendoms deed zy een' zytak afvloeijen, wiens water wel meer of min door den drabbigen grond, dien hy bevochtigde, zou verontreinigd worden, maar nogthans in ſtaat bleef, de anders van dorst verſmachtende bewoners van een onmetelyk oord te laven! En zoo de uitwerkſelen van dien afgeleidden tak reeds zoo weldadig waren, hoe uitmuntend moet dan niet de verkwikking geweest zyn, welke de Hoofdſtroom zelve verſchafte! Keeren wy, om dit nu verder te beſchouwen, van onzen langen uitſtap terug, om het afgebroken verſlag van GODS wegen met het Christendom te hervatten.

Terwyl de nu vermelde groote Omwenteling in het Oosten voorviel, lag het Westen nog in den ſtikdonkeren nacht van onkunde, welke het Priesterbedrog over *Europa* had weten te verſpreiden. De Gewyde Schriften werden hoe langs zoo zeldzamer beoefend; deze zoowel als de Meesterſtukken der Oudheid, bleven in het ſtof van Kloosters begraven. Doch het is merkwaardig, dat de zedeloosheid, welke met zoo eene verregaande onkunde in 's menſchen pligten wel gepaard moest gaan, vry

minder plaats had, in de Noordelyker Gewesten, dan in *Italien*, alwaar nog een zeer groot gedeelte van den ouden *Romeinſchen* Volksſtam was overgebleven, welke door zyne verregaande ondeugden ook allengs den ruwen, doch inwendig meer opregten *Noordlander* beſmettede. Intusſchen bleven 'er toch nog vele Deugden by de *Gothen* en *Longobarden* over. Het één en ander mag ten bewyze ſtrekken onzer boven (bl. 331–333) gewaagde giſſing omtrent GODS ontwerp met de Volksverhuizing uit het Noorden.

De Christelyke Godsdienst nogthans, hoe gebrekkig ook, toen gekend, en hoe overladen met eene menigte byhangſels, werd echter meer en meer onder de Noordſche Volken uitgebreid. KAREL *de Groote*, gaf den *Saxeren* de keuze van den *Doop* of het *Zwaard*. Hoe ſchandelyk ook deze middelen ter uitbreiding van den besten Godsdienst waren, het geſchiedde gewis niet, dan met GODS toelating, ter bereiking van hoogere oogmerken, en het zal my altyd zeer opmerkelyk blyven, dat het Gewest, alwaar *Rome's Hierarchie*, niet tot eere van CHRISTUS, maar tot eigen roem en voordeel, de meeste ſlagtoffers deed vallen, in later tyden, het ſein tot een algemeenen opſtand tegen die zelfde *Hierarchie* gaf, — een' opſtand, die het Christendom, in *Saxen* deerlyk onteerd, door *Saxers* weder tot de oude zuiverheid herſtellen moest.

Dee-

Deenemarken, *Zweden*, *Noorwegen*, omhelsden byna gelyktydig het gevoelen der Roomſche, *Rusland*, dat der Griekſche Kerke (*). *Poolen* en *Hungarye*, benevens het Slavoniſche gedeelte van *Duitschland*, hadden zich reeds vroeger aan den Paus onderworpen (†). Eerst in de 14de Eeuw werden de *Litthauwers* gedoopt, ten gevolge hunner ſtaatkundige vereeniging met *Poolen*. Dus was nu geheel *Europa*, zoo 't heette, onder de banieren van CHRISTUS vereenigd. Het ontwerp van GOD ter *verbetering*, ſcheen na deze *algemeene uitbreiding* getoefd te hebben, om allengs, overeenkomſtig met den aard der Volken, met langzamer of ſneller ſchreden te vorderen. Niet als of, tot aan de 14de Eeuw, het Christendom, onder de nieuwe Bewoners van *Europa*, geheel geen nut zou geſticht hebben. Verre van daar! Nu en dan leverden de Kloosters, te midden van talloze Dweepers, toch ook waarlyk vroome; zuiver Godsdienſtige menſchen op. De Abt SUGER, in *Frankryk*, een Christen, dien naam waardig, was een voortreffelyk beſtuurder van dat Koningryk, onder LODEWYK de VII. LODEWYK de IX. één der edelſte menſchen, die immer Troon beklommen, de ANTONYN zyner Eeuwe, dien zelfs VOLTAIRE bewondert, was braaf uit *Chriſte-*

(*) Op het einde der 10de Eeuw.

(†) Op het laatſte der 9de, en in het begin der 10de Eeuw.

telyke grondbeginſels, gelyk algemeen bekend is. — Men heeft hem den noodeloozen togt naar *Egypte* tegengeworpen, doch dit was het algemeene gevoelen zyner Eeuwe, en daarenboven was zyn gedrag in de gevangenis zoo voorbeeldig, zoo veel grooter, dan dat b. v. van den verlichten, wysgeerigen CICERO in zyne ballingſchap, dat men niet kan afzyn, den gunſtigen invloed van het Christelyk geloof, zelfs in die duistere tyden, op zielen, die daarvoor vatbaar waren, te erkennen.

Zelfs de hoogere Geestelykheid, hoe zeer in het algemeen bedorven, moest nu en dan veel goeds ſtichten. De *Vrede Gods*, een middel van gezag, meermalen door Pauzen en Biſschoppen gebruikt, deed aan de twistzieke *Baroos* hunne bloedige veten ten minſten voor een' tyd opſchorten. De Kerk ſleepte wel vele goederen onbehoorlyk tot zich, doch kon eershalve niet nalaten, daarvan aanzienlyke ſommen tot onderſteuning der behoeftigen afte-zonderen. — De Kruistogten, door de Pauzen beſtookt, verwyderden de *Muſulmannen*, voor een' tyd, van de grenzen van *Europa*, en maakten landbouw, beſchaving, kunst en wetenſchap algemeener. Het was zelfs ten deele door dat middel, dat de gemoederen, uit den doodſlaap opgewekt, nu de bronnen van hun geloof, de H. Schriften, vlytiger begonnen naartegaan. WICLEFF, in de 14de, HUSS, in de 15de Eeuw, riepen luid om verbetering, doch

met

met een ongelukkigen uitſlag; dewyl de gemoederen daartoe nog niet genoeg waren voorbereid. De wreedheden der navolgers van HUSS, in *Boheme*, doen genoeg zien, dat het toen de regte tyd nog niet was, om tot geluk des Menschdoms, het *reine* Christendom te prediken.

Eerst toen de uitvinding der Drukkunst, de vlugt der *Grieken* uit *Konſtantinopel* naar *Italie*, (uit hoofde des naderenden, en eindelyk voltooiden ondergangs van het *Griekſche* Ryk,) de daardoor meer aangewakkerde zucht tot beoefening der oude Letterkunde en Talen, de uitbreiding der Scheepvaart, en andere omſtandigheden, aan den menſchelyken geest als 't ware eene nieuwe veerkracht geſchonken hadden, toen alles ryp was tot eene omwenteling, *toen juist* verwekte de Voorzienigheid *vier* Mannen, waarvan één tot ſieraad zyner Eeuwe had kunnen volſtaan, maar wier vereenigde pogingen den heilzaamſten ommekeer moesten bewerken, die nog ſedert de prediking van het Euangelie had plaats gehad; LUTHER, ZWINGLIUS, twee vurige Geesten, *Paulusſen*, geſchikt om ſchier onuitvoerlyke veranderingen daar te ſtellen, MELANCHTON, ERASMUS (*), zachte liefdeademende zielen, *Johannesſen*,

(*) Ik ſpreek niet van andere Hervormers. Het is blykbaar, dat CARLSTAD, BUCERUS, CALVYN, OECOLAMPADIUS, enz. ſlechts het betredene voetſpoor volgden. Genen braken het ys.

ſen, volkomen berekend om de hevigheid der eerstgenoemden te temperen, om de gemoederen door innemende hartelykheid, of fyne geestigheid, te winnen. Zy bezaten echter geen vuurs, geen krachts genoeg, om op zich zelve dat groote werk doortezetten. Eene te vergedrevene ſchroomachtigheid, verwyderde ERASMUS zelfs van de leere der Waarheid, aan welke hy nogthans door zyne voortreffelyke Uitlegkundige werken, door zyn dringen op zuivere Godsvrucht, en door zyne juiste tentoonſtelling der Roomſche Geestelykheid, zeer veel dienst deed. — Om kort te gaan; het Hervormde Christengeloof, — 't welk zich op het gezag van *Gods Woord* alleen, buiten toedoen der overleveringen, beriep, en geen zigtbaar Hoofd der Kerk van CHRISTUS, op aarde, erkennen wilde, — dit geloof, zeg ik, omtrent het jaar 1517 eerst ontloken, was omſtreeks de helft der 16de Eeuwe reeds over *Zweeden*, *Deenemarken*, het Noorden van *Duitschland*, *Zwitſerland*, *Engeland*, en een groot gedeelte van *Frankryk* en *Nederland* uitgebreid.

Maar, zal men vragen: „ Waarom met die heil-
„ zame verbetering zoo lang getoefd? Waarom
„ verwekte GOD niet reeds duizend jaren vroeger
„ zulke Hervormers? Immers het Menſchdom ver-
„ kwynde al dien tyd in onkunde van den echten
„ Christen-Godsdienst, in dwaling omtrent zyne
„ plig-

„ pligten?" Ik antwoorde, juist om dat de Opperſte Wysheid niet alléén het goede wil, maar ook het goede met *wysheid* regelt; — om dat Godsdienstige verlichting, ter zedelyke verbetering des Menschdoms, wel haar Hoofddoel is en blyft, maar altyd gewyzigd wordt naar de onderſcheidene vatbaarheden en toeſtanden der Volken. De ruwe Noordſche Barbaren *moesten* door het gezag van een zigtbaar Opperhoofd, door ſchitterende plegtigheden, door de ſchynbare heiligheid van het kloosterleven, in teugel gehouden worden, zouden zy niet uitſpatten. De zuivere, eenvouwige Euangelieleer, zonder zinnelyken, zeer plegtſtatigen Eeredienst, zouden zy veracht hebben, om tot hunne oude Goden wedertekeeren; de gelykheid der Kerkbedienaaren had, onder zulke onbeſchaafde menſchen, beſtendig bloedige twisten verwekt. Hoe noodzaaklyk waren ook de Kloosters, in een' tyd, dat byna niemand, tot den Keizer toe (*), ſchryven kon, om de gewyde Oorkonden der Christenen ten minsten voor beter tyden te beſparen! Welk een onwaardeerbaar verlies voor het Menschdom, zoo die Oorkonden, en zoo vele andere treffelyke voortbrengſels der Oudheid, door den roest der Middeleeuwen, die reeds zoo veel verwoest heeft, waren ver-

(*) De Geheimſchryver van KAREL *den Groote* verhaalt dit zelf van zyn' Heer.

vernield geworden! Dan toen, aan de eene zyde de ſtraks gemelde oorzaken de heerſchende onkunde ten deele verdreven, en den dageraad van verlichting hadden doen opgaan, terwyl aan den anderen kant de bedorvenheid en zedeloosheid des Menschdoms, door ſchandelyk misbruik van den Godsdienst, tot eene verbazende hoogte geklommen waren, toen de eerſte Geestelyke waardigheid van het Christenryk *of* door monſters, zoo als ALEXANDER de VI, *of* door woeste Soldaten, gelyk JULIUS de II, *of* door Godloochenaars, (gelyk men wil dat LEO de X. zou geweest zyn) bekleed werd, toen was het tyd, om de aanbrekende Verlichting ter verbetering te doen dienen. Zeer merkwaardig is de overeenkomst tusſchen de omſtandigheden, die de verkondiging van het Euangelie, en deszelfs herſtelling in de 16de Eeuw, vooraf gingen en verzelden. Dáár, gelyk hier, was de zuivere leer van GOD, en 's Menſchen verpligtingen omtrent hem, voornamelyk by één Volk (de *Joden*, de *Waldenſen* van *Piemont*) bepaald. Al het overige van *Europa* lag in diepe onkunde of vergetelheid omtrent de betrekkingen van den Mensch tot GOD, en in de verfoeijelykſte zedeloosheid gedompeld (*), ter-

(*) Van de Romeinen, onder AUGUSTUS, is dit bekend. Men zie ten overvloede ſlechts CATULLUS, eenige plaatſen van HORATIUS, OVIDIUS en

terwyl Kunsten en Wetenſchappen intuſſchen de beroemde 2de en 3de tydvakken van hunnen hoogſten bloei (de Eeuw van AUGUSTUS, en die van LEO X.) bereikten. En juist in beide, zoo gelykſoortige, tydvakken, beſchikte GOD twee heilzame omwentelingen, waarvan de eerſte het licht van den zuiveren Godsdienst, ter hervorming des Menschdoms, *ontſteken*, de tweede dat licht, door nevelen van Bygeloof en Priesterdwang omſtuwd, weder in de oude helderheid zou *te voorſchyn roepen.*

Het is hier myne taak niet, en het zou my te verre buiten myn beſtek voeren, wilde ik alle de onſchatbare voorregten, die *Europa* aan de Hervorming te danken heeft, opſommen, en aantoonen, dat dezelve de oogenblikkelyke rampen, door den wederſtand van het Ryk der Duisternis, en de ſoms verbitterde wederwerking der nieuwe Geloofsbelyders, voor het Menschdom ontſtaan, zeer ruim opwegen. De Prysverhandelingen, uitgegeven door het *Fransch Nationaal Inſtitut*, by gelegenheid eener Vraag over dit Onderwerp, hebben dit pleit voldongen. Die van den Heere VILLERS althans, een' *Fransch-*

en TIBULLUS in. Na dien tyd is 'er geene Eeuw geweest, zoo ryk aan gruwelen (die van NERO uitgezonderd) als de 15de. Het was toen een ſpel, byna een wedſtryd onder de Grooten, hunne Eeden te breken. Men denke ſlechts aan een' LODEWYK XI, een FERDINAND DEN CATHOLYKEN, een CESAR BORGIA. In *Engeland* werden, door de *Witte* en *Roode Roos*, ſtroomen bloeds vergoten, enz.

voorhouden, al ware het maar ter verdediging hunner eigene Leere! Van hier de meer algemeene kennis des Bybels, die in Roomſche landen nog wel veel minder, doch niet meer zoo vreemd is, als voorheen; — van dáár ook de kennis, en gevolgelyk de gezegende invloed des *waren* Christendoms; die zich in ontelbaar vele byzonderheden, in de verzachting der Oorlogen, de menschlievende behandeling der Gevangenen, de gematigdheid, zelfs der willekeurigſte Regeringen, de meer en meer plaats winnende Gelykheid der Ingezetenen voor de Wet, enz. — ten duidelykſten geuit heeft.

Dan, gelyk het een onafſcheidbaar gebrek van onzen ſtaat hier beneden ſchynt te zyn, dat het kwade onophoudelyk het goede verzelt, dat het misbruik het gebruik aantast, zoo floeg ook de Vryheid, na lange pogingen, door de Hervorming voor het Menschdom verworven, by velen over tot ligtzinnigheid in Godsdienst en Zeden. *Deïsmus* en *Atheïsmus* ſteken het hoofd op. De ongerymdheid, het voor den mensch niet berekende van het laatſte, verſchafte hetzelve nogthans weinige aanhangers. Des te gevaarlyker en magtiger verrees het eerſte. Met fieren tred waarde het in *Britannie's* vryen oord rond, en verweet de gruwelen der *Puriteinen*, den moord van KAREL den I, en het geweld van CROMWELL, aan het Christendom. De ligtzinnigheid, aan het Hof van KAREL den II, heer-

ten uiterſten bedroevend. De geloften van Kuiſchheid en Armoede ſchenen byna in eene omgekeerde rede verſtaan te worden. De Kerkbedienaars verkogten alom de Vergeving der Zonden voor geld; predikten nooit, of althans nooit Christelyke pligtsbetrachting, en gingen hunne Gemeente in de ergerlykſte ſpoorloosheden vóór. Hoe is dit alles, niet alléén onder de Protestanten, maar zelfs in zeer vele Landen, op onderſcheidene tyden, by de Roomschgezinden veranderd, wier uitmuntende, waarlyk groote en Apostoliſche Kerkvoogden, een ST. KAREL BAROMÉO, ST. VINCENT DE PAUL, een BOSSUET, FENELON en anderen, allen *na* de Hervorming dagteekenen. Zoo veel klems had het op de gemoederen, dat de Protestanten zich voornamelyk, uit hoofde der *bedorvene Geestelykheid*, volſlagen van *Rome* afzonderden. Het bekende *Concilie van Trente*, maakte daarom zelfs een ſoort van Hervorming in het gedrag en de zeden der Geestelykheid.

3) *De algemeene kennis van Gods Woord in de Volkstalen.* Dat de Hervormden die kennis, als den grondſlag hunner Leere, vóór alle dingen bevorderden, is bekend. Doch ook hunne tegenſtrevers moesten nu, wilden zy niet geheel de zwakheid hunner zake blootleggen, vlytiger de gewyde Schriften, die vóór de Hervorming genoegzaam onbekend waren, en zelve beöefenen, en hunnen Leeken

uitteroeijen; alles, wat in *Frankryk* op den naam van *beſchaafd* aanſpraak maakte, moest *Wysgeer*, dat wil zeggen, *Ongeloovig*, zyn; — de haat tegen de gevestigde Regeringsform ging met die tegen den Godsdienst hand aan hand, — en . . . de FRANSCHE OMWENTELING verſcheen!!

Het zou hier geheel niet voegen, van dezen vreesſelyken Oorlaan te ſpreken, die zoo onberekenbaar vele ſlagtoffers gemaakt heeft. Dit ſlechts; de *Franſche Revolutie* werd, myns inziens, door de Voorzienigheid gedoogd, om *Europa* de volſtrekte noodzakelykheid van het Christendom voor deszelfs geluk, proefondervindelyk aantetoonen. Immers, niet alléén in *Frankryk*, maar door geheel ons Werelddeel, was het Ongeloof (om eene uitdrukking dier woelzieke dagen te gebruiken) aan de orde van den dag, en ging gepaard met verachting aller beginſels van zedelykheid en ingetogenheid, die men ſlechts voor het gemeen, en weldra ook daarvoor niet meer, geſchikt waande. Men ſtrooide duizenden van blaauwboekjes om niet, onder 't Volk, om de Openbaring in een beſpottelyk daglicht te plaatſen. Men rigtte geheime Gezelſchappen op, (de *Illuminaten*, enz.) kortom, men ondermynde de Orde in Kerk en Burgerſtaat zoo zeer, dat 'er ſlechts één ſchok vereischt werd, om het vereende Gebouw te doen inſtorten. Die ſchok had plaats, en weldra gevoelden deszelfs bewerkers

de

de onmogelykheid, om de *Hydra*, door hun éénmaal geſmaakt, te breidelen, of zelfs te leiden. Zy, zelv, en talloze ſcharen meer edele Zielen, ſneefden onder het moordmes des gepeupels, dat met de éene hand den bloem van *Frankryk* vernietigde, met de andere ſtoutelyk alles wat naar Christendom, naar Godsdienst of Vroomheid zweemde, aanviel, ontwydde, vervolgde, uitroeide! — Zelfs toen de eerſte oogenblikkelyke woede in een weinig bedaarderen form van beſtuur van lieverlede ſcheen te bekoelen, vereénigde zich de vervolging, zoo 't ſcheen, in één brandpunt, tegen die edele Bedienaars van JESUS Godsdienst, die een' ſnooden Eed van *haat* weigerden. Maar te midden dier bedroevende uitzigten, verdryft de Voorzienigheid, onverhoopt, onverwacht, de nevelen; de ſchrikkelyke les, aan het Menschdom gegeven, moest het, nu althans, ten volle overtuigen, dat een Staat even zoo min zonder Wetten en Regeeringsform, als zonder Godsdienst, beſtaan kan; en dat voor *onze* tyden, voor *ons Europa*, geene losſe, blootelyk bovennatuurkundige Eeredienſten, (gelyk die van ROBESPIERRE, of die der *Theophilantropen*,) maar de Godsdienst van JESUS CHRISTUS, berekend, en noodzakelyk zyn. Dus gebruikte GOD, toen zachte middelen, niets zouden geholpen hebben, dit ſtrenge, doch noodzakelyke hulpmiddel, om *Europa* van eene volſlagene Godsdienst-

dienst- en Zedeloosheid te bevryden. Doch juist uit dien verſchrikkelyken ommekeer, ontſtonden veelvuldige Weldaden voor ons Werelddeel, en, by de groote werking van hetzelve op het overige Menschdom, voor alle Bewoners byna onzer Aarde. De man, dien de Voorzienigheid zeer zigtbaar als haar werktuig gebruikte, om Orde en Christendom, in het verwoeste, uitéengeretene *Frankryk*, te herſtellen, behield wysſelyk zoo veel van de beginſelen der Omwenteling, als voor het algemeen nuttig was. De *Verdraagzaamheid* veranderde in eene meer edele GELYKE *beſcherming aller Godsdienstige Gezinten*; de overryke bezoldiging der Roomſche Geestelykheid, werd beſnoeid, en op een' voet gebragt, meer overeenkomstig met den aard des Christendoms; de geheel nutteloze, ja voor Bevolking en vele Ondeelbaren zeer nadeelige *Kloostergeloften* werden den bodem ingeſlagen, en onhetroepelyk vernietigd; inrigtingen gewis alle, die op het welzyn der Christen Kerke, op de verbroedering en toenadering, ten minsten in onderlinge liefde, zoo niet in gevoelens, der al te lang verdeelde Christenen den voordeeligſten invloed hebben moeten.

Zoo ſtaat dan, na verloop van 18 Eeuwen, de Godsdienst van JESUS CHRISTUS nog in vollen luister daar, en verſpreidt zyn' weldadigen invloed nog over het meest verlichte, meest beſchaafde, en magtigſte gedeelte des Aardbols. Alle openbare en ge-

geheime pogingen, om dien invloed te ſtuiten, om dien Godsdienst zelfs door menſchenvindingen of vermetel Ongeloof te vervangen, zyn, even als de verbolgene baren tegen eene klip, geſtuit. Doch de voortgangen in andere Werelddeelen (*America* uitgezonderd) werden door de woestheid, onbeſchaafdheid, de vooroordeelen, of de mindere vatbaarheid van de daar wonende Volken, tot nu toe althans, grootelyks te leur geſteld. Mag men hieruit niet, gevoegd by het gene wy uit de Rede en de Openbaring zelve betoogd hebben, beſluiten, dat de Voorzienigheid ook hierin ſtellig de hand heeft; dat, zoo min het buiten haar toedoen geſchiedde, dat de leere van MAHOMET zich over een zoo aanzienlyk gedeelte der Aarde verſpreidde, dat de Christen Kerk in de 16de Eeuw gelouterd werd, en in de 18de Eeuw den gedreigden ondergang ontkwam, even zoo weinig ook alle die pogingen tot uitbreiding derzelve, in landen, welke nog niet ryp voor hare volmaaktheid zyn, door hunne geringe vorderingen, iets tegen die Voorzienigheid bewyzen? — Dat dus *zedelyke volmaaktheid, door Godsdienstige verlichting, wel Gods hoofddoel blyft; doch 't welk beſtendig door zyne wysheid gericht wordt naar de onderſcheidene vatbaarheden en geſteldheden der Volken?*

TWEEDE HOOFDSTUK.

Proeve van Betoog, in hoe verre de aangewezene oogmerken van GOD *reeds bereikt zyn.*

Thans moeten wy overgaan, om uit de tegenwoordige gesteldheid der menschelyke Maatschappyen te zien, in hoe verre GODS doel met ons geslacht, hetwelk ik heb pogen aantewyzen, reeds bereikt zy. Deze beschouwing vervalt in twee Afdeelingen:

I. In eene overweging der groote Voordeelen, die de tegenwoordige staat des Menschdoms, door middel der Christelyke Leere, boven de beschaafdste en schitterendste dagen der Oudheid vooruit heeft.

II. In een aardrykskundig overzigt der tegenwoordige Wereld, met opzigt tot haren Godsdienstigen staat, en de vorderingen, zoo van het Christendom, als van den daaruit grootendeels ontsproten Godsdienst der *Musulmannen*.

Deze verdeeling komt my natuurlyk voor; immers in het eerste stuk moeten wy den heilzamen Invloed dier Openbaring, welke van GODS magt en goedheid getuigt, opmerken, en in het tweede zien, hoedanig dezelve door zyne wysheid *gemodificeerd* zy.

I. Om

I. Om de voordeelen van ons Christendom boven den ſtaat der oude Volken wel te overzien, eischt de onpartydigheid, dat wy by die Volken den ſtaat hunnes grootſten luisters, en de dagen hunner edelſte beſchaving, tot oogpunt kiezen. Immers ook op ons hebben de Wetenſchappen en Kunsten een' zeer merkbaren invloed ter vorming en veredeling van de zamenleving gehad; een' invloed, dien wy aan de *Grieken* en *Romeinen* verſchuldigd zyn. Het is dus niet meer dan billyk, hen niet in het begin hunner maatſchappelyke vereeniging, b. v. onder de *Argonauten* of ROMULUS, maar in de beroemde Eeuwen van PERICLES, ALEXANDER en AUGUSTUS te beſchouwen.

Buiten kyf is de bewerktuiging der Burgerlyke Maatſchappy. de bloei der fraaije Kunsten en Letteren, en de wetenſchappelyke Zedekunde, zelden op een' hoogeren trap geweest, dan in de gouden Eeuw van *Athene;* — ſchaars bereikte de uiterlyke beſchaafdheid en aanvalligheid van Zeden, en de juiste wyziging der Regterlyke en Staatknndige magt, en de ſchitterende zyde der Zamenleving, zulk eene hoogte als onder het vreedzame gebied van AUGUSTUS, te *Rome.* Dan, hoe zag het met de *Volks Zeden* in die glansryke tydvakken uit? Terwyl de grootſte Wetgevers, de uitmuntendſte Wysgeeren, de verhevenſte Kunstenaars en Dichters aan *Griekenlands* beſchaving, de edelſte Helden aan des-

ſlaverny was en bleef toch ook dáár in Regten, en in de daad ſtand houden.

In *Rome*, ten tyde van AUGUSTUS, was de beſchaving der Zeden ongetwyfeld ten top geklommen. Men wedyverde met de ſchoonſte dagen van *Griekenland* in voortbrengſelen van *genie*, *ſmaak* en *kunſt*. De ſtugge Oude Romeinſche boerschheid was, door de aanminnigſte welleevendheid, door de bevalligſte wyze van omgang verdrongen. Doch de Zeden hadden ook hunne allerongunſtigſte zyde. Behalven de openbare, ſchaamteloze losheid in beginſelen, met opzigt tot de gemeenſchap der Sexen (een euvel, waaraan alle uitersten van beſchaving mank gaan,) was ook de Grieksche *Pederastie* te *Rome* algemeen, en geheel *nationaal* geworden. De Dichters ontzagen zich niet, dáárvan, onder geenszins verbloemde uitdrukkingen, in hunne meest bewonderde ſtukken te gewagen. De dienst van *Venus* werd op eene, dier Godin volkomen waardige wyze gevierd. Verachting van het Huwelyk was de heerſchende *Mode*, en nam zoo geweldig de overhand, daar men toch zyne lusten elders tot minder' prys, kon bot vieren, dat de Regering tusſchen beide komen, en in de *Lex Papia Poppæa*, door boeten tegen de ongehuwden, de gedreigde ontvolking beletten moest; — eene Wet, die nogthans, volgens TACITUS (*), het euvel niet

(*) TACIT. *Anal.* III. Cap. 25.

niet kon sluiten. — De Vrouwen genoten te *Rome* zekerlyk meer vryheid, dan in *Griekenland*, doch dit werd opgewogen door de slavernij der Kinderen, onder de magt hunnes Vaders. Tot *driemaal* toe had deze het Regt, zelfs een' onberispelyken Zoon te verkoopen, en dus was de ouderlyke heerschappy niet meer de zachte band, om de harten weerkeerig gestrengeld, maar de roede eens onverbiddelyken Meesters, die een' sidderenden Slaaf voor zich doet knielen. — De Heerendienst der Slaven was te *Rome* wreeder dan in *Griekenland*; om één vermoorden Vryman, wiens moorder niet ontdekt werd, sneefde zyn gansche Slavenstoet onder de ergste folteringen; deze en meer dergelyke Wetten verlaagden het karakter van lyfeigenen zoo zeer, dat zy, tot Vrygelatenen opgeklommen, niet het minste gevoel van deugd, eer of schaamte meer overig hadden, en de grootste oorzaak van *Romes* rampen onder de vroegere Keizers werden.

Nog een heilloos misbruik schandvlekt de zoo geroemde beschaafdheid der gouden Eeuw van *Rome*; de *Kampspelen* der Vechters of Schermers, waar, om het oog eener nieuwsgierige menigte te voldoen, menschen, *opzettelyk daartoe gevoed en voorbereid*, elkander op de kunstigste wyze den dood zochten toetebrengen. De teedere Dame, welke misschien door een' OVIDIUS of PROPERTIUS, om hare bekoorlykheden en lieftaligheden, hemelhoog

hoog geroemd was, ſnelde uit zyne armen — naar den *Circus*, om daar de krampttrekkingen der ſtervende Vechters met wellust te beſchouwen, of naar de nog veel gruwzamer *Naumachiæ*, alwaar in meren, door de ſporelooſte weelde gedolven, geheele ſcheepsmagten — uit ſcherts! — zich het leven benemen *moesten*.

Liefst zwyg ik van de Zeden aan 't Hof, en in de grootere kringen, waarvan SUETONIUS en JUVENALIS (*) ons zulke gruwzame Tafereelen hebben opgehangen, dat het bedorvenſte Hof in een Christenſtaat onzer dagen, daarby voor zeer ingetogen mag doorgaan. — Gulzigheid en dronkenſchap, (om flechts iets te zeggen) waren tot zulk eene walgelyke hoogte geklommen, dat men zyne gezondheid door geweldige middelen in de waagſchaal ſtelde, om maar terſtond na den maaltyd weder aan een anderen te kunnen beginnen.

Vergelyken wy nu by deze twee, gewisſelyk meest beſchaafde Volken der Oude Heidenſche Wereld, den toeſtand des Christendoms in onze dagen, of in het laatst der 17de, en in de 18de Eeuw, tett opzigte der Zedelykheid; vroegere tydperken zyn daartoe ongunstig, uit hoofde der reeds zeer ſpoedig

(*) Ook TACITUS op ſommige plaatſen, en HORATIUS hier en daar in zyne *Oden*, minder in zyne *Satyren*, waarin hy meer den lach poogt optewekken, dan te verbeteren.

dig toegenomene Bygeloovigheid, welke, gelyk de ingeënte tak van een' vergiftigden boom, haar invloed weldra over het geheele Christendom verſpreidde. Dan, nadat de Hervorming in de 16de Eeuw, en de daardoor bewerkte merkbare verbetering, ook in de Roomſche Kerk, het onderzoek van ons Geloof uit deszelfs ware bron, de H. Schrift bevorderd, en daardoor ook den invloed van het echte Christendom had mogelyk gemaakt, ſedert dien tyd is het ware oogpunt geboren, om eene ware vergelyking daar te ſtellen tuſſchen de Zedelykheid en Godskennis, welke het Heidendom, en die, welke het Christendom kon telen, en daardoor aantewyzen in hoe verre het Oogmerk van GOD, ter bevordering van beide die voorregten van den geestigen Mensch, reeds bereikt is.

Het is niet te ontkennen, dat de Mensch nog zinnelyk, dat is, Mensch, blyft, dat de zege zyner Rede, de heerſchappy van het echte Zedelyke Gevoel, boven de aanlokſelen zyner lusten, nog zeer verre is van algemeen te zyn, en dat de driften nog niet ophouden, de hoofdrol op het Tooneel der Wereld te ſpelen. Dan, hoe verbazend vele wanorden, dwaasheden, verkeerde en ſchadelyke gewoonten, en ingewortelde Volks-ondeugden, heeft echter het Christendom niet verbannen? Hoe vele, te voren geheel onbekende, deugden in het volſte daglicht geſteld, of anderen, die men als zwakheden

beſchouwde, van dien onbillyken blaam gewroken? — *Vooreerſt* zyn alle die wandaden, welke uit *miskenning van den Adel der Menſchelyke Natuur*, en uit die der *algemeene Menſchenliefde* haar' oorſprong ontleenden, zeer aanmerkelyk verminderd, en door tegenovergeſtelde deugden vervangen. — De Vrouwen, welke wy in *Griekenland*, of als Slavinnen, of, by vryheid en beſchaving, aan de ſporeloose losbandigheid ten prooije beſchouwden, terwyl zy te *Rome* (*) byna algemeen het ſchoonſte voorregt harer kunne, zedigheid en ingetogenheid, misten, — de Vrouwen zyn thans door de Wetten niet alléén volkomen gelyk geſteld met de Mannen; een voorregt, hetwelk zy, onder de vroegere CESARS, (waar haar de Wet niet als *perſonen*, maar als *goederen* aanmerkte,) grootendeels misſen moesten, maar die vryheid en gelykheid voor de Wet, heeft ook op haar karakter een' zeer voordeeligen invloed gehad. Daarenboven heeft de teedere Godsdienſtigheid, ten allen tyde byna, het onderſcheidende kenmerk der ſekſe in Chriſten-landen, (zelfs in de eeuwen der dikſte duisternis, hoewel toen aan *Bigoſterie* gepaard) onbegryplyk veel tot veredeling van het Vrouwelyk karakter toegebragt. Het geen *Oud-Rome*

(*) Wanneer ik hier van *Rome* ſpreke, denke men ſteeds om het tydvak der Regering van AUGUSTUS, hetwelk ik, als meest overeenkomstig met onze beſchaafde tyden, tot oogpunt van vergelyking neme.

Rome als een vreemd verſchynſel in de toenmalige Wereld deed voorkomen, de deugd van deszelfs Vrouwen, eenen LUCRETIA, CLELIA, VOLUMNIA, PORCIA, enz. heeft, zonder zoo veel opheſs of *theatralen* toeſtels, zeer langen tyd, in meest alle Christen-landen, plaats gehad, en, gelyk wy dit by meer deugden zullen opmerken, juist in de tede der meerdere bekendheid dier Landen met het *Evangelie*. Men beſchouwe daartoe, volgens het eenparig getuigenis der Reizigers, ſlechts *Deenemarken*, *Zweeden*, het *Noordelyk Duitschland* (*), *Engeland*, en ons *Vaderland*, in tegenoverſtelling van *Spanje*, *Portugal*, *Italië*, enz. waar men den Godsdienst van JESUS CHRISTUS byna ſlechts door plegtigheden kent. Voorbeelden hiervan optenoemen, zou overtollig zyn; ons *Vaderland* alléén heeft, vooral in de 17de Eeuw, zeer veel meer brave, inwendig voortreffelyke Vrouwen opgeleverd, dan de weidſche Vaderlandsmin ooit zulke Romeininnen teelde, die toch minder *goed*, dan *groot* waren. Nog heden ten dage, mag dit zelfde *Nederland*, waar misſchien van geheel *Europa* de meeste *Christelyke Godsdienstigheid* heerscht, ook nog op eene

(*) Zeer merkwaardig komt het my voor, dat de Huwelyks-trouw in *Duitschland*, en ook in meer Gewesten, duidelyk heeft afgenomen, naar mate de geest van nieuwigheden, onder de hoogere klaſſen, minachting voor het Christendom eenigermate tot Mode heeft gemaakt.

eene groote menigte uitmuntende Vrouwen en Huismoeders bogen, vooral in den Middelſtand.

Even gelyk de toeſtand der Vrouwen dan zeer aanmerkelyk, naar het Staatkundige en Zedelyke, verbeterd is, zoo is ook het buitenſporige gezag der Vaders over de Kinderen gematigd. Het bezef, dat een Zoon niet ſlechts als een erfgoed, of als eene bezitting, maar als een geſchenk van GOD, wien wy van deszelfs gebruik eenmaal rekenſchap zullen moeten geven, en als een Mede-erfgenaam der heilgoederen van het Christendom moet beſchouwd worden, dit bezef heeft onbegrypelyk veel bygedragen, om de bystere uitbreiding der Vaderlyke magt, die de oude Romeinſche Wetten invoerden, te ſtuiken, en die Wetten daaromtrent te verzachten. Thans is, in beſchaafde Christenlanden, de Vader niet meer de willekeurige Opperheer, maar alléén de natuurlyke Voogd zyner Kinderen, en het misbruik zyner Voogdy is aan de tusſchenkomst der Wet onderhevig. Van dáár, dat ook de verſtandige en zedelyke Opvoeding, de vorming van Kinderen, niet tot Slaven of blinde *Don Quichotten* voor Eer en Wereldheerſchappy, maar tot redelyke menſchen, onder het Christendom zoo aanmerkelyke vorderingen gemaakt heeft. De belofte, door zoo vele Ouders by den Doop afgelegd, de gedurige herinnering aan hunne verantwoordelykheid voor de leiding van hun Kroost,

mag

mag wel de eerſte gronden gelegd hebben tot die gemoedelyke zorg voor het zedelyk welzyn van het ontluikende geſlacht, welke in de vroegere bekendmaking aan de verhevenſte waarheden zoo veel ſteuns vond. De, door het Christendom, zoo zeer verlichte Wysbegeerte, heeft naderhand de Opvoedingskunst op eene hoogte gebragt, waar van de *Grieken* en *Romeinen*, in hunne verlichtſte tyden, — geen denkbeeld hadden. PLATO alléén, geeft in zyn denkbeeldig Gemeenebest eenige regelen voor het opkweken van Kinderen, zoowel naar het zedelyke als ligchaamlyke, aan de hand, doch zyn vreemd gevoelen, wegens de verbanning des Huwelyks, en de opvoeding der Kinderen, dóór en alléén vóór den Staat, deed zelfs dien grooten Man het onmenſchelyke gebruik der *Lacedemoniers*, om geen wanſchapene Kinderen, of Vrucht van wanſchapene Ouders, op te voeden, ten vollen goedkeuren (*).

De waarſchuwing van PAULUS aan de Corinthers: *Gy zyt duur gekocht, wordt geene dienſtknechten der menſchen* (†), onderſtelt eene ſtrydigheid van de Vryheid, die in CHRISTUS is, en de menſchelyke waarde zoo zeer verhoogt, met den verach-

(*) Δῖι μεν εκτῶν ὁμολογημενων, . . . τῶν μεν (ἀριςῶν) τὰ ἔκγονα τρέφειν, ΤΩ͂Ν Δ᾽Ε (φυλατάτων) ΜΗ. PLATO *de Republ. Libr.* 5.

(†) 1 COR. VII. vs. 23.

achtelyken ſtaat van Slaaf, in zoo verre die de ſchuld aan hemzelve, of aan de boosheid en hebzucht van anderen te wyten is. Doch wysſelyk wierp het Christendom, eene wet van Orde zynde, niet *eensklaps* de Slaverny, zoo naauw verbonden aan het toenmalig Staatsgeſtel, omverre, maar liet zulks aan den tyd over, die ook, door den invloed der Christelyke Leere, eene volſtrekte afſchaffing van dat onnatuurlyk gebruik, ten minsten by Christenen *onderling*, heeft aangebragt. *Onderling*, zeg ik, want de ſlaverny der ongelukkige *Africanen* heeft nog zeer lang, en zelfs tot onze dagen, den Christen-naam bezoedeld; doch dank, zy de meer en meer toenemende geest van *waré* Verlichting en Menſchenliefde in dezen, ook omtrent die rampzaligen, heeft eene verzachting in hun lot plaats, — men zal den *Africaan* niet meer door vuigen Menſchenhandel naar afgelegene Volkplantingen wegvoeren, of als opéengepakte Dieren in het ſchip, ter overvaart geſchikt, doen verſtikken (*); immers, wy-

(*) De Vraag, of, zonder den menſchenhandel, de Africaanſche Natien, onder ſchrikkelyk *Despotismus* en gruwelyk Bygeloof verplet, wel gelukkiger zyn zouden, en of die Handel niet vele ſlagtoffers van barbaarschheid in 't leve behoudt? is, géloof ik, nog niet voldoende beantwoord. Zie DALZEL, *Geſchiedenis van Dahomy*, *Voorrede*, bl. XXXII—XXXVI. Doch de ſlaverny is met dat al hoogst vernederend voor hem, die 'er het voorwerp, en hoogst-onteerend voor den Christen, die 'er de bewerker van is. Waarom de Negers niet liever gepoogd te beſchaven, gelyk in *Sierra Leona*.

wyze wetten hebben in *Deenemarken*, *America* en *Britannie* den Slavenhandel of afgeſchaft, of ten naauwſten beperkt, zoo dat het ergſte misbruik daarvan althans zal worden weggenomen. En wien is die menschlievende geneigdheid, zelfs ten koste van eigen aanmerkelyk voordeel, dank te weten? Der Wysbegeerte? maar in de bloeijendſte tyden van *Athene* of *Rome* drong niet een der menigvuldige Wyzen op afſchaffing der Slaverny, op matiging zelfs der talryke verkoopingen van die ongelukkige wezens, met een enkel woord aan. En hoe averegts de *hedendaagſche* Wysbegeerte van een' RAYNAL en anderen, de zaak der Menschheid hebbe voorgeſtaan, door ſlechts de Zwarten als Kinderen der Natuur, optevyzelen, en de Blanken, als verfoeijelyke Onderdrukkers, te brandmerken, leert de droevige ondervinding van het uitgemoordde *St. Domingo* maar al te duidelyk. Alléén uit *Christelyke* grondbeginſelen kon die zachte geest verryzen, welke menschlievenheid met voorzigtigheid parende, de Negers allengs en by trappen weder tot den rang van vrye Wezens verheft, en de ſlaverny, by mangel aan voedſel, eindelyk een' natuurlyken dood, zonder ſtuiptrekkingen, doet ondergaan.

Hoe aanmerkelyk zachter is niet het voeren onzer Oorlogen, vergeleken by die der *Grieken* en *Romeinen?* Terwyl, in de glansryke Eeuw van PERICLES, te *Athene* naauwelyks met groote moeite het

het reeds uitgeſprokene Doodvonnis over het *geheele* opgeſtane Volk van *Mitylene* herroepen wordt, terwyl ten zelfden tyde *Platéa* dat harde lot werkelyk ondergaat, ſchoon de overwinnende *Lacedemoniers* niet eens Regt op die Stad konden voorwenden, zoo min als de *Atheners* op *Melos*, waar eenige jaren later hetzelfde moordtooneel vernieuwd wierd (*), — terwyl in de Eeuw van AUGUSTUS, de gruwelen der Driemannen alle verbeelding té boven gaan, en het *Romeinſche* zoowel als *Griekſche* ſtelſel, om, zoo men de Mannen al ſpaarde, hen met Vrouwen en Kinderen toch in ſlaverny te verkoopen, ten volle blyft ſtand houden, — worden in onze dagen de Krygsgevangenen als redelyke menſchen behandeld, die men, naar gelang hunner waardigheid, met meer of min onderſcheiding bejegent; die men zoo verre is van aan de veiligheid des Overwinnaars op te offeren, dat zelfs dan, wanneer hun getal bekommering zou ſchynen te baren, aan eene oogluikende ontſnapping, of aan eene overbrenging naar het land des Overwinnaars, boven de wreede middelen van dood of ſlaverny (welke laatſte trouwens by ons onbekend is) de voorkeur gegeven wordt (†). Hoe ſchaars is tegenwoordig de verovering eener Stad

(*) Zie THUCYD. *Lib.* III. & V.

(†) Ik beroep my hier, en in 't vervolg, meest op de Geſchiedenis der *tegenwoordige* Oorlogen.

Stad door ſtorm, en de daarmede gepaarde gruwelen? Hoe blyven de bezittingen der ongelukkige Inwoners en Landlieden, die te voren altyd te vuur en te zwaard verwoest werden, niet vry van overlast, zelfs te midden der talryke Legers, (zoo men den noodzaaklyken last van het onderhouden zulker verbazende ſcharen uitzondert)? Hoe edel wordt het woord *Krygstucht*, hetwelk by de *Romeinen* ſlechts ondergeſchiktheid der Soldaten, omtrent hunne Hoofden, ervarenheid in, en geſchiktheid tot de krygswetten beteekende, thans ook op gematigdheid en vriendelykheid ten opzigte der weerloze Burgers toegepast? Hoe achten de krygslieden uit den beſchaafden ſtand elkander, zelfs in het heetst van den Veldtogt? Hoe worden Kunsten en Wetenſchappen niet ontzien en beſchermd in hunne Heiligdommen, ook door een' invallenden Vyand? Kortom, het valt, den minst oplettenden beſchouwer zelfs, aanſtonds in het oog, dat de tegenwoordige manier van oorlogen ongelyk zachter, menſchelyker en geregelder is, dan dezelve, by de beſchaafde Heidenſche Natien van *Europa*, immer geweest is. — Ik ſpreek niet ééns van de angstvallige zorg der Christen-Mogendheden, om hunne aanvallen, zoo veel mogelyk, door goede of kwade gronden, ten minſten voor het oog der Wereld, eenigen glimp te geven, — van de heilzame inrigting der blyvende Gezantſchappen, waardoor menige

Vredebreuk is voorgekomen, enz. Zaken alle, die de Oude Wereld niet bezat, en welke men alléén aan de naauwere betrekking, die de Christenen omtrent elkander beſpeurden, heeft toeteſchryven.

Doch is dit laatſte wel zoo? Is het ook hier niet weder de vordering der *Wysbegeerte*, de beoefening van Kunsten en Wetenſchappen, welke de Zeden verzacht en beſchaafd heeft? — Ik wil geheel niet ontkennen, dat het licht der Rede, ontſtoken aan de zon der Openbaring, niet ook naderhand zelve vele aanmerkelyke ontdekkingen in de *Zedekunde* gemaakt hebbe. Doch zou het, *buiten die Verlichting*, der Rede wel mogelyk geweest zyn, *vele* nieuwe grondſtellingen in het Zedelyke, na SOCRATES, EPICTETUS en M. AURELIUS te vinden, of ten minſten, wat het voornaamſte is, in beoefening te brengen? Immers, wy zien niet, dat alle de groote mannen der *Socratiſche* of *Stoïſche* Schole, b. v. de Oorlogen iets in het minſte verzacht hebben, of het wreede gebruik van de Verkooping der Gevangenen tot Slaven, eenigermate hebben doen ophouden. En waarom zouden wy nu, hetgeen deze mannen niet eens op het denkbeeld kwamen te ondernemen, in zoo ruimen mate, aan de welgeſlaagde pogingen hunner Navolgers op den wysgeerigen Leerſtoel toeſchryven? Immers het is uitgemaakt, dat de ſtrenge betoogtrant der Scholen weinig invloeds heeft op de menigte, en zelfs (behoudens eeni-

eenige uitzonderingen) op de Hoven. — Hier moet eene taal, die men Goddelyk acht, *gebieden*; niet eene aaneenschakeling van sluitredenen de *gepastheid* voorstellen.

Dan, 'er is nog een meer stellig bewys voor de waarheid, dat de meer menschelyke trant van Oorlogen de vrucht des Christendoms is. Toen de *Franschen*, door de valsche Wysgeerte, welke toen den toon gaf, in 1792 en 1793 alle denkbeelden van Christendom verzaakt hadden, deed Volkshaat eene Wet uitgaan, om geen' der *Engelsche* Krygsgevangenen het leven te schenken. Laatstgenoemde Natie, welke nog zoo verre niet *boven de vooroordeelen* was, maar nog belydenis van het Christendom deed, beantwoordde deze moordwet *niet*, door eene dergelyke uittevaardigen. — Zoo dra de *Franschen* ook zelve uit de verbystering, waarin eenige Nietswaardigen hen gestort hadden, verrezen, en weder gevoelden, dat zy eene *Christelyke Natie* waren, werd niet alléén dat bloedig gebod, maar ook het daarmede gelyk staande omtrent hunne uitgewekene Broeders, ingetrokken. Dit zyn *daadzaken*, die wy alle hebben bygewoond, zy spreken luider, dan Redeneringen!

Tot dus verre beschouwden wy den voordeeligen invloed des Christendoms, van de zyde der *Verhooging van Menschelyke waardy*, waardoor meest al het geen de volle erkentenis dier waarde in den weg

ſtaat, *of* reeds weggeruimd is, *of* op den gang is, om het te worden, ten minsten by die Volken, waar men de leere van JESUS CHRISTUS in alle hare zuiverheid kent. Zien wy nu nog, hoe het met de *Menſchenliefde*, in een' meer bepaalden en ſtelligen zin, geſchapen ſta: of de zucht om onzen Evenmensch wel te doen, ſints de tyden van *Athenes* en *Romes* bloei, hebbe af, of toegenomen.

Ik weet niet, dat 'er eigenlyk, in de oude Heidenſche Wereld, eenige openbare inrigting beſtond, ter gemoetkoming aan armoede, ziekte, of de gebreken des ouderdoms, en de hulpeloosheid der van Ouders beroofde kindschheid. Behalven de openlyke uitdeelingen aan het Volk, van Koorn en ſomtyds van Geld (*), welke te *Rome* en te *Athene* aan de meer behoeftige klaſſe gedaan werden, en blykbaar aan louter ſtaatkundige oogmerken moeten worden toegeſchreven, beſtonden 'er geene verligtingen voor de aan alles gebrek lydende Menschheid. Het is waar, dat de gastvryheid veel algemeener was, dan by ons; dat de Familiebanden, by mangel aan openbare ſtichtingen, werkzamer *moesten* zyn, omtrent den armen uit hun gezin, dan wel by die ſtichtin-

(*) Dit laatſte ſchynt te blyken uit eene plaats van PLAUTUS (*Aulular. Act.* I. *Sc.* 2.)

Nam noster nostræ qui est magister Curiæ
Dividere argenti dixit nummos in viros.

tingen zou hebben plaats gehad; doch dit is juist een bewys van het gebrek aan die algemeene Menschenliefde, aan die onbepaalde barmhartigheid en meêwarigheid, welke het Christendom zoo stellig voorschryft. Immers, de gastvriendschap (*hospitium*) was niet algemeen, maar bepaalde zich tot eenige Vrienden, aan welke men ten zynent verschafte, hetgeen zy verlangen konden, om ook tot hunnent by gelegenheid hetzelfde te ontvangen; een gebruik, hetwelk bovendien van dringende noodzakelykheid was in een land, waar de plaatsen, tot herberging van Vreemdelingen geschikt, op verre na niet het gemak voor den Reiziger hadden, 't geen zy in onze dagen bezitten. Dus waren de banden, die de oude Volken aanéénstrengelden, buiten die van Gastvriend, Bloedverwant en Medeburger, slechts de wel zeer heilige, zeer gewigtige band van *Medemensch*, die echter juist daarom oneindig van zyne kracht verloor, dewyl men niet genoeg op het groote denkbeeld aandrong, dat wy alle, uit éénen bloede geschapen, geliefde kinderen zyn van éénen Hemelschen Vader. JUPITER was ook wel *Vader der Goden en der Menschen*, maar op eene zoo weinig tot het geluk zyner kinderen werkzame wyze, dat dit denkbeeld althans zeer weinig invloeds had ter verspreiding van algemeene Menschenliefde. *Egoismus* en Eigenbelang speelden dus by de oude Volken nog veel sterker hunne rol dan by ons, als het maar

niet op *Roem* aankwam, waarvoor men wel opofferingen veil had, doch ook niet zonder eene ſterke mate van eigenbaat. Buitendien was *Zielsrust* de hoogſte Deugd der Oudheid; om deze te verwerven, moest men zyn' geest door geenerlei driften hoegenaamd laten ſchokken, en daarom was zelfs het *Medelyden*, by de ſtrengſte Wysgeerige gezinte, die van ZENO, eene berispelyke zwakheid. Welk eene overvloeijende bron van menschlievende voornemens, gewaarwordingen en daden moest niet daardoor geſtopt worden?

By de Christenen was daarentegen *Liefde jegens alle Menſchen*, als onze Naasten, doch voornamelyk *tot de Broeders*, reeds by de inſtelling hunner leer zoo duidelyk in dezelve ingevlochten, dat het niet misſen kon, of openbare inſtellingen moesten ras die liefde door daden toonen. Reeds zeer vroeg vinden wy ook van inrigtingen ten dezen behoeve gewaagd. JULIANUS zelf prees in later tyd aan zyne Heidenſche Geloofsgenooten de liefdadigheid der Christenen, in het verzorgen hunner behoeftigen, ter navolging aan. Zelfs in de donkerſte Middeleeuwen heeft deze *karakteristieke* trek des Christendoms, te midden van zoo veel byhangſelen en overgeloof, zich nog ſtaande gehouden. En thans heeft dezelve, by de meer algemeene kennis aan het *Wezen* van het Euangelie, en de meer en meer doorbrekende Verlichting, zich in alle Chris-

ten-

ten-landen, met eene doelmatigheid en orde ten toon gespreid, die onze hoogste bewondering verdient. Overal vindt de gebrekkige Armoede, de hulpeloze Ouderdom, de weenende, van Ouders beroofde, Kindschheid, in opzettelyk daartoe bestemde Gestichten, — wier naam van *Godshuizen* (*Hôtel-Dieu*, enz.) reeds de dryfveêr hunner Stichters en Onderhouders aanduidt, — heul, voedsel en kleeding. Elders verschaft men, uit eene wyze beredeneerde Menschenliefde, den gezonden en vlytigen behoeftigen werk, tot zyn onderhoud. Dáár ziet men eene klasse van liefdadige Vrouwen, haar geheele leven, in de walgelykste en moeijelykste bezigheden by de ziekbedden doorbrengen, om menschelyke ellende te verzachten (*). — De ziekte en smart, van middelen ontbloot, vinden overal liefderyke helpers en Artsen, welke de algemeene zorg in staat stelt, hunne kunst aan de Behoeftigen voor niet te besteeden. — Elders vereent zich eene Broederschap (†), welke met vollen regt den naam *der Allerheiligste* draagt, om menschelyken ramp, menschelyke ellende, waar zy die immer aantreffen, te lenigen, om de Armen te ondersteunen, de Zieken, zonder onderscheid van Staat of Godsdienst, te hee-

(*) De *Soeurs de la Charité* in *Frankryk*.

(†) *La Santisima Hermandad* in *Spanje*. Er bestaat zelfs meer dan één van die soort daar te lande. Zie FISCHER *Tafereelen van Madrid*.

heelen en te geneezen, de Gevangenen uit de Slaverny los te koopen, kortom zooveel weldaden te verſpreiden, als in haren werkkring mogelyk is. — Hoe vele groote Mannen kan niet het Christendom vertoonen, maar van eene ſoort van grootheid, die de Heidenſche Wereld niet kende. — *Helden der Menschheid!* Ik bewonder SOCRATES, den man, die zich *Wereldburger* noemde en betoonde, met geheel myn hart, als Leeraar en Voorbeeld zyner tyden, maar byna zwicht hy in myn oog voor KAREL BORROMÉO, die niet alléén Arts der *Zielen*, maar ook een Vaderlyk Verzorger van de Ligchamen zyner Geestelyke kinderen was, die, op het voorbeeld van zyn' Heer en Meester, herhaalde malen, ten tyde der *Milaneeſche* pest in 1576, zyn leven voor hen waagde, en, zeldzaam voorwaar! by de ſtrengſte ingetogenheid van *Zeden*, het welwillendſte, liefderykſte hart van alle menſchen omdroeg. Hoe ſchaars — laat ik liever zeggen, waar immer — vindt de Oude Wereld Mannen, gelyk aan den Bisſchop BELZUNCE, het tegenbeeld van BORROMÉO, in de vreeſelyke pest, die *Marſeille*, nu voor ruim eene Eeuw, verwoestte! — Als Wysgeer, als gevoelig Schryver, als Zedeleeraar, moge FENELON, onder de Ouden Modellen en Meesters gevonden hebben, doch gewis niet als *Mensch*. Hy was het, die, ſchoon zyn' geest byna niet dan eene reine vlam van liefde tot GOD en Menſchen was,

was, nogthans ook, gelyk zyn Goddelyke Meester, niets voor de waarheid ontzag, maar dezelve in haar volle licht, zelfs aan het Hof van LODEWYK den XIV, durfde doen zien (*). Hoe ontelbaar vele waardige Geestelyken, zou ik nog, zoo in de *Roomsche* als *Protestantsche* Kerken, kunnen optellen, die door leer en voorbeeld onbegrypelyk veel tot vorming en volmaking der, aan hun toebetrouwde kudden hebben bygedragen? Kenden zelfs *Rome* en *Griekenland*, in hunn' hoogsten bloei, wel een' stand gelyk dezen, die opzettelyk tot den *zedelyken welstand* der Menschen (niet, gelyk de Heidensche Priesters, alleen tot kerkgebaar) is afgezonderd? — Hoe veel nuts hebben ook sommige Christen-plegtigheden, b. v. het Avondmaal, niet tot onderlinge verzoening, tot afzweering van wrok en haat, toegebragt! Ik beroep my op ROUSSEAU, die in zyne *Nouvelle Heloïse*, zulks met zoo vele woorden zegt. Hoe vele kiesche, heimelyke werken van liefdadigheid, verzwygen hunnen dader, maar verraden altyd den Christen! Niet, als of ook de *Joodsche* Natie, in de jongste tyden, niet met reuzenschreden, ten opzigte der Zedelykheid ware vooruit gegaan, — doch het kan niemand ontsnappen,

(*) Men vindt den Brief, door FENELON, met de rondborstigheid en den ernst van een' Apostel aan dien Koning geschreven, in de *Nouvelle Vie de Fénélon, Paris* 1788. pag. 384—404.

pen, dat zy die aandrift ten goede, ſlechts aan den ſchok, die het Christendom der menschheid mededeeld, heeft dank te weten.

Meer zou ik, ten betooge van de veel zuiverer begrippen en handelwyze der Menſchen (zoo in het dagelykſche leven, als ten opzigte der onderlinge betrekkingen van ſtaat tot ſtaat) in onze dagen, boven die der Oudheid, kunnen te berde brengen; dan ik moet my bekorten, en het gezegde zal voldoende zyn. Spreken wy nog met een enkel woord van de verhoogde, en meer algemeen *gewordene*, *Kennis van het Opperwezen!*

Dat in onze dagen lieden uit de arbeidende klaſſe (ten minſten in *Proteſtantſche* landen) en opgroeijende kinderen uit hoogere ſtanden, meer van GOD, zynen Dienst en Eigenſchappen weten, dan genoegzaam alle Wysgeeren der Oudheid, is te meermalen gezegd, en myns inziens, niet overdreven. Om zich een denkbeeld van de uiteenloopende, veelal hoogst ongerymde, begrippen der Ouden, over dit ſtuk van zoo veel aanbelang te vormen, leze men ſlechts de eerſte helft van CICERO'S L. Boek *over de Natuur der Goden*, waarin de Epicurist VELLEIUS de gevoelens der voornaamſte Wysgeeren opſomt, die hy niet geheel ten onregte *droomen van ylhoofdigen* (*) noemt; doch tot wat einde? Om een

(*) *Deliramtium ſomnia*, CIC. *de Nat. Deor.* L. I. Cap. 16.

een tienmaal onzinniger ſtelſel, dat van de werkeloze, vadzige Goden van EPICURUS; zonder wier toedoen, zelfs de Wereld zich zelve gebouwd had, op de puinhoopen der oude te vestigen. — Van alle de Wysgeeren kwamen PLATO en de *Stoïcyнen* het naast aan dat denkbeeld, hetwelk ons de Rede, door het Christendom voorgelicht, gebiedend als het ware, voorſchryft. De eerſte erkende wel één hoogſte Wezen, dat door *zyne Goedheid* aangeſpoord, de Wereld uit den baaijert ontwikkelde, en ter verdere vorming aan de Ondergoden overliet (*), — doch hy gevoelde de tegenſtrydigheid niet, die 'er in twee gelyk eeuwige, gelyk noodzakelyke Wezens, GOD en de Stoffe, gelegen was. — Zyne Onſterflykheid ſchynt weinig meer dan eene Zielsverhuizing geweest te zyn, waarvan alléén de by uitſtek Wyzen en Goeden bevryd waren, die onmiddelyk tot de Godheid opklommen (†). — De gezinte van ZENO ſtelde een' Wereldgeest, die door het Heelal verſpreid, en alle deszelfs deelen vervullende, daarvan echter onafſcheidelyk was, zoo dat zy de *Wereld* wel eens GOD noemden, echter niet in een' *Spinozistiſchen* zin (§). — Der Men-

(*) Vid. PLATO *in Timæo*, *et* CIC. *de Univerſitate Libellum.*

(†) PLATO *in Phædone.* pag. 32, 43—45. de *Republ.* pag. 472. Opp. Ed. *Baſel* 1534.

(§) CICERO *de Natur. Deor.* Lib. II. paſſim.

Menſchen Zielen waren uitvloeiſels uit het geſtarnte, de meer byzondere zetel der Godheid, en keerden, wanneer zy onbeſmet gebleven waren van de ligchaamlyke ſmetten, derwaards terug (*), — zy overkeſten dus het ligchaam, maar *niet voor altyd* (†). — Zie daar de hoogſte vlugt, waartoe de Rede zich, zonder byſtand der Openbaring, in de luisterrykſte dagen van *Griekenland* en *Rome* verheffen kon.

Dat onze hedendaagſche, — dat alle Wysgeeren, ſedert de herleving der Letteren (de ſchool van VOLTAIRE uitgezonderd) veel waardiger begrippen van het Opperwezen gekoesterd hebben, dan de opgemelden, dat een CLARKE, een HULSHOFF, de diepzinnigſte bewyzen voor GODS beſtaan uit den aard der Rede (*van voren*) wisten opteſporen, dat alle deszelfs Eigenſchappen veel beter bekend en geſtaafd zyn, dat een FENELON, een NIEUWENTYT de geheele Natuur te hulp roepen, om het Aanzyn, de Wysheid en Goedheid van haren Maker te ſtaven, by wier beſchouwing de eerſte zich in een treffend gebed verliest, — dat eindelyk LEIBNITZ het hoogſte eindperk der Menſchelyke rede bereikte, door te bewyzen, dat GOD alles ten goede, en tot de beste einden gewrocht heeft, en dat onder zyn beſtuur geen eigenlyk

(*) CICERO *de Nat. Deor.* Lib. II. paſſim.

(†) ——— *Tusc. Quest.* C. I. 31, 32.

lyk kwaad beſtaat, — dit alles is de vrucht van het Christendom. — Of zou een SOCRATES, PLATO, ARISTOTELES, CICERO, SENECA, EPICTETUS, EPICURUS, minder vernufts, minder ſcherpzinnigheid bezeten hebben, dan een DESCARTES, CLARKE, FENELON, LEIBNITZ en anderen? — Neen! de Leer van het Euangelie, die *Europa* zoo zeer verlichtte en beſchaafde, heeft ook buiten kyf de algemeene kennis van den goeden Vader der Menſchen, die ten naauwſten voor onze belangen, gelyk voor die van het geringſte vogeltje zorgt, over ons Werelddeel verſpreid; wy kennen GOD in het aanſchyn zyns Geliefden; eenmaal, heeft hy beloofd, zullen de Deugdzamen hem nog nader kennen. — Want ook de leere der Onſterfelykheid is door de Rede niet alléén met betere bewyzen voldongen, als zelfs een PLATO vermogt, maar de Vader der Lichten heeft ons daarvan, in de onwederlegbaar zekere Verryzenis zyns Zoons, een geſchiedkundig, algemeen begrypelyk, en ook op de verbeelding werkend bewys gegeven, hetwelk juist geſchikt is, om *algemeen* te werken, en daardoor een overgroot nut in de beoefening der pligten aantebrengen. Zoo ſchenkt de kennis van GOD en van de Onſterfelykheid, door *Europa*, in een gedeelte der overige Wereld, vertrouwen in rampen, volharding in het goede, en vordering in alle Deugden. — Wie kan de Millioenen berekenen,

die reeds door de Christelyke leer in deze en in de volgende Huishouding oneindig gelukkig geworden zyn? En zouden wy dan nog ongerust en twyfelmoedig vragen, of GOD, die door dezelve reeds zoo oneindig veel nuts gesticht heeft, ook teleurgesteld ware in zyne oogmerken met die Heilleere; dewyl zy nog niet over het *gantsche* Wereldrond verspreid is? O! zouden wy die leer daarom zelve in twyfel trekken? Maar wy zagen boven reeds, dat het zeer mogelyk, ja waarschynlyk is, dat GOD, om wyze redenen, de *volstrekt algemeene* uitbreiding des Christendoms *niet* bedoeld hebbe. Zien wy dan nu, *hoe verre* de uitbreiding tegenwoordig reeds gevorderd zy.

II. Ter beschouwing van den tegenwoordigen Godsdienstigen staat des Menschdoms, kan ik my gevoegelyk van het beeld eener Zon bedienen, wier naast bygelegene Planeten het meeste licht en warmte van haar ontleenen, terwyl die eigenschappen beide, naar mate der verwydering van het middelpunt, hoe langs zoo meer afnemen, en eindelyk in de verst afgelegene Dwaalsterren van het Stelsel, byna onmerkbaar worden moeten. Zoo vindt men ook gewis de meeste braafheid, levenswysheid en algemeene, doch vooral Godsdienstige kennis by die Volken, welke het Christendom uit de eerste hand, dat is, uit het Euangelie zelve, kennen. Den tweeden trap in kennis en deugd beiden, zullen die Na-

Natien beſlaan, by welke *de Zonne der Geregtigheid* veel ſlaauwer, en ſlechts door den dikken dampkring van Overleveringen, willekeurige kerkwetten, en menſchelyk gezag gezien wordt. Nog verder af in zedelykheid en kunde zal men hen geplaatst vinden, die de leere der Openbaring niet dan met de byhangſelen van MAHOMET kennen. De onderſte trap van verſtandelyke en zedelyke Vorming eindelyk, is de plaats van diegenen, welke het verſte van het licht der Christelyke Bedeeling verwyderd, verſcheidene meer of min ongerymde, of wel geheel geene Eerdiensten aan het Opperwezen bewyzen. — Betoogen wy dit door daadzaken; — en bezien wy tevens, kortelyk, de onderſcheidene vatbaarheden dier verſchillende Natien.

1. Wanneer wy den ſtaat der Maatſchappy in ons *Vaderland*, in *Engeland*, *Deenemarken*, *Zweeden*, het *Noordelyk Duitschland* en *Zwitſerland* overzien, zoo zullen ons zeer ſpoedig een graad van kunde in het Godsdienſtige, en van naauwgezetheid in het Zedelyke, *by den Middelſtand*, in het oog vallen, waarby de vorderingen zoo wel der hoogere als lagere klaſſen zich niet even gunſtig vertoonen. By de eerſten toch prikkelen overgroote Rykdommen te veel de zinnen; een ſchadelyk misbruik der zoogenaamde *groote Levenswyze*, vergunt hun, over t'algemeen, te weinig tyd, om den Godsdienst door behoorlyk nadenken op hun hart te laten werken;

en

en de zondvloed der Mode ſleept de meesten hunner, ſoms tegen dank, en veelal tegen hunné ware belangen, mede in zyne onweêrſtaanbare vaart. Echter zou het hoogst onredelyk zyn, niet ook te erkennen, dat zeer vele, waarlyk deugdzame, en door hunne meerdere ſchatten ook tot uitgebreidere kundigheden in ſtaat geſtelde, Mannen zoo wel, als leden der andere Kunne, dien ſtand verſieren, en het Christendom vereeren, dat Weldadigheid aldaar zeer dikwerf haren zetel vestigt, en dat het Christendom, buiten die grootere mate van menschlievendheid en achting voor onze Natuurgenooten, waarvan wy hetzelve boven als den oorſprong erkenden, ook nog eenen graad van uiterlyke welvoegelykheid omtrent minderen, zoowel als onderling, tot pligt heeft gemaakt, waarvan men zich in den ſatſoenlyken omgang niet verwyderen kan, zonder de algemeene achting te verliezen.

By de lagere rangen der Maatſchappy, wordt de zucht en de gelegenheid tot volmaking, veelal door angſtig zwoegen om het dagelykſche voedſel en andere behoeften onderdrukt. Het is echter een heerlyk ſchouwſpel, optemerken, hoe vele belangeloze pogingen in de meeste der opgenoemde Landen, worden aangewend, ter verëdeling van het verſtand en hart der geringere klaſſe, vooral ter verbreiding van Godsdienstige kennis onder dezelve. Behalven eene menigte van Geſchriften, tot dat

ein-

einde ingerigt, beſtaan 'er overal Vryſcholen, waarin de Jeugd der Armen kosteloos in de noodzaaklykſte, voor den Mensch meest geſchikte, voorafgaande kundigheden, onderwezen wordt. In *Engeland* heeft men liefderyke Genootſchappen ter verbreiding van Christelyke kennis by de Behoeftigen; — in *Nederland* eene nog meer omvattende Maatſchappy, *Tot Nut van 't Algemeen*; kortom de yver, in *Protestantſche* landen heerſchende, om de minbeſchaafde menigte met de eerſte gronden van Godsdienst en Zedelykheid bekend en gemeenzaam te maken, is, vooral in de laatſte jaren, voorbeeldeloos, en gewis niet zonder gevolg geweest.

Doch het is vooral de Middelſtand, by welken men den invloed van het Christendom duidelykst ontwaar wordt. De Nyverheid, Geſchiktheid, Arbeidzaamheid, Huwelykstrouw, Weldadigheid en Godsdienstigheid zyn daar lange te huis geweest. De inkruipende Weelde heeft wel veel nadeels aan die deugden, ook in den Middelſtand, toegebragt; dan, zoo lang de Christelyke Godsdienst, en het zuiver Euangelie, nog hunne kracht op de Volken blyven behouden, zal deze wel tot een voldoend tegenwigt tegen den al te grooten invloed der Weelde verſtrekken. — Doch men moet ook niet uit het oog verliezen, dat, zoo de Zeden in de jongstverloopene tyden iets van haare zuiverheid verloren, de Geestelyke hoogmoed, de bitsheid in het

Veroordeelen (*), de Sectengeest en Godsdienſthaat grootendeels uit ons midden geweeken zyn; ondeugden alle, lynregt ſtrydig met den aard des Christendoms, en door deszelfs grooten Inſteller nog vry ſtrenger, dan losheid in Zeden gewraakt (†).

Wanneer wy nu de *Protestantſche* landen verlaten, om die gene te beſchouwen, waar, by het gezag van JESUS en de Apostelen, nog dat der Overleveringen, der Kerkvergaderingen en van den Paus erkend wordt, zoo moet het ons in 't oog vallen, dat reinheid van wandel en zeden hier zeer ten nadeele by de eerstgenoemde afſteekt, althans daar, waar men alle moeite gedaan heeft, om het licht der reine Godsdienstkennis zoodanig afteweren, dat geen ſtraal van hetzelve door den dikken nevel der Vooroordeelen en des Bygeloofs heeft kunnen doordringen. Dat *Spanje*, *Portugal* en het *Zuidelyk Italie* hier getuige. By ſchandelyke onkunde in de eerſte pligten des Christendoms, waaraan de gemeene man, door een hoogstgebrekkig Onderwys, is blootgeſteld, voegt zich eene werktuigelyke beoefening van uiterlyke plegtigheden, welke men wel voor Christendom zou willen laten gelden. In *Spanje* en *Portugal* heerscht nog de Inquiſitie, wel zeer gematigd, 't is

(*) Ik bedoel hier de oordeelen omtrent het eeuwig heil der Menſchen.

(†) Zie ten voorbeelde MATTH. XXI. vs. 31. b. LUC. VII. vs. 34, 36-48. LUC. XVIII. 10—14.

't is waar, doch met dat alles, ten minſten door de *Boeken-Cenſuur* den menſchelyken geest nog aan kluisters houdende. In *Italie*, vooral te *Napels* en te *Rome*, deze Hoofdſtad der Katholyke Kerke, oefenen de Bandieten nog hun ſchandelyk handwerk. Hoe deerlyk wordt niet de Huwelykstrouw, door het *Cicisbeaat*, en de verderfelyke Mode der *Cavalieri ſerventi* (*), genoegzaam openlyk geſchonden? Immers de Kerken zelve zyn 'er byeenkomsten van verboden' Wellust, en affpraken tot Ontucht en Overſpel (†). In *Italië* heeft het onnatuurlyke kwaad, by de oude *Grieken* zoo gemeenzaam, mede ſchrikbarende voortgangen gemaakt, en de bedorvenheid en geveinsdheid is 'er onder de fatſoenlyke klaſſe maar al te zeer in zwang. — Zie daar de donkere zyde des Tafereels, bezien wy nu ook de heldere.

Nergens heeft de Christelyke Weldadigheid misſchien zoo vele roerende voorbeelden harer alvermogende kracht gegeven. Van de *Soeurs de la Charité*, van de *Hermandad* in *Spanje*, van de doorluchtige voorbeelden dier edele *Roomſche* Geestelyken, welke *in dat ſtuk* zoo vele *Protestantſche* beſchamen, is reeds geſproken. De oorſpronkelyke inſtelling der Kloosters, en de ryke begiftiging der Bisdommen, bedoelden ook den onderſtand van Armen en Behoef-

(*) In Spanje *Cortejos*.

(†) Men zie meest alle Reizigers over *Spanje* en *Portugal*.

hoeftigen. Ik weet wel, dat die Weldadigheid, door de aanmoediging der Bedelary, vooral in het *Zuidelyk Italië*, ſomtyds meer kwaad dan goed doet, en 's Volks ellende maar vermeerdert; dan dit is een *misbruik*, hetwelk den heilzamen invloed van het welbegrepene, en welaangewendde *Grondbeginſel* niet wegneemt, en welks afſchaffing tot de goede Staatkunde behoort, waarover wy hier niet te handelen hebben. — Daarenboven, (het moge *paradox* ſchynen, maar de ondervinding ſtaaft het niettemin, zoo my dunkt) een zinnelyke Godsdienst, met geheel zinnelyke voorſtellingen, vooral ook van ſtraffe, is voor zoo geheel zinnelyke Volken, als b. v. de *Spanjaarden*, *Portugeezen* en *Italianen* zyn, eene volſtrekte behoefte. Meer gezuiverde begrippen zouden, of geen nut doen, en, dewyl het Volk over 't algemeen te weinig afgetrokken weet te denken, *niet* op hetzelve werken, of wel by hun vurig bloed en hevige driften misſchien in ſchadelyke Dweepery ontaarden. De dwaze inbeeldingen eener ST. THERESA, eener CATHARINA VAN SIENA, van een ST. FRANCISCUS VAN ASSISE (*), allen in de ontvlambare herſenen van *Italianen* uitgebroeid, door pogingen, om de aardſche

(*) De beide eerſten gaven, in vry ergerlyke uitdrukkingen, veel op van hunne innige gemeenſchap met den Zaligmaker, met wien zy zeiden gehuwd te zyn; de laatſte ſprak byna eveneens van zyne gehechtheid aan de H. Maagd.

ſche liefde tot eene hemelſche, bovenzinnelyke te verheffen, ſchynen te doen zien, wat verhevene en verfynde Godsdienstige denkbeelden zouden kunnen uitwerken by menſchen, by welken de Verbeeldingskracht zoo veel ſterker is, dan de koele Rede. *Dezen* moeten beelden, zigtbare vertooningen hebben, die hunne gloeijende, ligt uitſpattende ziel in aardſche, doch verhevene denkbeelden bezig houden; de Oorbiegt, het gevoelen van ligchaamlyke ſtraffen na dit leven, is *hun* onmisbaar, om hen van veel kwaads aftehouden. Immers men weet, hoe de kracht van het Temperament in die heete Landen werkt, en, ſchoon 'er nu reeds zekerlyk vele misſtappen daardoor gewrocht worden, — zonder het evenwigt van een' meer dreigenden, dan redelyken Godsdienst, zouden dezelve ongetwyfeld nog veel talryker zyn. Dit is echter zoo niet te verſtaan, als of niet zeer vele brave, edele menſchen, ook in die Gewesten, door de treffende ſchoonheid, en het heerlyk loon, die de Christelyke Godsdienst meer dan eenige andere vertoont en aanbiedt, ſterker dan door de ſtraffen, waarmede hy dreigt, zouden getroffen zyn, en dus eenen hoogeren trap van volmaaktheid bereiken, dan bloote angst voor toekomende ſtraf bewerken kan. Neen! het is hier myne bedoeling alléén van het gros des Volks te ſpreken, by hetwelk een meerdere graad van verlichting misſchien, om de

boven aangevoerde redenen, niet raadzaam zyn zoude.

In de *Roomschgezinde* landen echter, waar de invloed der Hervorming, door de meerdere verlichting en het meer voorbeeldig gedrag van het gros des Priesterdoms, reeds kenbaar is, daár ontwaart men ook met blydſchap reeds veel ſterker de weldadige werkingen des Christendoms op het Algemeen. De Hoofdſteden, (ten minſten hare ſchitterende kringen, en laagſte klaſſen van Inwoners) afgerekend, wáár was de echte braafheid, goede trouw en welwillendheid meer te huis, dan b. v. in *Frankryk* op het Land (*)? (ik ſpreek van, voor de Omwenteling; geve God, dat de invloed van haren verpeſtten adem, waarover alle Braven daar te Lande zuchten, ras ophoude!) Waar woont meer ronde eerlykheid, moed, herbergzaamheid, kuiſchheid en matigheid, dan in de kleine of *Roomſche Zwitſerſche* Cantons? Is in het *Zuidelyk Duitſchland* (het Bygeloof uitgezonderd) niet onder dén gemeenen man, ook in de *Roomschgezinde* ſtreeken, zeer veel ware oude Duitſche trouw en braafheid overgebleven?

Dan,

(*) Zie een bekoorlyk Tafereel van de eenvouwige, Godsdienstige levenswys der *Franſche* Provinciebewoners, in de uitmuntend geſchrevene *Mémoires de* MARMONTEL, de eerſte Hoofdſtukken des eerſten Deels. Zeer ſteekt dit zekerlyk af by den Paryſchen *bonton!*

Dan, in onze dagen mogen wy met te meer genoegen de bedoelde Landen beſchouwen, daar de echte Christelyke geest aldaar den muur des afſcheidſels tusſchen *Roomschgezinden* en *Protestanten* grootendeels heeft afgebroken, zoo dat nu die Gezinten, ſchoon nog verſchillend in Leerſtukken, echter in burgerlyke Regten en Betrekkingen het woord *Verdraagzaamheid* met dat van *onderlinge Gelykheid* hebben afgewisſeld. In hetzelfde Land, waar de Paryſche Bruiloft met bloed gevierd werd, waar de gruwelyke *Dragonnades* van LODEWYK den XIV plaats hadden, vereenigen zich thans een Aartsbisſchop, een Protestantsch Leeraar, en een Joodsch Opperrabbyn op eenen Broederlyken maaltyd! — In *Beyeren*, weleer de zetel der dikſte duisternis, en van het akeligst Bygeloof, leven *Hervormden*, *Lutherſchen* en *Roomſchen* in Broederlyke eendragt, en worden de denkbeelden der laatſten door verlichte mannen uit hun Kerkgenootſchap, om ſtryd gezuiverd en opgeklaard (*). — In *Oostenryk* is wel niet zulk eene volle ruimte in het Godsdienstige, maar nogthans eene billyke verdraagzaamheid ingevoerd. — Daarentegen heeft het Lutherſche *Saxen* onlangs aan de *Roomschgezinden* volkomen gelykheid met de *Protestanten* in het Burgerlyke geſchonken. — Misſchien zal een *Protestant* van meer bekrompene denk-

(*) Het zal genoeg zyn, onder dezen den voortreffelyken SAILER te noemen.

denkwyze zuchten, dat de wieg der Hervorming thans mede zoo geheel voor den invloed der *Roomſche* Leere bloot ſtaat; dan, eene bedenking van gewigt ſtelle hem hieromtrent gerust, en regtvaardige de toelatingen der Voorzienigheid.

Het is niemand onbekend, hoe door de aanmatigingen eener nieuwere Wysgeerte, en den voortgang van verſcheidene Vrienden van het *Deïsmus*, de Christelyke Godsdienst, in het Protestantſche *Duitschland*, by zeer velen, niet gelyk voorheen in *Frankryk*, openlyk aangerand, maar listiglyk ondermynd, en van lieverleede geheel met den Natuurlyken wordt gelyk geſteld. Het gevaar, 't welk het Christendom te wachten ſtaat van zulken, die zich als Vrienden voordoen, terwyl zy gezworene Vyanden zyn, is zekerlyk niet gering. Een tegenwigt tegen deze algemeene helling tot *te weinig* gelooven (immers het Volk wordt door zyne Voorſtanders daarin medegeſleept) geeft de *Roomſche* Godsdienst, die *te veel* gelooft, en daardoor de ſchaal in evenwigt houdt. De *Protestanten* toch, heuſchelyk en op een' gelyken voet met verſtandige *Roomſchen* verkeerende, kunnen niet nalaten, nu en dan ſommige redelyke denkbeelden van dezen overtenemen, gelyk de *Roomſchen* aan de andere zyde gewis niet zullen afzyn, om met den omgang van verlichte *Christenen*, tot de *Protestantſche* Kerken behoorende, voordeel te doen, en daardoor rui-

ruimere en waardigere denkbeelden van GOD en hunne pligten te bekomen. Ik wil daarmede niet zeggen, dat dit middel der meerdere verbroedering in het burgerlyke van *Protestanten* en *Roomſchen*, juist het eenige zy, 't welk de Voorzienigheid, ter ſtuiting van de indringende ongodsdienstigheid, gelieft te gebruiken, maar dat het tot dat einde moet dienen, ſtaat by my zeker.

Maar nu, in meer afgelegene Christen-landen, (*Poolen*, *Rusland*, enz.) de ſlaaffche Heerendienst der Landbewoners? Getuigt deze niet, dat dáár ten minſten een Naam-Christendom zonder eenige goede gevolgen voor het Zedelyke heerscht? In geenen deele. Schoon de *Poolen* dien Heerendienst nog onder zich dulden, de vorderingen van Christelyke Verlichting waren reeds zoo verre by hun doorgedrongen, dat hunne voortreffelyke *Conſtitutie* van 1791, reeds maatregelen ter langzame affchaffing van de ſlaverny der Boeren gemaakt had. En het geen de Staatkunde vernietigde, kan zy ook doen herleven (*). — Daarenboven is het bekend, dat het lot der *Ruſſiſche* Boeren in *Lyfland* en *Esthland* aanmerkelyk verbeterd, en ook in het overige gedeelte des Ryks, zoo verre althans de invloed der Regering zich uitſtrekt, ſedert CATHARINA de II, veel verzacht is. — Wil men ook een bewys,

(*) P.S. Dit deed zy, by den Vrede van *Tilſit*.

wys, hoe veel goeds dáár, ten ſpyt van van 's Volks ruwheid, en van het onbepaalde *Despotismus*, de Christelyke Godsdienst hebbe uitgewerkt, men ſla het oog ſlechts ter vergelyking op het naburige *Turkye*, en het verbazende onderſcheid in burgerlyke welvaart, beſchaving en zeden, zal ras ten voordeele van het Christelyke Ryk beſliſſen.

Gaan wy nu nog een' trap verder, en beſchouwen wy die Natie, welke, even als een wachter om onze Europiſche Wereld, haars ondanks, gedoemd ſchynt in alle derzelver omwentelingen en lotwisſelingen te deelen, zonder zich immer met haar te vereenigen. Ik bedoel de *Joodſche* Natie.

Indien men immer den ondergang van een Volk, door omwenteling op omwenteling, oorlog op oorlog, landverhuizing op landverhuizing afgemat, voor waarſchynlyk zou gekeurd hebben, gewis moest zulks het geval by de Nakomelingen van ABRAHAM geweest zyn, die tweewerf, eerst naar *Chaldéa*, en de tweedemaal door het ganſche *Romeinſche* Ryk, in ballingſchap en ſlaverny vervoerd werden. En echter —'t is wonderlyk om te zeggen! — heeft zich dit Volk, in ſtede van ineenſmelting met anderen (gelyk het lot was, zoowel der overwinnende *Franken*, *Gothen* en *Anglo-Saxers*, als der overwonnen' *Romeinen*, *Batavieren* en *Britten*) juist het meest van allen in zyne oorſpronkelyke Geaardheid, Godsdienst, Burgerlyke Wet-

Wetten en Gewoonten, ſtaande gehouden; in plaatſe van uitroeijing of vermindering heeft het zich, in meerdere of mindere getale, door alle vier Werelddeelen verſpreid. En dit is het Volk, 't welk de oudſte Openbaring van GOD zegt te bezitten, uit welks ſchoot de twee Godsdiensten, die de meeste aanhangers op onzen Aardbol tellen, zyn voortgekomen. Geeft dit te zamengenomen niet reeds een groot denkbeeld van de byzondere oogmerken, die de Voorzienigheid met dit Volk moet hebben? Ja, gewisſelyk, het is meermalen niet ten onregte gezegd, dat het tegenwoordige ondergeſchikte beſtaan des *Joodſchen* Volks, vergeleken met deszelfs vroegeren luister, deszelfs oude lotgallen, daden, en de Voorſpellingen, ten zynen behoeve gedaan, een ſprekend, een levendig en onwraakbaar bewys voor den Christelyken Godsdienst oplevert. Misſchien is daarom de meer algemeene overgang dier Natie tot het Christendom, welke, volgens ſommige Voorſpellingen, ſchynt plaats te moeten hebben, nog uitgeſteld, op dat niet een zoo ſprekend betoog voor het Christendom, ten nutte van deszelfs belyders, zyne kracht zou verliezen (*).

Hoe het daarmede zy, onverantwoordelyk is het voor Christenen, die aan de *Jooden* de eerſte gron-

den

(*) Zie ROM. X. vs. 28.

den van hun Geloof te danken hebben, uit wier boezem hun Zaligmaker, en de Verkondigers zyner Heilleer ontſproten zyn, om hunne *Joodſche* Geloofsgenooten in denzelfden Schepper van Hemel en Aarde, — te kwellen, te vervolgen, te moorden. Ach! waarom moest dit maar al te dikwerf het geval zyn in de Middel-eeuwen! Maar thans, by de betere kennis aan den geest van het Euangelie, verſpreidt zich ook een geest van meerdere zachtheid en goedwilligheid omtrent de *Jooden*, en daardoor ook, gelyk natuurlyk is, een wederkeerige geest van toenadering der *Israëliten* tot Christelyke Beſchaving, Verlichting, Zedekunde en onderlinge Broederſchap. Van dáár Mannen van wezenlyke Geleerdheid en Kunde, die, vooral in *Duitschland*, der *Joodſche* Natie tot ſieraad, en der Maatſchappye tot nut ſtrekken. (Ik ſpreek niet eens van een' MOSES MENDELSZOON, een Genie van den eerſten rang.) En wat mogen wy nu niet van de vorderingen diens alouden Volks in deugd en kennis hoopen, nu niet alléén de ſchandelyke *Lyftol*, die hen in vele *Duitſche* Vorſtendommen met de Zwynen gelyk ſtelde, is afgeſchaft, maar ook in *Frankryk* eene groote Vergadering uit hun midden is byeengeroepen geweest, welke, onder den voor hun eerwaardigen naam des *Grooten Sanhedrins*, die gewoonten en begrippen, welke hen tot hiertoe voor eene Christelyke Maatſchappy wezenlyk

lyk onnut maakten, plegtiglyk heeft vaarwel gezegd en afgekeurd, en daardoor hope geeft, dat de byna in alle talen gelykluidende woorden van *Jood* en *Woekeraar* voortaan twee geheel verſchillende zaken zullen kunnen aanduiden, en dat de onder hun maar al te gemeene haat en verachting der Christenen met ruimere en betere begrippen zullen worden afgewisſeld; terwyl aan de andere zyde de toelating der *Jooden* tot de onderſcheidene kostwinningen en beroepen des burgerlyken levens hen van lieverlede misſchien ſmaak in onze Zeden, Gewoonten, en eindelyk in onzen Godsdienst zal doen bekomen. Men verbeelde zich toch niet, dat de beloofde Bekeering der *Jooden*, als 't ware door een Wonderwerk, éénsklaps geſchieden zal, en dat men tot dat einde de *Jooden* zorgvuldiglyk in een *Nationaal Ligchaam*, en zelfs (hoe onchristelyk!) volgens ſommigen in de voor onze Landſtreek en Zeden ondragelyke Wetten van MOSES houden moet, al ware het, dat zy lust bekwamen tot onzen Godsdienst. GOD toch, werkt altyd door middelen, en wel, waar het tegendeel niet volſtrekt vereischt wordt, door natuurlyke middelen. Zouden wy nu, op grond van eenige duistere Schriftuurplaatſen, een geheel Volk in een' eeuwigen ſtaat van *kindschheid* en *ſlaverny* (*) houden willen? Zou dit het middel zyn,

(*) PAULUS *Gal.* IV. en V.

zyn, om hen met de vryheid- en verlichting-ademende beginſelen van JESUS Godsdienst gemeenzaam te maken, en daarop te doen verlieven? — Neen, gewis! GODS vinger is, myns erachtens, in het gelyktydig beſluit der grootſte en magtigſte Vorſten van *Europa*, (immers *Rusland* heeft ook voor weinige jaren eene gunstige ſchikking ten behoeve der daar wonende *Israëliten* gemaakt) om den *Joden* de voordeelen der Burgermaatſchappy te doen genieten, en tevens derzelver pligten te doen vervullen, zeer duidelyk zigtbaar; — en, wanneer de Voorzienigheid al mogt beſloten hebben, de *Joden*, tot zekeren door haar bepaalden tyd, afgezonderd te houden, dan is immers de meerdere vryſtelling derzelven daartegen geen volſtrekte hinderpaal. Immers, waren vele *Israëllers* onder het *Romeinſche* gebied geene burgers van *Rome*? Hoe groote voorregten genooten zy niet te *Alexandriën*, alwaar daardoor juist ook vele Geleerde en wezenlyk verdienstelyke Mannen onder hun opſtonden!

Wy hebben dus den toeſtand van hen beſchouwd, welke de regel van hun Geloof en Leven uit de Boeken des Ouden of Nieuwen Verbonds ſcheppen; gaan wy thans over tot dezulken, die hunnen Godsdienst en wandel naar den daaruit afgeleiden *Koran* rigten.

Reeds boven hebben wy aangetoond, dat een zeer groot gedeelte des Menschdoms, zelfs het getal

tal der Christenen nog te boven gaande, de leere van MAHOMET aankleeft. Uit de woestynen toch van *Arabie*, haar Vaderland, heeft zy zich uitgebreid over de onmetelyke *Libyſche* wildernisſen, zoo dat het grootſte gedeelte van *Africa*, het zy door zwervende, het zy door gezetene *Mahometaanſche* Volken bewoond wordt; — over de gelukkige vlakten des *Nyls*, over het Land van GODS oude belofte en de ommeſtreeken, wat zeg ik, — over het geheele *Zuidelyke*, en een voornaam gedeelte van het *Noordelyke Azie*. *Natolie*, toch, *Syrie*, *Perzie*, gedeeltelyk *Indostan*, het onafhankelyke en een goed deel van het *Ruſſiſche Tartarye*, wordt bezeten door Volken, die MAHOMET voor Godsgezant erkennen.

Omtrent den zedelyken toeſtand dier Gewesten, en den invloed van MAHOMETS leer op dezelve, zal ik my hier zeer bekorten kunnen, daar ik boven reeds omſtandig over die Leer zelve geſproken heb.

Onloochenbaar is het, dat Barbaarschheid, een knellend *Despotismus*, en andere ſtaatkundige onheilen grootendeels het erfdeel der landen zyn, welke den *Islam* huldigen. Doch hier verſchilt weder merkelyk de graad dier Volksrampen, naar mate der byzondere geaardheid van elke Natie of Volksſtam. De *Perſen* b. v. onzer dagen, verſchillen aanmerkelyk door vlugheid, bekwaamheid, werkzaamheid, lust tot kunsten en wetenſchappen, maar ook door

on-

onopregtheid en kwade trouw van hunne *Turkſche* naburen, die wel vadziger, loomer, onkundiger, maar ook eerlyker, deftiger, rondborstiger, en minder kruipend zyn. — Het zou den *Perſer*, had hy eene andere Regeerwyze, en ware hy meer bevryd van de rampen der heerſchheloosheid, die nog onlangs eene halve Eeuw achtereen zyn Land teisterden, niet moeijelyk vallen, in verſtandelyke, en misſchien in zedelyke beſchaving, waartoe hy zeer veel aanleg heeft, den *Europeër* op zyde te ſtreven (*). — Doch de *Tartaarſche* ſtam, waartoe, gelyk men weet, ook de *Turken* behooren, ſchynt uit zyne oude zwervende levenswyze een' beſlisten afkeer voor landbouw, gezellige kunsten en bekwaamheden, welke de zamenleving ſtreelen, te hebben overgehouden (*). — Beide deze Volken echter, erkennen de Leere van MAHOMET; en men ziet hieruit, dat het niet billyk zyn zou, de velerleie ondeugden der *Turken*, hunne bandeloze muitzucht b. v. en haat van krygstucht, waarvan wy nog onlangs zulk een treffend voorbeeld beleefden, en die zy mede uit hunne Tartaarſche *Steppen* hebben medegebragt, aan den *Koran* te wyten, — ſchoon die hun ten voorwendſel ſtrekken moge.

De

(**) Deze byzonderheden vindt men onder anderen ook in de nieuwlings uitgekomene *Voyage dans l'Empire Ottoman, la Syrië, l'Egypte, la Perſe, &c.* par M. OLIVIER, 5de Vol.

De *Arabieren* van *Yemen*, en de andere Horden van dat uitgebreide Volk, die vaste woonſteden bezitten, zyn niet meer de krygshaftige, Godsdienstige, regtſchapene ſtryders van den tyd even na hunnen Wetgever, noch de beſchaafde, verlichte, welleevende *Saracenen*, uit de Eeuw van AL-RASCHID, onder welke het Oosten zyn ſchoonſte tydvak beleefde. *Tartaarſche* overheering, en de yzeren arm der *Ottomannen*, die ſints den afgryſelyken TIMUR, en den vreeslyken SOLIMAN den II, op hen wegen, hebben, even als by de latere *Grieken*, allen moed, weetlust, en ridderlyke dapperheid uit hun midden verbannen. — De Egyptiſche *Arabieren*, die er woonplaatſen bezitten, zyn volgens alle Reizigers, een ondeugend, valsch en moordzuchtig ras. Weinig beter zyn de ſtammen van dat Volk, die, met *Mooren* of oude *Numidiers* vereenigd, de uitgebreide Barbaaryſche kust bezetten. De beſmettende lucht van dat Werelddeel, waar de mensch op den benedenſten trap van Zedelykheid ſchynt te ſtaan, waar eertyds de *Karthagers* door menſchenoffers, kwade trouw, en wreedheid omtrent ongelukkige Legerhoofden berucht waren, ſchynt ook op deze menſchen te zyn overgegaan. De Geſchiedenis der omwentelingen van *Marocco*, b. v. levert een zoo afzigtig Tafereel van gruwelen op, dat men een oogenblik aarzelt, of deze gedrochten, die den aard van de leeuwen en luipaar-

den hunner woestynen schynen te bezitten, den eernaam van mensch nog verdienen. — *Mahometanen*, *Christenen*, *Heidenen*, alles schynt, in dat verzengde Werelddeel, waar de kiemen der Deugd als verwelkt zyn, te wedyveren in wreedheid, en verachting van de heiligste gevoelens der Natuur en Maatschappy. — In *Abyssinie*, een *Christen-Land*, zyn het blinden, en dus ten prooi der *Hyenas*, naar buiten zenden, het op straat, onbegraven, laten liggen der lyken, het in slaverny verkoopen van onschuldigen, het eeten van vleesch uit een levend dier, 't welk voor de deur zyne doodsangst uitgilt (*), — gewone zaken; — in *Nubie* vermoordt men, volgens eene geëerbiedigde instelling, by den dood van ieder Koning, of by elke Regeringsverandering, de Vorsten der Zydtakken, of ook den Koning zelve, door een' uitdrukkelyk daartoe aangestelden *Bloedverwant* (†); — in *Dahomy* besprengt de Koning jaarlyks de Graven zyner Voorouderen, en de altaren zyner *Fetiches* met het bloed van honderden, ja van duizenden slagtoffers (§); — in *Eyeo*

(*) Zie den bovenaangehaalden *Auszug aus* BRUCES *Reisen*, Theil I. pag. 237, 197, 373. II. pag. 206. Die Schryver maakt zeer wysgeerig eene vergelyking tusschen de beschaving der *Christelyke* Abyssyiers, die hunne Prinsen van den Bloede *opsuiten*, en der Mahometaansche *Nubiers*, die dezelve, even als Runderen, *keelen*.

(†) BRUCE, l. c. pag. 50. Th. II.

(§) DALZEL, Geschiedenis van *Dahomy*, bl. 64—66, 326, 350, 357.

Eyeo (*) worgen de Ministers naar believen hunnen Koning, enz. Kortom, de gruwelen in dat Werelddeel, aan de menschelyke Natuur eigen, schynen van eene algemeene oorzaak afthehangen, welke ik echter geenszins onderneem te bepalen.

Beter en menschelyker veel zyn de zeden in *Yemen*, of het gelukkig *Arabie*. NIEBUHER, die met eenige andere Geleerden, van wege den Koning van *Deenemarken*, tot uitbreiding der Wetenschappen derwaarts gezonden werd, roemt het herbergzaam onthaal, 't welk hy 'er genoot, en maalt de Zeden der *Arabieren* van dat Oord, als minder woest, dan men zich, door de afgelegenheid, in *Europa* verbeeldt. — Anders is het met de *Beduïnen* of Woestynbewoners, gelegen. Eéne groote deugd verheft, éene schandelyke ondeugd bevlekt hun doorgaand gedrag, — Herbergzaamheid, — en Roofzucht. De laatste zet hen vaak aan, om denzelfden man, dien zy des ochtends in *hunne* Tent, waar elke smeekeling welkom en veilig is, onthaald hebben, dien eigen avond, eenige mylen van daar, alles te ontnemen. — Ook hier echter, oefent de leer van MAHOMET slechts eene flaauwe kracht, de *Beduïnen* hebben zich nimmer zeer streng aan de Voorschriften des Profeets gehouden; hunne zucht tot onafhankelykheid, een zwervend en onbeschaafd leven, hadden te groot vermogen op hen.

Ara-

(*) l. c. bl. 21.

Arabien, met name het Woeste, — is thans de wieg eener ryzende Secte, wier ſnelle vorderingen misſchien ook van eene byzondere werking der Voorzienigheid getuigen; ik meen de *Wechabiten*. Men weet, dat zy, na de omliggende Gewesten te hebben doen beven, reeds van de Heilige Stad *Mecca* meester zyn. De leer van den Eénen God ſchynt, volgens de gebrekkige beſcheiden, die wy nog van hun hebben, het éénige, dat zy met de *Mahometanen* gemeen hebben. Wie weet, of het niet GODS bedoeling kan zyn, door deze, thans gewis zeer bloeddorſtige, Secte, een *Deïsmus* te ſtichten, vry van de gebreken des *Islams*, en nader komende by het zuivere Christendom? — Dan — laten wy den EEUWIGEN niet vooruitloopen.

Ten ſlotte dezer beſchouwing van het *Mahometaanſche* Geloof, in zyn tegenwoordigen toeſtand en betrekking op Zedelykheid, moet ik nog even reppen van de moeijelykheid, waarover alle Zendelingen klagen, om het Christendom in *Muſulmanſche* Gewesten uittebreiden, als waarmede overal doodsgevaar verzeld is. Dit moet aan geene byzondere onverdraagzaamheid der *Muſulmannen* geweten worden; immers alle Godsdienstgenootſchappen hebben in hunne landen, tegen betaling van het hoofdgeld, volle vryheid; — maar veeleer aan een *Nationaal* begrip, 't welk zy aan hunnen Godsdienst hechten, en waardoor in hun oog de *Muſulmannen* ware

Hee-

Heeren en Opgezetenen des Lands zynde, zich door eene verzaking van hunne Geloofsbelydenis als 't ware van de Burgermaatschappy onttrekken, en met de andere Geloofsverwanten, die zy steeds als meer of min verdachte Vreemdelingen beschouwen, vermengen, — eene misdaad, naar het hun toeschynt, van de verstuitzende gevolgen, en deswege den doodwaardig. Uit dien hoofde staat immers ook de uiterste straf op het slaan van een *Mahumedaan* door een *Christen* of *Jood*, al geschiedt zulks verwerpender wyze. Het is intusschen te hoopen, dat de nauwe betrekking, welke de Staatkunde, in onze tyden, tusschen de twee magtigste *Mahometaansche* Staaten, — *Turkye* en *Persie*, — met *Frankryk* heeft doen ontstaan, allengs het woeste Volkskarakter beschaven, en meer onderlinge gemeenschap tusschen Aanbidders van Eénen God zal doen geboren worden. Reeds hebben wy daarvan een veelbelovend staaltje gezien in de behandeling van den Rusfischen Gezant, (1806) welke niet, volgens het oude barbaarsche gebruik, in de Zeven Torens opgesloten, maar vryelyk naar zyn Land terug gezonden werd. — Doch met dat al is de *Mahometaansche* Godsdienst zoo yverzuchtig, en de gehechtheid der Volken aan denzelven zoo sterk, dat ik, voor de uitbreiding des Christendoms, in die Landen, geenerlei gunstige vooruitzigten bemerk.

De meer oostwaarts gelegene Heidensche landen,

Indiën en *China*, waar overoude beſchaving, door eeuwig op denzelfden trap te blyven, de Volken ſteeds by hunne Naburen doet achterſtaan, — verderen thans voor eenige oogenblikken onzen aandacht. Het is zekerlyk een bewys van de uitmuntendheid der Christelyke Leere, dat zy, door de zucht tot volmaking in het Zedelyke, by hare Volgers optewekken, ook die tot gedurigen voortgang in Verſtandsontwikkeling by hen levendig houdt, terwyl andere Godsdiensten, te vrede met hunne *Priesters alléén* tot vertrouwelingen van Zedelyke beginſelen en kundigheden te maken, de groote meerderheid des Volks, een' blinden eerbied voor die geheiligde Menſchenklaſſe, by welke alle kennis huisvest, inboezemen. Zoo deden oudtyds de *Egyptenaren*, zoo doen thans de *Indiaanen*, ten opzigte hunner *Braminen*, de *Chineezen*, omtrent hunne *Geletterden*. In alle deze Gewesten is echter ook het onvermydelyk gevolg dezer Staatkunde geweest, dat de gemeene man, *of*, gelyk in *Egypte*, een' droefgeestigen, onmaatſchappelyken, ſchuwen vorm (*) aannam, *of* wel, zoo als in *Indie*, geheel

(*) De meeste Kluizenaars, in de 4de en 5de Eeuw, waren *Egyptenaren*. Het zaad tot deze onnatuurlyke afzondering lag in hunne aloude inrigtingen, die ſtilzwygendheid tot een' der heiligſte pligten maakten, (ten einde de geheimen van den Godsdienst niet zouden worden uitgebragt.) Van daar menſchenhaat, afzondering, en, by de oude *Egyptiſche* Christenen, eene groote mate van Godsdienstige dweepzucht.

heel tot laffe verwyfdheid, en drieste onkunde verviel, of eindelyk, zoo als men in *China* ziet, by kruipende laagbartigheid, bedrog en veinzery volgde. De Priesters zelve verbasterden door den tyd, en zoo, door al te groote geheimhouding, hunne kundigheden al niet, gelyk in *Egypte*, verloren gingen, zy werden toch vry nutteloos voor het Volk; de Bewaarders dier schatten gaven zich van lieverleede toe in allerlei kwaad, en men weet, dat de Indiaansche *Brahmins* b. v. thans de verachtelykste der onderscheidene *Casten* zyn. — Elders, gelyk in *Thibet*, *Siam*, enz. waar de Godsdienst den ongehuwden staat den Priesteren met zeer groote voordeelen voor dezen, en in *Thibet* zelfs met eene volstrekte Priesterregering verbindt, terwyl tevens de *Veelmannery*, alle evenredigheid tusschen de gehuwde Mannen en Vrouwen moet wegnemen (*), behoeft men waarlyk niet verre naar de oorzaak der verbazende ontvolking te zoeken.

Doch, wat het ergste is, alle deze, deels dwaze, deels schadelyke inrigtingen zyn zoo naauw met het *bestaan* des Volks, reeds van overoude tyden, verbonden, zy zyn met alle deszelfs zeden en gebruiken zoo onafscheidbaar ineengeweven, dat die Natien daaraan thans voor altyd verkleefd schynen.

De

(*) Zie TURNERS *Reizen naar Thibet*, in het uittrekzel van SPRENGEL, *Bibliotheek der Reisbeschrijvingen*, IV. Th. pag. 142, 143.

De Zendelingen in *Indostan*, bekeeren zelden anderen, dan *Parias*, of lieden van de laagste klasse, die in hunne verachting van de hoogere *Castas* zelfs beweegreden tot afval van den voorouderlyken Eerdienst vinden, die by dezen niet aanwezig is. Zeer zelden zal dus een *Bramin*, een *Rasa*, of een *Banian* overgaan tot eene wyze van Godsvereering, welke hem, reeds door dien de *Parias* daarin welkom zyn, aanstootelyk is, zonder dat hy daarom eenigzins anderen veroordeele. Integendeel waant hy *zich* tot *zyn* Landsgeloof, *anderen* tot *het hunne*, verpligt. De aanneming des Christendoms in *Indostan*, het zy door geweld, het zy op eenige andere wyze, zou dus niets minder, dan eene volstrekte verwarring ten gevolge hebben, vermits de burgerlyke Wetten, de Zeden, alles kortom, aan den Godsdienst van BRAMA verknocht zyn, zonder welke dezelve noodwendig zouden moeten vervallen, en door andere vervangen worden. — Men werpe my hier de *Joden*, ten tyde der drie eerste Eeuwen na CHRISTUS, en der *Grieken* en *Romeinen* van dienzelfden tyd, niet tegen, het getal der bekeerde *Joden* was, niettegenstaande alle Voorbereidingen tot de komst van den *Messias*, gering genoeg, en de *Heidenen* waren door Wetten en Zeden by lange zóó niet, als de *Indianen*, aan hunne Goden verbonden, die de kundigsten zelfs, op het voetspoor van EPICURUS, LUCRETIUS en

LU-

LUCIANUS, verachtten, werkeloos naar den *Olympus* banden, of verſpotteden. — De bekeering der oude *Egyptenaren* tot het Christendom, deed ook aldaar, gelyk de Geſchiedenis leert, het aan den onbeperkſten invloed der Priesterſchap gewone Volk welhaast tot bygeloovigen, ſchadelyken eerbied voor het heirleger Geestelyken en Monniken overſlaan, dat onder het beſtuur vooral van den Geweldenaar CYRILLUS (*), en naderhand, veel erger huis hield, dan de Heidenſche Priesters immer gedaan hadden.

Op gelyke wyze zou misſchien eene ontydige bekeering der *Chinezen* en *Japanners*, Natien mede zeer aan hunne *Bonzen* en *Lamas* gehecht, der goede zaak des Christendoms meer na- dan voordeelig geweest zyn. Men weet immers, dat de *Jeſuiten* der 16de Eeuw, niet den welſtand der Zielen, maar hun voordeel beoogden, niet JESUS CHRISTUS, maar den Paus predikten! Zoo reeds de naar Ligchaam en Ziel gezonde *Duitſche* Natien, in de Middel-eeuwen, zoo deerlyk de ſpeelbal der Priesters waren, hoe veel erger zou het niet met twee verſlapte, kruipende, Volken gegaan zyn, die reeds hunnen *Dalaï-Lamas* (†), hunnen *Dairo*

(*) SOCRAT. *Hist. Eccleſ.* Lib. VII.

(†) De Godsdienst der *Lamas*, die een zigtbaren GOD, welke nooit ſterft, maar ſomtyds uit het ligchaam van den eenen mensch in den anderen verhuist, eer-

Dairo (*), als zigtbare Vertegenwoordigers der Godheid, — wat zeg ik! als Goden in menſchengedaante erkennen. Zekerlyk ware dit eene ſchoone aanwinst, welligt van twee wereldlyke Ryken, voor *Rome*, — doch gewis geene voor het echte Christendom geweest.

De Hemel beware my echter, dat ik *alle* Prediking van het Euangelie, in die *Oosterſche* Gewesten, voor gansch overtollig en onnut zou houden! Al gelukte het het Zendelingen van een' beteren ſtempel ook ſlechts, om weinige, enkelde *perſonen* met de leere der *waarheid* aldaar bekend te maken, die aanwinst zou gewis meer innerlyke waarde hebben, meer eere aan *Europa* doen, dan alle de ſchatten, die de onderſcheidene Maatſchappyen uit *Indiën* en *China* jaarlyks t' huiswaarts brengen. Ook moet dit eigenlyk, naar myne gedachten, de bedoeling der Zendelingen wezen, die in *Engeland* en ons *Vaderland* thans eervolle pogingen doen, om, zonder uitzigt op tydelyk voordeel, de Heidenſche Natien met het Euangelie bekend te maken. Het ſchrikke hen niet af, zoo, naar mate hunner werkzaamheden, ſlechts *weinigen* hunne roepſtem volgen.

Want

eerbiedigt, heeft in *China* zeer vele Aanhangers, waaronder ook den Keizer. Zie TURNER, *l. c.* pag. 100. *Not.*

(*) De Geestelyke *Keizer* of *Paus* van *Japan*. Zie KAEMPFER, *Beſchryving van Japan*.

Want *algemeene* uitbreiding des Christendoms in die Landen, acht ik, om de bygebragte gronden, niet alléén voor byna onmogelyk, maar zelfs, wanneer men daaronder ook de plegtige overgang der Regeerderen tot onzen Godsdienst verſtaat, voor naauwelyks wenſchelyk. Hoe zou dit de kuiperyen der Europiſche Vorsten begunstigen! Hoe het nu welbevolkte, vreedzame, ryke *China* en *Japan* in den draaikolk onzer Staatkunde medeſleepen! Hoe die weinige Christenen, welke daar thans, onder den druk, misſchien deugdzaam en gelukkig zyn, tot vervolgzucht, weelde en onchristelyke ondeugden verleiden, die onzen allerheiligſten Godsdienst ſlechts in een kwaad gerucht zouden brengen!

By deze overweging van den Godsdienstigen toeſtand van het *Oosten*, moet ik nog even reppen van een voor het Christendom gewigtig verſchynſel, — de ſtichting van een onmetelyk Ryk in die Gewesten, door Christenen, uit één der meest verlichte Landen van *Europa*, door *Engelſchen*. Men weet toch, dat die Natie, ſedert ruim 40 jaren, niet alléén *Bengalen* en de ommeſtreken overheerd, maar ook nu voor eenigen tyd, het geduchte Ryk van *Myſore* vernietigd, *Carnatie*, *Oude* den wettigen Bezitteren ontwrongen, en aan de *Maratten* zelfs de Voogdyſchap over den *titulairen* Grooten Mogol ontrukt heeft, — veroveringen alle, die haar mees-

ter over meer dan de helft van *Indostan* maken, en het overige gedeelte voor haar doen beven. Hoe veel ſchoons zou men nu niet van eene zoo wezenlyk Godsdienstige Natie, als de *Engelſchen* toch over 't algemeen zyn, ten behoeve eener uitbreiding des Christendoms mogen verwachten, die niet, gelyk de Spaanſche bloedbekeeringen, als vreesſelyke, vernielende onweders en hagelbuijen, maar als een zachte, verkwikkende en voedende regen op die landen zou nederdalen!

Dan, hoe aangenaam zulke beſpiegelingen zyn, hoe veel krachts hun nog de gedachte aan de wezenlyk loffelyke pogingen der *Deenen*, in hunn' kleinen werkkring te *Tranquebar*, mogen byzetten, — al te wreedelyk logenſtraft haar de ondervinding. Maar het zyn ook niet die achtbare *Britten* uit den Middelſtand, de bloem van hun Vaderland, en eene eere voor het Christendom, welke de *Indiſche* Ryken overſtroomen; — neen, het zyn, *of* magere Gelukzoekers, *of* ryke Vrekken, die tuk op eeuwige vergrooting van hunnen ſchat, die byna met het hart van PIZARROS vloekverwanten, *Harpyen* gelyk, het ſchoonſte land der aarde verwoesten. Zoo de verhalen van nieuwe Reizigers, — die niet tot hunne behooren, — waarheid behelzen, zoo is Hongersnood, die duizenden, die millioenen ter dood martelt, ſlechts een middel in de hand dier on-

onzaligen, om ſchat op ſchat te ſtapelen (*). — Neen! van zulke onzuivere handen eischt GOD de bekeering der *Indianen* niet! Hen zouden zy dan, gelukte hun al die bekeering, tot kinderen der Helle maken, tweemaal meer dan zichzelve (†)!

Gaan wy thans over, om den ſtaat van het Christendom in *Nieuwe Wereld*, en daarna, met één' oogopſlag, de pogingen der nieuwere Zendeling-genootſchappen, ter uitbreiding van het Euangelie, te beſchouwen.

Wanneer de Wereldburger ziet, dat de meerdere of mindere kennis aan den besten Godsdienst doorgaans gelyken tred houdt met meerdere of mindere Zedelykheid en Deugd, dan moet hy zich, ſchoon hy geen Christen zy, gewis over de voortgangen des Christendoms inniglyk verheugen. En hoe groot moet dan zyne vreugde, moet vooral die van den Christen wezen, by het gezigt van een jeugdig, ſterk, nog weinig verbasterd, vry en Godsdienstig Volk, 't welk, ſedert ruim eene Eeuw, doch vooral in de laatſte dertig jaren, reuzenſchreden in aanwas, beſchaving, landbouw, magt en aanzien gedaan heeft, en by dat alles, onder een Vaderlyk Be-

(*) Men leze HAAFNERS merkmaardige *Reis van Madras naar Ceylon*. Het bloed kookt, onwillekeurige bitterheid heerscht in de uitdrukkingen, by zoo veel gruwelen!

(†) MATTH. XXIII. vs. 15.

Beſtuur en wyze Wetten, den Oorlog als de pest ſchuwt, waar het niet op onmiddelyk zelfsbehoud aankomt, en — wat meer is — zich in *America*, den dood van niet éénen Inboorling te wyten heeft; een Volk, 't welk PLATOS denkbeeldige Republiek, ſchoon oneindig verbeterd, onder zich verwezenlykt heeft, en den eeuwigen Vrede van ST. PIERRE, zoo andere Volken aan hetzelve gelyk waren, gewis het beſtaan zou geven. En wie toch was de Grondſtam van dit Volk? — Vreedzame Volkplantelingen der zachte *Hindous*? Wysgeeren uit eenige Oosterſche of Griekſche School? — Neen! Christenen, ſtrenge, gemoedelyke, byna dweepzieke Christenen — *Presbyterianen* en *Kwakers*. De eerſten toch bevolkten *Nieuw-Engeland*, ten deele *Virginie*, de tweeden *Penſylvanie*.

Het moet zulk een heerlyk ſchouwſpel geweest zyn, in het Land, waar CORTEZ en PIZARRO, met het zwaard, bekeerden en roofden, een' WILLIAM PENN land voor zyne nieuwe Volkplantingen van de *Wilden* vreedzaam te zien *koopen*, — een' Christen-Wysgeer LOCKE, billyke wetten aan den Staat *Carolina*, op deszelfs verzoek, te zien voorſchryven, dat VOLTAIRE (*) gaarne die ſchoone verſchynſelen aan de *Wysbegeerte* zou willen toeſchryven. Doch was PENN, de eenvouwige Kwa-

(*) *Eſai ſur l' Histoire Générale, depuis Charlemagne jusqu'à nos jours.*

Kwaker PENN, een Wysgeer? Was het LOCKE, in den zin dien VOLTAIRE en de zynen daaraan hechten? Dan zou hy gewis de *Schriftmatige Redelykheid van het Christendom* niet geschreven hebben. — Is nog de Wysbegeerte van een' of anderen Zedekundigen de spil, om welke zich de daden der vrye *Noord-Americanen* wentelen? de dryfveer hunner verrigtingen? Neen! — die ballingen, welke herwaards vloden, om het Euangelie op hunne wyze te beoefenen en te beleven, prentten voor hetzelve aan hunne Nakomelingen een' heiligen eerbied in, die nog niet is uitgewischt; vryheid, onbepaalde vryheid van denken, diende hier slechts om dien indruk te versterken; — en men vindt in *Noord-Americas* Gemeenebest zoo wel weinige *openbare Vrydenkers*, als *verfoeijelyke, alle zedelykheid verachtende, Boosdoeners*. Nog vindt, GODE zy lof! de moord, in den form van *Duël* gepleegd, hier scharen van menschen, die denzelven openlyk *moord* durven noemen (*). — Ja, naar mate het Christendom en de Zeden door *Sophistische* Wysgeeren in *Europa* worden aangerand, vestigen beide, met een' vrolyken blik, het oog op de *Vereenigde Staten*, die misschien de kiem van een Nieuw Christerlyk *Eu-*

(*) In het destyds door de Nieuwspapieren vermeldde geding tusschen BURR en HAMILTON, 't welk in een Duël, en den dood des laatsten, eindigde.

Europa in zich bevatten, misschien bestemd zyn, om na het mededeelen van den Landbouw aan de zwervende *Americaansche* Horden, hun eenige heilzame denkbeelden van onzen Godsdienst bytebrengen.

Van dit aangenaam Tafereel verschilt aanmerkelyk de droevige vertooning, welke de *Spaansche* en *Portugeesche* Bezittingen in *America*, ten opzigte der Zedelykheid, aanbieden. Het is, als of de straf des Hemels, het natuurlyk gevolg der onuitsprekelyke gruwelen, door die Natien, vooral de *Spaansche*, by *Americas* verovering gepleegd, nog op die uitgemoorde Landen ruste, — zoo ontvolkt, zoo kwynend en zielloos vertoonen zich die rykste Gewesten der Aarde, en hunne Bezitters aan ons oog. Evenwel, hoezeer de echte geest des Christendoms schaars tot de *Spaansche* Volkplantelingen aldaar, zoowel als tot de *bekeerde Indianen* zy doorgedrongen, heeft toch deszelfs liefderyke hand een' verzachtenden balsem aan die Ongelukkigen bezorgd, wier raauwe wonden, door gindsche snoode Huichelaars en onverzaadbre Gieren geslagen, door boosheid en vooroordeel zoo vaak aan het Christendom geweeten worden. Immers de geest van den uitmuntenden LAS CASAS (*) schynt de latere, menschlievende besluiten der *Spaansche* Monar-

(*) Zie over zyne verdiensten ROBERTSONS *Geschiedenis van America*, III. Boek.

narchen te hebben ingegeven, door welke de *Indianen* thans, *als vrye menſchen*, niet meer aan de willekeur van ſtraffe *Europiſche* Meesters blootſtaan, maar voor hunnen arbeid behoorlyk beloond worden. — De Nakomelingen zelve der PIZARROS en OVANDOS zyn thans zachtaardige, meer of min beſchaafde Menſchen geworden, wier hoofdgebrek meer overmaat van zinnelyk genot, dan ſchraapzucht, geloofsvervolging en wreedheid is (*). — Dat deze gunstige verandering wel gedeeltelyk aan den zachteren geest des tyds, (die ook in het Moederland de Inquiſitievuren doofde,) maar toch ook voornamelyk aan den invloed der Geeſtelykheid, die reeds KAREL DEN V, door Godsdienstige gronden voor de vryſtelling der *Indianen* innam, moet worden toegeſchreven, leert de Geſchiedenis dier Landen, reeds in de XVI. Eeuw (†). — Wie weet, of niet by de voorheen zoo ſnoodelyk verdrukte, en thans weder eenigzins herlevende, goedaardige *Peruanen*, de weinige kennis, die zy aan het Christendom hebben, doch welke waarſchynlyk op eene goede aarde gevallen is, door eene gunstige beſchikking der Voorzienigheid, honderdvouwige vrucht zal dragen? — Dat op dit oogenblik daartoe

(*) *Lima* is een hoofdzetel der wellust, volgens de Reizigers. Veel draagt het klimaat hiertoe by.

(†) Zie ROBERTSON, IIIde en Vde Boek.

toe nog geene onmiddelyke waarschynlykheid plaats heeft bewyst niets. Wie had, onder KAREL *den Grooten*, en zelfs Eeuwen na hem, kunnen gissen, tot welk eene hoogte van Beschaving en Zedelykheid het toen *opgedrongen* Euangelie de *Saxers* éénmaal verheffen zou?

Gaan wy thans, ten slotte onzer beschiegelingen over de bereiking van GODS Oogmerken met het Christendom, nog met een' vlugtigen oogopslag de bemoeijingen der nieuwere Zendelingen na.

Het goede oogmerk, om Heidensche *Volken* door overreding tot de Christen Kerk overtehalen, heeft zich, van de vroegste tyden af, in die Kerk staande gehouden. Dan, men moet bekennen, (gelyk ik ook reeds hier en daar heb aangestipt) dat die pogingen, onder de *Roomsche* Kerk, of met een slinksch oogmerk ondernomen, of met een weinig oordeel bestuurd werden, zoo dat derzelver vruchten weinig in getale waren. Dan, het geen zy deeden, was nog véél in vergelyking der slappe werkzaamheden van vroegere *Protestantsche* Landen, die byna geheel geene ernstige middelen ter Bekeering der onder hun bereik zynde Wilde Volken in het werk stelden. — Eerst met den aanvang der 18de Eeuw begon, hetgeen zeer merkwaardig is, byna gelyktydig met de stoute prediking des Ongeloofs, ook eene zucht voor de Uitbreiding van het Euangelie, onder de *Protestanten* doortedringen.

De

De *Deenen* ſtichtten zendingen te *Tranquebar* en in *Groenland*, — vooral deeden de *Moraviſche* Broeders, wier inrigting door den bekenden ZINZENDORFF eene geheel nieuwe form bekomen had, zeer veel tot uitbreiding der Christelyke Leere. — Hunne aan Dweepery grenzende geestdrift voor den grooten Inſteller van ons Geloof, hunne zonderlinge denkbeelden, of liever uitdrukkingen, omtrent de byzonderheden van zyn Lyden en Dood, ſtrekten hun tot ſpoorslag voor eene uitgebreidere prediking van die Leere, dan tot daartoe door *Protestanten* immer geſchied was, doch dienden tevens, om in hunne bekeerlingen meer hartstogtelyk gevoel, dan vaste, onwrikbare overtuiging, voorttebrengen. Dan dit gevaar werd weggenomen, zoo door de voorbeeldige Zedelykheid der leden van die Gezinte in 't algemeen, als door hunne hoogstpryſelyke, nog te weinig nagevolgde manier, om de woeste Volken niet alléén te bekeeren, maar tevens te beſchaven, tot welk einde men lieden, in de meeste handwerken kundig, die vlyt met arbeidzaamheid paarden, by voorkeur, tot Zendelingen uitkoos. Ook hebben de bemoeijingen der bedoelde Gemeente, naar evenredigheid van haar niets beduidend aantal van leden, met die van andere Christenen vergeleken, gewisſelyk reeds onbegryplyk veel nut gedaan, hetwelk ik ruim zoo zeer aan de uitnemende zorg, om aan die afgelegene Natien onze meer

gevestigde levenswys bytebrengen, als, volgens hunzelve, aan de byzondere kracht, die in *hun* gevoelen ligt, zou willen toeſchryven. Immers hunne wyze van voordragt des Christendoms aan Heidenen, verſchilt nog al van die der Apostelen, met name van PAULUS. Men zie onder anderen HAND. XVII. vs. 22–31.

Op hun ormde zich, in het laatſte gedeelte der 18de] tw, in *Engeland*, onder de *Methodisten*, eene vereeniging van gemoedelyke en weldadige Christenen, ter bekendmaking van het Euangelie onder onbeſchaafde Natien. Doch, om niet te zeer de voetſtappen der *Moraviſche* Broederen te drukken, door Landen te bereizen, waar dezen het Bekeeringswerk reeds begonnen hadden, (gelyk *Groenland*, de *Deenſche Americaanſche* Eilanden, de *Steppen* van *Rusland*, of de uitgeſtrekte woestynen van *Noord-America*) vestigde zich hun aandacht op dat vyfde Werelddeel, 't welk de onſterfelyke COOK aan *Europas* nieuwsgierigheid ontſtoten, en reeds, door goedwilligheid en weldaden, met deszelfs bewoneren had gemeenzaam gemaakt. Het lagchende, welige *Otaheite*, door een goedaardig, doch hoogst zinnelyk, menſchenras bewoond, ſtreelde vooral hunne verbeeldingskracht met een' overvloedigen oogst. In 1798 werd ook werkelyk eene bezending van kundige en werkzame lieden daarheen afgevaardigd. Dan, ik

weet

weet niet welke noodlottigheid de welwillendſte pogingen aldaar ſteeds verydeld heeft. Is het, dat misſchien de Zendelingen te weinig in getale voor de *Otaheiters* zyn? Doch misſchien is het tegendeel waar, want de bevolking van dat ongelukkige Landje, neemt door den buitenſporigſten wellust, dagelyks af, en dreigt geheele verwoesting ten gevolge te zullen hebben. Zyn de Zendelingen niet kundig genoeg? Maar overgroote geleerdheid is niet noodzakelyk ter bekendmaking aan de grondwaarheden van het eenvoudige Christendom, en dat zy in die waarheden kunde genoeg bezitten, en met onvermoeiden vlyt paren, toonen hunne Dagverhalen (*). Welke is dan de reden van den tot hiertoe weinig voldoenden uitſlag hunner prediking, zoo op *Otaheité*, als op de *Marqueſas* en *Vrienden-Eilanden*, ja zelfs aan de *Kaap de Goede Hoop*, de tot hiertoe verre meest belovende *Miſſie* (†). Laten wy het niet ontveinzen, het is niet de ſchuld der Zendelingen, noch eigenlyk die der Inboorlingen; het is de *onrypheid* der laatſten voor die Goddelyke Leere, en zoo lang die voort-

(*) Uittreks gewyze te vinden in Kapt. WILSONS Reize, *Bibliotheek der neuesten Reiſebeſchreibungen van* SPRENGEL, Th. II. Zie over de *Moraviſche* Broederen, vooral aan de *Kaap*, het vereerend getuigenis van BARROW; Reize, II. Deel.

(†) *Weinig voldoende*, in vergelyking met den ſnellen voortgang der Chriſtenleere in de eerſte Eeuwen.

voortduurt, is onderwys en overreding van *enkelen*, wier geestvermogens en omſtandigheden zich van de menigte onderſcheiden, het *hoogſte*, waarop de Zendelingen mogen ſtaat maken. En te toonen, dat deze daadzaak, die ſommige gemoedelyke Christenen bedroeft, en aan vele andersdenkenden, ſtoffe tot tegenwerpingen tegen den besten Godsdienst aan de hand geeft, geheel niet ſtryde met de *oogmerken* der Godheid in de Verkondiging van zyn Woord, was myn doel in de eerſte Afdeeling dezer Verhandeling; te bewyzen, dat zy hare *belofte* niet logenſtraffe, zal voornamelyk den inhoud van myn derde gedeelte uitmaken.

DERDE HOOFDSTUK.

Beſchouwing van de tegenwerping tegen het Christendom, uit deszelfs ſchynbaar onvolkomene Uitbreiding, in verband beſchouwd met* GODS *aangewezene bedoelingen, derzelver bereiking, en de oude Voorſpellingen nopens de prediking dier Leere.

Ik kan niet voor my verbergen, dat dit laatſte gedeelte het gewigtigſte, moeijelykſte, en welligt minst voor myne krachten berekend is. Hoe toch zal ik, by den drom vooral van verſchillende Uitleggingen dier Bybelplaatſen, welke Voorſpellingen op

op den toekomstigen luister des Christendoms behelzen, *myne* meening nog durven wagen te uiten? Hoe zal ik somtyds van de uitstekendste, vermaardste Mannen, by wier kunde de myne volstrekt *niets is*, durven verschillen? Dan de op my genomene taak eischt het gebiedend; ik zal myne krachten ten dien einde beproeven.

Het zal noodig zyn, eerst in een digtgedrongen overzigt het tot hiertoe behandelde, en, zoo ik meen, door Rede en Ondervinding gestaafde, te beschouwen.

„ De bedoeling des Christendoms, zoowel als „ der geheele geopenbaarde Godsdienstleere, is en „ was altyd Zedelyke Verbetering des Menschdoms, „ door middel van Godsdienstige verlichting, die „ zich echter had te voegen, en gewyzigd stond „ te worden, naar de onderscheidene trappen van „ vatbaarheid der verschillende Volken, zoo in het „ Natuurlyke als Zedelyke. Dit zagen wy bevestigd door de Rede, die ons leert, dat alles in „ de Natuur voor de *onderscheidene behoeften* der „ Menschen zoowel, als aller Schepselen berekend „ is, dat een wys Wetgever, en ieder, die de „ Menschen leiden wil, dit in 't oog moet houden, „ zullen zyne Instellingen niet vruchteloos zyn; — „ uit de Openbaring zelve, hare heerlyke, geheel „ zedelyke, doch langzaam en trapsgewyze voortgaande inrigtingen en voorschriften; — uit de

„ On-

„ Ondervinding eindelyk der latere Eeuwen, waar-
„ by de byzondere voorzorg van GOD, ten behoe-
„ ve van het Christendom, duidelyk bleek, zoowel
„ als zyne medewerking in desselfs *noodzakelyke* Uit-
„ breiding over de *meest beschaafde* landen, waar
„ het als een helder licht op den kandelaar geplaatst
„ werd, zonder iets, dat ons eene *algemeene* Uit-
„ breiding onder daartoe ongeschikte Volken doet
„ voorzien.

„ Het oogmerk van GOD, — Godsdienstige
„ Verlichting, en daardoor ook Zedelyke Verbete-
„ ring voorttebrengen, — is reeds grootendeels
„ bereikt, door de beschaving en aanmerkelyke
„ verandering ten goede van het Christelyk *Europa*.
„ Voornamelyk blykt dit voordeelig in landen,
„ waar de Bybel zonder overleveringen gepredikt
„ wordt, en den grondslag van Geloof en Wandel
„ uitmaakt. Doch ook in *Roomschgezinde* landen
„ heeft het Christendom oneindig veel goeds ge-
„ daan. — De voordeelige werking dier Leere,
„ heeft zich ook tot de *Joden*, en de overneming
„ van sommige der voornaamste harer Leerstellin-
„ gen door MAHOMET, tot een zeer groot ge-
„ deelte des Menschdoms, die den Profeet van
„ *Mecca* volgen, uitgestrekt. Doch minder in
„ Vorming en Zedelykheid zyn de meeste Heiden-
„ sche Natien, vooral in *Afrika*. Langzame,
„ trapsgewyze beschaving kan sommigen hunner

„ al-

„ alléén mogelyk tot Christenen vormen, hetwelk „ by anderen, die even als de *Indianen* en *Chinee-* „ *zen*, ſtyf aan voorouderlyke plegtigheden ver- „ kleefd zyn, zelfs nog onwaarſchynlyk is."

Welk is nu het beſluit, hetwelk wy geregtigd zyn, uit dit alles, optemaken? Myns bedunkens dit: — dat de verdere Uitbreiding en Algemeenwording van het Christendom, *op zichzelve* beſchouwd, niets tegenſtrydigs of zelfs onwaarſchynlyks behelst, — doch dat niettemin ook, wanneer en zoo lang de onderſcheidene Volken buiten dien Godsdienst daartoe de bekoorlyke geſchiktheid misſen, de Wysheid van GOD niet ten oogmerk kan hebben, die Volken met een *voor hun* al te ſterk, en dus, naar mate hunner omſtandigheden, welligt meer of min nadeelig licht bekend te maken, met welks weldadige ſtralen misſchien eerst eene andere Huishouding hunnen dan minder aan 't ſtof geboeiden geest zal verwarmen en verlichten. — Daar nu de Wysheid van GOD nimmer ſtrydig kan zyn met het in zyn Woord geopenbaarde, zoo zou men daaruit alléén reeds een bewys *van voren* kunnen opmaken, dat het Christendom zich *niet* over het ganſche Wereldrond verſpreiden zal, ook niet volgens de Voorſpellingen, in het Oude of Nieuwe Verbond vervat; ware het niet, dat men dus ſtellen konde: „ Hetgene thans nog niet plaats heeft, „ kan éénmaal gebeuren. De Volken, thans zoo

„ verwyderd van het Christendom, kunnen tot
„ hetzelve, door het natuurlyk beloop der dingen,
„ éénmaal onder gunstiger omstandigheden worden
„ toegebragt. Wie weet, hoe ras de Voorzienig-
„ heid daartoe de middelen in het werk stelt?"

Dan hier komt de reeds in het begin dezer Verhandeling te berde gebragte tegenwerping der Ongeloovigen in alle hare kracht te voorschyn, — ik zal dezelve, daar wy haar nu voornamelyk moeten beantwoorden, nog eens, met allen dien aandrang, welken de onpartydigheid voorschryft, herhalen.

„ Men wil, dat onder de talryke Openbaringen,
„ waarop zich *Indianen*, *Chineezen*, *Perzen*, *Joden*
„ enz. beroemen, die der Christenen alléén de
„ ware, van GOD ingegevene zyn zou. Doch dan
„ zou dezelve tevens de Godsdienst der Aarde
„ moeten zyn. Ik kan my geen denkbeeld maken
„ van eene echte Openbaring, beperkt binnen de
„ naauwe grenzen van het kleinste Werelddeel,
„ waar haar nog door *Mahometanen*, *Heidensche Lap-*
„ *landers* en *Joden*, de volbrekte algemeenheid be-
„ twist wordt. Hoe? zou het Christendom van
„ GOD afkomstig zyn, — GODS eigen Zoon
„ zich zoo vele moeite tot deszelfs Uitbreiding ge-
„ geven hebben, en nu zyn werk zoo gebrekkig,
„ zoo verbazend onvolteeld laten? De leer van
„ MAHOMET, door de Christenen als valsch ge-
„ wraakt, is vry uitgestrekter dan de hunne. Voeg

„ hier-

„ hierby, dat de Oorkonden, die de aanhangers
„ van JESUS voor Goddelyk houden, en als
„ Voorſpellingen op den Stichter van hunnen Gods-
„ dienst behelzende, aannemen, die *algemeene* Uit-
„ breiding duidelyk voorſpellen, ja eene zoodanige
„ Eenheid van Godsdienst in het verſchiet doen
„ zien, welke verzeld zal zyn van een eeuwigen
„ Vrede, en van eene nieuwe ſoort van Godsrege-
„ ring. En hoe zeer verſchilt nu hiervan, *na* 18
„ *Eeuwen*, dat die Leer haren oorſprong ontving,
„ de ſtaat der Wereld? Dit alles te zamen, logen-
„ ſtraft immers duidelyk hare Goddelykheid, of
„ zou iets van GOD kunnen komen, 't welk op
„ zoo weinigen werkt, en zoo weinig voldoet aan
„ de weidſche taal, die men wel als Voorſpellin-
„ gen, op die Openbaring betrekkelyk, zou willen
„ opgeven? — Men zegge niet, dat een toeko-
„ mend geſlacht wellig de Vervulling dier Profeet-
„ ſien zien zal, en verſchuive dus tot in het on-
„ eindige eene zaak, die, na zoo veel tyd en lot-
„ wisſels, eindelyk nu toch wel haar beſlag kon heb-
„ ben. Immers, dus doende, voert men duidelyk
„ het *punt in geſchil*, tegen alle gronden van rede-
„ neerkunde, *tot bewys* aan. Met even veel regt
„ zouden de *Mahometanen* kunnen beweren, dat
„ éénmaal hun halve Maan op de torenſpitſen van
„ *St. Pieter* te *Rome*, of van *St. Paulus* te *Londen*,
„ pryken, of de *Chinezen*, dat *Europa* met hen

„ den Voorvaderen godsdienstige Eere bewyzen,
„ of hunnen *Dalai-Lama*, als het beeld der God-
„ heid op Aarde, vereeren zal."

Het eerſte lid dezer tegenwerpinge, de onbeſtaanbaarheid eener *gedeeltelyke* Openbaring met de belangen van het Menschdom, en de byzondere werkinge der Voorzienigheid, meen ik, in het vorige gedeelte dezer Verhandeling, op *redelyke* en *Chriſtelyke* gronden wederlegd te hebben. (Onder de laatſten verſta ik dezulken, welke veiliglyk GODS Vaderliefde tot *alle* Menſchen, hoegenaamd, en dus ook tot de Niet-Christenen, doen onderſtellen, wier minder Voorregt in dezen ſlechts eene *byzondere* ſchikking van GOD, tot oorzaak heeft, die ook hen van het eeuwig heil niet uitſluit.)

Het tweede gedeelte dier Tegenwerpinge, — de voorgewende ſtrydigheid tuſſchen de oude Voorſpellingen *nopens*, en den tegenwoordigen ſtaat *van* de Leere des Euangeliums, — blyft ons dus ter beantwoordinge over. Hierby moeten wy aanmerken, dat de door velen onderſtelde *toekomſtige* Vervulling dier Profeetſien, zekerlyk geene *voldoende* oplosſing dier zwarigheid geeft, althans dat de aangevoerde bedenkingen daartegen, gronds genoeg hebben, om van eene zoo zwakke, en moeijelyk vol te houdene ſtelling af te doen zien, en te beproeven, of men niet langs een' ongedwongenen, natuurlyken weg, die meergenoemde Voorzeggingen

gen op den tegenwoordigen, althans op een vroeger tydperk in den toeſtand des Christendoms, zou kunnen te huis brengen.

Eer wy daartoe de onderſcheidene Bybelplaatſen in het O. en N. Verbond ter toetſe brengen, moet ik eene wel zeer bekende, maar door velen ſomtyds uit het oog verlorene aanmerking te pas brengen, dat, namelyk, de gewyde Schryvers, vooral die van het Oude Verbond, de ſtoutſte Beelden, de meest grootſche Figuren, en vooral de *Hyperbole*, by uitſtek beminnen. Meest allen Profeten, en dus Dichters, Oosterſche Dichters zynde, is dit by hun eene zoo natuurlyke verſchyning, dat ik niet begrypen kan, hoe men niet eerder van dezelve, in de verklaring dier gewyde Boeken gebruik heeft gemaakt; en liever een letterlyken, ſtriktelyk woordenlyken zin najaagde, waar dezelve onmogelyk te vinden was. — Aan den anderen kant echter, zal niemand ligt ontkennen, dat die verhevene Zienders, zelfs in hunne hoogſte vlucht, toch nog menſchenverſtand overhielden, en dat dus b. v. wanneer van een Perſoon gezegd wordt, HY *heeft* ONZE *krankheden op zich genomen*, HY *is om* ONZE *overtredingen verwond*, enz. dan die *hy* en *wy* niet *één* Perſoon, namelyk *het Joodſche Volk*, zyn zoude, hetwelk door ſommigen beweerd is, doch op volſlagen' onzin uitloopt.

Ten anderen vloeit uit het bovenaangemerkte

van zelve voort, dat vele woorden, die door de Profeten meest altyd in een' meer krachtigen *zin*, dan den gewonen, gebezigd werden, by een Volk, hetwelk die Profeten zoo vlytig beoefende, van lieverleede ook die ſterkere beteekenis in het gemeene leven moesten aannemen. Van dien aard zyn b. v. de woorden *eeuwig*, *alles*, *allen*, *niet*, *haten*, enz. zoo als die door het ſpraakgebruik onder het N. T. reeds in dien volſtrekten zin het burgerregt hadden, ſchoon daarmede ook zeer gevoegelyk eene zachtere beteekenis kon worden uitgedrukt, *zoo als een' lange tyd*, of *de toekomende tyd*, *zeer veel*, *moeijelyk*, *minder liefhebben*, enz. Een treffend voorbeeld hiervan, vinden wy MATTH. XIX. vs. 24. in de Geſchiedenis van den ryken Jongeling, waar de Heiland het niet alléén *ligter* ſtelt voor een kemel, om te gaan door de oogen eener naald, dan voor een' Ryken, om integaan in GODS Koningryk, maar het zelfs als by de menſchen *onmogelyk* ſtelt, hetwelk hier niet dan *zeer moeijelyk* kan te kennen geven, blykens de gezonde rede en den doorgaanden inhoud der leere van JEZUS. Zoo ook elders, waar de Verlosſer betuigt, dat men, om tot hem te komen, zyne Ouders, Vrouw en Nabeſtaanden moet *haten*, (LUC. XIV. vs. 26.) hetgeen gewis niet anders, dan een' graad van liefde, minder dan tot den Verlosſer en diens zaak, uitdrukt. Dergelyke *hyperboliſche* uitdrukkingen en

zeg-

zegwyzen, kunnen ons in den mond eens Oosterlings, die tot zyne Landgenooten ſpreekt, niet vreemd dunken. De gezonde *kritiek* weet dezelve meest altyd in de behoorlyke kracht optevatten.

Na deze voorbereidende bedenkingen zullen wy nu die Bybelplaatſen zelve, waar van eene Bekeering der Heidenen *in 't algemeen* gewaagd wordt, en de Verbreiding der Christenleer, benevens de Vestiging der Kerk voorkomt, als de geheele Aarde, of toch een groot gedeelte daarvan omvattende; — wat nader zoeken intelichten.

GEN. XII. vs. 3. XXII. vs. 18. *God belooft aan Abraham, dat in hem alle Geſlachten des Aardryks zullen gezegend worden; dat alle Volken der Aarde zullen gezegend worden in zyn Zaad.* Men behoeft hier de hulp der Oordeelkunde niet, om overdrevene of Oosterſche uitdrukkingen tot hunne min ſterkere beteekenis, maar ons Westersch ſpraakgebruik, terug teroepen. De woorden zyn, zoo mogelyk, noch te flaauw voor het onmetelyk gewigt der zake. Hier toch wordt minder van eene *Bekeering*, dan van eene *Zegening* des Aardryks geſproken, die zich tot alle Volken zou uitſtrekken. De nadruk van dit woord, dat niet alléén op de aangehaalde twee plaatſen, maar ook GEN. XXVI. vs. 4. en XXVIII. vs. 14. voorkomt, doet, myns inziens, aan een *algemeenen*, onbepaalden, Zegen denken, die den wyden omkring des Aardryks, en de

de lange volkreeks der Eeuwen omvat. En wien is het onbekend (in zoo verre hy de Christelyke Openbaring kent) dat de Algoede Vader des Menschdoms, in zynen eeniggeboren Zoon, *het geheele* kroost van ADAM heeft willen zegenen, en Hem, dien liefderyken, tot eene Verzoening niet alléén voor de Zonden der Christenen, maar ook voor die der geheele Wereld, tot ons heeft doen nederdalen (*), niet, op dat hy de Wereld veroordeelen zoude, maar op dat zy door hem zou behouden worden (†), en op dat zyne Regering, na vele *voor ons* onoverzienbare zwarigheden te hebben overwonnen, eindelyk, in den afloop der Eeuwen, daarmede zou eindigen, dat de laatſte vyand, de Dood, zal vernietigd, alle Magt en Heerſchappy, (dus vooral de knellende ketenen der zonde en des kwaads,) zullen verbroken, een einde aan allen vreemden invloed geſteld, en *God zelve Alles in Allen* worden zal (§)! Dit is de Zegen, de hoogſte, met geene woorden uittedrukken Zegen, dien GOD aan ABRAHAM beloofde, waarvan de geheele leiding des *Joodſchen* Volks ſlechts het *voorbereidende middel*, de komst van JESUS CHRISTUS op Aarde het *begin*, de bekeering der Volken en derzelver lei-

(*) 1 JOAN. II. vs. 2.

(†) JOAN. III. vs. 17.

(§) 1 COR. XV. vs. 24, 26, 28.

leiding tot het Einde der Wereld de *voortzetting* is. Wie waagt het zich een denkbeeld van de grootſche *voltooijing* te vormen!

Men ziet dus, dat ik deze plaats in een veel ruimeren zin opvatte, dan in dien van een aanſtaande Bekeering der Heidenen, en de Vereeniging aller Volken der Aarde, onder CHRISTUS banieren. Hoe ruim men die groote verandering ook opvatte, zy is zoo veel geringer, dan myne onderſtelling, als het heil van één Menſchengeſlacht, beneden dat van alle geſlachten, die ooit beſtonden, moet gerekend worden.

GEN. XLIX. VS. 10. *De Scepter zal van Juda niet wyken, noch de Wetgever van tusſchen zyne Voeten, tot dat de Schilo komt, — denzelven zullen de Volkeren gehoorzaam zyn.* Deze Voorſpelling kan, hoe men het ook neme, niet wel anders worden opgevat, dan van de tyden, toen *Judas* Volk voor altyd ophield, als eene afgezonderde Natie, die hare eigene Wetten, (althans in ſommige punten) mogt ten uitvoer brengen, en eene eigene Regeering had, te beſtaan, en dus, zoowel den Scepter des gezags, als de wetgevende Magt verloor. De kortſtondige *Babyloniſche* ballingſchap, zoo min als de verdrukking onder de *Syriſche* Vorsten, of de heerſchappy der *Romeinen* na POMPEJUS, kunnen dus hier bedoeld worden, immers na elke poging, om het *Joodſche* Volk te knotten, ver-

rees het, gelyk de Palmboom onder den druk, met nieuwe kracht; *Juda* was en bleef de Sceptervoerende, Wetgevende Stam, waarin Hogepriester, *Sanhedrin*, en, als 'er Koningen waren, ook dezen meesttyds hun verblyf vestigden, en waaruit de vermaardste Stam derzelve afkomstig was; gelyk ook de ganſche Natie, zoowel de *Benjaminiten*, als de verder afgelegene *Galileërs* en *Pereërs*, naar *Juda* den naam ontving. Zoodra echter de *Schilo*, (waardoor zoowel *Jooden* als *Christenen* den naderhand uitvoeriger voorſpelden *Meſſias* verſtaan) gekomen, doch, door de zynen niet was aangenomen, leed het geen Menſchengeſlacht meer, of *Juda* verloor niet alléén Tempeldienst, Kerkgebaar, Priesterſchap, maar ook Heerſchappy, Gezag, ja, Beſtaan als Volk, op zichzelve! — *De Volken* intusſchen, (of, hetgeen dezelfde beteekenis heeft, *de Heidenen*, namen in grooten getale de leer des *Joodſchen Schilo* aan, en onderwierpen zich aan hem, als een' Heer over alle dingen. Doch het is merkwaardig, dat hier volſtrekt niet van *alle Volken* gewaagd wordt; zoo dat althans deze Voorſpelling, hoe duidelyk, myns inziens, op de Bekeering der Heidenen ziende, niet in het minst voor de *volſtrekte algemeenheid* derzelve pleit.

PSALM II. vs. 8. *Eisch van my, en ik zal de Heidenen geven tot uw erfdeel, en de einden der Aarde*

tot

tot uwe bezitting. HERDER (*) en anderen der nieuweren, vatten dezen geheelen Pſalm op, als alléén op DAVID toepaſſelyk, terwyl de oudere Christen-uitleggers, en de meeste *Joden*, hem als eene Voorſpelling op den *Meſſias* aanzien. Het is noch met myne vermogens, noch met myn beſtek, noch zelfs met myn onderwerp beſtaanbaar, in dezen te beſliſſen. In het eerſte geval noemt DAVID, door eene der ſtoutſte *Hyperbolen*, het Land tusſchen de *Middelandſche Zee* en den *Eufraat*, de *einden* of *grenzen der Aarde*, en de *Heidenen* of *Volkeren* zyn, — *Edom* en *Moab*, *Damascus* en *Niſibis*, of zoo vele anderen 'er cyns aan *Israels* Koning betaalden. En in het tweede kan, zelfs al ſtelt men, dat hier van eene onderwerping der Volken aan DAVIDS grooten Zoon geſproken worde, zeer gevoegelyk nog plaats aan eenige *Hyperbole* worden ingeruimd, en *de grenzen der Aarde* behoeven juist niet de Noord- en Zuidpool te zyn. Dit ziet elk, die ſlechts éénmaal oplettend de Hebreeuwſche Dichters gelezen heeft.

PSALM XXII. vs. 28. *Alle Einden der Aarde zullen . . . zich tot den Heere bekeeren*, en *alle geſlachten der Heidenen zullen voor uw aangezigt aanbidden.* Schoon ik van gantſcher harte toeſtem, dat deze ſchoone Pſalm eene Voorſpelling op den *Meſſias* behel-

(*) *Geest der Hebreeuwſche Poëzie*, IV. Stuk, bl. 230—239.

helze, (immers, het is ongerymd, DAVID, zelfs te midden zyner felſte benaauwdheid, als iemand intevoeren, wiens *handen en voeten doorboord*, en wiens *kleederen gedeeld werden*); ſchoon ik tevens bepaaldelyk dit 28ſte vers voor een Uitzigt in 't Verſchiet aanzie, op de groote verandering die in de Heidenſche Wereld voorviel, — zoo dunkt my echter, dat wy niet te bepaaldelyk aan de woorden *alle* moeten blyven hangen. Immers, behalven de algemeene aanmerking, hier boven bygebragt, pleit voor deze min ſterke opvatting in *dezen eigen Pſalm* het 8ſte vers, waar de Spreker in denzelven, het zy men daaronder DAVID of den MESSIAS verſta, over ALLEN die hem zien, als over beſpotters van zyn lyden klaagt; terwyl het zoowel uit de Geſchiedenis van JESSES Zoon, als uit die van zynen grooteren Nazaat genoegzaam blykt, dat beiden, zelfs in den zwartſten nacht hunner rampen, toch nog niet geheel verlaten waren van gevoelige Zielen, die hunne wankelende ſchreden verzelden. Had DAVID geen' JONATHAN, ABISAI, HUSAI? Weende geen JOHANNES, geene MARIA en andere goedhartige Vrouwen onder het kruis van JESUS? — Ook merken de geleerde Kantteekenaars der Statenoverzetting van den Bybel (van 1637) met reden op, dat het woordje *alle* hier *niet van alle Bewoners der Aarde, hoofd voor hoofd, maar van de Uitbreiding der*

der Gemeente onder allerlei Natien zonder onderſcheid moet verſtaan worden.

PSALM LXXII. vs. 17. *Alle Heidenen zullen hem* (den Koning) *welgelukzalig noemen.* Deze plaats kan zoo veel te minder als eene Voorzegging der algemeene toebrenging van de ſchare der Volken worden aangemerkt, daar het nog zeer onzeker is, of deze geheele Pſalm wel eene Voorzegging op den *Meſſias*, en diens Ryk behelze, en niet veeleer blootelyk eene verhevene dichterlyke beſchryving van SALOMOS vreedzame Heerſchappy in zich bevatte. — Waarſchynlyk wordt deze onderſtelling, wanneer wy, en de gewone hoogdravende *Oosterſche* ſpreekwyzen, en den wezenlyk ongemeenen luister, Rykdom en Magt van SALOMO in het oog houden; van SALOMO, die zyn Ryk met de *Roode*, *Middelandſche Zee* en den *Euphraat* bepaalde, den prachtigſten Tempel zyner tyden bouwde, *Palmyra* in de woestyn grondvestte, handel tot in *Indien* of *Zuid-Africa* dreef, over Natuur- en Zedekunde geſchreven heeft, en nog in geheel het *Oosten* om zyne wysheid vermaard is. Als dan beteekent de aangehaalde plaats het geluk, 't welk onder de ſchitterende en voorſpoedige Regering van SALOMO alle omliggende Heidenen in de oogen zou blinken, (gelyk ons de komst der Koningin van SCHEBA, het zy uit *Arabien* of *Ethiopien*, van de juiste uitkomst der dus opgevatte Voorzegging overtuigt,)

en het 11de vers, (ALLE *Heidenen zullen hem dienen*,) ſlaat op den wyden omtrek zyner Heerſchappy; gelyk het naderhand heette, *Roma triumphati Caput Orbis*, ſchoon beide *Duitſchers* en *Parthers*, zoowel als de meer afgelegene Volken, zeer ongeneigd waren om die *Wereldheerſchappy* te erkennen.

Dan, al vatten wy het gezegde hierboven als eene Voorſpelling nopens den *Meſſias* op, zoo geldt in dat geval het even te voren aangemerkte, wegens de min ſtrikte beteekenis van het woordje *Alle*.

De LXVII. PSALM ſchynt my toe, meer regtſtreeks betrekking op de Verkondiging van het Ryk GODS onder de Heidenen te hebben. De uitdrukkingen toch: *Op dat men op Aarde uwen weg kenne, onder alle Heidenen uw heil*; het tweemaal opgezongene, (vs. 4. en 6.) *De Volken zullen U, o God, loven, de Volken al te maal, zullen U loven*; — en het (vs. 5.) daartuſſchen geplaatſte Tafereel van de *blydſchap* dier Vreemdelingen over GODS regtvaardig beſtuur en vaderlyke leiding, komen my voor als iets meer aanduidende, dan eene ſlaaffche onderwerping van eenige Heidenſche gebuurvolkjes aan DAVIDS of SALOMOS ſcepter, eene onderwerping, die hun weinig ſtoffe tot *gejuich* moest opleveren; en ook wat te zwak is voor de ſtoute benaming der *Volken altemaal*, welke echter, zoowel

als

als de daarmede zeer overeenkomende plaats, Ps. LXXXVI. vs. 9. *Alle Heidenen, die gy gemaakt hebt, zullen komen, zich voor uw aanschyn nederbuigen, en uwen naam eeren*, volgens de Oosterſche wyze van ſpreken, volkomen juist die groote Verandering aanduidt, door welke JEHOVA, de God ABRAHAMS, nu van den Noordpool bykans tot gene zyde der verzengde Luchtſtreek, en van de uiterſte grenzen van *Indie*, tot in het hart der nieuwe Wereld Aanbidders vindt, die hem, of meer in geest en waarheid, volgens de reine leer van den *Meſſias*, of, volgens die leer met overleveringen vermengd, of, eindelyk, volgens de ſtellingen van een' valſchen Profeet, — maar toch altyd HEM, den éénigen waarachtigen GOD, Schepper van Hemel en Aarde, erkennen, en als Rechter hunner daden beſchouwen.

PSALM LXXXVII. Hier wordt *Jeruſalem*, als de kiem des aanſtaanden Godsryks op Aarde, als de *Heilige Stad* voor alle leden van hetzelve geſchetst. *Egypte*, *Babel*, *Palestina*, *Tyrus*, ja, het afgelegene *Ethiopie*, hoe vyandig of onverſchillig thans, zouden éénmaal met eerbied het gezigt *naar de Stad des grooten Konings* wenden, of in vroome pelgrimaadjen derwaarts wandelen. Deze Voorſpelling geeft een' ſchoonen *Commentarius* op die menigvuldige andere, waarin van eene toebrenging *aller* Heidenen tot GOD, geſproken wordt. Moest men *dáár* aan vol-

ſtrek-

ſtrekte Algemeenheid denken, ſtaauw gewis en nietsbeteekenend zou *hier* de optelling eeniger weinige Volken rondom het *Joodſche* land zyn. Doch nu geeft deze Pſalm den maatſtaf voor alle de overige, waar van Uitbreiding der kennisſe GODS onder de Heidenen, geſproken wordt, en toont, dat de Vervulling de Voorzeggingen nog overtroffen heeft. Niet alléén toch de *Tyriſche* en *Philistynſche* Zeekust, niet ſlechts *Egypten* en *Babylon*, (de woonplaats van PETRUS, in zynen ouderdom,) of het afgelegen *Ethiopie*, erkenden dankbaarlyk *Jeruſalem*, als die Stad GODS, waar het licht der Wereld voor alle toekomende Eeuwen was opgegaan, ook het gantſche beſchaafde *Europa*, *Perſie*, *Tartarye*, voor een groot gedeelte, en de aanzienlykſte Gewesten van *Africa*, ja een geheel nieuw, aan de Ouden onbekend Werelddeel, eerbiedigen nog de Stad DAVIDS, *of* als de plaats, waar hun Zaligmaker ſtierf, *of* als den ouden geliefkoosden Zetel GODS, en de tweede der Heilige Steden; — ja, alle Christenen vertegenwoordigen zich, op het voorbeeld van JOHANNES, het toekomstig geluk nog veelal onder de beeltenis van het *hemelſche Jeruſalem*. Nog acht de onbeſchaafde *Abyſſinier* of *Ethiopier* zich zich hoogst gelukkig, wanneer het hem gebeuren mogt (*), *Jeruſalem* te beſchouwen; nog heet zy, by alle *Muſulmannen*, *de Heilige*, zonder meer.

Dat

(*) Zie BRUCZ, volgens meergemeld Uittrekſel.

Dat PSALM XCVII. vs. 6. *De Hemelen verkondigen zyne geregtigheid, en* ALLE *Volken zien zyne Eere*, volſtrekt niet anders, dan van de zigtbare werken GODS in de Natuur, voornamelyk in het Onweder, moet verſtaan worden, leert de zamenhang ten duidelykſten. — PSALM XCVIII. Ik zie niet, waarom deze Dankpſalm niet zeer gevoegelyk op de Verlosſing uit de Babyloniſche Gevangenis zou kunnen worden toegepast. Toen toch CYRUS vrywillig aan *Israël* den terugtogt naar *Kanaän* verleende, toen alle omliggende, den *Jooden* meestal vyandige, Volken met verbazing die omwenteling in hun lot beſchouwden, toen mogt de vroome, vaderlandlievende *Hebreër* wel in verrukte geestdrift zingen: „ De Heere heeft zyn heil bekend gemaakt, „ zyne geregtigheid geopenbaard voor de oogen „ der Heidenen. Hy is gedachtig geweest zyner „ goedertierenheid en waarheid aan het Huis *Israëls*; „ alle de einden der Aarde hebben gezien, het heil „ onzes GODS. Juicht, den Heere, gy ganſche „ Aarde! . . . De Zee bruiſe met hare Volheid, „ de Wereld met hare Inwoners," enz. . . . . Men ziet, dat deze uitroepingen beter paſſen in den mond van een' dankbaren, reeds beweldadigden, dan het geheimzinnige aanzien hebben van de taal eens Profeets, die in de duistere toekomst een' verren blik werpt. 't Is waar, het laatſte vers ſchynt een *Oordeel Gods*, een *regtmatig Gerigt over de*

Wereld, met die vreugde over de Verlosſing te paren, doch het is by de *Hebreeuwſche* Dichters meer gebruikelyk, van het ééne Onderwerp in één oogenblik op het andere, 't welk daarmede ſlechts even in verband ſtaat, te komen. — Zoo geeft mogelyk dit laatſte vers, by gelegenheid der tegenwoordige magtige Verlosſing, die GOD en zyn Volk onder alle naburige Heidenen moest verheerlyken, het bemoedigend uitzigt op het aanſtaande Ryk van den *Meſſias*, die volgens alle denkbeelden der *Jooden*, niet alléén zyn Volk *Israël* tot het eerſte der Wereld verheffen, maar ook eene geſtrenge Vierſchaar over de afgodiſche Natien ſpannen zou.

Thans gaan wy over tot de beſchouwing der Godſpraken, die in JESAIAS, nopens een toekomend algemeen Godsryk op Aarde, voorkomen. Deze Voorſpellingen zyn zeer veel duidelyker, en ſchynen oneindig meer voor de zekerheid dier gedane Belofte te pleiten. Van dáár, dat de kundigſte Uitleggers, een MICHAELIS, een VAN DER PALM, en anderen, hier menigwerf wezenlyk de ſtellige Toezegging van een' toekomenden, *aardſchen* gelukſtaat, bepaaldelyk voor de *Joodſche*, als dan tot het Chriſtendom, bekeerde, Natie, en door haar voor de overige Volken der Wereld, meenen te vinden. Ik beken, dat zoo deze ſtelling, zonder eenige wyziging, moest doorgaan, al het door my tot hiertoe aangevoerde, op losſe ſchroeven

zou

zou rusten; dat 'er geen kans zou zyn, om de Tegenwerping der Ongeloovigen, wegens het verſchil tusſchen den *werkelyken* en *beloofden* ſtaat des Christendoms, voldoende optelosſen, en dat elke mislukte poging, om ergens de Leer van JESUS uittebreiden, dan het ſchadelyk uitwerkſel zou hebben, van twyfellngen nopens de Goddelykheid der Voorſpellingen, — nopens die van het Christendom zelve, — in onzen boezem te kweeken.

Dan, hoe zeer ik de moeijelykheid, voor my byna onmogelykheid, dier taak gevoele, zal ik het echter beproeven, om aantetoonen, dat de zin des Profeets niet altyd zulk eene *volſtrekte Algemeenheid* vordere. De beroemde Vertaling des Heeren VAN DER PALM, vergeleken met de oneindig min dichterlyke, doch ook door deskundigen als vry naauwkeurig geprezene Staten-overzetting, zal my hierby ten geleide ſtrekken.

Reeds in het begin der Voorſpellingen van JESAIAS (Hoofdſt. II. vs. 2–4.) komt die treffende Godſpraak voor, welke een' toekomenden ſtaat van eeuwigen Vrede, onder het beſtuur zelve van GOD, en dus de terugkeering der guldene Eeuw, eener nieuwe Godsregeering, en eener algemeene Verlichting over den Aardbodem zou moeten aanduiden.

Het heeft my altyd verwonderd, dat deze *Hypotheſe*, welke zoo veel dichterlyks bevat, maar zoo weinig met de *Analogie* der Geſchiedenis ſtrookt,

(volgens welke eene *onmiddelyke* Godsregering, hier op Aarde, voor min gevorderde menſchen noodzakelyk, by den voortgang der Verlichting door een meer middelyk beſtuur der Voorzienigheid werd afgewisſeld,) dat deze *Hypotheſe*, zeg ik, onder ons zoo vele Aanhangers vindt, daar zy my toeſchynt, regelregt aanteloopen tegen eene zeer duidelyke Voorſpelling van onzen Zaligmaker, die zyne komst ten Oordeel *als zeer onverwagt* beſchryft, en als zullende voorvallen in een' tyd, wanneer de Wereld geheel niet byzonder deugdzaam, maar veeleer aan de gewone vermaken der zinnen, en dus ook aan de daaruit voortvloeijende twisten, nog zal onderworpen zyn. Men leze eens met opzet MATTH. XXIV. vs. 37—51. LUC. XVII. vs. 27, 28. en my dunkt, dat de zoo even gemaakte aanmerking niet meer twyfelachtig zal voorkomen. Het is waar, beide die plaatſen, zouden, in den eerſten opſlag, de Verwoesting van *Jernſalem* kunnen ſchynen te bedoelen; — dan, dat MATTH. XXIV. en XXV. toch *ook* van het laatſte algemeen Oordeel geſproken wordt, zal wel niet ligt iemand in twyfel trekken. De vraag is dus: zyn die twee Voorſpellingen geheel dooreen verward, of is 'er een merkelyken overgang tusſchen beiden te beſpeuren? Ik meen het laatſte, vooral in de meer uitvoerige Voorzegging van MATTHEUS, te hebben opgemerkt, en wel by vers 36. De Discipelen hadden JESUS bepaalde-

delyk *twee* Vragen voorgelegd; 1) wanner de door hem voorzeide Verwoesting des Tempels, — en 2) wanneer zyne Toekomst, en de Voleinding der Wereld zou plaats hebben? Zy mogen die beide denkbeelden verward hebben, in het antwoord zyn zy duidelyk, myns inziens, onderscheiden. Tot vers 35. beantwoord JESUS de eerste, van daar tot het einde des volgenden XXV^sten^ Hoofdstuks, de tweede Vraag der Leerlingen. Dat blykt, zoo my dunkt, uit het woordje *dien dag*, (namelyk zyner toekomste) (ἐκείνη) hetwelk, als 't ware, eene tegenstelling tegen het vorige maakt. Het is, als of JESUS zeide: *Wat de Verwoesting des Tempels aangaat, deze zal nog* DIT *Menschengeslacht zien, gy kunt daarvan ten stelligsten verzekerd zyn, maar wat uwe andere Vraag betreft, van* DIEN *dag weet niemand, zelfs de Engelen, zelfs de Zoon* GODS *niet,* GOD, *onzer aller Vader, weet hem alléén.* Zonder deze opvatting is, dunkt my, dit ganssche gedeelte der Voorzegging verward en duister; JESUS zelf, wist dan de Verwoesting van *Jeruzalem* niet juist te bepalen, en wy missen den ganschen sleutel tot het overige, terwyl, naar myne gedachten, volgens het gestelde, weinig duisterheid meer in dit Hoofdstuk overblyft. — De Engelen (ἄγγελοι) zyn dan eenvoudig (in vs. 31.) de *Heilboden* of Apostelen, de verschriklyke gebeurtenissen by *Jeruzalem*, de voorafgaande Burgeroorlogen (vs. 30.) en mis-

ſchien de Verſchynſelen in den Hemel, of de Lucht, waarvan JOSEPHUS, een Ooggetuige, en TACITUS (*) gewagen, worden door *de heerlykheid des Zoons der Menſchen* uitgedrukt. Ingevolge dezer vooronderſtelling, moet de geheele Voorzegging, na het 36ſte vers, van de toekomst van CHRISTUS ten Oordeel, worden opgevat; en dus blykt daaruit ook het boven opgemerkte, dat het 37ſte vers wel degelyk van het einde der Wereld te verſtaan zy. Men vergelyke I THESSAL. V. vs. 1–3.

Doch, indien, volgens de eigene uitſpraak des Zaligmakers, en die zyner Apostelen (want ook PETRUS ſtelt het laatſte Oordeel in onverwachtheid gelyk met eene inbraak in den nacht, 2 PETR. III. vs. 10.) de tyd der verſchyning van den Wereldregter, het gros des Menschdoms in de gewone onbezorgdheid en zinnelykheid zal aantreffen, zoo ontſtaat de Vraag: „ kan dan dat Ryk van den „ *Meſſias* op Aarde, 't welk velen in de Profeten „ voorſpeld zien, en waarvan de Zetel in *Judéa* „ gevestigd, doch de grenzen die der Aarde wezen „ zouden, een Ryk van zuivere Deugd, Godsdienst „ kennis en Godsvrucht, wel plaats hebben?" Eén van beiden, *of* het moest *na* den Oordeelsdag worden opgerigt; — *of* te voren, gelyk een blinkend Verſchynſel, eenigen tyd de Aarde verlichten, om

(*) Libr. V. Cap. 13.

om ſtraks door de oude duisternis te worden afgewisſeld. Kan men het laatſte wel van GODS goedheid en wysheid verwachten? Zou zulks niet (het zy met eerbied gezegd) eene zeer grillige, zonderlinge beſchikking zyn? En wat de eerſte Vraag betreft; — het is uitgemaakt, dat na eene zoo geheele verandering van onzen Planeet, na eene zoo verſchillende ontwikkeling van den kern onzer ligchamen, als de H. Schrift ons doet te gemoet zien, het woord *Koningryk* zekerlyk in een' geheel anderen zin zou moeten genomen worden; behalven dat, hetgeen als dan gebeuren mag, niet meer tot de tegenwoordige Huishouding behoort.

Dezen langen uitſtap oordeelde ik noodig, ten einde de voor ons liggende plaats van JESAIAS met meer omzigtigheid optevatten, opdat die niet in eene regelregte tegenſpraak tegen de uitzigten, die het N. T. ons opent, vervalle.

Zou het niet mogelyk zyn, een ander tydſtip te vinden, waarin die Voorſpelling wel niet letterlyk, maar toch naar den hoofdinhoud vervuld is? De Heer VAN DER PALM, ſchoon het denkbeeld eener eindelyke geheele Bekeering des Aardryks toegedaan, ziet echter de gedeeltelyke vervulling der bedoelde woorden, reeds in twee onderſcheidene tydperken. 1) Ten tyde van den bloei des *Joodſchen* Staats na de *Babyloniſche Gevangenis* (voornamelyk na de *Maccabeeſche* Vorsten) toen ſtroomen Nieuw-

Nieuwbekeerden en *Israëllers*, van alle zyden des Aardryks, naar *Sions* berg ter aanbidding heenvloeiden. 2) In de dagen van het N. T. en wel bepaaldelyk in deszelfs aanvang, toen de prediking van GODS Woord, in korten tyd, de geheele bekende Wereld met de kennis van JEHOVA vervulde. Dan beide die tyden komen hem te flaauw voor, en te weinig aan den geest der Profeetfie voldoende, om daarop de Vervulling in haar geheel te laten berusten. Wat de eerfte betreft, ftem ik zulks gereedelyk toe. Het was waarlyk toch nog maar één *Volk*, wel allerwege verfpreid, maar toch door laftige plegtigheden van allen afgezonderd en gehaat, 't welk den Heere diende. En hoe fel woedden ook, (vlak tegen den inhoud van vers 4.) de hevigfte Oorlogen niet in dien tyd, waarin *Rome* met de Verovering der Wereld bezig was? Maar my dunkt, dat de geest der meergemelde Voorzegging zich zeer wel met het tweede dier beide Tydperken laat overeenbrengen. Reeds by de aanhaling van PSALM LXXXVII. zagen wy, dat *Jeruſalem*, by de oude Zienders, als de kiem en hoofdzetel van de eerftelingen des nieuwen Godsryks werd voorgefteld. Herwaards zouden, nu niet meer *Israëls* Zonen alléén, maar *alle* (allerlei) *Volken toeftroomen*; — *de magtigfte Natien in ftatigen optogt*, (VELE *Volken*, zegt de Statenoverzetting,) zouden zich vereenigen om *Jeruſalem* te bezoeken. *Dan zal de Wet uit Sion zich verſpreiden*

den wyd en zyd, en uit Jeruſalem Jehovas Woord . . . Dan ſmeedt men de zwaarden tot kouters, de ſpiesſen tot ſikkels; — Géen Volk heft tegen Volk het zwaard meer op, en de Oorlogskunst wórdt niet geleerd. Welk eene treffende *Allegorie* van de tyden der Verkondiging des Euangeliums!

Even voór dat de groote Verzoener en Hervormer des Menschdoms tot zyn Ryk in de Hemelen stónd terug te keeren; herinnerde hy zynen Leerlingen: *ik zende de belofte mynes Vaders op U, maar blyft in de Stad Jeruſalem, tot dat gy zult aangedaan zyn met kracht uit de hoogte* (*), de Reden van dit bevel vinden wy in een vorig vers: ALZOO. IS DER GESCHREVEN, *alzoo moest de Christus lyden, van den dooden opſtaan ten derden dage, en in zynen naam Bekeering en Zondvergiffenis gepredikt worden* ONDER ALLE VOLKEN, BEGINNENDE VAN JERUSALEM (†). Zeer duidelyk heeft, naar my dunkt, hier de Verlosſer het oog op de vóór ons liggende plaats van JESAIAS,

Dan zal de Wet uit Sion zich verſpreiden wyd en zyd,
En uit Jeruſalem Jehovas Woord.

En heeft misschien de uitkomst niet aan die Voor-

(*) Luc. XXIV. vs. 49.

(†) —— vs. 47.

Voorſpelling beantwoord? Nog geene dertig jaren na JESUS Hemelvaart, was reeds het *Oosten* en het *Westen*, het *Zuiden* en het *Noorden* met Christenen vervuld. *Griekenland*, *Italien*, *Illyricum*, *Gallie*, *Klein Azie*, *Parthie*, *Egypte*, telde reeds ſcharen van reine Godsvereerers; nog eenige jaren, en de Afgodentempels, met name in *Bithynie*, ſtonden woest en ledig, men moest 'er het kerkgebaar ſtaken, geen kooper vond 'er zich voor Offerdieren (*); lieden van allerlei beroepen, die men bedenken kan, hadden ten tyde van TERTULLIAAN, reeds het Christendom aangenomen (†); — wat zeg ik? nog by het leven van PAULUS omhelsden perſoonen van *'s Keizers Huis* (§) de Heilleere. En wat nu den diepen algemeenen Vrede betreft, wie weet niet, dat onder AUGUSTUS, na de bevrediging des Heelals, *Janus* Tempel geſloten werd, en dat dit juist het tydſtip van de komst des grooten Konings was? Reeds VIRGILIUS toch, bezield door dit éénige ſchouwſpel, — eener Wereld, byna eene Eeuw lang onder de ſchaduw van diepen Vrede rustendē, vond 'er iets goddelyks in:

Magnus ab integro ſeclorum naſcitur ordo.

Jam

(*) PLIN. *Epist. Libr.* X. *Epist.* 97.

(†) TERTULL. *Apolog.* Cap. 37.

(§) PHILIPP. IV. vs. 22. Zie ook DIO CASSIUS, Lib. 67.

Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Jam nova progenies caelo demittitur alto. (*)

en elders:

Aſpera tum poſitis mitescent ſæcula bellis,
— — — diræ ferro, et compagibus arctis
Claudentur belli portæ. (†)

Men zal ook niet zeggen, dat deze gulden Eeuw zich alléén tot den tyd van AUGUSTUS bepaalde, onder wien de Verlosſer ſlechts *geboren* werd; men weet toch, dat het geheele *Romeinſche* Ryk nog onder TIBERIUS, CAJUS, CLAUDIUS, en tot de laatſte jaren van NERO, beſtendige rust genoot, welke der Verbreiding der Heilleere byzonder voordeelig was; en dat de dwinglandy der genoemde Vorsten zich meestal ſlechts tot *Rome*, en dan nog wel byzonder tot de Raadsheeren bepaalde; — zoo dat, eenige min gewigtige twisten op de grenzen, tegen *Parthers*, *Britten* of *Duitſchers*, afgerekend van den ſlag by *Actium*, of liever van de nederlaag van QUINCTILIUS VARUS, geen Oorlog het Ryk beroerde, tot aan de laatſte jaren van NERO, toen Vervolging der Christenen, binnenlandſche Onlusten, en het begin des *Joodſchen* krygs de geduchte Voorſpellingen des Zaligmakers aanvingen

(*) VIRG. *Eclog.* IV. vs. 5—7.

(†) *Æneid.* I. vs. 295—298.

gen te bewaarheden: — een tydſtip van Vrede, 't welk in duurzaamheid en algemeenheid zyne weêrgade, zoo verre ik weet, niet in de Jaarboeken der Menschheid heeft, en waarlyk, zoo my dunkt, geene te flaauwe vervulling van den voor ons liggenden Tekst is. — Zelfs het vervolg ſchynt aanteduiden, dat de meerderheid des *Joodſchen* Volks in die zegeningen geen deel zal hebben. *Maar gy hebt Uw Volk verſtooten*, enz. hetwelk dan toch geen geſchikte overgang wezen zou, indien men even te voren van eene aardſche Herſtelling en Heerſchappy des *Joodſchen* Volks geſproken had.

JESAIAS XL. Nog ſterker ſchynt dit Hoofdſtuk, dan het vorige, te pleiten voor de algemeene invoering des geloofs aan JEHOVA; in toekomende dagen. Ik beken het, op de eerſte lezing heeft dit gedeelte der Voorſpelling veel meer zwarigheden in het uitvinden van een' tyd der Vervulling voor dezelve, en ſchynt het gevoelen der genen, die eene algemeene Toebrenging der Heidenen onder de banieren van den *Meſſias* en des *Joodſchen* Volks verwachten, niet weinig te begunſtigen. Doch — zien wy vooraf, tot welke gevolgen het ons zou leiden, wanneer wy den Tekst van den Profeet hier woordelyk wilden opvatten.

Het kan voor elk eenen, die de Euangeliſche Geſchiedenis, zoowel als den geest der Profeten, en der ganſche Godsregering kent, niet meer twyfelach-

achtig zyn; *wie* de verhevene Perſonaadje zy, door den Dichter in zyne vyf eerſte verzen beſchreven?

Elk, die ſmaak vindt in Zedelyke Grootheid, hy zy een Christen of niet, moet de denk- en handelwyze, door onzen Verlosſer, gedurende zyn aardſche leven ten toon geſpreid, zoo verre boven alle daden en gezindheden van Wereldveroveraars of zelfs Wysgeeren ſtellen, dat de lof, zoo verkwistend door den Profeet aan zynen Held beſteed, duidelyk blykt aan niemand der latere *Joden*, (onder welke ſchaars een goed, ik laat ſtaan een groot man opſtond) dan aan HEM toetekomen. De kracht, die de Ziender hem (in vers 4b.) toeſchryft, is by de Verwoesting van *Jeruſalem*, ter ſtraffe over het verbasterd Joodendom, allergeduchtst betoond. — Maar nu het onmiddelyk volgende, verrukkelyke Tafereel van Eendragt, Liefde en Vrede, 't welk, 18 Eeuwen na het vroeger voorſpelde, nog niet zou verſchenen zyn, en echter daarmede, zonder eenigen overgang, gepaard wordt (vers 6—19.) heeft men dit eerst te wachten aan het einde dezer Huishouding? Moet men dit zoo algemeen, zoo letterlyk verſtaan, dat de verſcheurende Dieren *in den eigenlyken zin* hunnen wilden aard afleggen zullen? Maar voorreerst zou dit de geheele Orde der Natuur omverrewerpen, het zou te kennen geven, dat de verrukkelyke *Harmonie* des Geheels, die

even zoowel Leeuwen en Tygers, als Duiven en Schapen, tot de ſchoonheid, orde en bruikbaarheid der Wereld vereischt, grillige willekeur, of *ſtraf* van den Alregeerder ware: een bekrompen denkbeeld, hetwelk zyn' oorſprong van de gebrekkige kennis der Ouden, in de Natuur ontleent: — ten anderen is dit lynregt ſtrydig met vers 13, 14 en 15, waar de Vrede zoo verre te zoeken is, dat nog geheele Volken moeten *uitgeroeid* worden, of *verbanning*, vernietiging, ondergaan, terwyl, of voor, dat die *Vrede* tot ſtand kome. Vat men dit woordelyk op, zoo zou het ons (met eerbied geſproken) van GOD dat zelfde ſchrikkelyke denkbeeld geven, 't welk TACITUS van de *Romeinen* geeft, wanneer hy zegt: *ubi ſolitudinem faciunt, pacem appellant* (*).

Dan, misſchien vergis ik my: althans deze zwarigheid verdwynt gedeeltelyk, volgens de Vertaling des Heeren VAN DER PALM, welke die *uitroeijing* van de vyandſchap tusſchen *Juda* en *Ephraim*, die *verbanning* als eene bloote uitdrooging van de *Egyptiſche* Zee verſtaat. Doch ook hy kan niet ontkennen, dat men in vers 14, duidelyk aan Oorlogen, en wel aan Oorlogen tegen de kleine omliggende *Palistynſche* Volkjes te denken heeft, indien men hier geene doorloopende *Allegorie* aanaanneme. Hoe ſtrookt dit met algemeene Rust!

Over-

(*) In *Vitam Agricol.* C. 30.

Overzien wy nu eens het Geheel, 't welk uit eene woordelyke opvatting dezer Profeetsie zou voortvloeijen.

„ Een groot Vorst (de *Messias*) staat op, uitgerust met goddelyke Wysheid en Sterkte; hy herstelt Vrede, Godskennis op Aarde, vernietigt de Orde der Natuur: de Heidenen zullen zich onder zyn bestuur nedervleyen, het *Joodsche* Volk wordt, uit alle Stammen en Natien terug geroepen, om hun aloude land weder te gaan bevolken. De orde der Stammen schynt bewaard te zyn, immers 'er bestaat geene vyandschap meer tusschen *Juda* en *Ephraim*. (Men weet echter, dat dit onderscheid reeds lang in de vergetelheid geraakt is.) Die guldene tyd zal echter niet beletten, dat 'er Oorlog plaats zal hebben met de omliggende kleine *Arabische* stammen, dat 'er zelfs *roof* en *buit* verdeeld zal worden, ja 'er zal, even als by de terugkomst uit *Egypte*, weder een wonderwerk aan de *Roode Zee*, een dergelyk aan den *Eufraat* noodig zyn."

Welk Onbevooroordeelde kan echter gelooven, dat dit alles letterlyk vervuld zal worden! Wie herkent hier niet, beide de hooge vlucht des *Oosterschen* Dichters, wiens lievelings-tropen *Allegorie* en *Hyperbole* zyn, en het warme hart des Vaderlandschen mans, die alles, vooral de donkere beelden der toekomst, in het licht van, en in verband met zyne Natie beschouwt? En hebben wy dan genoeg-

za-

zame kennis van de Profetiſche Openbaring, om te durven beſlisſen, of niet de Voorzienigheid aan JESAIAS de toekomst onder zulke beelden deed zien? Wanneer wy nu eene niet onwaarſchynlyke overeenkomst (den hoogen *Oosterſchen* ſtyl, en ſommige Voorſtellingen afgerekend) tusſchen deze Voorſpelling, en de eerſte dagen des N. T. ontwaren, is het dan niet vry natuurlyker, en paſſender aan de handelingen der Godheid, om aan deze, dan aan gindſche toekomende tyden te denken? Immers — de Voorzienigheid handelt *trapsgewyze* met het Menschdom: het *Joodſche* Volk was (volgens de vernuftige gelykenis van SCHILLER (*)) ſlechts het vat, waarin oudtyds de Godskennis, als eene kostelyke ſpecery, beſloten was, om ter zyner tyd, haar verkwikkenden geur over alle *Volken* te verſpreiden. Onderſtelt men nu, dat *dit Volk* geheel bekeerd worde; — waartoe dan deszelfs terugkeering naar zyn Vaderland, waartoe kleine Oorlogen en Strooperyen tegen Naburen?

Beproeven wy dus, om de gemelde Profeetſie in den zin der Bekeering van het beginſel des Christendoms, uit *Jooden* en *Heidenen* beide beſtaande, uitteleggen.

Wy hebben reeds gezien, dat de eerſte verzen van den MESSIAS moeten verſtaan worden, dewyl

(*) *Kleine Proſaiſche Schriften*, I. Th. pag. 3.

wyl zy op niemand anders paſſen. Hierop volgt eene uitmuntende, regt dichterlyke beſchryving van dat *Koningryk Gods of der Hemelen*, 't welk de Zaligmaker verklaarde, niet nog duizende jaren verre af, maar *naby* (*), ja *tot* (†), ja in het *midden* (§) der *Jooden* en des toenmaligen geſlachts gekomen te zyn, niet met *uiterlyk gelaat*; gelyk over 't algemeen *Christus Koningryk* niet aardsch, *niet van deze Wereld is* (**).

Neen! het is geene verkrachting der wyze Natuurwetten, door den liefderyken Vader des Heelals, tot algemeen nut ingeſteld, die den Dichter tot de treffende taal (JES. XI. vs. 6.) aanzet, het is de verbreeking van die *middelmuur des afſcheidſels*, welke niet alléén den *Jood* van den *Samaritaan* (*Juda* van *Ephraim*) maar voornamelyk ook van alle andere Volken verwyderde. By het beste gedeelte des Joodendoms zou dat befaamde *odium generis humani* te niet gedaan worden; welks kladde nog by misverſtand op de eerſte Christenen kleefde, — broederlyk zouden menſchen van alle ſtanden zich omhelzen, Eendragt zou de pilaar, Liefde de grondſlag der nieuwe Gemeente zyn. En, wie kan die ſchoo-

(*) MATTH. IV. 17.

(†) Hoofdſt. XII. vs. 28.

(§) LUC. XVII. vs. 20.

(**) JOANN. XVIII. vs. 36.

ſchoone vergelykingen van den *Wolf* en het *Lam*, enz. nog te ſtout vinden, die de *heterogene* deelen kent, waaruit de eerſte Christen-gemeente op den Pinkſterdag werd zamengeſteld, die hunne innige broederliefde, welke zelfs geen onderſcheid van goederen gedoogde, in 't oog houdt, — die voornamelyk aan de bekeering van PAULUS, welke de wreedheid van *Leeuw*, *Wolf* en *Luipaard* tegen de eerſte Christen-belyders in zich vereenigde, denkt? *De Leeuw zal ſtroo eeten, gelyk de Os.* — Ja! de Afgodendienaar, die voorheen welligt Menſchenoffers aan zyne Godheên ſlagte, of, hun ten gevalle, eerbaarheid en matigheid kwetſte, zal nu, aan den onſchadelyken Disch gezeten, waar brood en wyn de *Symbolen* van geeſtelyk voedſel zyn, zyne *Orgien* gereedelyk vergeten. *Men zal nergens leed doen, noch verderven, op den ganſchen berg van Gods Heiligheid.* Dit is niet de Wereld, het is de berg *Sion*, of dat gene, 't welk dien berg, als het geliefkoosde voorwerp van GODS meer byzondere zorg en woning vervangen zou. En waarom nu niet aan die Christen-gemeenten gedacht, in een' tyd toen dezelve (HAND. IX. vs. 31.) *Vrede hadden, geſticht werden, en in de vreeze des Heeren wandelden*? Nu echter verheft zich de ſtyl nog meer, de kroon dier gelukkige tyden zal *algemeene Vrede* zyn, gepaard met *uitbreiding der kennisſe Gods.*

Want

Want de aarde zal vol zyn van Jehovas kennis,
Gelyk de wateren het bed der Zee bedekken.

Als of de Dichter zeide: *Gods Berg, (nu niet meer Sion alléén, maar alle de uitgeſtrektheid lands, die het nieuwe ſchouwſpel van Eendragt en Broedermin zal vertoonen,) — wordt dan door Rust en Vrede geſtreeld, en daardoor groeit en bloeit dan de ſnel aanwasſende kennis Jehovas, die eindelyk de Aarde bedekken zal.* (De oude *Joden* bedoelden meermaal ſlechts een *groot deel der Aarde*, wanneer zy de Aarde noemden.) Het is boven reeds aangetoond, wanneer, en hoe wezenlyk, de dus opgevatte Voorſtelling is vervuld geworden, — Van dat zelfde tydvak zong VIRGILIUS.

Ipſae lacte domum referent diſtenta Capellae
Ubera: nec magnos metuent armenta Leones (*).

Als dan zal Jeſſes ſtam eene baniere voor de Volken, eene Vraagbaak der Heidenen zyn, en heerlyk zal zyn rustplaats wezen! Dit alles past zeer juist op den verheerlykten Zaligmaker, wiens banier (het Kruis) eerst in een Geestelyken, later onder KONSTANTYN, zelf in een letterlyken zin, de ſtandaart van talloze Heidenen was, zoo dat wy hier althans niet op

(*) *Ecl.* IV. vs. 21, 22.

op latere, nog onvervulde tyden, behoeven te denken.

Verre het moeijelykſte gedeelte dezer Voorſpelling is gewis het ſlot. Ik wil my niet vermeten, dezelve door eene ſtuksgewyze uitlegging in overeenſtemming te brengen; ik merk alléén aan, dat de opvatting van een aanſtaand Aardsch Koningryk van den *Meſſias*, als Vredevorst, wel verre van die moeijelykheid weg te nemen, integendeel vlak *tegenſtrydig* is met vers 14. alwaar (gelyk boven is aangeſtipt) een *wezenlyke Oorlog* met de *Filistynen*, *Edomiten* en *Moabiten* ſchynt bedoeld te worden. De zinryke uitlegging der Kantteekenaren van den Staten-bybel, hoezeer ſoms gedwongen, en niet in allen deele aannemelyk, komt my echter hier over 't geheel waarſchynlyker voor, dan de uit vele gronden wederlegbare letterlyke opvatting, zoo ſtrydig met den aard en de opklimming van GODS beſtuur over de Wereld. Een enkel woord, ter aanſtipping van myn gevoelen, hetwelk misſchien niet meer dan eene even verwerpelyke *Hypotheſe* is, zal genoeg zyn.

Vers 11. De in alle deelen der bekende Wereld verſtrooide *Israëliten*, zouden de kern, het pit (*le noyau*, zeggen de Franſchen) der nieuwe Gods-kerk worden. Dezen moesten dus eerst, niet plaatſelyk, maar in een' figuurlyken zin, tot *een* gebragt, of vergaderd worden. Inderdaad leest men,

men, dat de Apostelen zich op alle plaatsen het eerst naar de Synagoge vervoegden, en van daar eerst naar de Heidenen gingen, of door het bywonen der Synagoge, aan de laatsten gelegenheid gaven tot bekeering. Dit was dan *eene baniere onder de Heidenen oprigten, de verdrevenen Israëls verzamelen van de vier einden des Aardryks* (vs. 12.) De Voorspelling, in het 13de vers, van de vernietiging der vyandschap tusschen *Ephraim* en *Juda*, zou deze niet mogen verstaan worden van *Joden* en *Samaritanen*, na Eeuwen van den allerbittersten en algemeensten Volkshaat, onder het bestuur des Geestelyken Opperkonings, des *Messias!* Myns inziens is 'er geene noodzakelykheid, om te denken aan eene volstrekt algemeene Verbroedering dier beide Volken. En wat het woord *Ephraim* betreft, daar de Heer VAN DER PALM, in zyne schrandere Uitlegging dezer plaats, geoordeeld heeft in vers 14, de woorden *Filistyn*, *Edom*, *Moab* en *Ammon*, door de bewoners hunner Landen, welke in het laatste der dagen leven zullen, te kunnen verstaan, zoo dunkt my, dat *Ephraim* met even veel regt van de *Niet-Joodsche* Volken, welke ten tyde des Verlossers het gebied van dien Stam in bezit hadden, mag verstaan worden.

Vers 14 komt my als eene stoute, regt *Oosterssche*, *Allegorie* voor. Onder het geleide, onder de banieren van den Hemelschen Koning, dien zy

vereert, zal de nieuwe Gemeente in alle vier hoeken der Wereld overwinning op overwinning behalen, en hare Vyanden voor haar doen bukken. Waarom zou dit te gedwongen zyn, daar PAULUS, die toch veel minder Dichter is dan JESAIAS, eene omſtandige beſchryving geeft van eene geheele wapenrusting GODS, met name van *het zwaard des Geestes, 't welk is Gods woord?* (*) Uit de byeenvoeging dezer twee plaatſen zou men de volgende Dichterlyke Voorſtelling kunnen opmaken. *De Gemeente Gods, ſchoon Liefde en Vrede hare leuze zyn, zal nogthans een' zwaren ſtryd tegen de Afgodery, en hare hardnekkige Dienaars, te voeren hebben. Gedoscht in Gods wapenrusting, terwyl de helm der Zaligheid op haren kruin, het ſchild des Geloofs in hare vuist ſchittert, verſlaat zy eindelyk, met het zwaard van Gods geest, in het Westen, het Oosten, het Noorden, het Zuiden, en de aanbidders van* DAGON, *en hen, die knielen voor den wanſtalligen* MOLOCH, *en de Vereerers van* CHAMMUZ! *Een ryke oogst van Zielen, zie daar haar waardige buit!*

Wat vers 15 en 16 betreft, ik beken eenvoudiglyk, dat ik die niet verſta. Zelfs de Voorſtanders van het meergenoemde gevoelen, kunnen die niet anders, dan zinnebeeldig, opvatten, en hunne Verklaring is, myns bedunkens, met den geest van den

(*) EPH. VI. vs. 13—17.

den Tekst ook niet zeer overeenkomstig. Moeten wy denken, dat GOD inderdaad een wonder zal doen, om *Israël* andermaal in het beloofde land in te leiden? Of mogen wy het in 't algemeen, met de Kantteekenaars van den Staten-bybel, dus verſtaan, dat alle hindernisſen zullen weggenomen worden, en alles gebaand zal zyn, als CHRISTUS zyne Kerk tot zich verzamelen zal? Houden wy ons hier liefst by de verſtandige aanmerking des Heeren VAN DER PALM, die, ſchoon van het gevoelen der meer woordelyke beteekenis, nogthans zegt: *wy moeten ons wachten, om niet te veel aan de eigenlyke letter te blyven hangen, maar ons, in zulke duistere ſtukken, byzonder bepalen tot de algemeene bedoeling van het zinnebeeldige voorſtel.*

Ter ſtaving van de leere van een Aardsch Koningryk, gelyk men zulks uit JES. XI. aan den *Mesſias* éénmaal meent te moeten toekennen, kan althans, dunkt my, de Voorzegging van PAULUS, wegens eene in later tyden te wachtene Bekeering der *Joodſche* Natie niet worden bygebragt. (ROM. XI. vs. 25, 26.) Want hier ſpreekt de Apostel alléén van eene algemeene omhelzing des Christendoms door de *Jooden* in later dagen, eene gebeurtenis, die, aangezien hun verblyf, te midden der Christenen, niets onwaarſchynlyks heeft, en waartoe zelfs de jongſte gebeurtenisſen in het verſchiet eenige uitzigten openen, doch in de ganſche redenering

des

des Apostels is geen zweem van een *Joodsch* Koningryk, of van een' Togt naar *Palestina* te vinden.

Het groote gewigt voor de Vraag, die wy behandelen, van JESAIAS XI^de^ Hoofdstuk, deed my wat langer by hetzelve verwylen; in het overige, 't geen uit dezen Profeet voor ons oogmerk te beschouwen valt, zullen wy ons aanmerkelyk kunnen bekorten.

JES. XXV. vs. 6–8. Deze Voorspelling behelst, volgens de kundigste Uitleggers, een uitzigt op de tyden der *Maccabeen*, wanneer de *Jooden* tot een zeer aanzienlyk Volk, van belang zelfs in de staatkundige weegschaal, en 't geen de *Romeinen* als hunne Vrienden en Bondgenooten erkenden, verheven werden, en na de *Samaritanen*, *Edomiten* en *Syriers* te hebben overwonnen, heinde en verre Volkplantingen uitzond, en Nieuwbekeerden maakten. Echter luidt vers 7.

Op dezen berg doet hy te niet
Den sluijer, uitgespreid
Op aller Volken aangezigt;
Den Zwymeldrank, aan alle Natien ingeschonken (*).

te magtig en te sterk, om hetzelve niet liever van eene meer algemeene Bekeering der Natien, die ook uit *Sion* en *Jerusalem* uitging, te verstaan.

JES.

(*) Volgens de Vertaling des Heeren VAN DER PALM.

JESAIAS XXXV. Ik zie geene reden, om dit Hoofdſtuk, waarin nu onder verbloemde, dan onder eigenlyke termen (vs. 5, 6.) zoo klaar van de weldaden onder het N. T. en deszelfs vroegſte Verkondiging geſproken wordt, van een onzeker toekomende optevatten; — om dit te doen, zou men immers den Tekst wezenlyk geweld moeten aandoen, terwyl de eenvoudige beſchryving ons den morgenſtond van het Euangelie, zoo juist, en de meer verhevene taal op het einde dien zoo verrukkelyk teekent. Er is wezenlyk eene groote gelykvormigheid in de uitdrukkingen met die, waarvan de Zaligmaker zich naderhand bediende, om zyne Verdiensten omtrent het Menschdom te doen zien. *De waterfonteinen, de beken te midden der woestyn*, komen zoo juist overéén met de *waterfontein, ſpringende tot in het eeuwige leven* (*), waarvan JESUS tot de Samaritaanſche Vrouw, en met de *ſtroomen des levenden waters* (†), van welke hy, te midden des Tempels tot de ſcharen ſprak! De *heilige weg*, waarvan JESAIAS gewaagt, zou hy blootelyk de terugweg naar *Canaän*, of niet veeleer die eeuwige, goddelyke baan zyn, welke JESUS ons heeft effen gemaakt, waarom hy zich ook (JOANN. XIV. vs. 6.) zelve den *Weg*, de Waarheid en het Le-

(*) JOANN. IV. vs. 14.

(†) Hoofdſt. VII. vs. 38.

Leven noemt? Of moeten wy JESAIAS, den grootſten Geest misſchien, althans gewis den klaarſten Ziender, onder het O. T. eene zoo volkomene onkunde in die troostryke Leer, waarop een SOCRATES ſtierf, — in de zalige Onſterfelykheid der Godvrezenden, — toeſchryven, dat hy nimmer éénen wenk daarvan zou gegeven hebben, hy, dien ſommigen, wegens zyne duidelyke voorſpellingen nopens den *Meſſias*, den vyfden Euangelist noemen? Of is die onkunde niet waarſchynlyk, waarom dan zyne verhevene grootſche taal *altyd tot* de Aardſche belangen van zyn *Volk* bepaald, en niet éénmaal, met het oog eens Wereldburgers, hem een heilig overzigt doen ſmaken van de altyd goede wegen der Voorzienigheid, vooral omtrent de leiding der Deugdzamen naar hun eeuwig Vaderland? Uit dit oogpunt wordt het ganſche hier geſchilderde, Tafereel, grootſcher, treffender, belangryker, terwyl hetzelve, enkel beſchouwd als de beſchryving van een' feeſtelyken optogt, of van de terugkeering des *Joodſchen* Volks naar zyn land, oneindig in ſchoonheid verliest, en (om die uitdrukking eens te gebruiken) een' ryken Voor- doch een' ſchraal geſtoffeerden Achtergrond en Verſchiet doet zien. Elk, die gevoelt, welk eene hartroerende beſchryving van den Weg ter Eeuwigheid, door CHRISTUS en zyn Euangelie gebaand, in het 8ſte, 9de en 10de vers ligt opgeſloten, moet, dunkt my, het vuur

dat

dat hier in de uitdrukkingen heerscht, te sterk achten, dan dat het aan eene minder tydelyke Verlossing zou kunnen verspild zyn. Hoe juist schilderen ook in vers 1. en 2. *de Woestyn* en *de Wildernis* een land, geheel vervreemd van de vruchtbaarmakende kennis van GOD? Hoe kort, maar verheven, schildert vers 4. de straf GODS over de weêrspannige *Jooden*, en de byzondere bewaring der Christenen in dat tydsgewricht? — Uit dit alles te zamen, mag, dunkt my, het besluit worden opgemaakt; dat deze Voorspelling op geene toekomende nieuwe *Joodsche* Godsregering sla.

JESAIAS XLV. vs. 22, 23, 24. De zamenhang doet zien, dat de uitmuntende taal, die hier de Profeet GODS in den mond legt, het vervolg zy van eene berisping der Afgodery. Men kan dus ook de treffende gezegden, hier voorkomende, niet anders, of in een' slaauweren zin beschouwen, dan van eene geheele, volledige wederkeering des menschelyken Geslachts tot GOD, zynen Formeerder, en eene verwerping van allen Beeldendienst, en slaverny onder de Zinnelykheid. Dan, moeten wy dit van eene zulke *algemeene bekeering* opvatten, dat éénmaal de Christelyke Godsdienst door het gansche, *dan levende*, menschen-geslacht zal worden aangenomen, *in waarheid* aangenomen, zoo dat *behoudenis* of Zaligheid daarvan (zie vers 22.) de vrucht zy? Of is de boven aangehaalde Voorzeg-

ging nopens het einde der Wereld niet in tweestryd met die onderstelling? Ook is, myns erachtens, de toon te plegtig, om niet nog iets hoogers, om niet het allerhoogste te verwachten. Hoe ontzagwekkend: „ GOD zweert, hy bevestigt by zyne waar„ heid, dat éénmaal *alle* knie zich voor Hem bui„ gen, dat *alle* tongen Hem zweeren zullen!" Dit, in verband beschouwd met het vorige vers, waarby de Heere alle de Einden des Aardryks, *hunner behoudenis wegen*, tot zich roept, geeft, dunkt my, aanleiding om, even als GEN. XII. *en* XXII. aan eene *volkomene* behoudenis een' *voltooiden* Zegen aller Volken, aller Geslachten, aller Ondeelbaren te denken. Of zou de Schepper des Aardryks vruchteloos *wenschen*? Zou hy partydiglyk zyne hoogste gunst aan een later Nakroost verkwisten, hetzelve, om zoo te spreken, in *Massa* zalig maken, en minder beweldadigden van vroegere tyden, die by minder licht ook meer aanleiding tot zonde hadden, voor die zonden tot in alle Eeuwigheid straffen? — Neen! dit is het karakter niet van Hem, die alle einden des Aardryks toeroept: *Dat zy behouden worden!* die door CHRISTUS bidt, *zich met hem te laten verzoenen*, die DE LIEFDE IS!

JESAIAS XLIX. vs. 6. *Ik heb U ook bestemd ten licht der Heidenen, en om myn heil te zyn tot aan des Aardryks Einden!*

Het

Het loopt, vooral uit de vergelyking met het voorgaande, in 't oog, dat hier weder van niemand, dan van den grooten Verlichter der Wereld, JESUS CHRISTUS, de rede kan zyn, en tevens, dat de uitdrukking, *tot aan des Aardryks Einden*, zeer gevoegelyk van den tegenwoordigen ſtaat der Chriſtelyke Leere kan verſtaan worden, die zich immers, in zeker opzigt, tot aan de verſte gedeelten des Aardryks, in alle de deelen der Oude, en in de Nieuwe Wereld, meer of minder uitſtrekt.

Vers 8—13. Over de beteekenis dezer verzen ſchynen de Uitleggers het geheel niet eens te zyn. Sommigen verklaren dezelve van den *Meſſias*, en voegen dezelve dus by het vorige; anderen van het *Joodſche* Volk. In beide gevallen ſchynt men althans aan geene algemeene Uitbreiding des Christendoms over de Aarde, te moeten denken; immers vs. 12. geeft daartoe geene noodzakelyke aanleiding, maar kan, volgens het laatſte gevoelen, van den aanwas der Joodengenooten in byna alle gedeelten des *Romeinſchen* Ryks, en van de verſpreiding des Volks door overgroote vermenigvuldiging, — volgens het eerſte van de nog veel grootere toeneming der Aanbidders van den waren GOD in de bekende Wereld, ten tyde der Apostelen, verſtaan worden.

Hoofdſt. LI. vs. 4, 5. De hier gebezigde taal, die veel overeenkomt met eene plaats in het XLII. Hoofdſt. vs. 3. en 4. ſchildert duidelyk de toe-

brenging der Heidenen tot den waren dienst van GOD: men hoort 'er wel van *Volken* en *Natien*, *afgelegene Kusten* ſpreken; doch de volſtrekte *Algemeenheid* dier Godsdienſtleere vindt men, zoo min hier, als in het vervolg dezer beſchryving, die anders, daar zy, volgens ſommigen, de bekeering des geheelen *Joodendoms* in latere tyden, voorſpelt, hier althans zekerlyk te pas zou komen, indien die bekeering zoo naauw met de algemeene aanneming des Christendoms verknocht ware, als in den eerſten opſlag, uit het XI^de. Hoofdſtuk, ſchynt te blyken. Doch zou het vervolg dier Voorzeggingen wel het ligchamelyke kroost van ABRAHAM, het aardſche *Sion* aanduiden? Hoe past de taal in vers 7. op de *Joden*, vooral op die ten tyde des Zaligmakers (*), wier ingekankerde ondeugden alle beſchryving te boven gaan? Wezenlyk gelyks het meer naar eene *Ironie*, zulk eene diepgezonkene Natie een Volk te noemen, *dat Godsdienſt met heel zyn hart betracht*? Zou men hier dus niet, *of* aan de *Babyloniſche* gevangenis, (toen het karakter des Volks nog minder verbaſterd was) *of* aan een zedelyk Nakroost van ABRAHAM (†), aan een geeſtelyk *Jeruſalem* (§) mo-

(*) *Le plus vil de tous les peuples*, noemt hen ROUSSEAU, en wezenlyk in het toenmalige tydſtip, met regt.

(†) Men zie onder anderen, ROM. II. vs. 28, 29. GALAT. III. vs. 29.

(§) GALAT. IV. vs. 25, 26.

mogen denken? Ik wil echter niets beslissen, maar my gaarn aan het oordeel van meer kundigen onderwerpen, vooral daar de Leer van de eindelyke herstelling der *Joden* in de kennis der Waarheid genoegzaam geene betrekking tot het behandelde Vraagstuk heeft, en daar zelfs Ongeloovigen daarin, althans by de tegenwoordige vordering der *Joden* in verlichting, en de toenemende zachtheid der Christenen omtrent dezelve, veel waarschynlyks moeten vinden.

Hoofdst. LII. vs. 13—15. Hier wordt, myns erachtens, ten duidelykſten de Zaligmaker der Wereld ingevoerd. Hy zou (vs. 15.) VELE *Heidenen besprengen*, of volgens den Heer VAN DER PALM, aan VELE *Volken ten Priester zyn*. Daar wy dit zonder eenige tydsbepaling vermeld vinden, kan deze plaats bykans alléén ten bewyze dienen, dat de Profeet, zelfs in zyne prachtigſte schilderyen, het oog niet heeft op de toebrenging van *alle*, maar van *vele* Natien, tot dien grooten Priester des Nieuwen Verbonds, *voor wien Koningen hunnen mond eerbiedig sluiten zouden*.

JESAIAS LIV. Het begin van dit Hoofdſtuk spreekt van eene Onvruchtbare, die niet baarde, van eene Getrouwde, wier Kinderen minder zullen zyn, dan die der Verlatene. Het zou my in eene godgeleerde Onderzoeking van verbazend veel omſlags (tot welke ik my zelven geheel onbekwaam keure)

wik-

wikkelen, wilde ik veel over deze geheimzinnige woorden te berde brengen. Genoeg, het is eene leenſpreuk, dit wordt door ieder toegeſtemd; waarom zouden wy ons dan niet aan de verklaring van Apostel PAULUS, (GAL. IV. vs. 27.) die daarenboven de uitkomst en de onderyinding voor zich heeft, mogen vasthouden? Tegen de ſtelling, dat de *Babyloniſche* Gevangenis hier bedoeld zy, ſtryden vers 9. en 10. waar, gelyk de Heer VAN DER PALM te regt aanmerkt, eene ſtellige belofte van *eeuwige gunst* plaats heeft, welke door de tweede verwerping der *Joodſche* Natie blykbaar zou zyn gelogenſtraft. Doch ook tegen de ſtelling eener byzondere voorkeur van GOD voor het *Joodendom*, welke, door niets te verwrikken, eindelyk die Natie, boven andere, met weldaden zou overladen, kant zich vers 7. waar de Verlating ſlechts *oogenblikkelyk* genoemd wordt; eene Verlating (*) van zeventien Eeuwen, waarvan nog het einde niet is afteZien, *oogenblikkelyk!* Nog meer, de karakteristieke naam,

(*) Het woord *Verlating* gebruik ik hier niet, om daarmede een' geheelen *afkeer* van GOD voor het *Joodſche* Volk aanteduiden. Dit kan in den Algoeden niet vallen, zoo lang 'er nog (gelyk inderdaad het geval is) zeer vele brave, gemoedelyke *Jooden* gevonden worden. Maar het *byzondere*, die eigenlyke *Godsregering*, waarin zy zich voorheen, verheugen mogten, deze is hun, myns inziens, voor altyd, ontrokken.' Men zal GOD voortaan, tot aan het einde der Eeuwen, niet meer by uitſtek in een' of anderen Tempel, maar overal, in geest en waarheid, kunnen aanbidden. Dus toch, ſpreekt JESUS zelf, JOANN. IV. 21, 23.

naam, dien zich JEHOVA geeft, van *God der gantſche Aarde*, (vs. 5.) verbonden met dien van *Israëls Heilige*, doet aan de verbreking van dien middelmuur des afſcheidſels denken, welke ſlechts, om de mindere rypheid des Menschdoms, ter bewaring der leere van GODS Eénheid, voor eenigen tyd was opgeſlagen. Doch met den Middelaar des Nieuwen Verbonds was die muur voor eeuwig verbroken; geene voorkeur van eenig Volk had 'en meer by GOD, *den God der Aarde*, plaats. Geloof aan de nieuwe leer, in zoo verre men die kennen kon, en Deugd, zie daar de énige vereischten voortaan, om een kind GODS genoemd te worden! HAGARS kroost, de ſlaafſche lyfeigenen onder eene afgeſchafte Wet, die te zwak van ziel, of te bedorven van hart waren, om het nieuwe Godsplan te volgen, zouden ras onderdoen in getal voor dat eerst kleine hoopje vrye Zielen, (hen had de Vryheid, wier Zinnebeeld SARA was, geteeld) die eerst, vervolgd door het andere geſlacht, dat zich verhovaardigde op een gewaand Echtverbond van GOD met hare Moeder; onder deszelfs ſlagen ſcheen te zullen bezwyken. Maar neen! GOD zou het Regt dier weinige Edelen handhaven, — men zou hare Moeder geene onvruchtbaarheid, geen klein getal zelfs van Zonen, verwyten; want *wyd en zyd, regts en links, zou haar kroost zich onder de Heidenen uitbreiden* (vs. 3.); de gunst van GOD was

nu, en bleef voorts eeuwig haar deel. Opmerkelyk is het, dat de Vergelyking met eene *rots*, of een *ſteenen gebouw*, *als bergen mogen wyken*, *heuvelen wankelen*, *nimmer wykt myne gunst*; — *Gy verdrukte*, *door alle onweders beſtormde*, *ik zal uwe ſteenen voegen met menie*, enz. zoo vele overeenkomst heeft met die plaats in het N. Verbond, alwaar JESUS zyne Gemeente by een gebouw op eene rots vergelykt, op 't welk de poorten der Helle niets zouden vermogen. Dit alles te zamen, gevoegd by de reinere denkbeelden, welke CHRISTUS ons van GOD gegeven heeft, doet my beſluiten, dat de Allerhoogſte, de *God der ganſche Aarde*, zoo *byzonder*, *boven anderen*, niet meer zorgt voor een Volk, 't welk, om SCHILLERS eigenaardige uitdrukking (*) te bezigen, door ons, *als een vat van weinig waarde*, *maar waarin iets zeer kostbaars bewaard werd*, *als een kanaal*, *dat*, *hoe onzuiver ook*, *door de Voorzienigheid gekozen werd om de waarheid tot ons te leiden*, *dient beſchouwd te worden*. Immers, de Nationale denkbeelden van het Opperwezen, dienden ſlechts tot behulp van het nog zwakke Verſtand! — Voorts paſſen de woorden, van *eenzame*, *verlatene*, (vs. 1, 6.) byzonder wel op de eerst zoo beſchimpte, vervolgde, beſpotte Gemeente des Zaligmakers, welke, volgens de meerderheid der

Joo-

(*) In zyne *Kleine Proſaiſche Schriften*, pag. 3.

Joden, van haar Regt op den toekomenden *Messias* en het Verbond met ABRAHAM verstoken was, en voor een hoopje Verworpenen gold; — doch naderhand over die Vervolgers zoo ruim zegepraalde.

Nog duidelyker wordt de stelling, welke zoo geheel in den geest van het Euangelie is, „ dat, met „ de meerdere Algemeenwording en zuiverer Ver„ kondiging van GODS kennis en dienst, ook alle „ onderscheid tusschen Volk en Volk is opgeheven", door het LV. en LVI^de Hoofdstuk van JESAIAS, waarin de verhevenste, de helderste denkbeelden van het Opperwezen, zoo schoon als nimmer de grootste Wysgeer die dacht, zoo dichterlyk, en toch zoo klaar, worden voorgesteld. *Wanneer toch*, volgens den Profeet zelve, (Hoofdst. LVI. vs. 1.) *de betrachters van het Regt en der Deugd gelukkig zyn; wanneer allerlei menschen*, zelfs den minstgeachten, den gesmedenen, *de toegang tot Gods Heiligdommen niet gesloten wordt*, dan is het immers middagklaar, dat het Nationale onderscheid moet ophouden, gelyk ook de Hoogleeraar VAN DER PALM, in zyne Uitlegging dezer beide Hoofdstukken, zulks als derzelver voornamen inhoud opgeeft. Doch vervalt dat onderscheid, zoo kan de gissing van eene latere terugkeer der *Joden* naar hun Land, en daarmede verknochte algemeene Godsregering, ook niet langer stoek houden, en daar uit blykt dan ten

overvloede, dat de uitdrukkingen in de XI^de, XXXV^ste, XLIX^ste, LII^de en LIV^ste Hoofdſtukken, die zoo iets ſchynen aanteduiden, in eenen anderen zin moeten opgevat worden.

De geheele geest dezer Voorſpelling ziet derhalven op de gelykſtelling der Volken met de *Jooden*, omtrent alle Godsdienstige Voorregten, en blykbaar volgt hieruit, dat vers 7, *myn Huis zal een Bedehuis genoemd worden voor* ALLE *Volken*, niet ſtrikt letterlyk moet verſtaan worden, maar louter te kennen geeft, dat nu andere Volken, zonder onderſcheid, aan dezelfde Voorregten als *Israël*, deel erlangen zouden, gelyk Hoofdſt. LV. vs. 13. de bekeering der Heidenen tot het Christendom, en deszelfs duurzaamheid tot het einde der Eeuwen, onder het ſchoone beeld eener wonderlyke vruchtbaarmaking van ſchadelyk onkruid wordt voorgeſteld.

JESAIAS LX. Ik zou tot vervelende herhalingen moeten vervallen, en deze Verhandeling tot buiten de behoorlyke paalen rekken, wilde ik uit het reeds aangevoerde, omſtandig bewyzen, dat het niet in GODS Plan, zoo verre de H. Schrift en de gezonde Rede ons daarvan uit het begin en den voortgang tot hier toe den eindelyken uitſlag waarborgen, — vallen kan, om de *Jooden* weder, als een afgezonderd Volk, in hun Land, offerdienst, en gewyde plegtigheden te herſtellen, die PAULUS immers

met

met zoo vele woorden (GAL. IV. vs. 9.) *zwakke en armhartige eerſte beginſelen* noemt; — dat het dan voorzigtiger, en voor GODS Eere (in een menſchelyken zin te verſtaan) en voor zyne Beloften nuttiger zou geweest zyn, dat de Apostelen ſlechts den *Joodſchen Meſſias* verkondigd, en de *geheele Wet* aan de *Catechumenen* voorgeſchreven hadden. — En nogthans is dit het gevolg, 't welk onvermydelyk voortvloeit uit de *letterlyke* verklaring van dit LX^ſte Hoofdſtuk. Dezelve verheft de *Jooden* tot het Koningsvolk der aarde, tot hetwelk andere Natien by menigte zullen toeſtroomen, om zyn' Eerdienst waartenemen, om hetzelve te dienen, om de muren van *Jeruſalem* te herbouwen. Men verbindt hiermede dan gewoonlyk het denkbeeld, dat *alle Volken* dus gehoorzaam zullen zyn aan *Israël*. Maar hoe vele ongerymdheden loopen hier te zamen? De taal des Zaligmakers (JOANN. IV. vs. 21.) dat de ware aanbidders, aan tyd noch plaats gebonden, den Vader alom in geest en waarheid aanbidden zullen, wordt dan krachteloos! Krachteloos en nietig worden de herhaalde verzekeringen des Apostels, *dat niet allen Israël* (d. is. ware Erfgenamen der belofte) *zyn, die uit Israël zyn, dat niet de kinderen des Vleeſches*) het eigenlyke *Joodſche* Volk) *kinderen Gods zyn, maar dat de kinderen der Beloften*, uit welken Landaard ook, *voor het Zaad moet gerekend worden!* — Nog meer, de dienst van den

Almagtigen, op nieuws aan ééne plaats gebonden, op nieuws met plegtigheden omzwachteld, zal dan de meest verlichte Volken, als 't ware, tot Lyfeigenen vernederen van eene Natie, die altyd meer door GODS weldadige beſchikkingen te haatwaards, dan door eigene verdiensten, of vorming van Verſtand en Hart, heeft uitgemunt! Of zullen, door het grootſte van alle Wonderwerken, alle Leden dier Natie éénsklaps zoo deugdzaam, zoo verlicht worden, dat zy de waardigheid van Koningsvolk der Aarde naar behooren bekleeden *kunnen? Zal* dus ook vers 21ª. letterlyk vervuld worden? — Ik zwyg van andere tegenwerpingen, die men met veel grond uit den kleinen omtrek des *Joodſchen* lands, ter bevatting van zoo verbazend vele Pelgrims uit *alle* oorden der Wereld, — uit *alle* Volken, hoegenaamd, enz. zou kunnen ontleenen. Ik zwyg van het ſtrydige, dat daarin ligt met de bovenaangehaalde Voorſpelling des Zaligmakers, nopens het einde der Wereld, — van het onbegrypelyke, dat in het geheele Nieuwe Verbond ſlechts ééne plaats is, die nog maar van de *bekeering*, geenszins van den *terugkeer* der *Joden* in hun Land ſpreekt, enz. Zelfs die doorſchrandere Mannen, welke, uit zucht voor eene letterlyke opvatting, tot deze *Hypotheſe* gebragt worden, zien zich genoodzaakt, zeer veel daarin figuurlyk uitteleggen, gelyk vers 6—10, 13, 16, 19, 20. Doch waar-

waarom dan niet *conſequenter* gehandeld, en het geheel voor eene heerlyke *Allegorie* genomen? Immers, de aanſpraak luidt niet eens regelregt tot *Israël*. Zoo het my dus geoorloofd ware, met een enkel woord myne denkbeelden over deze plaats te zeggen, zou ik het volgende daaruit opmaken. Het Euangelie, de nieuwe Godskerk, uit kleine beginſelen ontſproten, doch ſtraks door talloze ſcharen uit alle Volken omhelsd, zal de menigte dier Aankomelingen in het eerst byna niet bevatten kunnen, onafgebroken zal die vermeerdering voortduren; *Koningen zouden haar voeden; — zy zou het Sion van den Heiligen Israëls heeten.* — Een overgang, die zekerlyk wat hard is, en, myns inziens, de grootſte tegenwerping tegen deze Verklaring behelst, verplaatst ons dan vers 19. op éénmaal in de volgende, bovenaardſche Huishouding, waarin GOD *eenen nieuwen Hemel, en eene nieuwe Aarde zal ſcheppen, in welke geregtigheid woont* (*). Op deze Huishouding zyn vers 19 en verv. vry wat meer toepaſſelyk, dan op eenen, op nog zoo gelukkigen, heilſtand der *Jooden* in *Kanaän*.

Dat de Vergelyking der Christelyke Gemeente met eene Stad (vers 14 en elders) niet te ſtout is, blykt niet alléén uit de Openbaring van JOANNES (†), waar

(*) *Namelyk in den zin van Apoſtel* PETRUS, *niet in dien van* JESAIAS *zelve.*

(†) Hoofdſt. XXI.

waar de Kerk van JESUS klaarblykelyk met het nieuwe *Jeruſalem* bedoeld wordt, maar zelfs uit eene ſchoone plaats van LUCIANUS, in deszelfs Zamenſpraak HERMOTINIUS, of *over de Wysgeerige Gezinten*, waarin hy de Vergadering der Deugdzamen, als eene heerlyke Stad op een' Berg beſchryft, wier top de Wyzen bewonen, en de reis tot welke voor den redelyken mensch zoo veel aantrekkelyks moet hebben, dat hy Vaderland, Magen, ja Vrouw en Kinderen, desnoods, voor dezelve verlaat. — Nu weet men, dat LUCIANUS eigenlyk geen Dichter was; *doch* gebruikt deze reeds zoo veel vryheid, in het volhouden eener *Allegorie*, hoe veel te meer is zy dan aan JESAIAS, één der ſtoutſte *Oosterſche* Dichters, geoorlofd?

Hoofdſt. LXV. Om in geene herhalingen te vervallen, zullen wy van dit Hoofdſtuk, *hetwelk* op het ſlot vele overeenkomst heeft met het XI^de^, alleen zeggen, dat het, in den beginne althans, zoo duidelyk van de Bekeering der Heidenen ſpreekt, dat men niet wel voorby kan, ook het overige daartoe te betrekken, met name vers 17. Immers, dat de *nieuwe Hemelen en de nieuwe Aarde*, aldaar genoemd, de tyden van GODS Nieuwe Verbond met de Menſchen zyn, blykt uit het 22^ſte^ vers van het volgende Hoofdſtuk, waar dezelfde benaming in een onafſcheidelyk verband voorkomt met eene Voorſpelling, die de toebrenging der Heidenen tot *Israël*,

te-

tevens met de verwoesting van *Jeruſalem* behelst, zelfs volgens het oordeel der Voorſtanders van de herſtelling der *Jooden*.

Dezen, die vers 3. en 4. van het LXV^ſte Hoofdſtuk, ook wegens het verband, leenſpreukig voor de verſtooting van GODS Zoon opvatten, betoonen daardoor zelve, dat hun de ſtoutſte *Allegorien* in onzen Profeet niet ongepast voorkomen. De geheele zwarigheid derhalve, welke tegen de uitlegging van dit en de vorige Hoofdſtukken, in den zin van de Bekeering der Heidenen, ten tyde des N. Verbonds, gemaakt kan worden, beſtaat daarin, dat het woord *Jeruſalem*, en de tydelyke beloften, aan *Israëls* kroost gedaan, volſtrekt letterlyk zouden moeten opgevat worden. Dan, waarom juist dit, en zoo vele andere dingen niet, wier letterlyke beteekenis de grootſte ongerymdheid in zich ſluit? (b. v. Hoofdſt. LXVI. vs. 3). Kunnen wy het den Profeet, kunnen wy het zynen Hemelſchen Zender verdenken, dat zy tot de zinnelyke *Jooden* ſpraken, in beelden, hun gemeenzaam? Dat zy geestelyke dingen, voor welke *Israëls* grove zielen minder vatbaar waren, door aardſche beelden, die daarmede vele overeenkomst hadden, uitdrukten? Hoe wint, zelfs in deze onderſtelling, het laatſte gedeelte der Profetie in Eénheid, daar men haar anders, nu eens van de *Babyloniſche* gevangenis, dan van de Roeping der Heidenen, dan weder van *Jeru-*

ſalems Verwoesting, of eindelyk van de Herſtelling der *Jooden* in *Canaan* moet verſtaan, en daar zelfs die laatſte uitlegging, met welke dan de *algemeene* Bekeering der Heidenen, in het laatst der dagen, zou verbonden zyn, de gewigtige omſtandigheid tegen zich heeft, dat het ſlot der ganſche Voorſpellinge alsdan erbarmelyk zwak niet alléén zou wezen, maar zelfs, na iets dat vele Eeuwen later moest plaats hebben, in de prachtigſte beelden te hebben voorgeſteld, plotſelyk terug gaat, om van eene vroegere, veel zwakkere Bekeering der Volken, en van een' deerlyken ramp, aan *Israël* overgekomen, te gewagen, en daarmede — het ganſche Stuk te eindigen. Hoe juister en treffender ware dan niet eene omgekeerde orde geweest; hoe veel troostelyker voor de Braven in den lande? Dan, volgens de andere Verklaring, vervalt die ganſche *zwarigheid*, de opklimming wordt niet gekwetst, — de verwerping der ongeloovige, de aanneming der geloovige *Jooden*, ras door een' ongemeenen toevloed uit alle Volken tot eene talryker Burgery, dan de vorige, aangegroeid, en met GODS zegeningen overladen; — de ſtraf over het oproerige Volk, — alles wordt, onder eene oneindige verſcheidenheid van beelden, doch in de beste orde, voorgeſteld. En wil men volſtrekt by ſommige uitdrukkingen aan tydelyke zegeningen denken; — wel nu! het is immers bekend, dat de Christelyke Natien de meest be-

beſchaafde, verlichte, en, ten ſpyt hunner menigvuldige gebreken, over 't algemeen, nog de gelukkigſte des Aardbodems zyn, en dat *Europa* den Scepter over de Wereld zwaait!

En hiermede acht ik de opheldering der plaatſen uit JESAIAS den Profeet, wiens taal doorgaans meest, ter ſtaving van het gevoelen eener eindelyke volkomene Bekeering des Aardryks gebezigd wordt, voor mynen taak voldongen. By de weinige plaatſen der overige Profeeten, op ons onderwerp toepasſelyk, zal ik veel korter kunnen zyn.

JEREMIAS III. vs. 16, 17. Deze twee verzen, in verband beſchouwd, geven ten klaarſten te kennen, dat de afſchaffing van den *Levitiſchen* Godsdienst *gelyktydig* met de toebrenging aller Heidenen (in den boven reeds verklaarden zin van *uit allerlei Natien*) tot die bovenaardſche Stad, waarvan *Jeruſalem* het beeld was, zou plaats hebben. Anders toch, is 'er tuſſchen vers 16, en het in vers 17 voorſpelde, geenerlei betrekking, allerminst van tyd, te vinden. Dit geeft dus den ſleutel tot menige dergelyke uitdrukking in JESAIAS, en toont, dat de opvatting van *Jeruſalem* voor de echte Christelyke Kerk, alles, behalve willekeurig of harſenſchimmig is.

JEREMIAS XVI. vs. 19—21. Hier wordt, zonder twyfel, van de Beroeping der Volken ten dage van het N. Testament geſproken. Het is

toch met eenen gezonden zin niet wel overeente-brengen, die Voorzegging optevatten van de *Proſelyten* der *Jooden*, — nog minder, dunkt my, is het noodig, hier aan die algemeene Aanneming der Christelyke leer door alle Volken te denken, welke men in de Profeten elders meent aantetreffen.

DANIËL. vs. 44. Ik maak geene zwarigheid, niettegenſtaande men dit gevoelen misſchien voor afgeſleten zal houden, dit vers van de Heerſchappy van CHRISTUS over de gemoederen te verſtaan, 't welk juist in de dagen des verdeelden *Koningryks* (vs. 41—43.) zou plaats hebben. Immers, zoo juist de Voorſpelling van de opvolgende heerſchappyen der *Babyloniers*, *Perſers*, *Macedoniers*, *Romeinen* en *Europiſche* Volken vervuld is, (over welk laatſte gedeelte de voortreffelyke, ware aanmerkingen van MICHAËLIS te dezer plaatſe dienen nagelezen te worden) even zoo zeker mogen wy eene heerſchappy over de gemoederen verwagten van Hem, die verre verheven boven alle Aardſche Vorsten, eenmaal *zal te niet doen alle heerſchappy, en magt, en krachs* (*), en dus deze Godſpraak ten vollen, op het luisterrykst, bewaarheden. Ik zie geene noodzakelykheid, hier aan een Aardsch Koningryk van den *Meſſias* te denken.

AMOS

(*) 1 Cor. XV. vs. 24.

AMOS IX. vs. 11, 12. Ik geloof, dat deze plaats zeer voegzaam alléén van den luister des *Joodſchen* Volks onder de *Asmoneeſche* Vorsten, ten tyde van welke vele *Proſelyten* den waren GOD aanbaden, mag verſtaan worden; en wel 1) om de herſtelling van *Jeruſalem*, die in vers 11. duidelyk voorſpeld wordt; 2) wegens de uitdrukkelyke melding van het *overblyfſel van Edom*. Het is toch bekend, dat JOHANNES HYRCANUS de *Idumeërs* of *Edomiten* overwon, en by het *Joodſche* Volk grootendeels inlyfde. 3) Om de ſtellige taal in vers 14. *Ik zal de gevangenis myns Volks Israëls wenden*, enz. waar men niet wel iets anders, dan de *Babyloniſche* gevangenis kan verſtaan.

MICHA IV. vs. 1–4. Ik behoef van deze plaats niet te ſpreken, daar dezelve genoegzaam woordelyk met JES. II. vs. 2–4. overeenkomt, van welke boven reeds omſtandig gehandeld is.

MICHA V. vs. 2. Dit vers behelst eene der duidelykſte Godſpraken nopens de Roeping en Bekeering der Heidenen, en den juisten tyd derzelve. *Dan*, zal die plaats hebben, wanneer *de Heerſcher, wiens uitgangen* (oorſprong) *zich in de Nacht der Eeuwigheid verliezen*, uit *Bethlehem* zal voortkomen, dan, wanneer zy *die baren zal, gebaard heeft, dan* eerst, maar *dan* ook *zullen de overige zyner Broederen zich bekeeren met de kinderen Israëls*. Of moet men hier aan het onderſcheid tusſchen *Juda* en

Israël denken, en dus de *Broederen des Heerschers* van de eigenlyke *Joden*, in tegenoverstelling van het Ryk van *Israël*, verstaan? Doch dan wordt zekerlyk deze Voorspelling nooit vervuld; immers zy is het in dien zin tot nu toe niet, en wil men aan latere tyden denken, zoo dient eerst het *Joodsche* Volk zyn land weder te bezitten; het onderscheid tusschen *Juda* en *Israël*, en het afzonderlyk bestaan der tien Stammen, dient hersteld te worden, *nog eer* die Hersteller der Natie, als *Jood*, te *Bethlehem Ephrata* kan geboren worden; eene onderstelling, die ik niet waet, immer door eenig *Jood* of *Christen* gemaakt te zyn, en ook te ongerymd om te wederleggen. Ook schynt de geest van deze, en de meeste Voorspellingen hier de opvatting van *uitheemsche Natien* in vers 2. te vereischen. De daadzaken, op de geboorte van JESUS gevolgd, hebben haar ook gebillykt.

Maar wordt door deze Godspraak niet aangetoond, dat het tydstip der uitbreiding van de Bekeering des Menschdoms, *bepaaldelyk* omstreeks den tyd van de komst des Zaligmakers moest vallen, dat dit meer uitgestrekte Godsryk zich, zoo verre het overeenkwam met het ontwerp des Eeuwigen, *dan* zou vestigen? En zoo dit waar is, waar blyft dan het Aardsche Koningryk van den *Messias*, waar de terugkeering der *Joden* naar *Palestina*?

ZA-

ZACHARIAS II. vs. 10, 11. Allermoeijelykst is het, eenig wettig beſluit optemaken, uit éénen der duiſterſte Profeten, gelyk ZACHARIAS is, die doorgaans niet dan eene aaneenſchakeling van beelden en leenſpeuken bezigt, en meestal uit *Gezigten* of Verſchyningen beſtaat, waarin wy denken moeten, dat JEHOVA hem eenig denkbeeld van de toekomst gaf, terwyl niettemin de toepassing dier beelden allerwege aan geſchiedkundige zwarigheden onderhevig is. De voor ons liggende plaats zou ik, uit hoofde van den zamenhang, liefst, even gelyk die in AMOS, houden voor eene Voorſpelling van den luister, dien *Jeruſalem* éénmaal na de *Syriſche* Verdrukking onder de *Maccabeen* zou genieten, wanneer de uitbreiding des Volks vele *Proſelyten*, zoowel beſnedenen als onbeſnedenen, tot de gemeenſchap van den waren GOD zou lokken. Voor eene Godſpraak toch mopens de groote Omwenteling in het lot en de denkwys der Volken ſchynt my deze plaats te flaauw; te minder kunnen wy, zoo het my voorkomt, daaraan denken, dewyl het 12de vers van het *heilige land*, en van *Juda*, als den voortdurenden Zetel JEHOVAS gewaagt.

ZACHARIAS IX. vs. 9, 10. Dit Hoofdſtuk behoort tot één der weinigen, die in dezen Ziender vry duidelyk zyn. Na eene treffende, byna *hiſtoriſche* beſchryving der Verwoesting van *Tyrus* en

Ga-

Gaza door ALEXANDER, ſcheurt de Profeet nog drie Eeuwen verder de nacht der toekomst open; hy ziet reeds den grooten Koning van het echte *Sion*, in de nedrigſte geſtalte op eene Ezelin ryden; dees is het, die *den boog en de pyl*, *de ſtrydwagens en paarden uit Israël zal uitroeijen*; ſlechts *Vrede! Vrede!* zal zyne leus zyn niet alléén tot *Ephraim*, *Samaria* en *Jeruſalem*; maar ook tot de *Heidenen*; dan ſtraks zullen andere wapenen, in ſtede der vernielden, in de handen des nieuwen Godsvolks pryken (vs. 13) (*); even als in JESAIAS Hoofdſt. XI. vs. 14. voorſpeld was, *zal de kracht* GODS hetzelve ſchragen, om het ſtugge Ongeloof, den heilloozen Afgodsdienst, met de ſnelheid des blikſems, te verpletteren; als een *ſtorm* of *hevige wind* (waarby ook de Verlosſer de kracht van zynen Geest vergelykt JOANN. III. vs. 8.) op de Natuur, *dus* zou deze verbazende verandering op de gemoederen werken. — Naar alles te oordeelen, is ten minſten de zin dezer Voorſpelling niet in eene nog verre afgelegene toekomst te zoeken; en zoo zy, (gelyk my gansch niet onwaarſchynlyk dunkt, uit hoofde van het anders onverklaarbaar *Contraſt* tuſſchen de vernieling der wapenen in vers 10, en derzelver gebruik in vers 13.) van een' zedelyken ſtryd met dwa-

(*) Dit 13de vers zou echter ook, met het vervolg, tot het einde des Hoofdſtuks, gevoegelyk van de tyden der *Maccabéen* kunnen verſtaan worden.

dwaling en misdaad, (wier Zinnebeelden by *Israël* de Heidenen waren) moet worden opgevat, zoo is het nog te minder gewaagd, de even aangehaalde plaats van JESAIAS in denzelfden zin te verſtaan.

ZACHARIAS XIV. vs. 9. *En Jehova zal tot Koning over de ganſche Aarde zyn; te dien dage zal Jehova, één zyn, en zyn naam één.* Indien men, volgens eene gezonde Uitlegkunde, niet eene op zichzelve ſtaande plaats, maar den zamenhang, tot bewys eener waarheid mag aanvoeren, dan is het, dunkt my, onmogelyk, hier met grond aan eene algemeene heerſchappy van GOD over het Aardryk, dat is, aan een tyd van vrede, heil en algemeen geluk, te denken, vergezeld door algemeene deugd, en onderwerping aan den *Heer* van *Israël*. Immers, de Geſchiedenis der Verwoesting van *Jeruſalem* ſchynt, in de eerſte verzen van dit Hoofdſtuk, beſchreven te worden, daarna (vers 3.) is het, even als of GOD de party der *Joden* tegen de *Heidenen* zou gaan trekken, of de Olyfberg, in tweeën geſplitst, den Volke een' vryen doorgang zou bieden; of het onderſcheid van nacht en dag ophouden zou, en ſtroomen van levend water, uit *Jeruſalem* opgeweld, naar het *Oosten* en *Westen* zouden vlieten. (vers 4–9.) Daarna volgen de aangehaalde woorden der Voorzegginge, en eindelyk, ten ſlotte van de geheele Profeetſie, eene beſchryving der aanſtaande veiligheid van *Jeruſalem*, en der plaag over

hare Vyanden, die door allerlei geduchte ſtraffen zouden bezogt, en genoodzaakt worden, den plegtigen Godsdienſt in die Hoofdſtad te komen bywonen. De Geſchiedenis heeft niets, dat met dit alles eenigermate overeenkomt, het begin des Hoofdſtuks uitgezonderd; maar ook de ſterkſte Voorſtanders van het gevoelen eens aanſtaanden algemeenen *Joodſchen* Ryks zullen, denk ik, huiverig zyn om het ſlot dezes Hoofdſtuks van dat Ryk te verſtaan. Hoe zou toch de Heer der ganſche Aarde, Hy, dien wy als Christenen reiner kennen door den Zoon zyner Liefde, — zoo partydig omtrent alle Volken, buiten de veelal onwaardige *Joodſche* Natie, kunnen zyn? Hoe moeten wy, zelfs dan het beeld verſtaan van DE HEILIGHEID DES HEEREN, *geprent op de bellen der paarden?* In één woord, de dikſte duisternis zal, *geloof ik*, deze Voorſpelling wel blyven bedekken, niettegenſtaande alle pogingen der Uitleggeren, en dus kan eene enkele uitdrukking derzelve niet voegzaam bygebragt worden ter ſtaving van eene leer, die wy uit andere plaatſen van het O. Testament zagen, op vry losſe, wankelbare gronden te ſteunen. — Immers, wil men volſtrekt aan de Profeten overal den *letterlyken* zin hunner Voorſpellingen toeſchryven, zoo bewyst men te veel, en daardoor niets: want in dit geval ſtoot men tegen zulk een' drom van ongerymdheden, die tegen de Geſchiedenis, het

het gezond Verſtand en GODS Eigenſchappen ſtryden, dat men zich ras gedwongen voelt, om aan de Profeten eene groote maat van Verbeeldingskracht, en een zeer ruim gebruik van de Figuurlyke Taal toetekennen. Nu is het boven reeds aangemerkt, dat de *Allegorie* en de *Hyperbole* de geliefdſte ſpraakwendingen der Oosterlingen in 't gemeen, voornamelyk der *Hebreeuwen* zyn, en dus ſteekt 'er niets ongerymds in, om de belofte van een aanſtaand geeſtelyk heil, 't welk door de komst van den *Meſſias* zou worden aangebragt, in eene menigte prachtige bewoordingen, van aardsch geluk ontleend, omwonden te zien.

Ik meen, in het tot dus verre behandelde, de Tegenwerping der Ongeloovigen, uit *Oude Voorſpellingen* ontleend, ontzenuwd te hebben. Zien wy thans, of 'er nog eenige plaatſen in het *Nieuwe Verbond* zyn, welke voedſel aan die Onderſtelling van de Algemeenwording des Christendoms ſchynen te geven, en of aan dezelve geen andere, redelyke zin te hechten zy.

JOANNES X. vs. 16. *Het zal worden Eéne Kudde, en Eén Herder.* Dit behoeft men in geenen deele dus te verſtaan, als of het GEHEELE *Menschdom* in Eéne Kudde, hier op Aarde, zou vereenigd worden. De zamenhang eischt veeleer de volgende Uitlegging: *Ik heb nog andere ſchapen buiten dezen ſtal,* (de Heidenen namelyk;) *dezen,* (in zoo verre het

woord des Koningryks tot hun komen, en door hun zal worden aangenomen,) *zullen met de Joodſche Geloovigen, onder Eénen Herder, zich in Eéne Kudde vereenigen*, of meer overdragtelyk, *de andere, nog verſtrooide Schapen, die tot myne Kudde behooren, en naar myne ſtem luisteren, zullen met de tegenwoordige, onder myn geleide vereenigd, zich tot Eéne Kudde vormen.*

De onderſtelde noodzakelyke Algemeenheid vervalt by deze natuurlyke opvatting geheel. Dat dezelve met den zin der plaats overéénkomt, blykt uit eene dergelyke uitdrukking van PAULUS: (EPH. IV. vs. 5, 6.) *Eén Heere, één Geloove, één Doop, één God en Vader van alle;* — waar gewis ſlechts van de gemeenſchap der Geloovigen, niet van het aannemen des Christendoms door geheel de Aarde, geſproken wordt.

MARCUS XVI. vs. 15. *Gaat henen in de geheele Wereld, predikt het Euangelium allen Schepſelen.* Ik wil dit woord hier niet eens in een' meer bekrompenen zin opvatten, maar het veeleer als eene blyvende verpligting aan de Christenen beſchouwen, om de Heilleer, die hun beſtraalt, ook aan vreemde Natien mededeelen. Doch daaruit volgt niet, dat GOD, die de onderſcheidene behoeften en vatbaarheden der Menſchen kent, zich zou verbonden hebben, om die Prediking altyd met den volſten uitſlag te bekroonen. HY heeft veeleer, gelyk wy bo-

boven uit het beloop der Geſchiedenis zagen, zyne wyze, menschlievende redenen, waarom hy de leer van zynen Zoon onder dit of dat Volk verkiest uittebreiden, onder het andere, dóór en dóór bedorvene, 't welk daardoor ſlechts eene meerdere Verantwoording op zich zou laden, *den kandelaar dier Verlichting* weg te nemen. Bekommeren wy ons daarover niet; gaan wy ſlechts voort, om, ook in dit geval, te doen 't geen' onze hand vindt om te doen, en wachten wy, dat zoo al niet hier op Aarde, toch éénmaal voor GODS Troon, de harmoniſche Lofzang van het verlichte, terug gebragte en gereinigde Menschdom, geheel, zonder éénen wanklank, tot hem zal opryzen!

Dat de Apostelen zelve niet geloofd hebben, dat éénmaal het *ganſche Menschdom* op den gewonen weg tot GOD zou worden terug gebragt, en deze ganſche Aarde aan CHRISTUS, *vóór* den Oordeelsdag, geloven zou, blykt daaruit, dat zy veelal de toekomst van CHRISTUS ten oordeel nog by hunnen leeftyd verwachten, waarin toch geheel geen ſchyn was, dat eene algemeene Bekeering kon plaats hebben.

ROMEINEN II. vs. 25, 26. Deze is de beroemde plaats, waarop velen eene algemeene Toebrenging der Heidenen tot het Christendom gronden. Dan, ook hier wederom ſtaat niet *alle Heidenen*, maar de *volheid* der Heidenen, dat getal, 't welk de eeuwige Wysheid, in haren hoogen Raad, geſchikt

oordeelde voor de prediking en omhelzing des Euangeliums. Het eenige dus, 't welk men uit deze plaats zou kunnen bewyzen, is dit: „ Eenmaal, „ wanneer alle die Volken, welke de algemeene „ Vader ryp genoeg keurde tot het ontvangen en „ beleven zyner nadere kennis van zynen meer „ geestelyken dienst, *ten vollen* in de Christen-kerk „ zullen zyn ingelyfd, *dan zal geheel Israël zalig wor-* „ *den*, d. i. dan zal ook de bekeering der zoo lang „ verharde *Joodsche* Natie tot het geloof in den „ *Messias* volgen." Myns inziens heeft deze opvatting niets ftrydigs, noch met den aard der uitdrukkingen, noch met den zamenhang. Dit laat nu wel in het verschiet eene eenigszins verdere Uitbreiding der Euangelieleere zien, dan op dit tydftip plaats heeft, doch eene Uitbreiding, die geheel niet *algemeen* behoeft te wezen, en die *zelfs, door* de gedurige nieuwe ontdekkingen, door de vermenigvuldiging eener Christelyke Natie in het uitgeftrekte *Noord-America*, door de omwenteling in den geest der *Hebreeuwsche* Natie, en andere onloochenbare verschynselen, de waarschynlykheden ten volle voor zich heeft.

Dit leidt my van zelve tot de beantwoording der beide volgende Vragen, waarmede ik deze Verhandeling gevoegelyk meen te kunnen beflúiten.

1.) *Zal*

1.) *Zal dan de Euangelieleere volſtrekt niet algemeen worden?*

2.) *Strydt het, vooronderſteld dat men die Algemeenheid in twyfel trekke, of zelfs onwaarſchynlyk keure, niet met Gods wysheid en goedheid, om zoo vele zyner Schepſelen in de diepſte verblinding te laten voortleven?*

Wat de eerſte Vraag betreft, hoe zou eenig Schepſel, hoe zou vooral een nietig, onkundig Mensch zich vermeten durven, die te beantwoorden? Wist GODS eigen Zoon, *de eerstgeborene aller Creaturen*, den Oordeelsdag niet (*), hoe zouden *wy* dan kunnen weten, wat dien grooten dag moet voorafgaan? Hoe zouden wy anders dan nederig kunnen giſſen, uit eenige wenken, welke het hoogſte Verſtand zich wel heeft willen verwaardigen, ons te geven? — Neen! het is ons niet gegeven, *te weten, de tyden of gelegenheden, die de Vader in zyne eigene magt geſteld heeft* (†). — Maar zoo de boven beſchouwde beſchryving van den Oordeelsdag, de Wereld, gelyk wy zagen, op dat geduchte tydſtip, als in een' ſtaat van achteloosheid en zinnelykheid doet voorkomen, zoo is 'er weinig hoop, dat het *echte Christendom* alsdan *over de geheele Aarde* zal

(*) MARC. XIII. vs. 32.

(†) HAND. I. vs. 7.

zal verbreid, en in werking zyn. En wat het Naam-Christendom betreft, ſchoon ook dit, naarmate het zuiver beleden wordt, zeer merkbaren invloed op het gedrag en de Zeden uitoefent (*), — zoo is echter niet alléén het gezegde: *het zal wezen als in de dagen van Noach*, enz. van dien aard, dat het *geheel* geene merkbare verandering in den ſtaat der Wereld ſchynt aanteduiden, —, maar kan men met reden denken, dat de Algoede Vader des Menschdoms een *wonder* zou doen, om alléén Naam-Christenen te maken? Want in den tegenwoordigen ſtaat der Wereld, *zelfs in dien*, welken ons het vooruitzigt in het toekomende voor vele Eeuwen ſpelt, is de Algemeenwording des Christendoms, te midden van alle de ingewortelde Vooroordeelen des *Islams*, der *Hindous*, der *Chineezen*, en zoo veler andere Volken, eene onderneming, onafzienbaar verre boven alle menſchelyke kragten, en die veel meer zou inhebben, dan zelfs de bewonderenswaardige verbreiding der Euangelieleer in het *Romeinſche* Ryk, gedurende de drie eerſte Eeuwen na CHRISTUS, toen niet alléén dat gedeelte des Menschdoms daartoe volkomen ryp was, maar zelfs talryke Wonderkrachten de Goddelykheid van JESUS heilgeloof ook aan de zinnen betoogden; een voorregt, van welks herhaling wy geenerlei toe-

zeg-

(*) Zie het Tweede Deel dezer Verhandeling.

zegging hebben, en zonder hetwelke zich geene algemeene omhelzing des Christendoms door ons geſlacht laat denken.

Daar wy hiervan dus geene zekerheid, zelfs geen waarſchynlyk uitzigt daarop hebben, zoo ſchiet 'er nog over, om in de tweede plaats te onderzoeken, of het met GODS wysheid en goedheid ſtrydig zy, zoo vele Volken van de Goddelyke Heilleer verſtoken te laten?

Om dit te beantwoorden, zoo als de aard der zake vordert, zou ik volſtrektelyk in herhalingen moeten vallen, van het geen in de beide voorgaande Hoofdſtukken dezer Verhandeling gezegd is. Ik bepaal my dus liever tot eene beknopte, zakelyke aanſtipping der Hoofdbyzonderheden, welke aldaar reeds breeder ontvouwd zyn, — en zal 'er ſlechts hier en daar iets tuſſchenvoegen.

Dan gewis, ja, zou het niet alléén met GODS Wysheid en Goedheid, maar ook met zyne Regtvaardigheid ſtryden, wanneer het Euangelie, niet algemeen zynde, nogthans een onmisbaar vereischte ware, zonder welks kennis of aanneming geene zaligheid voor eenig mensch te hoopen ware. Dan, de Apostel ontkent zulks niet alléén ſtellig in de meer aangehaalde plaats, (ROM. II. vs. 6–16.) maar ook de doorgaande inhoud van het liefderyk Euangelie, hetwelk den Vader der Menſchen, en hunnen Broeder en aanſtaanden Regter, ſteeds in-

voert als de *daden*, niet het *geloof*, een grondslag van hun vonnis zullende leggen, inzonderheid in zulke gevallen, waar het verwerpen van dat *geloof*, 't welk zelfs door de wonderkrachten der Apostelen de zinnen moest overtuigen, op zichzelve reeds strafbare hardnekkigheid was. (MARC. XVI. vs. 16.) Immers, JESUS CHRISTUS is wel de eenige Zaligmaker, en *de Zaligheid is in geenen anderen*, gelyk 'er *geen andere naam onder den Hemel gegeven is, door welken wy moeten Zalig worden* (*), maar *Hy is ook gisteren en heden dezelve, en in Eeuwigheid* (†), of een dat grootel tydstip, wanneer Hy den Vader *alle magt weder zal overgeven* (§), door Hem gebezigd, tot onderwerping van allen tegenstand aan het Ryk van Waarheid en Deugd, tot Zaligmaking van allen! Dan eerst zal GOD *Alles in Allen worden*. En tot zoo lang heeft ook de Zoon *alle magt in Hemel en op Aarde* (**), en waarom zou Hy, de verheerlykte Menschenvriend, dan zyne liefde tot die genen bepalen, welken een gunstig toeval met Hem bekend maakte? Neen — het is de leer des Bybels zoo wel als die van het gezond Verstand,

(groei-

(*) HAND. IV. vs. 12.

(†) HEBR. XIII. vs. 8.

(§) 1 COR. XV. vs. 24.

(**) MATTH. XXVIII. vs. 18.

(trouwens deze zyn onafscheidelyk.) — GOD *is geen aannemer des persoons; in allen Volke, wie Hem vreest, en gerechtigheid werkt, is Hem aangenaam* (*).

Indien dit nu zoo is, dan behoort men de geopenbaarde Leere als een zeer groot gunstbewys van GOD aantemerken, dan, 't welk niet onvoorwaardelyk aan allen kan gegeven worden, maar tot welks aanneming en waardering eene *geschiktheid* behoort, die slechts de Alwetende kan beoordeelen. En wanneer Hy nu weet, dat die Volken daar voor nog niet berekend zyn, welke tot op dit tydstip alléén door de lamp der Rede geleid worden, — wanneer misschien tot op het groote, door Hem bepaalde punt der Eeuwen, dat deze Aarde zal gesloopt worden, hunne vatbaarheid nog niet ryp ware voor deze hemelsche Leer, — zal men dan ZYNE Wysheid beschuldigen, of veeleer bewonderen? — Hoe naauw beperkt is het gevoelen, 't welk GODS Voorzienigheid, in het Ryk des eeuwiggezegenden Middelaars van het Menschdom, slechts tot deze Aarde bepaalt, en binnen de perken der Christen-kerk omschryft! — Zou de Algenoegzame, armer dan IZAAK (†), slechts *éénen Zegen hebben?* O neen! de Natuur, de Rede, de Open-

(*) HAND. X. vs. 34, 35.

(†) GEN. XXVII. vs. 38.

Openbaring roepen uit éénen mond: *De Heere is aan Allen goed, en zyne barmhertigheden zyn over Alle zyne werken. Alle uwe werken, Heere zullen U* (éénmaal) *loven!* (*).

Eénmaal zullen, in den glans van het ongeschapen licht, de Natien, thans niet bedeeld met de kennis van den Middelaar GODS en der Menschen, en van hunne betrekkingen tot GOD, het groote *waarom* dier schynbaar mindere gunst ontwaren. In den verhevensten zin der beteekenis zal dan *voor eenen doorn een denneboom opgaan, voor eene distel een mirtenboom, en 't zal den Heere wezen tot een' Naam, tot een eeuwig, onuitroeibaar, Teeken* (†).

En hiermede vervalt dan ook van zelve de Tegenwerping der Ongeloovigen tegen de Christelyke Leer, van deze menschen, die zoo volyverig gebruik maken van het misverstand en de verkeerde uitleggingen van sommigen, ten opzigte eeniger Bybelplaatsen, waarin zy, de eeuwige Goedheid miskennende, een oordeel van eeuwige Verdoemenis tegen de Heidenen meenen te vinden, en in 't algemeen tegen alle Niet-Christenen (§).

Dan, laten wy, om die Tegenwerping beter te be-

(*) Ps. CXLV. vs. 9, 10.

(†) Jes. LV. vs. 13.

(§) Dit is het geliefkoosde *Thema*, door VOLTAIRE en anderen tegen den Bybel behandeld.

beantwoorden, en geheel te ontzenuwen, in eenige byzonderheden aantoonen, dat het met de Goddelyke Wysheid, in den tegenwoordigen ſtaat der dingen, uitnemend ſtrookt, zoo zy ſommige Volken buiten de erkentenis der Christen Leere laat. — Hoe zou het, b. v. den *Indiaan* tot zegen kunnen ſtrekken, wanneer het ſchuim van *Europas* bevolking, 't welk hem nu in yzere boeijen knelt, ſlaagde, in hem tot hun Naam-Christendom over te halen! Wel ras zouden alle de Ondeugden, aan die gedrochten eigen, op hunne *Proſelyten*, welke hen nu nog als verworpelingen ſchuwen, overgaan, en de *Hindous*, ſchoon menigwerf al te zeer opgevyzeld, doch doorgaans nog vry zachter van Zeden, dan de *Europeërs*, die hen beheerſchen, zouden met de belydenis, (met de gewis zeer gebrekkige, ſchynbare belydenis!) hunner Dwingelanden, waarſchynlyk ook derzelver onverzaadbre gierigheid, heerschzucht en wreedheid overnemen. Aan een zuiverder Christendom is toch, niettegenſtaande de loffelyke pogingen der *Deenen* en *Engelſche Methodisten*, niet te denken, zoo lang men uit *Europa* niet dan het ſchuim, het uitſchot der Geestelykheid, 't welk nergens eene plaats wordt waardig gekeurd, als *Zielzorgers* naar *Oost-Indie* zendt, Menſchen, die wel verre van tot de regeling en opleiding van hunne Landgenooten, ik laat ſtaan van afgodiſche Inboorlingen, te kunnen nuttig zyn,

hunne eigene Zielen, maar al te dikwerf, naar verſtand en hart te jammerlyk verwaarloozen.

Voeg hierby de geweldige verwarring, die de algemeene invoering van het Chriſtendom in *Indie* zou hebben, waar Godsdienſt en burgerlyke inrigtingen op het naauwſt aan elkander verwant zyn. De verdeeling in *Casten* is onnatuurlyk, is voor de menſchheid ontëerend, ik beken het, doch de ſlaverny der Negers is het nog veel meer; en men zie echter, wat hare plotſelyke affchaffing in *St. Domingo* ſtroomen bloeds heeft doen vlieten! Zou het in *Indie* wel veel beter gaan, wanneer men den Inboorling beduiden kon, dat alle verſchil van *Casten* ſlechts Prieſterbedrog zy, en wanneer men hen, volgens het Chriſtelyk ſtelſel, gelykheid der ſtanden voor GOD kon inprenten? Deze moeijelykheid, om het tydelyk belang dier *uitgebreide* Natie met de hoogere vorming van haren geest overeentebrengen, heeft misſchien den Algoeden Vader des Menſchdoms bepaald, om de Volmaking van dit aloude Volk door de Chriſtelyke Leer, *niet* hier op Aarde te doen plaats hebben.

Omtrent gelyke redenen, pleiten tegen de algemeene prediking van het Euangelie onder de *Chinezen*. Dit zou, gelyk wy reeds boven zagen, gewis aan eene of andere *Europiſche* Natie een beſliſſend overwigt in dat thans bloeijende Ryk geven, en, juist is by ongeluk één dier Natien, welke meest

meest gezuiverde begrippen van het Christendom hebben; de *Engelſche*, door hare magt in het naburig *Hindoſtan*, en door hare Rykdommen; en de ſchromelyke Onzedelykheid harer Ambtenaren aldaar, wel het gevaarlykſte voor *China*. Van ons durf ik niet ſpreken; onze magt in het *Oosten* is, helaas! te veel gezonken.

Zien wy op de *Mahomeiaanſche* landen, zoo doet zich aanſtonds eene zeer groote zwarigheid op, tegen de Algemeenwording des Christendoms, het verſchil namelyk, der beide Sekſen, hetwelk (zie boven, Eerſte Afdeeling) de Veelwyvery noodzakelyk maakt. — Over 't algemeen ſchynt de zwervende leveniswyze der *Arabieren* en *Tartaren*, niet zeer geſchikt te zyn voor de zachte, huiſelyke, maatſchappelyke Deugden, welke het Euangelie voorſchryft. Wil men een ſprekend voorbeeld, hoe gering deszelfs invloed in die landſtreken zy, men ſla het oog op *Abyſſinie*, 't welk misſchien reeds van de vroegſte tyden des Christendoms tot hetzelve bekeerd werd, en nogthans alle de woestheid, aan *Africas* Horden eigen, byna zonder eenige verzachting aan den dag legt. De ſtaatjes, door BRUCE daarvan verhaald, zyn byna ongeloofelyk.

Gaan wy naar de Westkust van *Africa*, zoo vertoont zich nog zoo vele barbaarschheid, dat wy byna eerst wenſchen moeten, dat hare ongelukkige Bewoners tot *Menſchen*, dan reeds verlangen kunnen,

nen, dat zy tot *Christenen* gemaakt worden. — Anders is het in *America*; de vorderingen van beſchaafdheid, vooral in het Noordelyk gedeelte van dat Werelddeel, door middel der *Vereenigde Staten*, geven vele hoop, dat ook de *Indianen* eerlang ryp mogen worden voor de Leere der Waarheid, die naar de Godzaligheid is. Landbouw, nuttige Kunsten, eene gezetene Levenswyze. — Zie daar de voorbereidende middelen, welke dat groote Werk zouden moeten voorafgaan.

En hiermede, Myne Heeren! meen ik voldaan te hebben aan den eisch des Genootſchaps, de oplosſing der Zwarigheid, door de Ongeloovigen uit de ſchynbaar nog zoo onvolkomene Uitbreiding der Christelyke leere onder de Menſchen ontleend. Ik heb in den loop van dit Onderzoek *getracht*, aantetoonen, dat de eeuwige Wysheid tot Hoofddoel harer Wegen met het Menschdom geſteld heeft: *Zedelyke Verbetering*, *gegrond op Godsdienstige Verlichting*, dat zy dezelve echter ſteeds regelt naar de onderſcheidene vatbaarheden en vorderingen des Menschdoms, dewyl anders hare beste geſchenken verderfelyk zouden kunnen worden voor ſommigen. Wy betoogden dit uit de Rede, de H. Schrift zelve, en de Ondervinding der Eeuwen. Voorts zagen wy, dat de leer van MAHOMET, op het Christendom ten deele gegrond, en daarvan vele

Hoofd-

Hoofdwaarheden ontleenende, zeer geſchikt was voor de Natien, onder welke zy beſtemd was, GODS Eénheid, als grondſlag van allen Godsdienst, levendig in het gemoed te houden. De trap, welken het Menschdom, volgens GODS aangewezene bedoelingen, in Zedelykheid en Godskennis reeds bereikt heeft, trok daarna onzen aandacht, en vervolgens de overweging der Beloften van het Opperwezen, in zyne vroegere en latere Openbaring aan het Menschdom gegeven, en welke, volgens ſommigen, eene algemeene, onvoorwaardelyke Verkondiging des Euangeliums, en Aanneming van hetzelve over het Wereldrond ſchynen te voorſpellen. Na gezien te hebben, dat ook deze volkomen ſtrooken met hetgeen ons de Rede van GODS eindoogmerken leert, beſloten wy met de Wysheid van GOD nog kortelyk, naar ons vermogen, te ſtaven, als ook in de nog min volledige Uitbreiding van JESUS Koningryk hier op Aarde zigtbaar. Hoe gelukkig zou ik my ſchatten, zoo ik door deze zwakke poging iets, ware het ook nog zoo weinig, mogt hebben bygedragen tot het Ryk van Waarheid en Deugd! Zoo men ſlechts oordeelen mogt, dat 'er iets in gevonden werd, waardoor de Twyfelaar aan ons allerheiligſt Geloof in zyne zwarigheden te gemoet gekomen, of de zwakke, doch gemoedelyke Christen in zyne treurige bepeinzingen over de menigte van zulken, die onzen Heer nog niet

kennen, kon vertroost worden! O mogt ik het geloof aan de Voorzienigheid, flechts maar by éénen enkelen verlevendigd hebben!

Might I asfert eternal Providence
And justify the ways of God to Men.

MILTON *Par. Lost.*

IN-

INHOUD

DER

TWEEDE VERHANDELING.

Bladz.

INLEIDING. . . . . 260-273.

EERSTE HOOFDSTUK.

Onderzoek naar Gods waarſchynlyke oogmerken in de bekendwording en gemeenmaking des Christendoms. 274.

Dit oogmerk is: ZEDELYKE VERBETERING DES MENSCHDOMS, DOOR MIDDEL VAN GODSDIENSTIGE VERLICHTING, *welke zich achter te voegen heeft naar, en gewyzigd zou worden door de onderſcheidene trappen van vatbaarheid, en den natuurlyken en zedelyken aanleg der onderſcheidene Volken, zoo dat de algemeenwording van het Christendom geen volſtrekt* (abſolut) *maar ſlechts een voorwaardelyk* (conditioneel) *vereischte van hetzelve zy.* . . . . . 275.

Wordt bewezen:

1.) Uit de Rede. . . . . 275-288.

2.) Uit de Openbaring.

a. Dat Heiligheid en Zedelyke volmaking haar hoofddoel zy. . . . 288. en verv.

Bladz.

α. Uit het Oude Verbond. . . 288-295.

β. Uit het Nieuwe Verbond. . . 295-299.

b. Dat zy zich echter trapsgewys naar de onderscheidene vatbaarheden en behoeften schikke. . . . . 299-317.

Overzigt der voornaamste Leerstellingen van het Christendom.. . . . . 317-322.

3.) Uit de Geschiedenis. . . . 322 en verv.

Uitbreiding des Christendoms. . 322-326.

Verbastering van hetzelve, *en middelen* daartegen door GOD beraamd.

a. De inval der Barbaren in het Westersche Rijk. . . . . 326-333.

b. De Leere van MAHOMET in het Oosten. 333-338.

Oplossing van eenige tegenwerpingen, en Onderzoek, of het niet mogelyk zy, dat de Leer van MAHOMET ook in GODS groot Ontwerp tot geluk des Menschdoms hebbe kunnen vallen. . . . . 338-361.

Verdere Lotgevallen des Christendoms tot op de Hervorming.. . . . 361-365.

De Hervorming en derzelver gevolgen. . 365-372.

Stormen in de 18de Eeuw. . . 372-376.

Besluit van dit Hoofdstuk. . . . . 376-377.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Bladz.

Proeve van Betoog, in hoe verre de aangewezene Oogmerken van GOD reeds bereikt zijn. . 278 en verv.

1.) Overweging van den tegenwoordigen voordeeligen ſtaat des Menschdoms, door middel der Christelyke Leere, boven de ſchitterendſte en beſchaafdſte dagen der Oudheid.

a. Vergelyking van de Eeuw van PERICLES, 379-382.

b. Die van AUGUSTUS, ... 382-384.

met onze tyden. . . 384 en verv.

α. Ten opzigte van den ſtaat der andere Sekſe en der Opvoeding. . 386-389.

β. Der huiſſelyke Slaverny. . . . 389-391.

γ. Der meerdere zachtheid der Oorlogen. 391-395.

δ. Der Menſchenliefde en harer vruchten. 396-402.

ε. Der kennis van het Opperwezen. - 402-406.

2.) Aardrykskundig Overzigt der tegenwoordige Wereld, betrekkelyk haren Godsdienstigen toeſtand.

a. In Protestantſche Landen. . . . 406-410.

b. In Roomschgezinde Landen. . 410-416.

c. In Poolen, Rusland, enz. . . . 416-418.

d. Der Joodſche Natie. . . . . 418-422.

e. Der Muſulmannen. . . . . 422-429.

f. Der Aziatiſche Heidenen. . . . 429-437.

g. Der Nieuwe Wereld. . . . 437-442.

h. Van de pogingen der Zendelingen. . . 442-446.

TEYLER'S
GODGELEERD
GENOOTSCHAP.
XXIII. DEEL.

TEYLER'S
GODGELEERD
GENOOTSCHAP.
XXIII. DEEL.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

Form 410